

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

22
2002

TARTALOM — CONTENT

V. FODOR Zsuzsa:	Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1999. és 2000. évi, valamint 2001. évi tevékenységéről	7
REGENYE Judit:	Chronological situation of the Sopot culture in Hungary — A sopot kultúra kronológiai helyzete Magyarországon	31
PATAY Róbert:	Kora bronzkori leletek Balatonkeneséről — Early Bronze Age finds from Balatonkenese	43
K. PALÁGYI Sylvia:	Emberfej alakú bronzedény Bakonyszentkirályról (Kitekintéssel a belső-pannoniai darabokra) — A bronze vessel in the shape of a human head from Bakonyszentkirály (With a survey of pieces from inner Pannonia)	57
ÉRY Kinga:	V. századi csontvázleletek Nagydém határából — 5 th century skeletons from Nagydém, Hungary	69
S. PERÉMI Ágota:	A Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúras temető övveretes sírjai — Graves with belt mountings in the Keszthely culture cemetery in Lesencetomaj-Piroskereszt	79
RAINER Pál:	Balatonfűzfő-Máma, közép- és újkori temetőrészlet — Balatonfűzfő-Máma, section of medieval and modern period cemetery	111
KONCZ Pál:	A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum könyvtárának velencei ősnymtatványa — A Venetian Incunabulum from the Museum „Laczkó Dezső” Library (Veszprém)	129
GOPCSA Katalin:	Veszprémi városképek a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében — Veszprém city pictures in the collection of „Laczkó Dezső” (Veszprém)	135
ÁCS Anna:	A gazdálkodó költő Kisfaludy Sándor gazdálkodása bevételi pénztárkönyve alapján — The farmer poet Sándor Kisfaludy’s farming based on his cash book	149
S. LACKOVITS Emőke:	„Ó, áldandó Szentháromság...” Szentháromság tisztelete és ábrázolásai a Bakonyi és a Balaton-felvidéki vallásos népéletben — Veneration and depiction of the Holy Trinity in the popular religious life of the Bakony and the Balaton Uplands	159
MÉSZÁROS Veronika:	Család- és háztörténet egy Veszprém, Temető-hegyi régi német familia tagjának emlékei alapján — Family and housing history based on the recollections of a member of an old German family in Temető-hegy, Veszprém	179
UJJ Ágnes:	Terra sigillata- és üvegtál újrestaurálása — New Restoration of terra sigillata and glass bowl	197
EGERVÁRI Márta:	Egy szecessziós női napernyő restaurálása — Restoration of a woman’s art nouveau parasol	207

Készült
a
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával

Címlapterv:
Kulcsár Ágnes

ISSN 0237-9589

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG KIADVÁNYA

Felelős kiadó: V. dr. Fodor Zsuzsa megyei múzeumigazgató

Készült 600 példányban, 28 A/5 ív terjedelemben

Tipográfiai és nyomdai munkák:

Viza Kft.

H-8200 Veszprém, Hajlat utca 31.

Telefon/fax: +36 88 429 936

E-mail: viza@veszprem.hu

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI

22
2002

SZERKESZTŐ
K. PALÁGYI SYLVIA

VESZPRÉM, 2002

PUBLIKATIONES
MUSEORUM COMITATUS VESPRIMIENSIS

22
2002

REDIGIT
SYLVIA K. PALÁGYI

VESPRIMII 2002

BESZÁMOLÓ A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG 1999. ÉS 2000. ÉVI, VALAMINT 2001. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Több évtizedes hagyománya van annak, hogy évkönyvünkben beszámolunk a megjelenést megelőző időszak múzeumi tevékenységéről, az elért eredményekről, illetve egyes feladatok elmaradásáról, a meg nem valósult célokról. Ez a folyamat a 80-as évek végén megszakadt. Ennek oka egyrészt az időszakos arculatváltozás volt, másrészt az, hogy a 90-es évek közepén évekig nem jelent meg ez a kiadványunk.

A 2000-ben napvilágot látott kötet a magyar millennium ünnepének jegyében készült, amelyben különleges értékű tárgyainknak, tárgye gyűtéseinknek adtuk a főszerepet. Így került sor arra, hogy e mostani beszámolóink egy hosszabb időszakot ölel fel, az 1999., 2000. és 2001. esztendő legjelentősebb múzeumi történéseit.

A kereszténység felvételének és a magyar államalapítás ezer éves évfordulójának tiszteletére intézményünk munkatársai minden területen rendkívüli teljesítményt nyújtottak. E teljesítmény valamennyi részletében fellelhető a megújult múzeumi gondolat, amely az új évezred eszmeiségének irányába hat.

1.

A MÚZEUMIGAZGATÓSÁG FELADATAI ÉS EREDMÉNYEI

Intézményünk 2 múzeumában (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém; Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum, Pápa), a felsőörsi Múzeumi Műtárgyvédelmi Központban, valamint 9 kiállítóhelyén (Laczkó Dezső Múzeum, Bakonyi Ház, Veszprém; Római kori Villagazdaság és Romkert, Nemesvámos-Baláca;

Jókai Mór Emlékmúzeum, Balatonfüred; Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany; Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeum, Balatonrendes; Egry József Emlékmúzeum, Szegedy Róza Ház, Badacsony) az 1997. évi CXL. a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről, valamint a 2001. évi LXIV., a régészeti örökség védelméről szóló törvény értelmében végeztük munkánkat.

Múzeumi tevékenységünk lényege Veszprém megyére kiterjedően a hazai és nemzetközi jelentőségű muzeális tárgyi és dokumentációs anyag felkutatása, gyűjtése, őrzése, védelme, az anyag rendszerezése, nyilvántartása, feldolgozása és közlése volt tudományos rendezvények, kiállítások, előadások, közlemények, kiadványok segítségével.

A könyvtári tevékenység a szakterület hazai és külföldi kiadványainak gyűjtésére, feldolgozására, megőrzésére, használatára, védelmére és a szakmai körök kutatási lehetőségeinek biztosítására terjedt ki.

A három **tudományos osztályban** (régészeti, történeti, néprajzi) és a pápai múzeumban 14 muzeológus látta el ezeket a feladatokat, miközben szakfelügyeletet gyakoroltak a kiállítóhelyek felett és tudományos ismeretterjesztést folytattak. A múzeum szakhatósági jogköréből adódó tennivalók a régészekre hárultak.

Országos szakfelügyeletet dr. Lackovits Emőke látott el.

A **segédgyűjteményekben** (könyvtár, adattár, fotónegatívár) 3 fő végezte a nyilvántartást, a külső és belső kutatók kiszolgálását. Múzeumi könyvtárunk tudományos szakkönyvtár, amelyet a vizsgált időszakban jelentősen növekvő számban (mintegy 25%) látogattak, köszönhetően a Veszprémi Egyetem bölcsész szakos hallgatóinak, a múzeum kiterjedtebb iskolai

kapcsolatrendszerének és nagyobb társadalmi ismertségének.

A múzeum egészét érinti a **közművelődési** munka, amelyet 1998 óta a kor igényeinek megfelelő szellemiségben, a közönségkapcsolatok és a marketing előtérbe helyezésével szerveztünk újjá. A múzeumi munka kulturális menedzselésével egyenrangú feladatot szántunk a **múzeumpedagógiának**, amely az óvodásokhoz, az általános és középiskolásokhoz vitte közelebb a múzeumi ismereteket, beleértve a múzeumi szakmák megismertetését is. Intézményünkben 1 fő kulturális menedzser (a pályázatokat is ő gondozta) és 1 fő múzeumpedagógus felelt ezért a területért az 1 fő balácai népművelővel egyetemben (2001-től), akinek elsődleges feladata a balácai kiállítóhely népszerűsítése volt rendezvények szervezésével, tárlatvezetésekkel, tudományos ismeretterjesztő kiadványokkal. Az állandó és időszakos (nyitvatartás május 1 — szeptember 30-ig) kiállítóhelyeinken a vezető teremőrök a műtárgyak felügyeletén túl, igény szerint, tárlatvezetést tartottak. Anyagiak hiányában sajnos nem tudtunk idegen nyelveket beszélő, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező teremőröket alkalmazni, pedig a múzeumtól elvárható lenne szolgáltatásainak ez a színvonala ebben, az idegenforgalmi szempontból különösen exponált megyében.

A **kiállítások** kivitelezését, a kiállítóhelyek tavaszi nyitásával és őszi zárásával járó feladatokat, valamint a kiállítások karbantartását 3 főből álló kiállításrendezői csoport végezte. A millenniumi két esztendő némelykor kivételes szakmai kihívást jelentett számukra, hiszen a kollégák bonyolult belsőépítészeti feladatokban is részt vettek. A csoportot úgy építettük fel, hogy egyikük a kiadványok tipográfiai munkáját is el tudja végezni.

Azért, hogy saját kiadványaink megjelentetését gazdaságosabbá tegyük, 1 fő kiadványszerkesztőt alkalmaztunk 2000 februárjától.

A **műtárgyvédemi osztály** tagjai nagyobb hatékonysággal segítették a szakmuzeológusok munkáját. A pályázatok útján és saját erőből biztosított jobb technikai feltételek mellett (gépi felszereltség, vegyszerek) a személyi ellátottságot is javítottuk (polgári szolgálatos alkalmazása segédrestaurátorként, időszakosan cserépmosó foglalkoztatása). A kollektíva több tagjának szép szakmai feladata volt a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban 2000-ben megnyílt Bakony-Balaton-felvidék tájegység épületeinek berendezésében restaurátori munkájukkal történő közreműködés.

Szakmai kötelezettségünk egyik alapvetően fontos területe a **műtárgy-nyilvántartás** (a közel 1 milliós

darabszámú műtárgy- és dokumentumanyag a hazai műtárgyállomány 3-4%-át teszi ki). Az e téren tapasztalt óriási elmaradás — főként a régészeti tárgyaknál — készítette igazgatóságunkat arra, hogy az egyik betöltetlen álláshelyre felvegyünk még egy gyűjteménykezelőt, s korszerű eszközökkel (számítógép, digitális fényképezőgép) elindítsuk a hatékony számítógépes műtárgy-nyilvántartást.

A pápai múzeumban ugyancsak javultak a restaurálás és a nyilvántartás feltételei a pályázatok révén elnyert technikai eszközök segítségével.

A számítógépes nyilvántartásnak egy másik formájában, az adatbevitelben is jelentős előrelépés történt. A régészeti osztálynál 1999 óta napi 6 órában foglalkoztattunk 1 fő adatbevivőt, a fotonegativtárban pedig 1 fő polgári szolgálatos látott el hasonló feladatot a 2000—2001. évben. Az adattárban már korábban elkezdtük a pályázatok és történeti dokumentumok-fényképek számítógépre vitelét, a könyvtárban pedig ezt a munkát napi 4 órában plusz 1 fő látta el 1999 óta.

Intézményünk egészére nézve a gazdasági ügyek vitelét a gazdasági osztály végezte a törvényeknek, rendeleteknek és a felügyeleti szerv előírásainak megfelelően. A munkavégzés technikai feltételeit igyekeztünk jobbra tenni ezen a területen is.

2.

A TERVEZETT FELADATOK MEGVALÓSULÁSA, ELMARADT ÉS RÁADÁSKÉNT ELVÉGZETT FELADATOK

Az intézményvezetésünk által 1998-ban kidolgozott múzeumstratégiai célok között első helyre került a magas színvonalú, a hazai és nemzetközi tudományos körökben elismerést kiváltó szakmai munka optimális feltételeinek megteremtése és folyamatos biztosítása. A célok megfogalmazásánál az is fontos szempont volt, hogy valamennyi muzeológiai terület kapjon támogatást, lehetőséget teremtve a háttérbe szorultak (irodalomtörténet, történettudomány, képzőművészet) kibontakozására új kutatási programok felvételével, a kiállítóhelyeikre való figyelem felhívásával rendszeres szakmai rendezvényeik révén.

A munkatervék már ennek szellemében készültek és a bennük megfogalmazott tennivalók száma ugrás-szerűen megnőtt. A tervek döntő többségét meg tudtuk valósítani a pályázatokon nyert pénzekből, a MÖK (megyei önkormányzat) által nyújtott céltámogatásból, szponzori és múzeumi alapítványi támogatásból, valamint saját bevételeinkből.

Az Alapítvány a Laczkó Dezső Múzeumért elnevezésű alapítványunkat 1999-ben hoztuk létre kifejezetten a fenti célok megvalósítását segítő. A már korábban létrehozott Balácaért Alapítvány a villagazdasággal kapcsolatos kutatásokat és azok népszerűsítését tűzte ki célul.

Az elért eredmények mind a szakmai kollektíva, mind a múzeumvezetés átlagon felüli erőfeszítésének és munkavégzésének, a jó együttműködésnek, a rendszeres konzultációknak a talaján jöhettek létre.

a) Tudományos munka

A muzeológusok szakterületük megyekutatásán túl országos és nemzetközi programokban is rendszeresen részt vettek. Kiemelt helyen szerepeltek dr. Palágyi Sylvia római korra (Baláca-program, antik falfestmények, halomsíros temetkezések), dr. Lackovits Emőke vallási néprajzra (Népi vallásosság a Kárpát-medencében), népi építkezésekre (a Bakony és a Balaton-felvidék népi építészete), nemzetiségekre (Veszprém megye német és szlovák kisebbségei), viselettörténetre (Veszprém megye paraszti társadalmának viselete a XIX. század második és a XX. század első felében), az esztendő jeles napjaira, ünnepi szokásaira, Perémi Ágota népvándorlás korra (lesencetomaji temetőfeltárás), dr. Regenye Judit őskorra (Tihany-Óvár, Szentgál, Kup őskori településén), Rainer Pál numizmatikára és heraldikára (Turul folyóirat-szerkesztés), Tóth Péter művelődéstörténetre, néprajz és kulturális antropológiára (Magyarországi boszorkányperek XVI-XIX. században), dr. Ács Anna irodalom- és művelődéstörténetre (reformkor, Jókai Mór, Veszprém megye jeles irodalmi személyiségei), Gopcsa Katalin kortárs üvegművészetre, Veszprém megye alkotóművészeire vonatkozó, dr. László Péter a barokk korra és az Esterházyakra koncentrált kutatásai. Mészáros Veronika a népi táplálkozással és a népművészet vizsgálatával ért el komoly eredményeket.

E témakörök nagy részében a vizsgált időszakban a kollégák sikeres hazai és nemzetközi konferenciákat szerveztek (dr. Lackovits Emőke: A Kárpát-medence népi vallásossága; dr. Regenye Judit: Lengyel 99-IGPC-442, az őskor lengyeli kultúrájáról; dr. Palágyi Sylvia: A kiemeléstől a bemutatásig nemzetközi konferencia és az Antik falfestményekkel foglalkozó világkonferencia; Gopcsa Katalin: Kerámia, porcelán és üveg a kortárs építészetben), illetve azok résztvevői voltak.

A kutatási eredményeket a szakma és a nagyközönség számára tanulmánykötetekben, konferenciakötetekben, katalógusokban és videokazettákon tettük közzé.

A régészek, néprajzosok, irodalom- és művészet-történészek folyamatosan részt vállaltak a falumono-

gráfia (Balatonfüred és Balatonrendes története, 1999; Berhida, Kiskovácsi, Peremarton története és néprajza, 2000) megírásában, vagy várostörténeti kiadványok (Veszprém anno..., 2000; A Séd völgye Veszprémben, 2000) létrehozásában.

A jeles művelődéstörténeti sorozat, a Vár ucca 17 negyedévi kiadványban is rendszeresen publikáltak (Nagy Sándor, 1999).

A Száz magyar falu könyvesháza országos millenniumi könyvsorozathoz kollégánk is hozzájárultak 1-1 kötetrel (Köveskál: dr. Lackovits Emőke, Noszlop: dr. Ács Anna).

Emellett tovább folytattuk a már korábban elindított Jókai Napok irodalomtörténeti sorozatot, s a badacsonyi Szegedy Róza Házban új, évenkénti rendezvénysorozatot indítottunk a reformkori művelődéstörténeti témák vizsgálatára.

b) Ásatás, gyűjteménygyarapítás

Mivel fenntartó intézményünk, a megyei önkormányzat a költségvetésben szakmai célokra nem vagy csak nagyon minimális összeget tudott biztosítani, ezért a leletmentéshez, ásatáshoz, gyűjteménygyarapításhoz szükséges pénzt külső forrásból és saját erőből próbáltuk előteremteni.

Sajnos, működésünknek — a publikációs tevékenységünk mellett — ez volt a legproblematikusabb területe. A pénzösszeg bizonytalan és elégtelen volta miatt itt lehetett a legkevésbé tervezni, s azzal is számolni kellett, hogy bizonyos feladatok elmaradnak, vagy évekre elhúzódnak.

Nem kerülhetett sor 2000-ben, az egyébként évek óta folyó, lesencetomaji ásatásra, a balácai feltárások viszont mindhárom esztendőben zajlottak a minisztériumi pályázati keret terhére.

A szűkösség ellenére csaknem minden muzeológiai területen voltak ásatási, gyűjtési sikereink a földből nyert, ajándékba kapott, vásárolt tárgyak, fotók, dokumentumok egyedisége, jelentősége, mennyisége miatt.

Gyűjteménygyarapodásunk sokféleségét az alábbi válogatás példázza:

1999

Régészet: 7 db mészégető kemence a XVIII. századból, a balácai leletanyag gyarapodása

Történettudomány: Egy teljes hálósobaberendezés, családi iratok, fényképek az 1950-es évekből Nemesvámosról, egy gazdálkodó család hagyatékaként.

Néprajz: viseleti darabok, szakrális tárgyak, a paraszti gazdálkodás eszközei

Képzőművészet: Mendlik Lajos veszprémi témájú 22 akvarellje

Irodalomtörténet: 46 kortárs magyar költő verskézírata, Kodolányi János író bútorai, személyes tárgyai.

2000

Régészet: A balácai római-kori villagazdaság XVII. számú épületének feltárás-folytatása 3000 db leletgyarapodással

Történettudomány: Horváth József nemesvámosi gazdálkodó paraszt-polgári lakásbelsőjének teljes konyhaberendezése.

Muzeális folyóiratok (Uram Bátyám, Érdekes Újság, Ludas Matyi) 1870-1900 közötti válogatott lap-számai

Néprajz: 40 db ünnepi és köznapi textilia Pusztamiskéről

Irodalomtörténet: 19 db Jókai Mór dokumentum

Iparművészet: Halmos Ferenc 16 kerámija és a Herendi Porcelánmanufaktúra művészeinek (Schrammel Imre, Horváth László, Babos Pálma, Nagy Márta, Tamás Ákos, Takács Zoltán) alkotásai.

2001

Régészet: Lesencetomaj, Piroskereszt-Keszthely-kultúras temető feltárásának folytatásából 119 db népvándorlaskori lelet, a balácai ásatások leletanyaga

Dudar XVIII. századi református temetőjéből párták.

Történettudomány: az 1896-ban készült millenniumi női díszruha legyezője,

az 1960-70-es évek tárgyi kultúrájának, bútorainak darabjai.

Néprajz: paraszti életmóddal kapcsolatos fényképek berhidai családi „fotóalbum”,

egy veszprémi, Temető-hegyi német familia családi fényképei az 1900-as évektől napjainkig.

Képzőművészet: Bán Magda, Szotyori László, Somogyi Győző festményei.

Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum, Pápa

Biczó két akvarellje a Cseh-Szombathy család tagjairól

A LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÁLLOMÁNYA

1999. december 31-én

	Egyedi leltározott tárgyak száma	Egyedi leltározatlan tárgyak száma
Régészet	173.224	58.100
Történettudomány	6.751	350
Néprajz	19.213	123
Képzőművészet	2.703	
Irodalomtörténet	248	
Numizmatika	4.594	21
Iparművészet	28.448	30

	Egyedi leltározott tárgyak száma	Egyedi leltározatlan tárgyak száma
Fotótár	102.585	4.300
Adattár	102.889	43
Könyvtár	37.918	

2000. december 31-én

	Egyedi leltározott tárgyak száma	Egyedi leltározatlan tárgyak száma
Régészet	186.029	114.100
Történettudomány	6.829	1.500
Néprajz	19.367	123
Képzőművészet	2.707	
Irodalomtörténet	248	
Numizmatika	4.615	
Iparművészet	28.448	30

	Egyedi leltározott tárgyak száma	Egyedi leltározatlan tárgyak száma
Fotótár	103.427	3.500
Adattár	169.314	410
Könyvtár	38.581	

2001. december 31-én

	Egyedi leltározott tárgyak száma	Egyedi leltározatlan tárgyak száma
Régészet	192.064	239.400
Történettudomány	6.873	2.000
Néprajz	19.569	
Képzőművészet	3.316	
Irodalomtörténet	248	
Numizmatika	4.687	
Iparművészet	28.478	

	<i>Egyedi leltározott tárgyak száma</i>	<i>Egyedi leltározatlan tárgyak száma</i>
Fotótár	114.389	1.275
Adattár	170.628	305
Könyvtár	39.204	

c) Restaurálás

Az előzőekben említett hatékonyság ellenére általános műtárgy-restaurálási restanciánkat a tervezetthez képest kisebb mértékben tudtuk törleszteni az anyagi források és a személyi feltételek (kevés a restaurátor!) elégtelen volta miatt. A munka most is elsősorban a kiállításokhoz kötődött és a pályázati eredmények függvénye volt.

Látványos előrelépést a pápai múzeum műtárgyátlományánál értünk el. MÖK- és Pápa városi önkormányzati támogatásból, valamint pályázati forrásból az ősök arcképcsarnokához tartozó festményeket, a Nádor-terem nagy látképét és a céhzászlókat kezdtük folyamatosan rendbehozni.

Megvalósult terveink legszebbikei a millenniumi két esztendőhöz kötődtek. Jelentős MÖK- és állami támogatással millenniumi szakmai elképzeléseink nagy részét realizálni tudtuk. A két, nagy anyagi ráfordítást igénylő építkezés (a Laczkó Dezső Múzeum rekonstrukciója, az Egry József Emlékmúzeum újjáépítése), és az új balácai teljes kőtár kiállítóhelyé történő kialakítása azonban elmaradt. A balácai kőtár első részének berendezése, valamint az Egry József Emlékmúzeum felújítása és bővítése 2002. tavaszára halasztódott. A balatonfüredi Jókai Mór Emlékmúzeum külső felújítása azonban 2000. tavaszán befejeződött. A kiemelt szakmai munka kiemelt értékelést kapott. Öt rendezvényünk (kiállítás, videokazetta bemutató, hagyományőrző programok) került be az Európa közös örökségünk kampány hazai és nemzetközi monumentális kulturális megmozdulás áramkörébe.

2000-ben, öt esztendő után újra megjelenhetett legfontosabb szakmai kiadványunk A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeinek — ezúttal 21. kötete. Tervez felüli, de örömteli feladat volt 2000-ben a Pápán megrendezett megyenapok keretében felállított Veszprém megye évszázadai című kiállítás és a hozzá kapcsolódó kiadvány.

2001. májusában indítottuk útjára az Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln elnevezésű nemzetiségi hagyományőrző sorozatunkat, amelyben elsőként a Veszprém megyei német települések mutatkoztak be.

A vizsgált években a régészeti megfigyelésekkel és megelőző feltárásokkal kapcsolatban szinte folyamatosan adódtak terven felüli munkák, amelyek komoly megterhelést jelentettek elsősorban a régészeknek, de az egész intézménynek is.

3.

A TÁRGYI ÉS SZELLEMI ÖRÖKSÉGET BEMUTATÓ, A MÚZEUM MUNKÁJÁT NÉPSZERŰSÍTŐ KÖZMŰVELŐDÉSI RENDEZVÉNYEK, KIADVÁNYOK

1998 közepén intézményvezetésünk ártértékelt a múzeumnak a szakmához és a társadalomhoz való kapcsolatát, s új célokat fogalmazott meg a nyitott, közönségorientált múzeumkép kialakítása érdekében.

A látogatóbarát, a közönség igényeit sokoldalúan kiszolgáló, figyelmét változatos módon felkeltő intézményben nagy hangsúlyt kellett kapni annak a törekvésnek, hogy a szervezethez tartozó sajátos kulturális objektumok, a kiállítóhelyek **rendezvényeikkel** éledjenek újjá, s a kiadványok sorának jelentős bővítésével valósuljon meg a korszerű, igényes tájékoztatás. A rendezvényekkel azt is igyekeztünk elérni, hogy azok a társadalom minden rétegéhez szóljanak.

A már meglévők (Balácai Napok, Jókai Napok) mellett új sorozatokat indítottunk el, amelyek a kiállítóhelyek szellemiségéhez kapcsolódtak. 1999-ben került sor első ízben — hagyományteremtő szándékkal — a badacsonyi Reformkori művelődéstörténeti szimpóziumra, a Szegedy Róza Napra, a Nagyvázsónyi Hagyományőrző Napokra. Ezek ismertsége és népszerűsége az évek során fokozatosan nőtt, mind nagyobb számú diák- és felnőtt korú közönséget vonzva.

A Laczkó Dezső Múzeumban elindítottuk a Múzeumi Kávéház sorozatot, ahol rendszeresen saját kiadványú könyvbemutatókat, művésztalálkozókat tartottunk. Új sorozatot indítottunk Népek kultúrája címmel, amelyben elsőként a Finn Napokat rendeztük meg kiállítással és ételköstölővel együtt.

A japán Gifu tartomány szakembereinek közreműködésével két alkalommal is (2000, 2001) szerveztünk kézműves bemutatót gyerekek és felnőttek részére. A brazil vendégeknek, akik az 1890-es években Braziliába kivándorolt Veszprém megyeiek leszármazottai, 2001-ben szerveztünk megyei programot és múzeumi bemutatóközi lehetőséget.

A múzeum és a közönség kapcsolatának erősítését a rendezvények mellett sok új kiadvány megjelenésével segítettük elő.

Kiállítóhelyeink mindegyikét többnyelvű ismertetővel láttuk el, s elkészítettük a megye kiállítóhelyeit bemutató háromnyelvű múzeumi térképet. Új képeslapokat nyomtattunk, s háromnyelvű szórólapokon rendszeresen informáltuk a megye — nyáron a Balaton-partot kiemelve — hazai és külföldi közönségét, igénybe véve az utazási irodák és a szállodák nyújtotta lehetőségeket.

A tudományos és ismeretterjesztő kiadványainkat a már meglévő újonnan nyitott múzeumi boltjainkban (Nagyvázsony: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Badacsony: Szegedy Róza Ház; Tihany: Szabadtéri Néprajzi Múzeum) értékesítettük a műtárgymásolatokkal, népi játékokkal együtt.

4.

EGYÜTTMŰKÖDÉS MÁS SZERVEZETEKKEL, A MÚZEUM KAPCSOLATRENDSZERE

Múzeumunk szakmai és közművelődési feladatainak magas színvonalú ellátásához széleskörű, kiterjedt hazai és nemzetközi kapcsolatrendszert alakított ki. Nemcsak fenntartói és felügyeleti szerveinkkel, központi intézményekkel, önkormányzatokkal, kulturális társintézményekkel (könyvtárak, levéltárak, múzeumok, közművelődési intézetek), egyetemekkel állunk napi munkakapcsolatban, hanem közönségünkkel és a médiumokkal is.

Szakmai kapcsolatrendszerünket közös kiállítások, műtárgykölcsönzések, nemzetközi könyvcserék, kutatócserék, konferenciákon szervezőként és előadóként való részvételünk jellemezték. Több egyetemen (Pécsi Tudományegyetem, Veszprémi Egyetem) kollégáink is oktattak. Múzeumi munkánk elfogadásának és értékelésének tekintettük, hogy a múzeumismeret, múzeumi marketing és kulturális menedzsment 2001-től tananyag lett a Veszprémi Egyetemen, ahol ebben a témakörben 3 kollégánk tartott előadásokat és gyakorlati foglalkozásokat a hallgatóknak.

Társadalmi bázisunkat a húsz éve működő Múzeumbaráti Kör talaján jó ütemben tudtuk szélesíteni. Mindezt a hatékony PR-munkán keresztül valósítottuk meg. A mintegy 1500 nevet és címet tartalmazó protokoll-listánkon a velünk kapcsolatban álló hazai és nemzetközi tudományos és

kulturális intézmények munkatársai, politikai, gazdasági és művészeti életünk prominens személyiségei, az egyetemek, általános és középiskolák, óvodák, üdülők, szállodák, kempingek, Tourinform irodák, idegenfogalmi hivatalok, utazási irodák és a múzeumi rendezvényeket rendszeresen látogató múzeumbaráti kör tagok, megyei művészek szerepeltek. Rendezvényeink megvalósításához a települések többségi és kisebbségi önkormányzatai, intézményei és civil szervezetei hathatós támogatást nyújtottak a minisztériumiak mellett.

Az országos jelentőségű eseményt a (Bakony, Balaton-felvidék tájegység felavatását a Szentendrei Szabadtéri Múzeumban) a Veszprém Megyei Közművelődési Intézettel közösen bonyolítottuk le a főszervező szentendrei kollégák segítségével.

A **nyomtatott tömegtájékoztatási eszközökön** keresztül cikkeket jelentettünk meg (országos, regionális folyóiratok, napilapok), az elektronikus sajtóban tudósítások, beszélgetések, helyszíni riportok formájában jelentkeztünk készülő programjainkkal. Jól beváltak az érintettekkel folytatott összegző-értékelő stúdióbeszélgetések egy-egy esemény befejezését követően.

Honlapunkon szolgáltatásainkról, az időszerű eseményekről három nyelven lehetett tájékozódni, EWO-portálunkon pedig a régi és új kiadványainkról adtunk rendszeres tájékoztatást.

Működött az e-business, a világhálón lehetett kiadványainkról rendelni és vásárolni, akárcsak megyénk és Budapest több könyvesboltjában. A Könyvtárellátó Vállalattal kialakított jó kapcsolatunk révén a vállalaton keresztül is megvásárolhatóak voltak könyveink. Ezen túlmenően természetesen felhasználtuk hagyományos marketingeszközeinket (meghívókat, szórólapokat, plakátokat, leporellókat, képeslapokat), megjelenítve intézményünk sajátos egyéni arculatát.

5.

AZ INTÉZMÉNY GAZDÁLKODÁSA

Gazdálkodásunkat hosszú ideje megszabta, hogy a megyei önkormányzat által kért szakmai munkatervek ellenére fedezet hiánya miatt az eredeti költségvetéseinkben nem tudtunk szakmai feladatokat tervezni.

Az inflációs hatás miatt a rezsikiadásaink évről évre növekedtek. Mivel erre fedezetet nem kaptunk — és ugyanúgy, mint a szakmai feladatok fedezetét —, a rezsikiadások fedezetét is saját erőből kellett megteremtünk.

Dologi kiadásokra finanszírozásból az alábbi összegeket kaptuk:

Év	Veszprém E Ft	Pápa E Ft	Összesen E Ft
1999	1443	523	1966
2000	1486	539	2025
2001	Pápa részleges önállósága megszűnt		2090

A rezsikiadások fedezetét a belépőjegy- és kiadványértékesítésből, bérleti díjbevételekből valamint közhasznú szerződésekből származó bevételekből biztosítottuk. A szakmai kiadások fedezetét elsősorban pályázatokból, szponzori támogatásokból, reklámbevételekből tudtuk előteremteni.

A megyei önkormányzattól az alábbi céltámogatásokat kaptuk:

1999. évben

— Római kori falfestmény konferencia és rendezvény	100 E Ft
— Balácai gyermekprogramok	35 E Ft
— Múzeumi délelőttök	35 E Ft
Összesen:	170 E Ft

A 2000-2001-es millenniumi években az alábbi programokhoz adott a megyei önkormányzat céltámogatást:

2000. évben

Csikász-kiállítás katalógusához	500 E Ft
Múzeumi közlemények 21. kötetéhez	400 E Ft
Baláca Kőtár megnyitásához	500 E Ft
Egry-katalógus előkészítéséhez	200 E Ft
Egyházi jeles esztendő... kiadványhoz	500 E Ft
Üdv néked, Boldog Gizella Királyné kiállítás kamerás figyelőrendszerhez	1208 E Ft
Üdv néked... kiállítási katalógushoz	300 E Ft
Jókai Napok Balatonfüreden	500 E Ft
Millenniumi kiállítás rendezésére Pápán	396 E Ft
Külföldi konferenciákon részvételre:	
Freiburg	80 E Ft
Sydney	100 E Ft
Összesen:	4684 E Ft

2001. évben

Baláca nemzetközi régészeti konferenciára	1000 E Ft
Balácai közlemények 6. kötethez	500 E Ft
Népi viseletek... kiállításához	500 E Ft
Múzeumi utak kiadványhoz saját erő	110 E Ft
Európa kicsinyben rendezvényhez saját erő biztosítása	729 E Ft
Külföldi konferenciákon részvételre (7 fő)	102 E Ft
Összesen:	2941 E Ft

A fenti megyei önkormányzati támogatásokkal együtt szakmai dologi kiadásokra:

1999-ben	11912 E Ft-ot,
2000-ben	23914 E Ft-ot,
2001-ben	27506 E Ft-ot költöttünk el.

A kiadások nagyobb részét pályázatokból és egyéb célra átvett pénzeszközökből, kisebb részben feladatra kiszámlázott (pl. reklám, költségtérítés) saját bevételekből fedeztük.

6.

SZEMÉLYI FELTÉTELEK

Engedélyezett létszámunk

	Veszprém	Pápa	Összesen
1999	79	8	87
2000	80	8	88
2001	81	8	89

Engedélyezett létszámfejlesztések

2000-ben 1 fő informatikus
2001-ben 1 fő népművelő Balácára

Jelenlegi létszám összetétele:

Szakmai dolgozók

	Veszprém	Pápa	Összesen	Ebből felsőfokú végzettségű
Régész- muzeológus	6	0	6	6
Néprajz- muzeológus	2	0,5	2,5	2,5
Történelem- muzeológus	2	1	3	3
Irodalom- történelem- muzeológus	1	0	1	1
Művészet- történelem- muzeológus	1	0	1	1
Restaurátorok	9	1	10	6
Műtárgy- raktárkezelő	2	0	2	
Adattáros	1	0	1	

Fotótáros	1	0	1	
Kiállítási- szakmai rajzoló	3	1	4	2
Kiállítás- rendező	2	0	2	2
Könyvtáros	2	0,5	2,5	1,5
Rendszer- gazda- informatikus	1	0	1	1
Kiadvány- szerkesztő	1	0	1	1
Fotós	1	0	1	
Kulturális menedzser	1	0	1	1
Múzeum- pedagógus	1	0	1	1
Népművelő (Baláca)	1	0	1	1
Szakmai adatrögzítő	1,75	1	2,75	
Kiállítás- vezető	4	1	5	
Összesen:	43,75	6	49,75	30
Gazdasági és ügyviteli dolgozók	6,5	0,5	7	3,5
Takarítók, egyéb fizikai dolgozó	6,25	1	7,25	
Teremőrök (állandó és időszakos)	25	0	25	
Mind- összesen:	81,5	7,5	89	33,5

Ebből a Laczkó Dezső Múzeumban: 43 fő

Az utóbbi két évben az előző vizsgálatok során kifogásolt üres álláshelyeket betöltöttük. (Jelenleg az igazgatói tisztséget betöltő történeti osztályvezetői álláshely üres csak.)

Az üres álláshelyek betöltése során a minőségi szakmai munka végzésére képes, az új feladatoknak megfelelő szakmai munkaköröket alakítottunk ki.

7.

AZ INFRASTRUKTÚRA ALAKULÁSA

7.1. Az Igazgatóságunk által üzemeltett épületek tulajdon szerinti megoszlása:

A megyei önkormányzat tulajdonában levő épületek:

- Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém
- Jókai Mór Emlékmúzeum, Balatonfüred
- Egry József Emlékmúzeum, Badacsony
- Bajcsy-Zsilinszky Emlékház, Balatonrendes-Pálköve
- Balatoni Ház, Tihany
- Restaurátor-műhelyek és műtárgyraktárak, Felsőőrs

A Kincstári Vagyoni Igazgatóság tulajdonában levő épületek:

- Római kori Villagazdaság és Romkert, Nemesvámos - Baláca
- Parasztgazda Háza és Halászcéhház, Tihany
- Szegedy Róza Ház, Badacsony
- Schumacher-ház, Nagyvázsony
- Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum, Pápa

Veszprém Megyei Jogú Város tulajdonában illetve kezelésében levő épületek:

- Bakonyi Ház, Veszprém
- Vármúzeum, Veszprém.

7.2. Elvégzett felújítások, rekonstrukciók:

A megyei önkormányzat épületeinél:

1999-ben a megyei önkormányzat általi finanszírozással megkezdődött a **Jókai Mór Emlékmúzeum** (Balatonfüred) felújítása, amely a tető cseréjét, a külső homlokzat rendbetételét, valamint a belső festést jelentette. A kert és a kerítés felújítása 2003-ban várható.

Megtörtént Felsőőrsön a **műtárgyraktárak és a restaurátor-műhelyek** gázfűtésre történő átállítása. A megyei önkormányzat pótfinanszírozással biztosította (2154 E Ft felhalmozásra átadott pénzeszköz) a gázfűtésre történő átállás miatt szükségessé vált közműfejlesztési hozzájárulás fedezetét. Az 1999. évi felújítási kiadás 960 E Ft volt.

2000-ben a Jókai-villa homlokzat felújítása miatt szükségessé vált a riasztóberendezés áthelyezése és felújítása. A megyei önkormányzat 72 E Ft pótfinanszírozást biztosított erre a célra. A villámhárító rendszer felújításának új terve 90 E Ft-ba került.

Saját bevételeink terhére (238 E Ft) a **restaurátor-műhelyekhez** kiépítettünk egy új mosogatót. Ezen felül a homokfúvó berendezés működtetése miatt a restaurátorműhely teraszát zárttá alakítottuk át.

2001-ben a megyei önkormányzat a költségvetésben 2000 E Ft-ot biztosított a felsőörsi **restaurátor-műhelyek** vízelvezetésének megoldására. A munka 2001. augusztus 15-én fejeződött be. A kapott finanszírozásból előreláthatólag még el tudjuk végeztetni a tetőbeázások megszüntetését, amely a műhely-épületeknél okozott tartós gondot.

Egry József Emlékmúzeum, Badacsony: az épület a nagymértékű vizesedése miatt alkalmatlanná vált a nagyértékű és a nemzeti kulturális örökség részét képező Egry képek további kiállítására. Ezért az épületet a megyei önkormányzat egyetértésével bezártuk, a kiállított képeket raktárba szállítottuk. Elkezdődtek a felújítással és bővítéssel kapcsolatos munkák, amelyek középpontjában az építészeti terv- illetve beruházási pályázatok álltak.

A Kincstári Vagyoni Igazgatóság épületeinél:

Római kori Villagazdaság és Romkert, Baláca: a KVI finanszírozásában elkészült az új kőtár épülete a Tihanyi Apátságban levő kőtárunk szükséges átköltöztetésével.

A KVI és a MÖKH között létrejött megállapodás alapján 2001-ben költségvetésünkbe beépült a KVI tulajdonú épületek karbantartására és felújítására 1000 E Ft. Ebből az összegből ez évben megvalósult a kiállítási épület tetőborításának átmeneti javítása és a területen levő faházak beázásának megszüntetése.

Szegedy Róza Ház, Badacsony: az épület az alatta elfolyó forrás- és talajvíztől átnedvesedett, a vízelvezetés a KVI finanszírozásában és kivitelezésében megvalósult. Sor került a nádtető részleges javítására is. A nádtető további szükséges javítását 2001-ben (az Ürmösfőző Ház felett) MÖKH finanszírozásból végeztettük el.

Schumacher-ház, Nagyvázsony: 2001-ben fejeződött be az épület nádtetőzetének teljes felújítása a KVI kivitelezésében és finanszírozásában. Ezt

megelőzően a kiállítóhelyhez tartozó Rézműves-műhely felújítása készült el.

Parasztagzda Háza és Halászcéhház, Tihany: a KVI elvégeztette a nádtetők karbantartását, a vízelvezetést, a kertrendezést, valamint új környezethez illő ún. fogadóépületet építtetett a rendkívül rossz állapotban levő faház helyett, a látogatók kiszolgálására. A múzeumi boltot is ebben a helyiségben nyitottuk meg.

Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum, Pápa: a kiállítóhelyet annak életveszélyessé válása miatt a KVI-vel közösen 1995 szeptemberében be kellett zárunk.

(A múzeumi munka ettől függetlenül rendkívül rossz körülmények között tovább folyt).

Veszprém Megyei Jogú Város épületeinél:

Bakonyi Ház, Veszprém: 1998-ban a tulajdonos felújította a nádtetőt, igazgatóságunk pedig ezt megelőzően magánszemélyek által nyújtott támogatásból az épület vakolatának helyreállítását végeztette el.

Vármúzeum, Veszprém: a Várkapunál levő kiállítóhely felújítása, rendbetétele még nem kezdődött el.

7.3. Tárgyi felszereltség

Ezen a téren nagy elmaradásunk volt az előző években. Pályázatokból és saját bevételeink terhére, valamint személyi és dologi kiadási előirányzatok átcsoportosításával az elmúlt 3 évben a munkavégzés feltételeit elősegítve sikerült ezt a lemaradást nagyobb részben behozni. Igyekeztünk a kor követelményeinek megfelelő és halaszthatatlan gép-műszer beruházásokat megvalósítani.

Intézményünkben, mint a műtárgynyilvántartás és a külső kommunikáció eszközeinek, az informatikai fejlesztésnek stratégiai fontosságot tulajdonítottunk.

Múzeumunk az 1998. és 1999. évi NKÖM telematikai pályázatból, az OTKA műszerpályázatából, valamint saját bevételből jelentősen bővítette informatikai eszköztárát. (15 számítógép, 2 digitális fényképezőgép, 3 tintasugaras és 1 lézernyomtató, dia-szkennerek.) Kiépítettük a belső és külső hálózatot, elkészítettük honlapunkat (3 mutációban), s virtuális kiállítások készítésével is kísérleteztünk. 2001. első felében sikerült azt a két évig tartó folyamatot lezárni, amelynek során a programjainkat teljesen jogtisztává tettük.

Műtárgyvédelmi Központunk sikeresen indult az Alkotóművészeti Közalapítvány által kiírt restaurátori eszköz és berendezés-beszerzést támogató pályázatain.

Beszerezéseink:

Megnevezés	Érték E Ft	Finanszírozása
------------	------------	----------------

1999

6 db számítógép (Vp. és Pápa)	2871	NKÖM
Boszorkányperhez program	160	NKÖM
Kiállítási bábuk	125	NKA
Kötéskimélő fénymásoló (Pápa)	350	NKA
Restaurátori szárítószekrény (Pápa)	220	NKA
Lap-top kutatáshoz	148	MTA
Restaurátoroknak számítógép	275	Alkotóművészeti Közalapítvány
Restaurátori berendezések	719	Alkotóművészeti Közalapítvány
Fotólámpák	75	saját erő
6 db számítógép	398	saját erő
2 db szünetmentesítő	68	saját erő
Fémkereső	140	saját erő
Fénymásoló	401	saját erő
Iratmegsemmisítő	31	saját erő
Fax (Pápa)	75	saját erő
Kiadványszerkesztő program	455	saját erő
Adattári szekrény	45	saját erő
Bozótvágó	40	saját erő
Összes beruházás:		6596
	ebből saját erőből:	1728
	pályázatból:	4868

Megnevezés	Érték E Ft	Finanszírozása
------------	------------	----------------

2000

“Üdv néked....” kiállítás biztonsági kamerás rendszere	1208	MÖKH
4 db kiállítási bábu	250	MÖKH
Projektorhoz támogatás	200	MÖKH
Számítógépes programok	529	NKÖM
Számítástechnikai eszközök	893	NKÖM
Hálózat kiépítése	547	NKÖM
Projektor	800	NKÖM
Fax	167	NKÖM
Dia-szkenner	130	VM Kulturájáért Alapítvány
4 db windows	150	saját erő
Iktatóprogram	98	saját erő
Diaszkennerhez kiegészítés	59	saját erő
3 db számítógép	633	saját erő
Projektorhoz kiegészítés	249	saját erő
1 db lap-top projektorhoz	517	saját erő
3 db szünet- mentesítő	135	saját erő
1 db szám.gép monitor	55	saját erő
2 db szám.gép nyomtató	228	saját erő

1 db pénztárgép LDM-be	89	saját erő
Hangosító berendezés	341	saját erő
8 db kiállítási bábu	510	saját erő
1 db írásvetítő	84	saját erő
1 db diatároló szekrény	50	saját erő
Digitális fényképezőgép	381	saját erő
Fotó-videó állvány	51	saját erő
Takarítógép (Pápa)	45	saját erő
Összes beruházás:	8399	
	ebből saját erőből: 3675	
	MÖKH 1658	
	pályázatból: 3066	

Megnevezés Érték E Ft Finanszírozása
2001.

Baláca Kőtár berendezési terve	150	saját erő
Adattári szekrény	86	saját erő
Riasztó kiépítés Baláca-fogadóép.	122	saját erő
Riasztó kiépítés Tihany-fogadóép.	179	saját erő
Rajztároló szekrény	122	saját erő
Notebook	170	saját erő
5 db számítógép	1039	3 db NKÖM 2 db saját erő
3 db légszárító (Egry)	1500	MNM
Színpadai dobogó	150	MÖKH
Villámhárító kiépítés (Jókai)	535	MÖKH

Gépkocsi	4211 MÖKH (2500)+saját erő
Régészeti program	378 NKÖM
3 db rajztároló (Pápa)	372 NKA
Digitális fényképezőgép	342 OTKA
Összes beruházás:	9356
	ebből saját erőből: 3532
	MÖKH 2642
	pályázatból: 3182

A fentiekon kívül pályázaton nyertünk az OTKA-tól 400 E Ft-ot digitális fényképezőgép, a NKÖM-től 437 E Ft-ot rajzszekrények és tároló tasakok, valamint 1600 E Ft-ot a könyvtári adatfeldolgozáshoz számítástechnikai eszközök beszerzésére.

2001. júliusban a megyei önkormányzat 2500 E Ft finanszírozást nyújtott az intézményi gépkocsi cseréjéhez.

Az értékesített gépkocsiért 708 E Ft + 177 E Ft ÁFA= 885 E Ft-ot kaptunk. Miután ÁFA befizetési kötelezettség alá esik, a gépkocsi vásárlásához még 986 E Ft saját erővel kiegészítést kellett tennünk.

8.

NYERTES PÁLYÁZATOK, TÁMOGATÁSOK

8.1. Pályázatok

	1999	2000	2001
Benyújtott pályázatok száma	51	32	33
Nyertes pályázatok száma	30	21	22
Pályázatokon nyert összegek	16092E Ft	22798E Ft	10033E Ft

A pályázatokon felül egyéb (önkormányzatoktól, alapítványoktól, egyéb szervezetektől) célra átvett pénzeszközök:

1999-ben:	3281 E Ft
2000-ben:	2306 E Ft
2001-ben:	9841 E Ft

8.2. Saját bevételek alakulása

Az alaptevékenységgel összefüggő bevételeink (belépőjegy és kiadvány) 1995—2000 között közel a kétszeresére emelkedtek 5 év alatt. A 2001. január 1-

jén életbelépett 194/2000. kormányrendelet miatt ebben az évben azonban 2000-hez képest közel 2 millió forint bevételkieséssel számoltunk.

Tekintettel arra, hogy a dologi kiadásaink nagyobb részét saját magunknak kellett előteremtenünk, költségvetésünkben hiányzott a Kormányrendelet (ingyenes látogatók körének nagymértékű kiterjesztése, és egész évben minden hétvégén 1 ingyenes látogatási nap) miatt kieső bevétel.

Saját bevételeink között jelentős tételnek számított a bérleti díjbevétel. Ezen a címen

1999-ben 2295 E Ft,

2000-ben 2139 E Ft bevételünk volt,

2001-ben 2342 E Ft bevételt irányoztunk elő.

Sajnálatos módon a bérleti díjbevételek is a rezsikiadás fedezetét kellett, hogy szolgálják, mivel ezt a költségvetésünkbe beszámítják.

1999-től az ún. Múzeumi törvény (1997. évi 140. tv.) alkalmazásából adódóan (a megyében végzett földmunkák során, amennyiben régészeti lelet előkerülése várható, régészeti előfeltárást kellett végeznünk, amelynek költségét a beruházó viselte) újabb szakmai célú bevételekhez jutottunk. Ilyen jellegű bevételeink

1999-ben: 1044 E Ft

2000-ben: 4917 E Ft

2001-ben 14561 E Ft

9.

VIZSGÁLATOK ÉS EZEK HATÁSA VAGY KÖVETKEZMÉNYE AZ INTÉZMÉNYNÉL

Gazdasági vizsgálatok:

A megyei önkormányzat a pénzügyi revíziót 2 évente rendeli el. 1999. év végén volt az előző vizsgálat, amely során érdemi kifogás nem merült fel. Az 1999—2000. évek pénzügyi revíziója is hasonló eredménnyel végződött. A pályázati pénzeszközök elszámolását rendszeresen ellenőrzi az OTKA, az NKA. A minisztériumoktól kapott pályázati pénzeszközök elszámolásának ellenőrzése az elszámolások után a Kincstáron keresztül történik. Évente tart ellenőrzést a Munkaügyi Központ a közhasznú foglalkoztatások esetében.

10.

ÉSZREVÉTELEK A 2000.ÉVI ÁTVILÁGÍTÁS MEGÁLLAPÍTÁSAIRA

Az átvilágítás során intézményünknel minden kiállítóhelyre kiterjedően átvilágításra kerültek az ún. múzeumi boltok, bevétel és gazdaságosság szempontjából, valamint az ingatlanok hasznosítása.

Az átvilágítás során ezekre az adatokra különösebb észrevételt nem tettek, mivel intézményünknel a kiadványok és a választék bővítése céljából beszerzett műtárgymásolatok, népművészeti tárgyak értékesítése során a beszerzési ár és eladási ár különbségéből tudtunk csak minimális haszonra szert tenni. Az összes szükséges felszámítandó kiadást (értékesítést végző bére, járulékai, árusítóhely rezsije, stb.) bevontuk a gazdaságossági számításba. Ez a tevékenységünk ugyanúgy, mint a belépőjegy-bevétel — összevetve a felmerülő kiadásokkal — veszteséges volt. Ezek elsősorban a múzeumi szolgáltatás emeltebb szintre hozása miatt voltak fontosak.

Az ingatlanhasznosítás területén azokat a múzeumi kiállítóhely-részeket adtuk bérebe, amelyeket múzeumi kiállítás céljára szakmai okok miatt nem tudtunk hasznosítani. Tihanyban a Balatoni Ház bérbeadása mellett az szót, hogy a bérleti díjból magasabb bevételt tudtunk elérni, mint a közszéiben több helyen megtalálható néprajzi kiállításból, bemutatóból. Balatonfüreden a Jókai Mór Emlékmúzeum hátsó teraszrészét műtárgyak hiányában nem tudtuk korhűen berendezni, Veszprémben pedig a Vármúzeum bérbeadása mellett azért döntöttünk, mert nincsenek olyan műtárgyaink, amelyek a kiállítóhelyen uralkodó állapotok (vízesedés, penészesedés stb.) miatt ne károsodtak volna.

Az átvilágítás és az előző revíziók során megállapítottuk a Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum részben önálló státuszának jogi tisztázatlanságát. A jogi helyzet rendezését a 2001. január 1-jétől módosított Alapító Okirat tartalmazza a részben önálló státusz megszüntetésével.

11.

FEJLESZTÉSI TERVEK, ELKÉPZELÉSEK

Jövőbeni szakmai terveinket és munkánkat az épültrekonstrukciók alakulása döntően befolyásolja. Központi épületünkben — amely a megyeszékhely városi múzeumaként is szolgáló Laczkó Dezső

Múzeumnak és a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóságnak ad helyet, s amely az ország legkisebb megyei múzeumi igazgatósági épülete — 1925 óta folyik a munka, s az eltelt közel nyolc évtized alatt semmilyen nagyobb átalakítást nem végeztek rajta. Állaga teljesen előregedett, a dolgozók és a benne lévő segédgyűjtemények, eszközök számára — a gyarapodással minden területen számolva — lassan használhatatlanul elavult és szűk lesz.

A felsőörsi Műtárgyvédelmi Központban ugyancsak óriási volt a raktárhiány. Már a kötelező leletmentésből előkerülő műtárgyak elhelyezése is gondot okozott, s a restaurátor-műhelyek is régóta kicsinek bizonyultak az elvégzendő feladatokhoz képest. Reméljük, hogy a megyei levéltár rekonstrukciós gondjainak megoldása után a múzeumfejlesztésre is sor kerül (az LDM felújítási terve MÖK-finanszírozásból már 1999-ben elkészült).

Épületbővítés révén — a levéltár mostani épülete — új kiállítóhellyel gyarapodhatunk. Ebben helyezhetnénk el kiállítások formájában országos híru gyűjteményeinket (céhtörténeti, népi viseleti, szakrális, megyei irodalomtörténeti, polgári életmódtörténeti, Veszprém várostörténeti anyag, Csikász-hagyaték), de egy-egy szakmai osztály dolgozói is elfogadható munkakörülmények közé kerülhetnének. A várbeli múzeumban hatványozott számú látogatóval lehet számolni.

A mostani múzeumépületben a megye régészetét reprezentáló állandó és időszakos kiállításoknak, valamint képzőművészeti kiállításoknak biztosítanánk helyet, miközben a szakmai dolgozók megfelelő munkakörülmények között dolgozhatnak.

Egy második lépcsős rekonstrukció része kellene, hogy legyen a műtárgyraktárak és restaurátor-műhelyek új helyre — a Jutasi volt laktanya újabb épületei — költöztetése. Itt célszerű lenne kialakítani egy regionális restauráló bázist, amely a megrendelésekből egy idő után önállóan működhetne.

A pápai Gróf Esterházy Károly Kastély- és Táj múzeum felújításának függvénye a nagy szervezeti átalakítást is igénylő szakmai munka folytatása.

Közelebbi cél a badacsonyi Egry József Emlékmúzeum jelentős MÖK-támogatással 2002-ben újjáépítendő épületének berendezése, az Egry-katalógus elkészítése, a balácai új kőtár teljes megépítése és berendezése, katalógusának megjelentetése, a veszprémi jezsuita templom belsejének műtárgyakkal való ellátása és a mellette lévő középkori apácakolostor területén létesítendő romkert szakmai kialakítása.

Folytatni szeretnénk eddigi fontos konferenciasorozatainkat (Népi vallásosság a Kárpát-

medencében, római kori konferenciák, felolvasóülések Veszprém és környéke történetéből, üvegművészeti konferenciák), további szakmai kiadványok (konferenciakötetek, kiállítási katalógusok, múzeumi évkönyv két évenként) megjelentetését, bővíteni minden múzeumi szakterületen a videokazetta-választékot, ezzel is segítve a múzeumpedagógiai munkát.

Szükség lenne további technikai fejlesztésre, amelynek segítségével a kiállítóhelyeket rendezvényekre alkalmasabbá tennénk.

A személyi fejlesztés nagymértékben a pápai múzeumban válik szükségessé a rekonstrukció befejeztével (erre külön terv készült a MÖK számára 2000-ben), de elengedhetetlen a restaurátorok számának növelése (1 fő fémrestaurátor, 1 fő képzőművész-restaurátor), illetve 1 fő eszerépmosó. A törvény előírásai miatt megnövekedett, jelentős megerőltetéssel járó régészeti munka megsegítésére 1 régésztechnikus, 1 fő grafikus alkalmazására lenne nagy szükség.

Tágítani szeretnénk nemzetközi múzeumi kapcsolatokat is. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeummal és a komáromi Magyar Kultúra és Duna mente Múzeummal együttműködési szerződés megkötését tervezzük, amelyet nagyszabású tartalommal a Veszprém megyei múzeum megalakulásának 100. évfordulója évében, 2003-ban töltünk meg. Remélhetőleg, mielőbb létrejön a Pordenone tartománybeli, valamint az Anjou megyei szakintézményekkel kialakítandó együttműködés is.

1999. ÉVI KIÁLLÍTÁSOK, RENDEZVÉNYEK, KIADVÁNYOK

Kiállítások		
1998. március 15 -1999. január 15.	Hisz ez a mi ünnepünk hazáért, szabadságért Egy veszprémi borbély a forradalomról <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
március 15-április 18.	Kis képek mestere Mendlík Lajos festőművész képei <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
április 7-április 19.	Egy kisváros története képekben — Veszprém a századfordulón Kiállítás a Magyar Fotóművészeti Szövetséggel közös rendezésben <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
április 24-május 30.	Andreas Alariesto lapp naiv művész kiállítása <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
május 1-szeptember 30.	Egry József élete, Egry Magyar Örökség Díja <i>Helyszín:</i> Badacsony, Egry József Emlékmúzeum	
május 4-szeptember 9.	A Nemzeti Galériától kölcsönzött Egry festmények — kiállítás <i>Helyszín:</i> Badacsony, Egry József Emlékmúzeum	
május 8-szeptember 30.	A badacsonyi borászat története <i>Helyszín:</i> Badacsony, Szegedy Róza Ház	
május 16-szeptember 30.	Szántó Piroska - Vas István (grafika-versek) Itt a képek és a kövek beszélnek <i>Helyszín:</i> Nemesvámos-Baláca, Római kori Villagazdaság és Romkert	
május 29-szeptember 30.	Továbbélő hagyomány <i>Helyszín:</i> Nagyvázsony, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	
június 3-július 18.	Művésztelep Sümegen <i>Helyszín:</i> Sümeg, Művelődési Ház	
június 18-augusztus 15.	Isten veled költészet (Hölderlin és Rimbaud) Swierkiewicz Róbert festőművész kiállítása <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
június 1-október 30.	„... és beszéld el fiaidnak” Emlékképek a veszprémi zsidóság életéből <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
október 30-december 5.	22 virágakvarell Bárdy Margit kiállítása <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
november 12-december 15.	A régi Veszprém emlékezete Jánossi György építész grafikái <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	

Rendezvények		
március 15.	Március 15-e a múzeumban	
április 24-27.	Finn napok <i>Helyszín: Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum</i>	
május 7.	Jókai Nap <i>Helyszín: Balatonfüred, Jókai Mór Emlékmúzeum</i>	
május 8.	A borászat és költészet napja <i>Helyszín: Badacsony, Szegedy Róza Ház</i>	
május 16.	Római Nap —“Baláca ünnepi órái” Római kőemlékek — kötetbemutató: Corpus Signorum Imperii Romani, Ungarn Bd. VIII. (Veszprém és Zala megye) (Akadémiai Kiadó) <i>Helyszín: Nemesvamos-Baláca, Római kori Villagazdaság és Romkert</i>	
május 17-18.	VEAB-bal közösen, római kori falfestményekről Kiemeléstől a bemutatásig címmel nemzetközi kollokvium <i>Helyszín: Veszprém, VEAB</i>	
május 29. és június 26.	Nagyvázsonyi Hagyományörző Napok <i>Helyszín: Nagyvázsony, Szabadtéri Néprajzi Múzeum</i>	
június 11-12.	Reformkori művelődéstörténeti szimpózium és konferencia I. <i>Helyszín: Badacsony, Szegedy Róza Ház</i>	
június 21-24.	Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. konferencia <i>Helyszín: Pápa, Dunántúli Református Tudományos Gyűjtemény</i>	
július 10.	Szegedy Róza Napja <i>Helyszín: Badacsony, Szegedy Róza Ház</i>	
szeptember 6.	A japán Gifu Hét múzeumi rendezvénye selyemfonással és selyemfestéssel <i>Helyszín: Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum</i>	

Kiadványok

Tóth Péter: **Emlékezet, kultusz, történelem** — Francsics Károly naplója

Mészáros Veronika: **Népi receptek** a Bakonyból és a Balaton-felvidékről — 3 mutációban

Nagyvázsony, Szabadtéri Néprajzi Múzeum — leporelló

Tihany, Szabadtéri Néprajzi Múzeum — leporelló

Badacsony, Egry József Emlékmúzeum —leporelló

Szegedy Róza ürmöse — 3 mutációban

Magyar Múzeumok — Veszprém megyei száma

Baláca, Római kori földbirtokközpont (magyar-angol-német-francia mutációban — Balácáért Alapítvány)

Képeslapok az Egry József Múzeumról, a tihanyi, valamint a nagyvázsonyi Szabadtéri Néprajzi Múzeumról

2000. ÉVI KIÁLLÍTÁSOK, RENDEZVÉNYEK, KIADVÁNYOK

Kiállítások		
január 14-március 31.	Ékes tárgyak üzenete Napjaink népművészete, népi iparművészete Veszprém megyében <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
április 15-május 31.	Kortárs művészek Herenden. Herend mai arca <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
május 7-2001. december 15.	Üdv néked, boldog Gizella királyné millenniumi kiállítás (Az Európa Közös Örökségünk Kampány kiemelt programja) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
május 20-szeptember 30.	Toszkánától Pompeiig Kulcsár Ágnes festőművész kiállítása <i>Helyszín:</i> Nemesvámos-Baláca, Római kori Villagazdaság és Romkert	
május. 27-szeptember 30.	Nagyvázsonyi Hagyományőrző Napok keretében Jeles napok - terített asztalok Ünnepi és hétköznapi táplálkozási szokások Nagyvázsonyban <i>Helyszín:</i> Nagyvázsony, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	
június 2-június 30.	Veszprém megye évszázadai Kiállítás a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság gyűjteményeiből a megyenapon. <i>Helyszín:</i> Pápa, Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájélmúzeum	
június 16-december 22.	Csikász és kora időszak kiállítás <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
július 1.	Építészet, lakáskultúra, család Kékkúton Állandó kiállítás megnyitója az Egyed-házban <i>Helyszín:</i> Kékkút, Fő út 55.	
július 20-október 8.	Válogatás a Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum kortárs képzőművészeti gyűjteményéből <i>Helyszín:</i> Veszprém, Várgaléria	
augusztus 5-augusztus 9.	Művészek, borok, gyűjtemények — kiállítás borbemutatóval <i>Helyszín:</i> Badacsony, Egry József Emlékmúzeum	
szeptember 2-2001. október 30.	Veszprém megye népművészete, népi iparművészete - a Bakony, Balaton-felvidék tájegységben <i>Helyszín:</i> Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	
szeptember 29-december 10.	Balatonfüzfő régmúltja <i>Helyszín:</i> Balatonfüzfő, Művelődési Ház	

Rendezvények		
január 22.	Magyar Kultúra Napja Nyílt nap a Laczkó Dezső Múzeumban <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
március 15.	Március 15. a múzeumban — közös rendezvény a Veszprémi Alapítványi Általános és Művészeti Iskolával <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
április 2.	Múzeumok Tavasza Nyílt nap a francia nagykövetség kezdeményezésére <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
április 13.	Jókai Mór Emlékverseny Gasztronómiai nap (szakács-, cukrász-, felszolgáló verseny) Közös program a veszprémi Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Szakközépiskolával és Szakiskolával, valamint a Lontai Egon Gasztronómia Társasággal <i>Helyszín:</i> Veszprém, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Szakközépiskola és Szakiskola	
április 15.	Utazás 2000 - kiállítás Bemutakoztunk és kiadványainkat árusítottuk a turisztikai kiállításon és vásáron <i>Helyszín:</i> Veszprém, Veszprémi Egyetem	
május 18.	Múzeumi Világnap (nyílt nap) <i>Helyszín:</i> a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiállítóhelyei	
május 19-május 21.	Jókai Napok <i>Helyszín:</i> Balatonfüred, Jókai Mór Emlékmúzeum	
május 20.	Balácsa ünnepi órái — játékok, vetélkedők. <i>Helyszín:</i> Nemesvámos-Balácsa, Római kori Villagazdaság és Romkert	
május 20-május 21	Múzeumi Majális a Nemzeti Múzeumban kiadvány árusítással vettünk részt az eseménysorozaton <i>Helyszín:</i> Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum	
május 29.	Muzeológusok fakanállal Részvétel az országos múzeumi találkozón <i>Helyszín:</i> Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	
június 1.	Egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai — Bakony és Balaton-felvidék videokazetta bemutató (Az Európa Közös Örökségünk Kampány - kiemelt rendezvénye) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
június 4.	Nagyvázsonyi Hagyományőrző Napok <i>Helyszín:</i> Nagyvázsony, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	

június 9-június 10.	Reformkori Művelődéstörténeti Szeminárium és Konferencia II. <i>Helyszín:</i> Badacsony, Szegedy Róza Ház	
július 8.	Szegedy Róza Napja <i>Helyszín:</i> Badacsony, Szegedy Róza Ház	
július 15.	Nagyvázsonyi Hagyományőrző Napok <i>Helyszín:</i> Nagyvázsony, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	
szeptember 20	Múzeumi kirándulás Szentendrére Részvétel a Bakony-Balaton-felvidék tájegység felavatásán <i>Helyszín:</i> Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	
szeptember 22-szeptember 23.	Európa Örökség Napok Ingyenes belépő, tárlatvezetés <i>Helyszín:</i> Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiállítóhelyei	
szeptember 23-szeptember 24.	Veszprém megyei napok <i>Helyszín:</i> Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	
október 17-október 18.	Kerámia, porcelán és üveg a kortárs építészetben konferencia <i>Helyszín:</i> Veszprém, VEAB	
október 31.	Múzeumi Kávéház K. Palágyi S.-Nagy L.: Római kori halomsírok a Dunántúlon c. könyv bemutatója, videokazetta bemutató a Veszprém megyei római kori halomsírokról <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
november 28.	Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság: Szakmai Nap <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
december 15.	Emléknap: Jókai Mór születésének 175. évfordulója alkalmából Jókai Jubileumi Év zárórendezvénye <i>Helyszín:</i> Balatonfüred	

Kiadványok

Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 21. szerk.: K. Palágyi Sylvia

K. Palágyi Sylvia — Nagy Levente: **Római kori halomsírok a Dunántúlon** szerk.: K. Palágyi S.

Palágyi Sylvia: **Római kori halomsírok Veszprém megyében.** Videokazetta

Palágyi Sylvia: **Baláca** - videokazetta

Balatonfűzfő régmúltja. Kiállításvezető, szerk.: Palágyi Sylvia, Kulcsár Ágnes

A magyarországi boszorkányperek szövegkatasztere (1502 - 1848), szerk.: Tóth Péter

Gopcsa Katalin: **Csikász és kora.** Katalógus

Lackovits Emőke: **Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és a Balaton-felvidéki falvakban.** Tanulmánykötet

Lackovits Emőke: **Egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai - Bakony és Balaton-felvidék** Videokazetta

Lackovits Emőke: **Kékkút és az Egyed-ház.** Kiállításvezető

Mészáros Veronika: **Népi receptek a Bakonyból és a Balaton-felvidékről** (utánnnyomás)
 Perémi Ágota: **A népvándorlás - kor fiatal kutatóinak 8. találkozója**. Konferencia-kötet
 Rainer Pál: **Üdv néked, boldog Gizella királyné - Ave beata regina Gisela**. Kiállításvezető
 2 mutációban, szerk.: Regenye Judit
Tanulmányok Kralovánszky Alán Veszprém megyei kutatásaiból, szerk.: Regenye Judit
Életmód és művelődés Veszprém megyében a 16-18. században — Veszprémi Múzeumi Konferenciák 10.
 (szerk. Tóth Péter)
Ékes tárgyak üzenete, Katalógus, szerk.: Mészáros Veronika
Térkép: Veszprém megye múzeumai és kiállítóhelyei (3 nyelven)
Levélpapír és boríték: Jókai villa, Balatonfüred (Ács Anna)
A kiemelésről a bemutatásig (az 1999-es nemzetközi falafestményes kollokvium előadásainak kiadványa — VEAB-bal közösen) szerk.: K. Palágyi Sylvia

2001. ÉVI KIÁLLÍTÁSOK, RENDEZVÉNYEK, KIADVÁNYOK

Kiállítások		
január 26-február 26.	Raffay Béla szobrászművész kiállítása <i>Helyszín: Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum</i>	
március 23 -2002. augusztus 31	Viseletek, öltözködési kultúra a 19-20. században — Bakonyi és Balaton-felvidéki magyar, német, szlovák paraszti öltözékek <i>Helyszín: Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum</i>	
május 1.	Színházi élet Balatonfüreden a XIX. században Új állandó kiállítás <i>Helyszín: Balatonfüred, Jókai Mór Emlékmúzeum</i>	
május 5-augusztus 20.	Orbis pictus — A látható világ, a megfestett város Millenniumi képzőművészeti tárlat <i>Helyszín: Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum</i>	
május 17-szeptember 30.	Válogatás a balácai falafestményekből Válogatás Rhé Gyula régészeti tárgyú rajzaiból Antik emlékek Sziciliából - fotókiállítás <i>Helyszín: Nemesvámos-Baláca, Római kori Villagazdaság és Romkert</i>	
május 26-június 25.	Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln Bakonyjákói képek — Döbrönte hangulatok — Gannai pillanatok — Nagyteveli emlékek (Bakonyjákó, Döbrönte, Ganna, Nagytevel települések kiállítása) <i>Helyszín: Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum</i>	
június 23-szeptember 30.	Mesterségek dicsérete - céhes élet Nagyvázszyban Pillanatok a nagyvázszyi tájház életéből <i>Helyszín: Nagyvázszy, Szabadtéri Néprajzi Múzeum</i>	

június 30-július 23.	Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln Örökségünk, büszkeségünk (Bánd, Városlőd települések kiállításai) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
július 28-augusztus 21.	Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne (Barnag, Hidegkút, Tótvázsony, Vöröstó települések kiállításai) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
augusztus 25-szeptember 17.	Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln Megsárgult pillanatok (Herend város kiállításai) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
augusztus 18-szeptember 15.	Egry József emlékkiállítás <i>Helyszín:</i> Pápa, Somogyi Galéria	
szeptember 22- október 31.	Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln Múltunkban a jövőnk (Hárskút, Lókút, Márkó települések kiállításai) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
Rendezvények		
január 22.	Magyar Kultúra Napja (Nyílt nap a múzeumban: 12 órától 16 óráig kézműves játszóház az időszak kiállításban.) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
március 15.	Március 15. a múzeumban Közös rendezvény a Veszprémi Alapítványi Általános és Művészeti Iskolával <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
április 2.	Múzeumok Tavasza Nyílt nap a múzeumban (Ingyenes belépés, kiállítás-vezetés) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
május 4- május 5.	Jókai Napok <i>Helyszín:</i> Balatonfüred, Jókai Mór Emlékmúzeum	
május 18.	Múzeumi Világnap Nyílt nap az igazgatóság múzeumaiban, ingyenes belépés <i>Helyszín:</i> a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiállítóhelyei	
május 19.	Horae festivae in villa romana de Baláca — Baláca jubileumi ünnepi órái Ab ovo ad mala, római lakomák, hagyományörző dobótriatlon, kenyérsütés, kirakodóvásár, ókori játékok, komolyzenei hangversenyek, kamaraszínház, lovaglás és kocsizás. (Kiállítás-vezetés, ünnepi rendezvény Balácán) <i>Helyszín:</i> Nemesvámos-Baláca, Római kori Villagazdaság és Romkert	

május 18-május 19.	Association Internationale pour la Peinture Murale Antique VIII. nemzetközi kollokvium (ELTE, Budapest - közös rendezvény!) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Városháza	
május 26.	Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln A havonta megrendezésre került rendezvénysorozatban Veszprém megye települései mutatkoztak be a Német Kisebbségi Önkormányzat és a Német Regionális Iroda közreműködésével (Ganna, Bakonyjákó, Nagytevel, Döbrönte) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Bakonyi Ház	
június 2.	Gifu Hét rendezvénye Japán népművészeti hagyományok a múzeumban - játszóház <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum	
június 8-június 9.	Reformkori művelődéstörténeti szeminárium és konferencia III. <i>Helyszín:</i> Badacsony, Szegedy Róza Ház	
június 4-augusztus 31. minden vasárnap 11-12 óráig	Néptáncbemutató <i>Helyszín:</i> Tihany, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	
június 16.	Koszorúzás Egry József síremlékénél a badacsonytomaji temetőben <i>Helyszín:</i> Badacsonytomaj, temető	
június 19.	Egry József, a Balaton festője Megemlékezés a festő halálának 50. évfordulója alkalmából <i>Helyszín:</i> Veszprém, VEAB-székház	
június 23.	Nagyvázsonyi Hagyományörző Napok Tárlatvezetés, mesterség bemutatók, játszóházak, kézműves foglalkozások. <i>Helyszín:</i> Nagyvázsony, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	
június 30.	Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln A havonta megrendezésre került rendezvénysorozatban Veszprém megye települései mutatkoztak be a Német Kisebbségi Önkormányzat és a Német Regionális Iroda közreműködésével. (Bánd, Városlőd) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Bakonyi Ház	
július 7.	Szegedy Róza Napja Ürmösbor bemutató és kóstoló, irodalom- és művelődéstörténeti előadások, reformkori muzsika. <i>Helyszín:</i> Badacsony, Szegedy Róza Ház	
július 28.	Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln A havonta megrendezésre került rendezvénysorozatban Veszprém megye települései mutatkoztak be a Német Kisebbségi Önkormányzat és a Német Regionális Iroda közreműködésével. (Tótvázsony, Barnag, Hidegkút, Vöröstó) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Bakonyi Ház	

augusztus 4-5.	<p>Nagyvázsonyi Hagyományőrző Napok a Kinizsi Napok keretében Mesterség bemutatók, játszóházak, kézműves foglalkozások, hagyományőrző kenyérsütés. <i>Helyszín:</i> Nagyvázsony, Szabadtéri Néprajzi Múzeum</p>
augusztus 5.	<p>Vivace 2001 — hangverseny Balácán <i>Helyszín:</i> Nemesvámos—Baláca, Római kori Villagazdaság és Romkert</p>
augusztus 25.	<p>Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln A havonta megrendezésre került rendezvénysorozatban Veszprém megye települései mutatkoztak be. A rendezvény a Német Kisebbségi Önkormányzat és a Német Regionális Iroda közreműködésével valósult meg. (Herend) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Bakonyi Ház</p>
augusztus 29.	<p>Magyar világ Braziliában Bemutakozott: a Jaragua de Sul-i Dunántúl táncegyüttes Könyvbemutató: id. Boglár Lajos: Magyar világ Braziliában Videofilm bemutató: Boglár Lajos: A bűvópatak felszínre tört <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum</p>
szeptember 22.	<p>Európa Örökség Napok Európa kicsinyben — Unsere Wurzeln rendezvénysorozat 2001. évi záró rendezvénye A havonta megrendezésre került rendezvénysorozatban Veszprém megye települései mutatkoztak be a Német Kisebbségi Önkormányzat és a Német Regionális Iroda közreműködésével. (Márkó, Hárskút, Lókút) <i>Helyszín:</i> Veszprém, Bakonyi Ház</p>
szeptember 22.	<p>Európa Örökség Napok - Családi Nap Balácán Kirakodóvásár, római játszóház, kocsikázás, lovaglás, kenyérsütés római módra <i>Helyszín:</i> Nemesvámos-Baláca, Római kori Villagazdaság és Romkert</p>
november 29.	<p>Balatoni Almanach — kötetbemutató A könyvet ismertették: Juhász Ferenc költő, Lator László író <i>Helyszín:</i> Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum</p>

Kiadványok

Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. /1-2 kötet/; Szerk.: S. Lackovits Emőke és Mészáros Veronika
Palágyi Sylvia: **Rhé Gyula** (az archeologiai kutatásokban jártas közkatona) **régészeti tárgyú rajzai,**
grafika: Kulcsár Ágnes

Balácai közlemények VI. Szerk.: K. Palágyi Sylvia

Kirchhof Anita: **Válogatás a balácai római kori villagazdaság falfestményeiből — Roman wall-paintings from the villa estate at Balácsa.** Előszó: K. Palágyi Sylvia, Szerk.: Kulcsár Ágnes. (Balácsáért Alapítvány)

A magyarországi boszorkányperek katasztere és atlasza (1410-1848), Szerk.: Tóth G. Péter

Pápai Múzeumi Értesítő 7. Szerk.: László Péter

Sites and Stones — Lengyel culture in western Hungary and beyond, Szerk.: Regénye Judit,

Baltoni Almanach, Szerk.: Ács Anna, Géczi János

S. Lackovits Emőke: **Viseletek, öltözködési kultúra a Bakony és a Balaton felvidék falvaiban**
Múzeumi utak Veszprém megyében 2001. - leporelló

CHRONOLOGICAL SITUATION OF THE SOPOT CULTURE IN HUNGARY¹

The Sopot culture in Hungary was short lived, limited only for its middle phase (Sopot I-B - II)², being represented by only a few sites and with an alien ancestry. We do know that the culture came from beyond the Drava to our region. The sudden appearance of the culture to the north of the Drava, on a populated settlement area of the Linear band pottery culture (LBPC) is not yet solved in every detail.

The Sopot culture is a typical phenomenon of the transition from the Middle Neolithic to the Late Neolithic. Its situation is determined by the fact that it is situated between two big cultures, the Linear band pottery culture (LBPC) and the Vinča culture and for this reason plays an intermediate role. Its short Hungarian life is modelling well the influence of the historical change within the Vinča culture on the neighbouring territories. The research of the Sopot culture concerns in certain respect the theories about the formation of the Lengyel culture, since it is standing in time between the LBPC and Lengyel culture.

According to Stojan Dimitrijević³, the Sopot culture developed from the Starčevo culture on the effect of the Vinča culture. In essence, it could be considered as the simplified version of the Vinča culture, that came into existence at the border of it, showing a lot of relationships with the LBPC. Its appearance in Hungary took place in the phase I-B of the Croatian Sopot culture⁴, the first Transdanubian finds (Becsehely⁵, Komlósd⁶) appear still in the late Zselíz period (Vinča B2). But in the time of its Transdanubian distribution the Zselíz group probably came to an end, at least the fact that Zselíz and Sopot features turned up on the same sites (Baláca⁷, Nagycsepely⁸) and on sites close to each other (Békásmegyer⁹, Szentendre¹⁰) can be interpreted this way. There is another possibility to interpret this situation - in accordance with E. Neuštupný's infiltration theory¹¹ - that they lived together.

In the Hungarian material two groups can be separated, a western and an eastern one¹². The north-south dividing line running between them is the straight con-

tinuation of the border between the Slawonian classical Sopot culture and the Brezovljani type. (Fig. 1.) The material of the western sites (Becsehely, Baláca, Gellénháza¹³, Zalaegerszeg¹⁴) is definitely of Brezovljani type. This type of the Sopot culture came into existence at the end of the Sopot I-B phase through the effect of the classical Sopot culture on the Korenovo culture¹⁵. Considering its chronological situation, the Croatian research dates it by the end of Sopot I-B, beginning Sopot II, that is the beginning of Vinča C¹⁶. Bicske, Hidas, Izmény¹⁷ and the sites along the Danube belong to the eastern group. The reason for the separation of the two groups is the difference between their finds, as a consequence of the different origin. The eastern group contains more Vinča elements coming through the classical Sopot culture (the surroundings of river Danube played allways a great part in keeping close touch with the territory of the Vinča culture), while the Brezovljani type has rather the heritage of the LBPC. This can be seen above all in the substance of the ceramics and in the decoration. The majority of the fine ware has thin walls, grey colour, tempering with sand; it is reminiscent of the ceramics of the younger Linear band pottery. In the western group, the black polished material of Vinča type is of limited quantity so far. In case of the coarse ware the Linear band pottery heritage is also important, e.g. the pot with S-profile (Fig. 2.1-2.) appears in the late Zselíz group for the first time, furthermore both cultures know the decoration with fingernails (Fig. 2.3-4.), and the yellow-red painting (Fig. 2.5-6.) of the Zselíz group is used in the Sopot culture. The Linear band pottery element can be seen even in the cult, as it is shown by the snake representation found at Ajka¹⁸ (Fig. 2.7.), on the site of the late Sopot culture, known well from the late LBPC previously¹⁹. It is seen further in the house building, since the long house with post-construction of the LBPC lives on in the Sopot culture²⁰. It can feel well, how the elements of the local LBPC build in the typically southern culture of Vinča origin. The transmitter could be the Korenovo culture, serving as a base main-

ly for the Brezovljani type, but the late LBPC can not be left out of consideration in Transdanubia.

Outside of the distribution territory, the Sopot culture has no direct influence on the evolution. North of the Danube in the territory of the Zselíz group, the Slovakian researchers can prove a direct transformation between the LBPC and the Lengyel culture²¹. In the latest phase of the Zselíz group grey, undecorated biconical cups can be found in large numbers with the characteristic incised Zselíz-ceramics. The most important sites of the period are Vyčapy Opatovce, Veľký Grob, Horné Lefantovce, Šarovce, Bajč, Békásmegyér²². The latest phase of the Zselíz group belonging to the Vorlengyel-period can nowadays be found also in Transdanubia (Baláca (Fig. 3.10-13.), Nagycsepely, Látrány²³(Fig. 3.1-9.)), so the transformation of the Zselíz material began everywhere in the territory, but the appearance of the Sopot culture modified the situation in the larger part of Transdanubia.

The Sopot culture was studied from the standpoint of the Lengyel culture up to now. The question arose in the way, what kind of role did it play in the formation of the Lengyel culture. The responses given to the question can be summarised so that the Sopot culture was the transporter, intermediary, respectively accelerator of the southern element playing determining role in the formation of the Lengyel culture²⁴. The base of the supposition of the close relation between the Sopot and the Lengyel cultures is the large number of common characteristic features, such as e.g. the existence of certain forms in both cultures: the first appearance of the dish with open mouth, the globular bowl, pot with cylindrical neck, pedestalled bowl. The simple striped painting pattern, typical for the Sopot culture, can also be found in the Lengyel culture, the plastic decorations are of Lengyel character as well (Fig. 4.). If we compare the common characteristic features both with the LBPC and with the Lengyel culture, we experience that the ones belonging to the first group are in larger numbers and are different in their type. While the elements showing relation to the LBPC acted as example of the direct borrowing, the ones to the Lengyel culture represent rather the identical evolution trend. In order that we could interpret the characteristic features existing mutually in the Sopot and Lengyel cultures this way, their chronological situation has to be precised. We have only scarce data concerning the outer relations of the two cultures. The fragments belonging to the Zselíz and Šárka group among the earliest finds of the Sopot culture in Becsehely are well known²⁵. There are Tisza imports in Bicske²⁶. At Baláca fragments of Tisza character (?) turned up as well (Fig. 5.2-3.). Sopot material can hard-

ly be found in foreign territory. One fragment is known from Öcsöd, from the level B of the site, which is from the classical phase (II - according the chronological system of N. Kalicz and P. Raczky²⁷) of the Tisza culture²⁸, and Goldman Gy. mentions some from Vésztő, from the formative period (I) of the Tisza culture²⁹. Regarding the early Lengyel culture, we have also only scarce data. At Aszód the Tisza import is frequent³⁰, and there are some pieces in Svodín³¹, too. In relation to that of Aszód, Kalicz N. notes that it derives from the classical (II) Tisza culture³². From the standpoint of the dating the beginning of the Lengyel culture, it is important that on the Austrian sites of the culture (Unterwöbling, Friebritz) Stroked band pottery can be found, dated by the III. phase of the culture³³, thus by the time of the Lužianky group on the basis of the grave at Praha-Dejvice³⁴. S. Dimitrijević made known a Stroked band pottery fragment from Gornji Brezovljani (Sopot culture), determined as of II. phase.³⁵

On the basis of all these, the following chronological conclusions can be drawn. The Sopot culture in Hungary is contemporary with the latest phase of the Zselíz group of that territory. The end of the culture is dated by the time of Tisza II, in conformity with the find from Öcsöd (according to the chronological system of Kalicz N. and Raczky P.³⁶) Consequently, the Hungarian life of the culture is parallel to the end of Vinča B2, and the C period. The Tisza finds at Aszód are of Tisza II (Vinča C) age, too³⁷. Concerning the dating of the formative phase of the Lengyel culture E. Lenneis considers it parallel to Sé, Lužianky on the basis of the Stroked band pottery culture³⁸. Ch. Neugebauer-Maresch dates Friebritz, Unterpullendorf, Unterwöbling and Sé into the same horizon.³⁹ B. Novotný determines the life of the Lužianky group contemporary with the Vinča C, starting from the end of Vinča B2⁴⁰. The dating of the beginning of the Lengyel culture by Vinča C has been an accepted fact for a long time⁴¹. In accordance of the listed facts, the data concerning the two (Sopot and Lengyel) cultures are grouping around the Vinča C period. The partial coincidence of the data seems to be a contradiction, as according to the opinion till now, the Lengyel culture followed the Sopot culture in time. The beginning of the Lengyel culture dated by the start of Vinča C, and the supposed succession of the two cultures together forced us to draw the theoretical conclusion that the Sopot culture, preceding the Lengyel culture, had to live in Vinča B2⁴². But certain facts contradict this. The finds of the Sopot culture in Hungary are rather of Vinča C character than B. There are decoration types, which definitely indicate this: a bowl with channelled spiral ornaments on the inner surface (Fig. 5.4.) and a rim-fragment with

oblique lines from Baláca pit 9. are known⁴³. In Baláca we have another sporadic find like the latter one⁴⁴ (Fig. 5.6.). The exact chronological position of this ornament type analysed W. Schier lately; it was not used in Vinča before the C period⁴⁵. If the available ¹⁴C data are considered, we can see that the few data of the Sopot culture and the earliest data of the Lengyel culture fall on the same time period, and that is Vinča C⁴⁶. S. Dimitrijević and Z. Marković date Brezovljani as Vinča C⁴⁷. This is confirmed by a find from Gornji Brezovljani⁴⁸, showing relationship with the anthropomorphic vessels of Svodín⁴⁹ and Aszód⁵⁰. On the basis of the listed data, we have to consider the end of the Transdanubian Sopot culture and the starting of the Lengyel culture contemporaneous.

We must note, that talking about the earliest horizon of the Lengyel culture, we do not think about the phase characterised by the incision, which was considered the earliest period of the culture for a long time (Nitriansky Hrádok [Kisvárad], Bučany [Bucsány], Aszód). In Austria and Slovakia an even more early horizon of finds was outlined, that was called in Austria formative phase⁵¹. Unterwöbling⁵² and Friebritz⁵³ belong to this group and Unterpullendorf⁵⁴. In Slovakia it is called I a phase of the Lengyel culture on the basis of Svodín's (Szógyén) earliest building horizon⁵⁵. Other Slovakian sites from this time are: Bratislava (Pozsony)-Záhorská Bystrica⁵⁶, Budmerice⁵⁷. In Hungary in connection with Aszód the possibility of the very early dating has arisen as well⁵⁸.

The Sopot culture distributed in Hungary south to the Zalaegerszeg-Bína (Bény) line (Fig. 1.). To the north is situated Sé, the Austrian sites (Unterpullendorf, Unterwöbling, Friebritz) and in Slovakia the Lužianky group and the earliest Lengyel culture sites (Svodín, Bratislava, Budmerice). In the chronological system of J. Pavúk⁵⁹, there is a chronological difference between the Sopot culture and the Lužianky group. Kalicz N. raised the contemporaneousness of the younger phase of the Sopot culture and the Lužianky group for the first time. Moreover, at the same place, he puts the question that the Lužianky elements in Lengyel I are results of the contemporaneousness or the descent⁶⁰. S. Dimitrijević considers Sopot II the same age as Lužianky as well⁶¹. On the basis of the late Sopot material of Ajka, it can be seen that there are a lot of common features between the younger phase of the Sopot culture and the Lužianky group, confirming their contemporaneousness.

Two more sites of the Protolengyel-horizon became known recently, Zalaszentbalázs-Pusztatető⁶² and Esztergályhorvát⁶³, and N. Kalicz mentions an early Lengyel site with Sé-type material, it is Letenye⁶⁴. Some

common forms show their contemporaneousness with Ajka, e.g. dishes with open mouth⁶⁵, dish with inverted rim⁶⁶, pedestal⁶⁷, pot with cylindrical neck⁶⁸. A reconstructed vessel of Lužianky-type in Zalaszentbalázs⁶⁹ is very important from chronological point of view, it is the same form like the one from Baláca (Fig. 5.1.)⁷⁰. A dish with S profile⁷¹ and the fragment of an amphora⁷² in Esztergályhorvát are of the yellow ceramics typical for the late Sopot phase in Baláca and Ajka. The dish has its close parallel in one of the latest finds in Baláca⁷³ (Fig. 5.7.), the red-yellow painting is typical for the latest phase of the Sopot culture on its northern border as well. A line of painting dots like the one on the pedestal⁷⁴ came to light in Baláca as inner decoration.⁷⁵ Only the small flask⁷⁶ is a strange form in the Sopot culture. Accordingly we can say that these sites (Zalaszentbalázs, Esztergályhorvát) can be late Sopot assemblages. The cultural classification of an assemblage is not easy, that is the reason why the concept of Pre- and Protolengyel-horizon was introduced⁷⁷. In consequence of the geographical location of the two sites mentioned above - within the borders of the Transdanubian Sopot culture - I suggest to include them into the Sopot culture, into the latest phase of it; however we can not preclude the possibility of the expansion of the Sé-type directed to south by the end of the Sopot culture. But the fact that the remains of the earliest Lengyel culture are missing on that place contradicts this.⁷⁸ The actually known find material doesn't allow to draw a more clear picture. Recently excavated Sopot culture sites on South Transdanubia will give answer to these questions.

In the territory of Slovakia the Lužianky group played definite role in the formation of the Lengyel culture. In this subject the researchers agree in general, the question of the differences between the Protolengyel-horizon and the Lengyel culture still arises repeatedly⁷⁹.

South to the Zalaegerszeg-Bény line, in the territory of the Sopot culture, the gradual evolution towards the Lengyel culture can not be demonstrated, moreover there is a definite sign of the fact, that the younger phase of the Sopot culture lived in the neighbourhood of the formative phase of the Lengyel culture. Examining the position of the Lengyel culture's sites, it is remarkable that the settlements of the early phase can be found both in the northeastern and southeastern part of Transdanubia (Aszód⁸⁰, Zengővárkony⁸¹, Mórág⁸²). On the other hand these primary centres are missing in the middle and southwestern stripe of Transdanubia. So the distribution territories of the earliest Lengyel culture and the Hungarian Sopot culture of Brezovljani type complete each other.

The situation is typical in Veszprém county in the middle of Transdanubia, where approximately 60 Lengyel-sites are recorded. We can see that the younger phase of the culture is sharply represented, but the early phase can not be proved definitely in the material. The large settlements with the typical painted and incised finds, characteristic of the early period are missing in the examined territory certainly. The same can be told about South-West-Transdanubia⁸³. There are exact differences between the Sopot culture and the already developed Lengyel culture both in vessel-forms and decoration types despite the definite closeness. Though the tendency showing toward the Lengyel culture can be seen in the Sopot culture, we can not say that the Lengyel culture was evolved directly from the Sopot culture. The ¹⁴C data and the fact that the two cultures distributed in a territory com-

pleting each other stand by their partial contemporaneity.⁸⁴

All of this is true only for the western half of Transdanubia. In the territory of the eastern group the situation is more complicated, because the Lengyel culture appeared already in the early phase there. The existence of early Lengyel-sites in the territory of the eastern group of the Sopot culture - this fact indirectly proves that these sites came to an end earlier, than those of the western group did. The picture is further complicated by the fact, that the territory of the Sopot-sites around the Danube-bend coincides partly with the Aszód-Svodín region, where Kalicz N. supposes the formation of the Lengyel culture⁸⁵.

The Lengyel culture arrived in the middle and southwest part of Transdanubia, occupied previously by the Brezovljani type of the Sopot culture in the I. phase.⁸⁶

REFERENCES

- BARNA 1996 = BARNA J.: A lengyeli kultúra tömegsírja Esztergályhorvátiban. The common grave of the Lengyel culture in Esztergályhorvát (County Zala). Zalai Múzeum 6. 1996. 149-160.
- BÁNFFY 1996 = BÁNFFY, E.: Neolithic and Copper Age settlements at Hahót and Zalaszentbalázs. 1. Zalaszentbalázs-Pusztatető. In: Archaeology and settlement history in the Hahót basin, south-west Hungary. ed.: Szőke Béla M. Antaeus 22. 1996. 35-40.
- DIMITRIJEVIĆ 1968 = DIMITRIJEVIĆ, S.: Sopotsko-lendelska kultura. Monographiae Archaeologicae I. Zagreb 1968
- DIMITRIJEVIĆ 1978 = DIMITRIJEVIĆ, S.: Neolit u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Arheološka istraživanja u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Zagreb 1978. 71-128.
- DOMBAY 1960 = DOMBAY, J.: Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. Archaeologia Hungarica 37. 1960
- FARKAS 1986 = FARKAS, Z.: Die älteste Besiedlung durch Träger der Lengyel-Kultur im Raum des Bratislavaer Tores. Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nitra-Wien 1986. 61-67.
- GOLDMAN 1984 = GOLDMAN, GY.: Battonya-Gödrösök eine neolithische Siedlung in Südost-Ungarn. Békéscsaba 1984
- HORVÁTH 1991 = HORVÁTH, F.: Vinča Culture and its Connections with the South-East Hungarian Neolithic: a Comparison of Traditional and ¹⁴C Chronology. Banatica 11. 1991. 259-273.
- HORVÁTH 1998 = HORVÁTH, L. A.: Siedlungsgeschichtliche Probleme im Karpatenbecken an der Wende des mittleren und späten Neolithikums. In: The Late Neolithic of the Middle Danube Region. ed.: Florin Drasovean. Timisoara 1998. 123-137.
- HORVÁTH-H. SIMON 1997 = HORVÁTH, L. A. - H. SIMON, K.: A neolitikum és rézkor Zalaegerszeg környékén. Neolithic and Copper Age in Zalaegerszeg and its Environs. In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostarténeti tanulmányok. ed.: Kapiller Imre Zalaegerszeg 1997. 7-48.
- KALICZ 1971 = KALICZ, N.: Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur in Aszód. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der UAW 2. 1971. 15-25.
- KALICZ 1977 = KALICZ, N.: Becsehely. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der UAW 7. 1977. 119.
- KALICZ 1978-79 = KALICZ, N.: Becsehely. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der UAW 8-9. 1978-79. 201-203.
- KALICZ 1983-84 = KALICZ, N.: Übersicht über den Forschungsstand der Entwicklung der Lengyel-Kultur und die ältesten "Wehranlagen" in Ungarn. Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte 33-34. 1983-84. 271-293.
- KALICZ 1985 = KALICZ, N.: Kőkori falu Aszódon. Neolithisches Dorf in Aszód. Múzeumi Füzetek, Aszód 1985
- KALICZ 1988 = KALICZ, N.: Beiträge zur Entstehungsfrage der Lengyel-Kultur. Slovenská Archeológia 36. 1988. 105-118.
- KALICZ 1994 = KALICZ, N.: Wenden des Spätneolithikums im Oberen Theißgebiet. Jóna András Múzeum Évkönyve 36. 1994. 263-290.
- KALICZ 1995 = KALICZ, N.: Letenye-Szentkeresztomb: eine Siedlungsplatz der Balaton-Lasinja-Kultur. In: Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. ed.: T. Kovács, Inventaria Praehistorica Hungariae 7. 1995. 61-106.

- KALICZ 2001 = KALICZ, N.: Der neuere Forschungsstand der Lengyel-Kultur. In: Sites and stones. ed.: J. Regenye, Veszprém 2001. 7-12.
- KALICZ-KALICZ-SCHREIBER 1983-84 = KALICZ, N. - KALICZ-SCHREIBER, R.: Aszód. Siedlungswesen und Wirtschaft einer Siedlung aus der Frühphase der Lengyel-Kultur in Nordungarn. Mitteilungen des Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte Wien 33-34. 1983-84. 309-325.
- KALICZ-MAKKAY 1972 = KALICZ, N. - MAKKAY, J.: A neolitikus Sopot-Bicske kultúra. Die neolithische Sopot-Bicske-Kultur. *Archaeológiai Értesítő* 99. 1972. 3-14.
- KALICZ-MAKKAY 1972a = KALICZ, N. - MAKKAY, J.: Südliche Einflüsse im frühen und mittleren Neolithikum Transdanubiens. *Alba Regia* 12. 1972. 93-105.
- KALICZ-MAKKAY 1975 = KALICZ, N. - MAKKAY, J.: A dél-dunántúli neolitikum kutatásának fontosabb kérdései. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 2. 1975. 253-258.
- KALICZ-RACZKY 1987 = KALICZ, N. - RACZKY, P.: The Late Neolithic of the Tisza Region: a Survey of Recent Archaeological Research. Budapest-Szolnok 1987. 11-27.
- LENNEIS 1986 = LENNEIS, E.: Die Stichbandkeramik in Österreich und ihre Beziehungen zur Lengyel-Kultur. Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur, Nitra-Wien 1986. 163-168.
- LENNEIS et al. 1995 = LENNEIS, E. - NEUGEBAUER-MARESCH, Ch. - RUTTKAY, E.: Jungsteinzeit im Osten Österreichs. St. Pölten-Wien 1995
- LICHARDUS-ŠIŠKA 1970 = LICHARDUS, J. - ŠIŠKA, S.: Rettungsgrabung auf Gräberfeld und Siedlung der Lengyel-Kultur in Svodín im J. 1965. *Slovenská Archeológia* 18. 1970. 311-352.
- MAKKAY 1969 = MAKKAY, J.: Die neolithischen Funde von Bicske. *Študijné Zvesti* 17. 1969. 253-270.
- MAKKAY 1975 = MAKKAY, J.: A bicskei neolitikus telep és temető. *Az István király Múzeum Közleményei* D. 104. 1975
- MAKKAY 1983 = MAKKAY, J.: Foundation Sacrificies in Neolithic Houses of the Carpathian Basin. *Valcamonica Symposium III. Capo di ponte-Milano* 1983. 157-167.
- MARKOVIĆ 1985 = MARKOVIĆ, Z.: Ražište tip Sopotske kulture. Der Ražište-Typ der Sopot-Kultur. *Arheološki Vestnik* 36. 1985. 39-76.
- MARKOVIĆ 1989 = MARKOVIĆ, Z.: Novi prilozi poznavanja neolita sjeverne Hrvatske. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita i eneolita v Sloveniji. 17. 1989. 61-82.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1986 = NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V.: Über die Nach-Lužianky-Entwicklung der Lengyel-Kultur. *Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 13. 1986. 225-232.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1986a = NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V.: Vorbericht über die Ergebnisse der systematischen Grabung in Svodín in den Jahren 1971-1983. *Slovenská Archeológia* 34. 1986. 133-176.
- NEUGEBAUER-MARESCH 1983 = NEUGEBAUER-MARESCH, CH.: Die Doppelbestattung von 1979, archäologischer Befund. in: Die doppelte mittelneolithische Kreisgrabenanlage von Friebritz. *Fundberichte aus Österreich* 22. 1983. 87 ff.
- NEUGEBAUER-MARESCH 1986 = NEUGEBAUER-MARESCH, CH.: Ein Beitrag zur Erforschung der älteren Stufe der Lengyel-Kultur in Niederösterreich. Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur, Nitra-Wien 1986. 195-205.
- NEUGEBAUER-MARESCH 1986a = NEUGEBAUER-MARESCH, CH.: Zur relativen Chronologie der Lengyel-Kultur in Niederösterreich. *Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 13. 1986. 203-212.
- NEUŠTUPNÝ 1982 = NEUŠTUPNÝ, E.: Prehistoric migrations by infiltration. *Archeologické Rozhledy* 34. 1982. 278-293.
- NOVOTNÝ 1962 = NOVOTNÝ, B.: Lužianska skupina a počiatky maľovanej keramiky na Slovensku. Bratislava 1962
- NOVOTNÝ 1976 = NOVOTNÝ, B.: Šarovec. Univerzita Komenského 1976
- NOVOTNÝ 1986 = NOVOTNÝ, B.: Siedlungsgruben in Budmerice und ihre Stellung in den Anfängen der Lengyel-Kultur. Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur, Nitra-Wien 1986. 207-212.
- OHRENBERGER 1969 = OHRENBERGER, A. J.: Die Lengyel-Kultur in Burgenland. *Študijné Zvesti* 17. 1969. 301-313.
- PATAY 1966-67 = PATAY, P.: Adatok Budapest környékének újkőkorához és rézkorához. *Folia Archaeologica* 18. 1966-67. 7-26.
- PAVÚK 1964 = PAVÚK, J.: Grab des Želiezovce-Typus in Dvory nad Žitavou. *Slovenská Archeológia* 12. 1964. 5-68.
- PAVÚK 1969 = PAVÚK, J.: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. *Slovenská Archeológia* 17. 1969. 269-367.
- PAVÚK 1981 = PAVÚK, J.: Súčasný stav štúdia Lengyelskej kultúry na Slovensku. *Památky* 72. 1981. 255-299.
- PETRES 1954 = PETRES É.: Újabb kőkori sírok Bicskén. Jungsteinzeitliche Gräber in Bicske. *Folia Archaeologica* 6. 1954.
- RACZKY 1987 = RACZKY, P.: Öcsöd-Kovácsshalom in: The Late Neolithic of the Tisza Region. Budapest-Szolnok 1987. 61-83.
- REGENYE 1994 = REGENYE, J.: Die Funde der Sopot-Kultur in Ajka. *Jósa András Múzeum Évkönyve* 36. 1994. 203-219.
- REGENYE 1995 = REGENYE, J.: Adatok a határvonal módosulásához a Zselizi csoport késői szakaszában. Beiträge zur Veränderung der Grenzlinie in der späten Phase der Zseliz-Gruppe. *Pápai Múzeumi Értesítő* 5. 1995. 139-148.
- REGENYE 1996 = REGENYE, J.: A Sopot kultúra lelőhelyei a Balaton-felvidéken. Fundorte der Sopot-Kultur auf

- dem Balatonhochland. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1996. 23-42.
- REGENYE 2001 = REGENYE, J.: Az 1981. évi balácai ásatás neolitikus leletei az I/32. folyosó és a belső udvar (peristylium) területén. *Balácai Közlemények* 6. 2001. 255-265.
- RUTTKAY 1979 = RUTTKAY, E.: Ein Grubeninhalt der älteren bemalten Keramik aus Unterwölbling. *Annales Naturhist. Mus. Wien* 82. 1979. 743-752.
- RUTTKAY 1985 = RUTTKAY, E.: Das Neolithikum in Niederösterreich. Wien 1985
- SCHIER 2000 = SCHIER, W.: Karanovo und Vinča. Möglichkeiten und Grenzen eines stratigraphischen Vergleichs. In: *Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa. Karanovo Band III.* ed.: S. Hiller, V. Nikolov, Wien 2000. 349-358.
- SIMON 1990 = SIMON, K.: Der Stand und die Aufgaben der Neolithikum- und Kupferzeitforschung im Komitat Zala. *Zalai Múzeum* 2. 1990. 46-66.
- TORMA 1986 = Magyarország Régészeti Topográfiája 7. A budai és szentendrei járás. ed.: I. TORMA, Budapest 1986
- ZALAI-GAÁL 1979-80 = ZALAI-GAÁL, I.: A lengyeli kultúra a Dél-Dunántúlon. Die Lengyel-Kultur in Südwestungarn. *Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 10-11. 1979-80. 3-58.
- ZALAI-GAÁL 2001 = ZALAI-GAÁL, I.: Die Gräbergruppe B2 von Mórág-Tűzkődomb und der ältere Abschnitt der Lengyel-Kultur. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52. 2001. 1-48.
- ZÁPOTOCKÁ 1967 = ZÁPOTOCKÁ, M.: Das Skelettgrab von Praha-Dejvice - Beitrag zum chronologischen Verhältnis der Stichbandkeramik zu der Lengyel-Kultur. *Archéologické Rozhledy* 19. 1967. 64-87.

NOTES

- ¹ It is the modified version of a paper delivered in Déva (Deva, Romania) at 23th April 1996 on the occasion of the conference The Turdas culture, definition and interferences.
- ² KALICZ-MAKKAY 1972
- ³ DIMITRIJEVIĆ 1968. 119.
- ⁴ KALICZ-MAKKAY 1972
- ⁵ KALICZ 1977. 119., 1978-79. 201-203.; KALICZ 1983-84. 271-276., KALICZ 1988. 110.
- ⁶ Surface collection, kind information of Sz. Honti (Kaposvár, Rippl-Rónai Museum)
- ⁷ REGENYE 1996
- ⁸ Pit "A" and "B", excavation of Sz. Honti, 1978. - kind information of Sz. Honti.
- ⁹ PETRES 1954. 26-27.; KALICZ-MAKKAY 1972.; 96. Fig. 6. 1-4.
- ¹⁰ TORMA 1986. Pl. 3. 11., 13., 14.; PATAY 1966-67. 8.
- ¹¹ NEUŠTUPNÝ 1982.
- ¹² KALICZ 1988. 110.
- ¹³ HORVÁTH 1998. 124.
- ¹⁴ SIMON 1990. 51.; HORVÁTH-H. SIMON 1997. 12-13.
- ¹⁵ DIMIRIJEVIĆ 1978
- ¹⁶ DIMITRIJEVIĆ 1978. 127.; MARKOVIĆ 1985. 58.
- ¹⁷ KALICZ-MAKKAY 1972.; MAKKAY 1969. 1975.
- ¹⁸ REGENYE 1994. Fig. 12.
- ¹⁹ PAVÚK 1964
- ²⁰ MAKKAY 1983
- ²¹ PAVÚK 1969; NOVOTNÝ 1976
- ²² PAVÚK 1969. 332.
- ²³ REGENYE 1995
- ²⁴ KALICZ-MAKKAY 1975. 257.; ZALAI-GAÁL 1979-80. 23.; KALICZ 1983-84. 275.; KALICZ 1988. 114.; MAKKAY et al. 1996. 273-274.
- ²⁵ KALICZ 1988. Fig. 3. 9-10. 12. about the chronological position of these fragments see recently KALICZ 2001.
- ²⁶ MAKKAY 1975. Fig. 27-29.; MAKKAY et. al. 1996. Fig. 78.
- ²⁷ KALICZ-RACZKY 1987. 26.
- ²⁸ RACZKY 1987. 82-83.
- ²⁹ GOLDMAN 1984. 108.
- ³⁰ KALICZ 1985. 78-80.
- ³¹ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1986. 226.
- ³² KALICZ 1988. 116.
- ³³ LENNEIS 1986.; RUTTKAY 1985. 20.; LENNEIS et. al. 1995. 44., 62.
- ³⁴ ZÁPOTOCKÁ 1967
- ³⁵ DIMITRIJEVIĆ 1978. 126.
- ³⁶ KALICZ-RACZKY 1987. 30.
- ³⁷ KALICZ 1988. 116.
- ³⁸ LENNEIS 1986. 165.
- ³⁹ LENNEIS et. al. 1995. 61.
- ⁴⁰ NOVOTNÝ 1962. 225.
- ⁴¹ KALICZ-MAKKAY 1972. 12; KALICZ-RACZKY 1987. 30.; KALICZ 1988. 116.
- ⁴² RACZKY 1987. 82.
- ⁴³ REGENYE 1996. 36-37.

- ⁴⁴ REGENYE 2001. Abb. 1.5.
⁴⁵ SCHIER 2000. 350-351.
⁴⁶ HORVÁTH 1991. Fig. 4.
⁴⁷ DIMITRIJEVIĆ 1978. 127.; MARKOVIĆ 1989. 80.
⁴⁸ DIMITRIJEVIĆ 1978. 125.
⁴⁹ LICHARDUS-ŠIŠKA 1970. Fig. 17.; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1986a. Fig. 9.; KALICZ 1985. Fig 74. 1-2.; KALICZ 1998. Abb. 58. 2., 4.
⁵⁰ KALICZ 1971. 22.; KALICZ 1998. Abb. 58. 2., 4.
⁵¹ RUTTKAY 1985. 22.
⁵² RUTTKAY 1979
⁵³ NEUGEBAUER-MARESCH 1983., 1986., 1986a
⁵⁴ OHRENBERGER 1969.; KALICZ 1998. 65.
⁵⁵ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1986
⁵⁶ FARKAS 1986
⁵⁷ NOVOTNÝ 1986
⁵⁸ KALICZ-KALICZ-SCHREIBER 1983-84. 315.
⁵⁹ PAVÚK 1981
⁶⁰ KALICZ 1988. 115.
⁶¹ DIMITRIJEVIĆ 1968. 122.
⁶² BÁNFFY 1996
⁶³ BARNA 1996
⁶⁴ KALICZ 1998. 65.
⁶⁵ BÁNFFY 1996. Pl. 22.88.; REGENYE 1994. Abb. 5.1.
⁶⁶ BÁNFFY 1996. Pl. 13.20.; REGENYE 1994. Abb. 6.4.
⁶⁷ BÁNFFY 1996. Pl. 12.17.; REGENYE 1994. Abb. 10.7.
⁶⁸ BÁNFFY 1996. Pl. 11.6.; REGENYE 1994. Abb. 7.7.
⁶⁹ BÁNFFY 1996. Pl. 22.87.
⁷⁰ REGENYE 1996 13.1.
⁷¹ BARNA 1996. 3.2.
⁷² BARNA 1996. 3.1.
⁷³ REGENYE 1996. Fig. 12.1.
⁷⁴ BARNA 1996. 3.4.
⁷⁵ REGENYE 1996. 36.
⁷⁶ BARNA 1996. 3.3.
⁷⁷ KALICZ 1988 with more references.
⁷⁸ Letenye-Szentkeresztomb is the only Lengyel culture site of the earliest horizon in southwestern Transdanubia. KALICZ 1995. 61.
⁷⁹ PAVÚK 1981. 292-293.
⁸⁰ KALICZ 1985
⁸¹ DOMBAY 1960
⁸² ZALAI-GAÁL 2001 with further references.
⁸³ KALICZ 1988. 116.
⁸⁴ The results of the lately excavated Sopot site in southwest Transdanubia, Petrivente can put the question in another light — kind information of N. Kalicz.
⁸⁵ KALICZ 1994. 268.
⁸⁶ Drawings by Mrs. J. Sári and Mrs. J. Trexler.

A SOPOT KULTÚRA KRONOLÓGIAI HELYZETE MAGYARORSZÁGON

A Sopot kultúra a középső neolitikumból a késő neolitikumba való átmenet tipikus jelensége. Helyzetét meghatározza, hogy két nagy kultúrkör a vonaldíszes kerámia kultúra és a Vinča kultúra között helyezkedik el. Magyarországi megjelenésére a horvátországi Sopot kultúra I-B fázisában került sor, legelső dunántúli leletei még a késő Zselízi időszakban (Vinča B2) bukkannak fel.

A magyarországi leletanyagban két csoportot különíthetünk el, egy nyugatit és egy keletit. A közöttük futó É-D-i határvonal egyenes folytatása a szlavóniai klasszikus Sopot kultúra és a Brezovljani típus közötti határnak. A két csoport elkülönítésének oka leletanyaguk különbözősége, ami az eltérő eredetből adódik. A K-i csoport a klasszikus Sopot kultúra közvetítésével több Vinča elemet tartalmaz, míg a Brezovljani típusban több a vonaldíszes örökség.

A Dunától északra, a Zselízi csoport területén a szlovák kutatás közvetlen átalakulást tud kimutatni a vonaldíszes kerámia kultúrája és a lengyeli kultúra között. Néhány újabb lelőhely alapján a Zselízi csoport területén mindenütt megindult ez az átalakulás, csupán a Dunántúl nagyobbik részén a Sopot kultúra megjelenése módosította a helyzetet.

A kutatás a Sopot kultúrát eddig a lengyeli kultúra szemszö-

géből vizsgálta. A kérdés úgy merült fel, milyen szerepet játszott a lengyeli kultúra kialakításában. A kérdésre adott válaszok úgy összegezhetők, hogy a Sopot kultúra volt a lengyeli kultúra kialakulásában meghatározó szerepet játszó déli elemek hordozója, közvetítője, illetve később katalizátora. A Sopot kultúra valódi szerepének megismeréséhez át kell tekinteni az időszakra vonatkozó kronológiai adatokat:

A Sopot kultúra kezdete Magyarországon a Zselízi csoport legkésőbbi periódusával egykorú. A kultúra vége az öcsödi lelet alapján a Tisza II idejére esik. Eszerint a kultúra magyarországi élete: Vinča B2 vége, C. A Protolengyel-horizonra, Lužiankyra és a lengyeli kultúra kezdetére vonatkozó adatok szintén Vinča C korúak. Térbeli különbséggel lehet magyarázni az azonos kronológiai adatok okozta egybeesést. A Zalaegerszeg-Bény vonaltól D-re, a Sopot kultúra területén nem mutatható ki a lengyeli kultúrába való fokozatos átfejlődés, sőt határozott jele van annak, hogy időben egymás mellett élt a Sopot kultúra fiatalabb és a lengyeli kultúra kialakuló fázisa.

A Sopot kultúra Brezovljani típusú magyarországi lelőhelyeinek és a lengyeli kultúra korai lelőhelyeinek az elterjedési területei kiegészítik egymást.

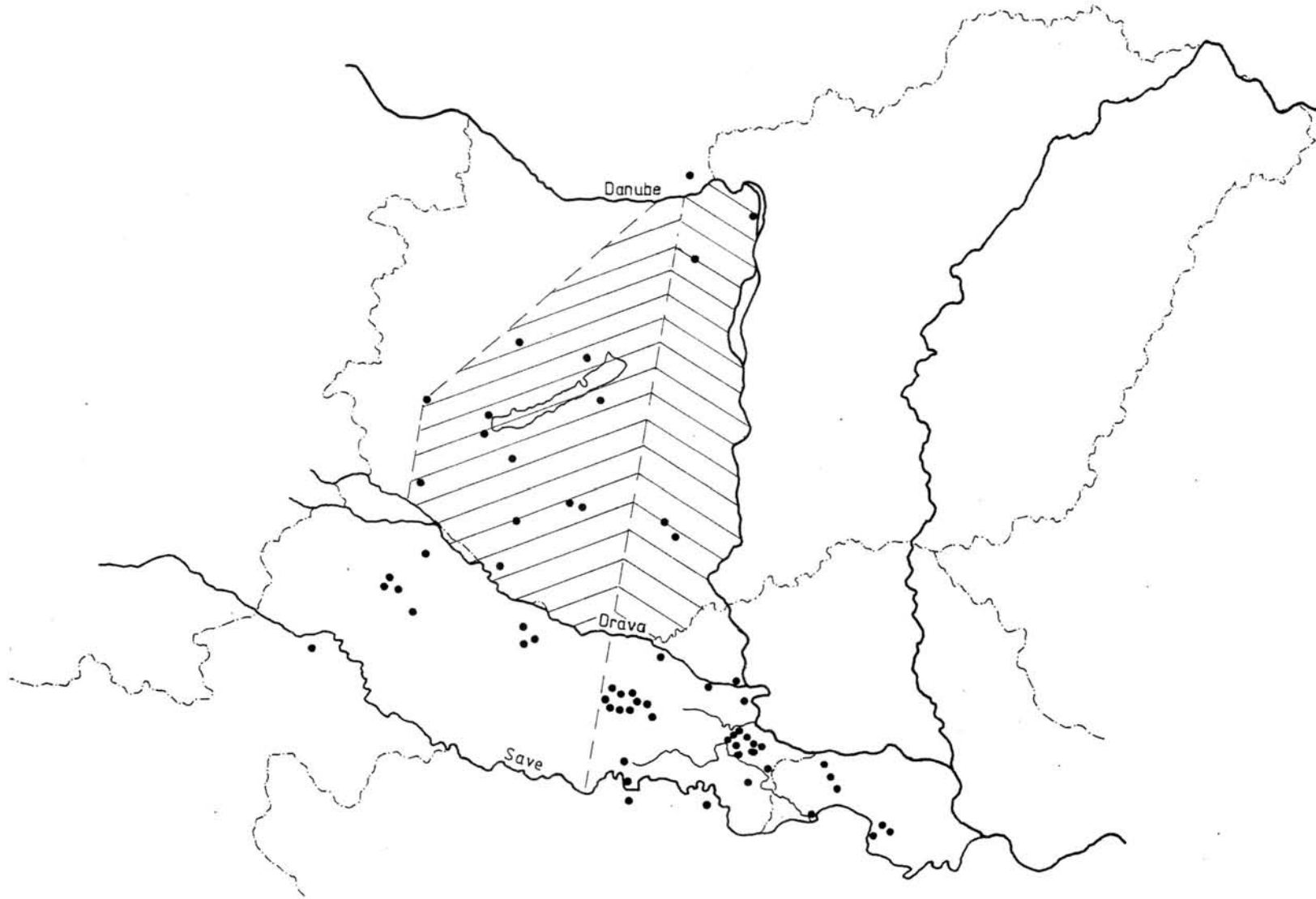

Figure 1. Groups of the Hungarian Sopot culture
1. ábra. A magyarországi Sopot kultúra csoportjai

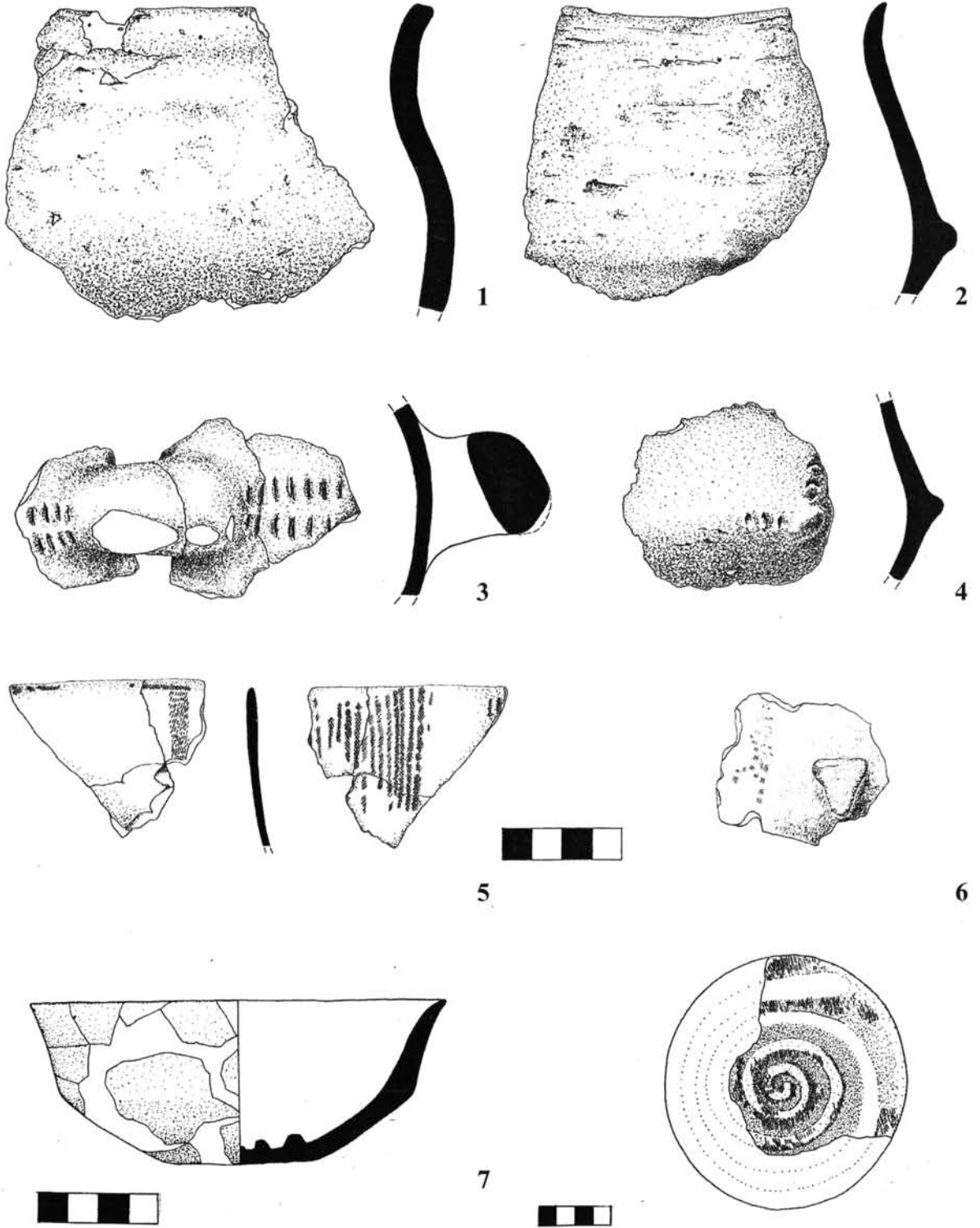

Figure 2. - 2. ábra. 1-6. Nemesvámos-Baláca, 7. Ajka

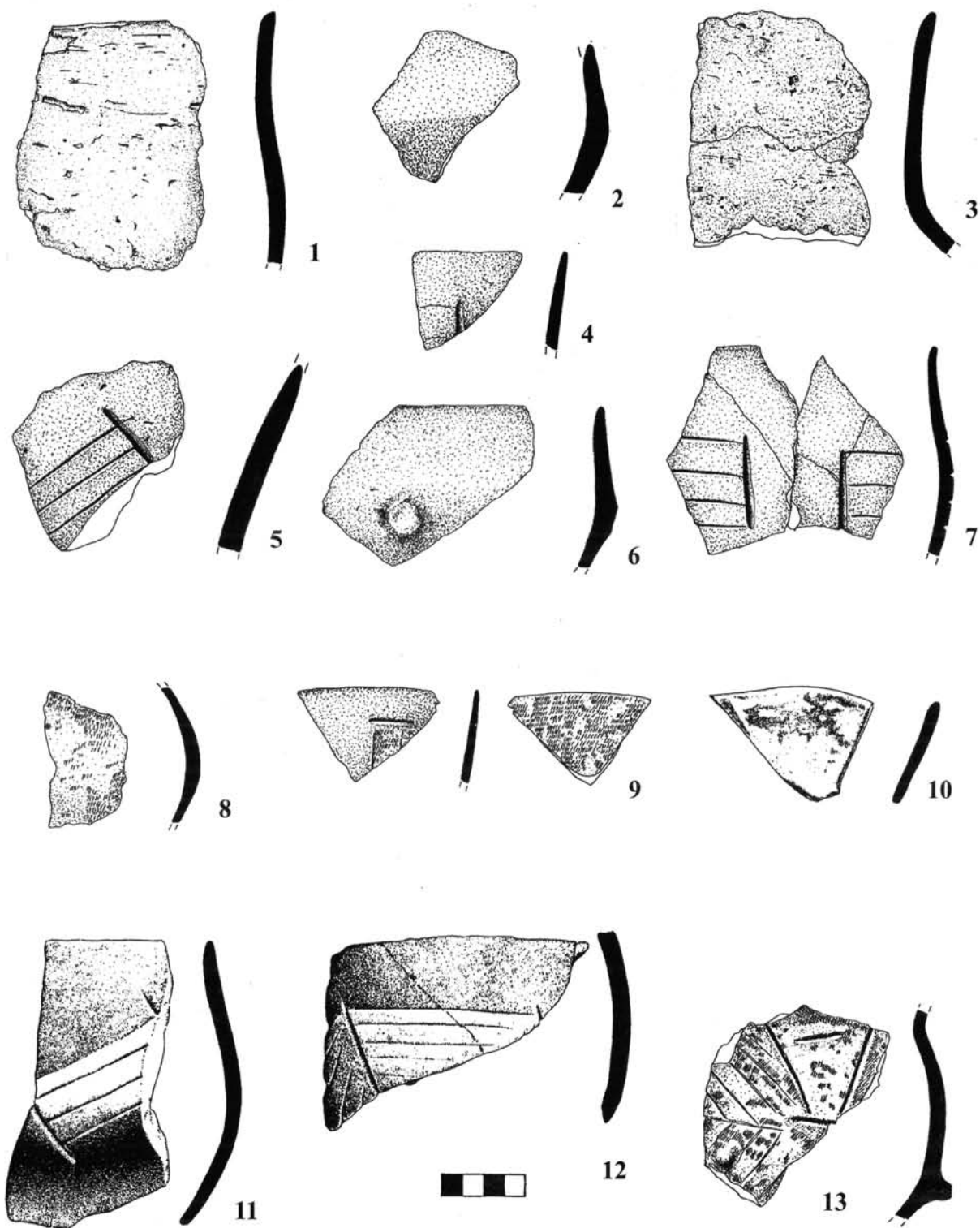

Figure 3. - 3. ábra. 1-9. Látrány, 10-13. Nemesvámos-Baláca

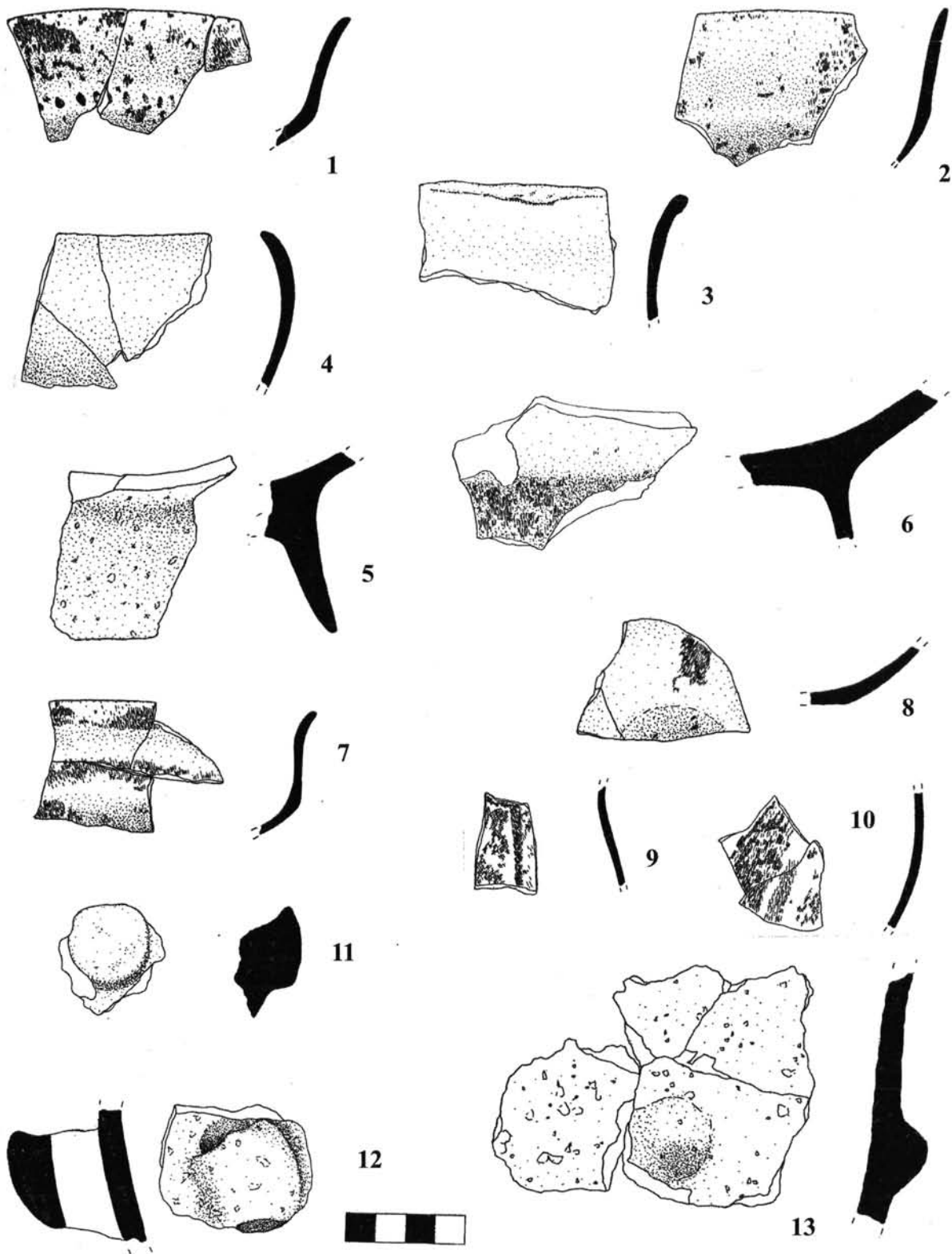

Figure 4. - 4. ábra. Ajka

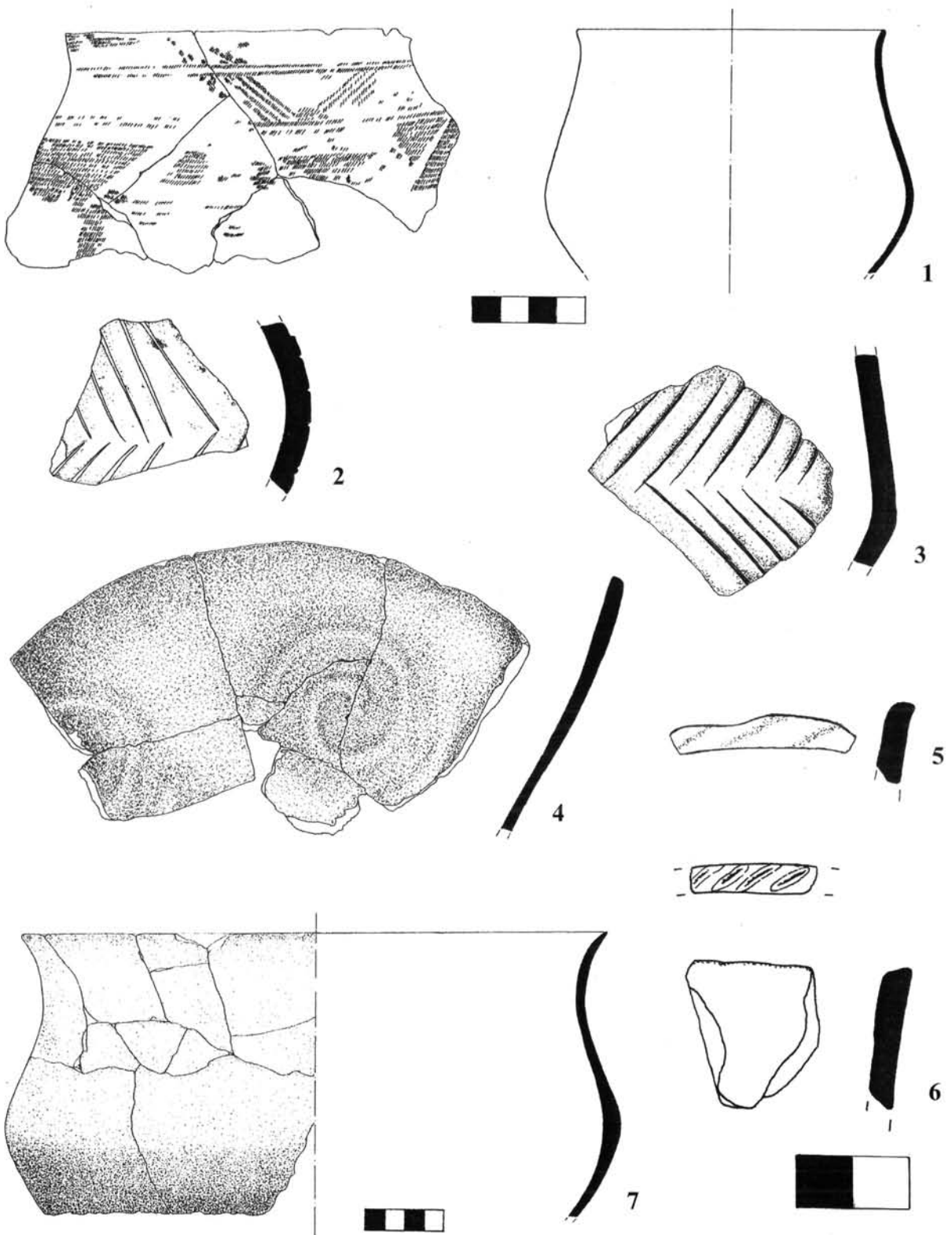

Figure 5. - 5. ábra. Nemesvámos-Balácsa

KORA BRONZKORI LELETEK BALATONKENESÉRŐL

1987. decemberében Balatonkenesén, a Kapuvári u. 7. számú ház előkertjében gázvezeték ásása közben régészeti leletek kerültek elő. A tulajdonos értesítette a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumot. A leletmentést Regénye Judit végezte el.¹ A lelőhely a falu déli szélén elterülő domb tetején található. A domb aljában, a Sirály Ktsz. raktárának építése során már találtak kora bronzkori leletanyagot. Torma István említ innen zárt gödörből származó zóki kerámiatöredékeket.² A leletmentés során ásott 190 cm hosszú és 80 cm széles kutatóárokából egyetlen objektum került elő, felette 30-50 cm-s kultúrteget és 50 cm-s feltöltést lehetett megfigyelni, a rétegek számottevő régészeti anyagot nem tartalmaztak. Az egyetlen objektum egy méhkas alakú gödör volt, amelynek nagyjából kerek alakú foltja a bolygatatlan sárga al-talajban rajzolódott ki, a felszíntől számított 90 cm-es mélységben. Átmérője kb. 125 cm. A gödör alja lapos, mélysége a felszíntől számított 110 cm volt. Alján az ÉK-i és DNY-i oldalakon égett foltok látszottak, amelyek felett a hamus földből igen sok égett állatsont került elő. Az állatsontok mellett egy örlőkő töredéke, valamint a Makó kultúrába sorolható kerámiatöredékek alkotják a gödör leletanyagát (1. ábra).³

Az előkerült leletanyag leírása

1. Kihajló peremű, tojástestű, egyfülű *fazék*. Füle letört, egyik oldalán még látható a fülindítás csonkja. Sötétszürke-foltos, durva felületű, apró kavicssal soványított, ki-egészített, ma.: 13,4 cm, szájátm.: 10,2 cm, talpátm.: 6,1 cm (2. ábra). **2.** Nagy méretű, gömbös testű, egyenes nyakú *amfora perem-, és válltöredéke*, ferdén levágott. Feketés szürke, homokkal és apró kavicssal soványított, simított felületű (3. ábra 1.). **3.** Ívelten kihajló, egyenesre levágott peremű *fazék kissé duzzadt peremtöredéke*. Szürke-barna foltos, homokkal és apróra zúzott kerámiával soványított (3. ábra 2.). **4.** Tölcséres, profilált nyakú, valószínűleg nyomott gömbös testű, vékony falú *csupor peremtöredéke*. Sötétszürke, homokkal és csillámmal soványított, simított felületű (3. ábra 3.). **5.** Kihajló peremű,

öblösödő testű *fazék perem-, és válltöredéke*. Sötétszürke, homokkal és apróra zúzott kerámiával soványított (3. ábra 4.). **6.** Ívelt nyakú, enyhén kihajló peremű *fazék peremtöredéke*. Sötétszürke színű, aprókavicssal soványított, simított felületű (3. kép 5.). **7.** Duzzadt peremű *tál peremtöredéke*. Feketés szürke, csillámmal és kerámiazúzalékkal soványított, simított felületű (3. ábra 6.). **8.** Félgömbös testű *tál peremtöredéke* (4. ábra 1.). Sötétszürke, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, külső oldalán vízszintesen finom besimítások. **9.** Kettős kónikus vagy legömbölyített testű, behúzott vállú, megvastagodó peremű *tál peremtöredéke*. Sötétszürke, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, simított felületű (4. ábra 2.). **10.** Alacsony, hengeres nyakú, gömbös testű *fazék enyhén kihajló peremtöredéke*. Külső oldala barna, a belső oldala fekete, kerámiazúzalékkal soványított, simított felületű (4. ábra 3.). **11.** Kettős kónikus testű, behúzott vállú, megvastagodó peremű *tál perem-, és oldaltöredéke*. Feketés szürke, homokkal és apró kavicssal soványított, simított felületű (4. ábra 4.). **12.** Ívelt nyakú, kihajló peremű, tojástestű *fazék perem-, és válltöredéke*. Nyakvonalát vonalszerű árkolás hangsúlyozza, ez alatt apró bütyök található. Sötétszürke, homokkal, csillámmal soványított, nyakrésze simított, válltól lefelé durvított, "fröcskölt" felületű (4. ábra 5.). **13.** Hengeres nyakú, megvastagodó peremű, gömbös testű, vékony falú *amfora(?) perem-, és válltöredéke*. Sötétszürke, homokkal soványított, fényezett felületű (4. ábra 6.). **14.** Félgömbös testű *tál peremtöredéke*. Sötétszürke-foltos, homokkal és csillámmal soványított (4. ábra 7.). **15.** Egyenesre levágott, *fésűzött aljtöredék*. Sötétszürke, kerámiazúzalékkal soványított (5. ábra 1.). **16.** *Fésűzött oldaltöredék*. Sötétszürke, csillámmal és kerámiazúzalékkal soványított (5. ábra 2.). **17.** *Fésűzött oldaltöredék*. Sötétszürke színű, csillámmal és kerámiazúzalékkal soványított (5. ábra 3.). **18.** *Fésűzött oldaltöredék*. Sötétszürke színű, csillámmal és kerámiazúzalékkal soványított (5. ábra 4.). **19.** Egészen finoman, bekarcolásszerűen, *szabálytalanul seprőzött oldaltöredék*. Sötétszürke, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított (5. ábra 5.). **20.** *Fésűzött oldaltöredék*. Sötétszürke-okkersárga foltos színű, csillámmal és

kerámiazúzalékkal soványított (5. ábra 6.). (Az 5. ábrán szereplő valamennyi töredék jól iszapolt, belső és a fészésen kívüli külső felülete finoman kidolgozott, simított.) **21.** Nagyméretű *amfora oldaltöredéke*. Sötétszürke, csillámmal és kerámiazúzalékkal soványított, simított felületű (6. ábra 1.). **22.** Behúzott peremű *tál peremtöredéke*, a perem alatt vízszintes fogóbütyökkel. Szürke, csillámmal és kerámiazúzalékkal soványított, simított felületű (6. ábra 2.). **23.** Duzzadt peremű, fordított csonkakúp alakú *tál peremtöredéke*, a peremen apró bütyökkel. Sötétszürke, csillámmal és kerámiazúzalékkal soványított, simított felületű (6. ábra 3.). **24.** Kihajló peremű, gömbös testű *edény perem-, és válltöredéke*. Sötétszürke-barna foltos, homokkal és kerámia-töredékekkel soványított (6. ábra 4.). **25.** Ívelt *oldaltöredék*, rajta kör alakú bordadísz. Feketésszürke, csillámmal és kerámia-töredékekkel soványított, simított felületű (6. ábra 5.). **26.** Enyhén ívelt nyakú, megvastagodó, háromszög keresztmetszetű peremű *fazék peremtöredéke*, a perem alatt kis bütyökkel. Kívül szürke, belül barna színű, homokkal és csillámmal soványított, simított felületű (7. ábra 1.). **27.** *Peremtöredék* a peremnél apró, hegyes bütyökkel. Belül sötétszürke, kívül barna foltos, homokkal és apróra zúzott kerámiával soványított, belül simított, kívül durva felületű (7. ábra 2.). **28.** *Peremtöredék* a perem alatt kis bütyökkel. Belül sötétszürke, kívül okker-barna foltos, homokkal soványított (7. ábra 3.). **29.** Gömbös testű *edény oldaltöredéke* vízszintes fogóbütyökkel és fészéssel. Sötétszürke, homokkal és csillámmal soványított, vékony falú, simított felületű (7. ábra 4.). **30.** Kisméretű *korsó(?) peremtöredéke* a peremből induló szalagfűl csonkjával. Sötétszürke, homokkal soványított, simított felületű (7. ábra 5.). **31.** Ívelt nyakú *fazék enyhén kihajló peremtöredéke*, a peremből induló szalagfűl csonkjával. Szürke, apró kavicsal soványított (7. ábra 6.). **32.** Kettőskónikus testű, lekerekített hasvonalú *tál oldaltöredéke*. Feketés szürke, homokkal és apró kavicsal soványított, simított, fényezett felületű (7. ábra 7.). **33.** *Oldaltöredék* vékony szalagfűl csonkjával. Sötétszürke, homokkal és apró kavicsal soványított, simított felületű (7. ábra 8.). **34.** *Oldaltöredék* szalagfűl csonkjával. Szürke-barna foltos, homokkal és csillámmal soványított (7. ábra 9.).

A ábrákon bemutatott leletek többségének felszíne finoman eldolgolt, simított, ám a fényezés nem jellemző. Valamennyi darab sötétszürke színű, redukciós égetésű, a soványításuk főleg csillámmal, kerámiazúzalékkal és kisebb mértékben apró kavicsal történt. A gödör leletanyagában megtalálhatók a jóval durvább kidolgozású házikerámia darabjai is: nagy számú oldaltöredék, valamint néhány további perem-, és aljtöredék is. A házi kerámiához sorolható töredékek felülete durva kidolgo-

zású, valamennyi gyengén égetett, anyaguk szinte porózus. Többségük sötétszürke-szürke, de előfordulnak okkersárga-világosbarna darabok is. Szintén a csillámmal és kerámiazúzalékkal való soványítás a jellemzőjük, az apró kavics soványító adalékként itt is ritka.

A balatonkenesei leletanyagból egyetlen edényt lehetett teljesen kiegészíteni. Ez egy enyhén kihajló peremű, ívelt nyakú, tojástestű füles fazék. Fülének csak csonkja maradt meg, valószínűleg a pereméhez csatlakozott. Hasonló fazekak számos makói típusú leleteket tartalmazó lelőhelyről ismert, így pl.: Budaörsről⁴, Budapest-Aranyhegyi útról⁵, Táp-Borbapusztáról⁶.

A napvilágra került leletek túlnyomó részét töredékek alkotják, ennek ellenére felismerhetők közöttük a Makó kultúra jellemző edényformái, típusai. Ezek a következők:

Fazekak: Több típushoz sorolható töredékek is előkerültek. Megtalálható a kihajló peremű, hengeres, kónikus, vagy tölcsés nyakú, tojástestű fazekak töredékei, amelyek nyaka éles tagolással válik el a testüktől (3. ábra 4., 4. ábra 5.). Hasonló darabok nagy számban kerültek elő a makói kultúra lelőhelyein, pl.: Battonyán⁷, Budapest-Aranyhegyi úton⁸, Hódmezővásárhelyen⁹, Kompolton¹⁰, Tiszakürtön¹¹, Tiszalúcon¹², Táp-Borbapusztán¹³; megtalálhatók a Somogyvár-Vinkovci kultúrában is¹⁴. Felfedezhető az ívelt nyakú, kihajló peremű típus (3. ábra 2.) és ennek egészen rövid nyakú változata is (4. ábra 3.), valamint egy enyhén ívelt nyakú, duzzadt, háromszög keresztmetszetű peremű fazék töredéke (7. ábra 1.). Az előbbi Battonyáról¹⁵, Boldogról¹⁶, Tiszakürttről¹⁷, nagyobb számban a Košihy-Čakacsoportból¹⁸ és a Somogyvár-Vinkovci kultúrából¹⁹ ismerős, míg a háromszög keresztmetszetű peremnek Abdáról került elő párhuzama.²⁰

Tálak: A tálak közül is többféle forma tűnik fel a balatonkenesei leletanyagban. Megtalálhatók a duzzadt, ívelt peremű, gömbszelet alakúak (3. ábra 6.), az egyik ilyen töredéken közvetlenül a peremen található apró bütyök (6. ábra 3.). Egy behúzott pereműn pedig a perem alatt van vízszintes fogóbütyök (6. ábra 2.). Hasonló duzzadt, ívelt peremű tálak nagy számban kerültek elő Budapest-Aranyhegyi útról,²¹ Táp-Borbapusztáról,²² a topográfiai terepbejárások során Balatonvilágoson,²³ a perem alatti fogóbütyökös darabhoz hasonló Battonyáról,²⁴ Tiszalúcról,²⁵ Táp-Borbapusztáról²⁶ ismertek. Szintén előkerültek az egyszerű félgömbös testű, egyenes peremű tálak töredékei (4. ábra 1., 7.): amelyek Boldogon,²⁷ Čakan²⁸ is megtalálhatók. A Makó kultúra egyik vezető táltípusa a kettős kónikus vagy legömbölyített testű, behúzott vállú, kifelé duzzadt peremű tálforma.²⁹ (4. ábra 2., 4., 7. ábra 7.) Hasonló darabok többek között a boldogi,³⁰ domonyi,³¹ Budapest-Aranyhegyi úti,³² tarnabodi³³ leletanyagokban fordulnak elő.

Csuprok: Egyetlen kisméretű, finom kidolgozású, profilált, tölcéses nyakú, valószínűleg nyomott gömbös testű töredék sorolható ebbe a kategóriába (3. ábra 3.), egy Tiszakürtről előkerült töredék a jó analógiája.³⁴

Amforák: Nagyméretű, gömbös testű edények, amforák töredéke lehet egy oldaltöredék (6. ábra 1.), két perem-, és válltöredék (3. ábra. 1., 4. ábra 6.). Mindhárom darab finom kidolgozású. A peremtöredékek párhuzamait többek közt Táp-Borbapusztán találták meg.³⁵

Fültöredékek: Sajnos csak töredékes fülek, fülindítások kerültek elő Balatonkenesén. A peremből induló (7. ábra 5-6.) és a vállra (?), hasvonalra (?) ülő (7. ábra 8-9.) szalagfülek a korszakunk számos lelőhelyén megtalálhatók: többek között Budapest-Aranyhegyi úton³⁶, Boldogon³⁷, Domonyban³⁸, Hódmezővásárhelyen³⁹, Mezőgyámon⁴⁰, Tiszalúcon⁴¹; de a Somogyvár-Vinkovci kultúra szívi lelőhelyén szintén feltűnnek⁴².

Diszítések: Igen kevés a díszített darab. Igazi díszítésnek csak a kör alakú bordadísz (6. ábra 5.) és az apró bütyköket tarthatjuk (4. ábra 5., 7. ábra 1-3.). Kör alakú bordadísz egy Csongrád-saroktanyai, kisebb méretű, öblös testű edényen⁴³ és egy Šalan előkerült amfora⁴⁴ oldalán is látható. Az apró bütykös darabok többek közt Kompolton⁴⁵, Tiszalúcon⁴⁶ fordultak elő.

A többi plasztikus kiemelkedés, felületkezelés inkább az edények használatával lehetett kapcsolatos⁴⁷. Ezek között megtalálhatjuk az egészen finom, szinte bekarcolásszerű, rendszertelen seprőzést (5. ábra 5.), a rendszeres fésűzést (5. ábra 1-4., 6.), a vízszintes fogóbütyköt (6. ábra 2.). Valamennyi töredék nagyobb méretű, finom kidolgozású, vékonyfalú fazekakból származik. Hasonló egészen finoman fésűzött oldaltöredékek a Makó kultúrában Domonyban⁴⁸, Hódmezővásárhelyen⁴⁹, Tiszakürtön⁵⁰, valamint Szigetszentmiklós-Üdülősoron⁵¹ és a Dunaföldvár-kálváriai teltelepülés IV. szintjén (=Proto-Nagyrév)⁵² is megtalálhatók. Ez a díszítési mód a Nagyrévi kultúra felé mutat, csakúgy mint a rendszeres fésűzés, amely a KB II-III. időszakban terjed el⁵³. Egy nagyméretű tárolóedény oldaltöredékén fésűzés és vízszintes, lapos fogóbütyök is látható (7. ábra 4). Hasonló darab Budapest-Aranyhegyi úton került elő.⁵⁴ Igen jellemző kora bronzkori technika az edények peremének és nyakrészének simítása, a válltól lefelé pedig durvítása (4. ábra 5.). Főleg a Somogyvár — Vinkovci —⁵⁵ de a Makó kultúrában⁵⁶ is előszeretettel alkalmazták.

A feltárt leletanyag kétség kívül a Makó kultúra emléke. Formailag meghatározható részében dominálnak a fazék-, és táltöredékek. Hiányzik viszont néhány, igencsak jellemző makói típus: a belsődíszes talpas tál, tagolt vállú, alacsony ívelt nyakú, kihajló peremű tálak, stb. Ez utóbbiak a Budapest környéki lelőhelye-

ken, a Budapest-Aranyhegyi úti ásatás anyagában is csak igen kis számban fordultak elő.⁵⁷

A gödörből nagy mennyiségű állatsont is előkerült. Fajok szerinti megoszlásuk a következő⁵⁸:

Állatfaj	darab
szarvasmarha	370
juh/kecske/kiskérődző	137
sertés	4
kutya	3
gímszarvas	1
őz	2
hal	3
összesen	519

A táblázat alapján szembeötlik a szarvasmarhák és a juhok/kecskék/kiskérődzők csontjainak igen magas részaránya az anyagban, míg a sertécsontok száma szinte elenyésző. Ez éppen ellentétes a Kompolton feltárt makói gödör állatsontjainál megfigyelt arányokkal.⁵⁹ A vadászott/halászott állatok csontjai szintén igen kis számban találhatók a gödör leletanyagában.

Balatonkenese területéről és tágabb környezetéből, a Balaton partja mellől, a Séd és a Börkös-réti-patak alacsonyabb fekvésű völgyeiből számos kora bronzkori lelőhely, lelet vált már korábban ismerté, többségük a topográfiai terepbejárások során. Balatonkenesén a fentebb említett, a Sirály Ktsz. raktára építéskor előkerültek mellett az Akarattya I.-Alagút nevű lelőhelyen is találtak makói leleteket.⁶⁰ Duzzadt peremű tálak oldaltöredékeit gyűjtötték össze Balatonvilágoson,⁶¹ Balatonfőkajár-Rókalikaknál,⁶² tűzdelt díszítésű oldaltöredékeket Balatonfőkajár-Szűcs-földken,⁶³ seprőzött oldaltöredékeket Küngösön.⁶⁴ Pappeszi határában több kisebb telepnyom is előkerült.⁶⁵ Solyon és a királyszentistváni mészbetetes temető területén szintén találtak kora bronzkori cserepeket.⁶⁶

A Makó és a Somogyvár-Vinkovci kultúrák elterjedési területe a Balatontól északra érintkezik egymással.⁶⁷ A két kultúra elterjedési határát azonban még nem sikerült egyértelműen tisztázni. Egy széles zóna esetében nem dönthető el pontosan, melyik kultúra területéhez tartozik: lelőhelyeik ugyanazon területeket foglalják el, változás a kora bronzkor II időszakban lehet.⁶⁸ Kalicz-Schreiber R. és Kalicz N. azt feltételezi, hogy a kora bronzkor I. időszakban a Somogyvár-Vinkovci kultúra a Makó kultúrával egyidőben csak a Dél-Dunántúlon terjedt el, a Dunántúl északi részére a kora bronzkor II idején, a korai Nagyrév kultúrával és

a harangedényekkel együtt jutott el. Ezért a Makó kultúra határát is délebbre kell meghúzni. A szerzők az újabb kutatásoktól várják véleményük igazolását.⁶⁹ Ráadásul a két kultúra idősebb szakaszainak összefüggései igen erőteljesek, közöttük csak bizonyos típusok megléte vagy hiánya alapján lehet különbséget tenni.⁷⁰ Vitatott kulturális besorolású leletegyüttesek is ismerté váltak, pl.: Kajárpércéről és Rajkáról. Ásatójuk, Figler A. a Somogyvár-Vinkovci kultúra emlékének tartja őket, de felmerült a Makó kultúrához való köthetőségük is.⁷¹ Egyes edénytípusok mindkét kultúra sajátjai és így kulturális besorolásuk - főleg a töredékek esetében - problémát okoz: ilyenek pl. a belsődíszes talpas tálak, amelyek közül több bizonytalan töredéket ismerünk Veszprém megyéből.⁷² Valószínű, hogy bizonyos makói elemek egy ideig még tovább élnek a somogyvári leletanyagban; valamint a tipikus Somogyvár-Vinkovci leletanyaggal előkerülő tipikus makói kerámiai is más: anyagában, kidolgozásában, színében különbözik a „igazi” makói leletanyagtól.⁷³

Legújabbán Bondár M. foglalkozott a Dunántúl kora bronzkorának kutatási problémáival. Összefoglalta a korábbi elméleteket és azok nehézségeit, valamint saját ásatási tapasztalatait. Véleménye szerint a korai bronzkor I. időszakban a Dunántúl déli felében a vučedoli, északnyugati részén pedig a Makó kultúra élt. A Somogyvár-Vinkovci kultúra rövid életű telepei a kora bronzkor második felében jelentek meg. A Makó és a Somogyvár-Vinkovci kultúrák az Észak-Dunántúlon nem egyidejűek, hanem időben követték egymást.⁷⁴

A bizonytalanságok, eltérő álláspontok ellenére a balatonkenesei gödör anyaga az „igazi” makói leletek közé sorolható. Teljesen hiányoznak belőle a Somogyvár-Vinkovci kultúra jellemző formái: a magas, hengeres edények a perem alatt két kis füllel, a magas nyakú, egyfülű korsók (kannelúrással dísszel és etázsfüllel is), a hengeres kis edények, stb.⁷⁵ Megvan-
nak viszont a Makó kultúra jellegzetes típusai. A Dunántúlon egyelőre még nem lehet körvonalazni Északkelet-Magyarországhoz hasonlóan a Makó kultúra késői fázisát⁷⁶; de bizonyos - a Somogyvár-Vinkovci és a Nagyrévi kultúra felé mutató - jellegzetességek (pl.: a finom seprőzés és a rendszeres fésűzés megjelenése) alapján - hangsúlyozva a leletanyag csekélységét és az ilyen anyagokból levonható következtetések bizonytalan voltát - a kultúra fiatalabb fázisába, a kora bronzkor I. időszak végéből származónak tartjuk a balatonkenesei leleteket.

Az utóbbi években öröndetesen megsaporodtak a korai bronzkorunkkal foglalkozó publikációk, többségük azonban az Alföldön és Északkelet-Magyarországon folytatott feltárások eredményeit, az ott előkerült leletanyagokat ismertették. A Balatonkenesén előkerült gödör leleteinek közreadásával újabb, ásatásból származó leletekkel kívánjuk bővíteni a Veszprém megyéből mindeddig meglehetősen csekély számban ismert kora bronzkori lelőhelyek sorát; valamint a korszak dunántúli leletanyagának ismeretéhez szeretnénk további adatokkal szolgálni.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

BudRég	Budapest Régiségei
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve
Dolg	Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve
JPMÉ	A Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve
MFMÉ	
-Stu'Arch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve - Studia Archeologica
PMÉ	Pápai Múzeumi Értesítő (Pápa)

Savaria	A Vas Megyei Múzeumok Évkönyve
SlovArch	Slovenská Archeologia (Nitra)
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve
WMMÉ	A szekszárdi Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve
ZM	Zalai Múzeum
átm.	átmérő
LDM	Laczkó Dezső Múzeum
lh.	lelőhely
Ltsz.	leltári szám
ma.	magasság
MNM	Magyar Nemzet' Múzeum
t.	tábla
tábl.	táblázat

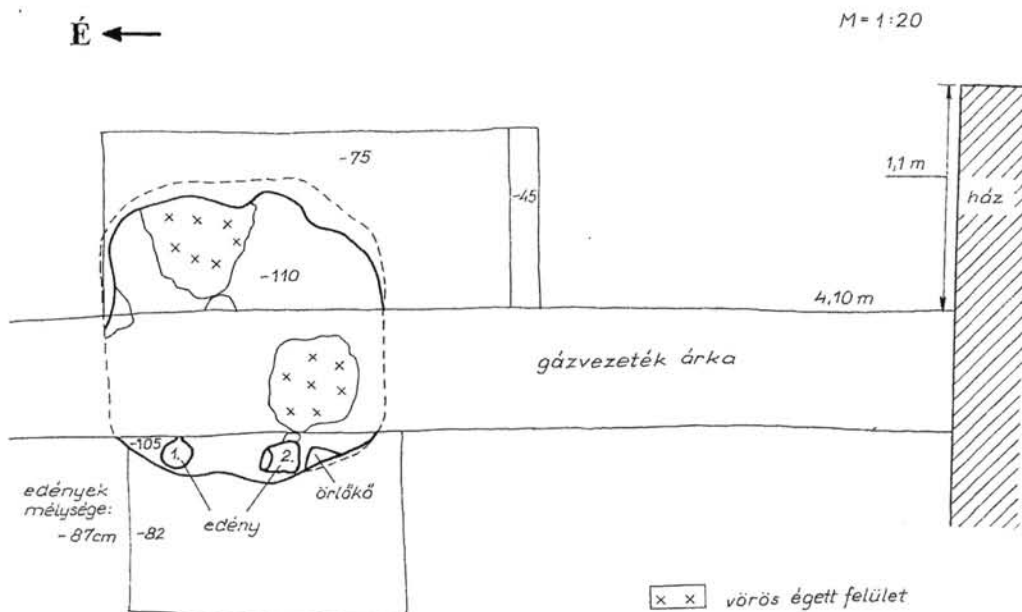
- BARTOSIEWICZ 1999 = BARTOSIEWICZ L.: A lelőhely állatsontanyaga (Archeozoológia). In.: Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. - A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site. Rescue excavations at the M3 motorway. Szerk.: Petercsák T. és Szabó J. J. Eger 1999. 279-338.
- BÓNA 1965 = BÓNA, I.: The peoples of Southern origin of the Early Bronze Age in Hungary I-II. *Alba Regia* 4-5. 1963-64. (1965.) 17-63.
- BONDÁR 1995 = BONDÁR, M.: Early Bronze Age settlement patterns in South-West Transdanubia. *Anteus* 22. 1995. 197-268.
- BONDÁR 2001 = BONDÁR M.: Adatok a Délnyugat-Dunántúl kora bronzkori kutatási problémáihoz - Contribution to the research problems of the Early Bronze Age in Southwest-Transdanubia. *ZM* 10. 2001. 67-79.
- CSÁNYI 1996 = CSÁNYI M.: Újabb adat kelet-magyarországi kora bronzkorunkhoz (Települészet Tiszakürt határában) - New data to the early bronze age of east Hungary. *Tisicum* 9. 1996. 45-75.
- ECSEDY 1979 = ECSEDY, I.: Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci-Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien. *JPMÉ* 23. 1979. 97-136.
- ENDRŐDI 1992 = ENDRŐDI A.: A korabronzkori Haragedény kultúra telepe és temetője Szigetszentmiklós határában. - The settlement and cemetery of the Bell-Beaker Culture in the district of Szigetszentmiklós. In.: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. Archaeological researches on the line of motorway M0. *BTM Műhely* 5. 1992. 83-200.
- FIGLER 1994 = FIGLER, A.: Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien - Északnyugat-Dunántúl korai bronzkorának kérdései. *ZM* 5. 1994. 21-38.
- FIGLER 1996 = FIGLER A.: Adatok Győr környékének bronzkorához - Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. *PMÉ* 6. 1996. 7-29.
- GAZDAPUSZTAI 1966 = GAZDAPUSZTAI Gy.: Korabronzkori lakótelep Csongrádon - Eine Frühbronzezeitliche Siedlung in Csongrád. *ArchÉrt* 93. 1966. 241-248.
- GOGÁLTAN 1999 = GOGÁLTAN F.: A bronzkori leletek értékelése. In.: Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán - A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site. Rescue excavations at the M3 motorway. Szerk.: Petercsák T. és Szabó J. J. Eger 1999. 171-177.
- KALICZ 1968 = KALICZ, N.: Die Frühbronzezeit in Nordostungarn. Budapest 1968
- KALICZ 1984 = KALICZ, N.: Die Makó-Kultur. In.: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Hrsg.: N. Tasic. Beograd 1984. 191-215.
- KALICZ 1998 = KALICZ N.: A kora bronzkori Makó kultúra két települése Heves megyében - Zwei Siedlungen der frühbronzezeitlichen Makó-Kultur im Komitat Heves. *Agria* 34. 1998. 5-32.
- KALICZ-SCHREIBER 1991 = KALICZ-SCHREIBER R.: A Somogyvár-Vinkovci kultúra dél-északi irányú közvetítő szerepe a korabronz korban - Die Vermittlungsrolle in Süd-Nord Richtung der Somogyvár-Vinkovci-kultur in der frühen Bronzezeit. *BudRég* 28. 1991. 9-21.
- KALICZ-SCHREIBER 1994 = KALICZ-SCHREIBER, R.: Siedlungsfunde und ein Brandgrab der Frühbronzezeitlichen Makó-kultur in Budapest - A korabronzkori makói kultúra telepleletei és hamvasztásos sírja Budapest. *ZM* 5. 1994. 39-59.
- KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1999 = KALICZ-SCHREIBER R.-KALICZ N.: A Somogyvár-Vinkovci kultúra és a Haragedény-Csepel-csoport Budapest kora bronzkorában - Die Somogyvár-Vinkovci-kultur und die Glochenbecher in der Frühbronzezeit von Budapest. *Savaria* 24/3. 1998-1999. 1999. 83-114.
- KOÓS 1998 = KOÓS, J.: Grabungen auf neueren Fundstellen der Makó-Kultur in Nordostungarn. In.: The Early and Middle Bronze Age in the Carpatian Basin. *Bibliotheca Musei Apulensis. Alba Iulia* 1998. 7-30.
- KOÓS 1999 = KOÓS J.: Újabb adatok a kora bronzkori Makó-kultúra elterjedéséhez és időrendjéhez Északkelet-Magyarországon - Neuere Angaben zur Verbreitung und zur Chronologie der Makó-Kultur in Nordostungarn. *HOMÉ* 37. 1999. 103-128.
- KULCSÁR 1999 = KULCSÁR G.: Kora bronzkori belső díszes talpas tálak a Dunántúlon - The Early Bronze Age Internally Decorated Bowls from the Transdanubien. *Savaria* 24/3. 1998-1999. (1999.) 115-133.
- MRT 2. = ÉRI I.-KELEMEN M.-NÉMETH P.-TORMA I.: Magyarország Régészeti Topográfiája. Veszprém megye régészeti topográfiája 2. A veszprémi járás. Budapest 1966
- SCHREIBER 1984 = SCHREIBER R.: A korabronzkor időrendi kérdései Budapest környékén és a Tisza vidékén - Chronologische Fragen der frühen Bronzezeit in der Umgebung von Budapest und in der Theissen-egend. *BudRég* 26. 1984. 33-48.
- SZABÓ 1992 = SZABÓ G.: A Dunaföldvár-kálvária telltelepülés kora bronzkori rétegsora - Die Schichtenreihe der Tellsiedlung von Dunaföldvár-kálvária zur frühen Bronzezeit. *WMMÉ* 18. 1992. 31-182.
- SZABÓ 1999 = SZABÓ G.: Kora bronzkori leletek Szentesvárostanya lelőhelyéről - Early age finds from Szentes -Várostanya. *MFME-StudArch* 5. 1999. 9-26.
- SZÉNÁNSZKY 1987-88 = G. SZÉNÁNSZKY J.: Kora bronzkori leletek Békés megyéből - Frühbronzezeitliche Funde aus dem Komitat Békés. *ArchÉrt* 114-115. 1987-88. 141-155.
- TASIC 1984 = TASIC, N.: Die Vinkovci-kultur. In.: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Hrsg.: N. Tasic. Beograd 1984. 15-32.
- TÓTH 1998 = TÓTH K.: Kora-bronzkori leletek Bács-Kiskun megyéből - Frühbronzezeitliche Funde im Komitat Bács-Kiskun. *MFME-StudArch* 4. 1998. 55-80.
- VLADÁR 1966 = VLADÁR, J.: Zur Problematik der Košihy-Čaka-Gruppe in der Slowakei. *SlovArch* 14-2. 1966. 245-336.

- ¹ Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni Regénye Juditnak, amiért a leleteket számomra közlésre átengedte. A leletek a LDM régészeti gyűjteményében találhatóak, leltározatlanok. A rajzok elkészítéséért Sári Jánosnének mondok köszönetet. A lektorálás során tett hasznos tanácsaival Kalicz Nándor segítette munkámat, amit ezúton is köszönök.
- ² MRT 2. 50., 8/5. lh.; LDM, Ltsz.: 65.392.1—10.
- ³ Az 1. ábrán jelölt két edény közül csak az egyiket sikerült összeállítani.
- ⁴ KALICZ 1984. Taf. XXIII. 9-10.
- ⁵ SCHREIBER 1984. 1. 4.
- ⁶ FIGLER 1994. Abb. 5. 8.
- ⁷ SZÉNÁNSZKY 1987-88. 6. 4., 6., 9., 7. 1. 2.
- ⁸ KALICZ-SCHREIBER 1994. Abb. 4. 3., Abb. 5. 2. Abb. 6. 11., stb.
- ⁹ KULCSÁR 1997. VIII. t. 2., IX. t. 2., 3., 5.
- ¹⁰ GOGÁLTAN 1999. 16. t. 13.
- ¹¹ CSÁNYI 1996. VI. t. 2., XV. t. 24.
- ¹² SZATMÁRI 1999. Taf. III. 9., IV. 5., V. 1-3.
- ¹³ FIGLER 1994. Abb. 4. 10.
- ¹⁴ ECSEDY 1979. Taf. I. 8-9., Taf. II. 7., Taf. III. 2., Taf. IV. 3., 5-7., stb.; FIGLER 1994. Abb. 7. 2., 4., 7., stb.
- ¹⁵ SZÉNÁNSZKY 1987-88. 8. 3-4.
- ¹⁶ KALICZ 1998. 14. 7-8., 16. 1-2., 9. 11., stb.
- ¹⁷ CSÁNYI 1996. IV. t. 6., VI. t. 3., 9., XV. t. 16., XVI. t. 3.
- ¹⁸ VLADÁR 1966. Abb. 31. V.
- ¹⁹ ECSEDY 1979. Taf. III. 3-4., Taf. IV. 2.
- ²⁰ FIGLER 1996. I. t. 5.
- ²¹ KALICZ-SCHREIBER 1994. Abb. 8. 1., 9., 10., stb.
- ²² FIGLER 1994. Abb. 6. 2-4., 14.
- ²³ MRT 2. 11/1. lh. 6. t. 16.
- ²⁴ SZÉNÁNSZKY 1987-88. 5. 9.
- ²⁵ SZATMÁRI 1999. Taf. X. 8.
- ²⁶ FIGLER 1994. Abb. 4. 3.
- ²⁷ KALICZ 1998. 10. 14.
- ²⁸ VLADÁR 1966. Abb. 14. 10-11.
- ²⁹ KALICZ 1984. 96.
- ³⁰ KALICZ 1998. 8. 7., 10. 7.
- ³¹ KALICZ 1968. Taf. VII. 7.
- ³² SCHREIBER 1984. 1. 7.
- ³³ KALICZ 1998. 8. 7., 10. 7.
- ³⁴ CSÁNYI 1996. IV. t. 4-5.
- ³⁵ FIGLER 1994. Abb. 5. 5., Abb. 6. 13., 16.
- ³⁶ KALICZ-SCHREIBER 1994. Abb. 6. 6-7., Abb. 11. 1.
- ³⁷ KALICZ 1998. 14. 1., 4.
- ³⁸ KALICZ 1968. Taf. II. 1., 4., Taf. VII. 2-4., 7-8.
- ³⁹ KULCSÁR 1997. VIII. t. 1., 3.
- ⁴⁰ SZÉNÁNSZKY 1987-88. 9., 3., 10. 3.
- ⁴¹ SZATMÁRI 1999. Taf. IV. 5., 8., 9., Taf. XV. 2., stb.
- ⁴² ECSEDY 1979. Taf. III. 4., Taf. VI. 11., Taf. VIII. 6., 8.
- ⁴³ GAZDAPUSZTAI 1966. 6.9.
- ⁴⁴ VLADÁR 1966. Abb. 30. 1.
- ⁴⁵ GOGÁLTAN 1999. 16. t. 13.
- ⁴⁶ SZATMÁRI 1999. Taf. VIII. 7.
- ⁴⁷ KALICZ 1998. 12-13.
- ⁴⁸ KALICZ 1968. Taf. V. 13., Taf. VI. 26., 27., Taf. VIII. 9.
- ⁴⁹ KULCSÁR 1997. IV. t. 2-5.
- ⁵⁰ CSÁNYI 1996. III. t. 5., IX. t. 5-6., XI. t. 1.
- ⁵¹ ENDRÖDI 1992. 49. 5., 8., 11.
- ⁵² SZABÓ 1992. 79., VII. 5., 7., 9., 17.
- ⁵³ KULCSÁR 1997. 30.
- ⁵⁴ KALICZ-SCHREIBER 1994. Abb. 5. 13.
- ⁵⁵ BÓNA 1965. XI. t. 6., 12. t. 8.; BONDÁR 1995. Pl. 130. 54., Pl. 134. 86., Pl. 156. 238., stb.; TASIC 1984. Taf. I. 1-2., 5., 6., 8., stb.
- ⁵⁶ CSÁNYI 1996. II. t. 2., 8., 8.VIII. t. 5., 9., stb.; KALICZ 1968. Taf. IX. 34.
- ⁵⁷ KALICZ 1998. 11.
- ⁵⁸ Az állatcsontokat Vörös István (MNM) határozta meg, munkáját ezúton is köszönöm.
- ⁵⁹ BARTOSIEWICZ 1999. 324. 1. tábl.
- ⁶⁰ MRT 2. 8/11. lh. 52.
- ⁶¹ MRT 2. 11/1. lh. 60.
- ⁶² MRT 2. 5/13. lh. 37.
- ⁶³ MRT 2. 5/7. lh. 36-37.
- ⁶⁴ MRT 2. 28/1. lh. 120.
- ⁶⁵ MRT 2. 39/2., 39/5., 39/18., 39/20. lh.-e 169-173.
- ⁶⁶ MRT 2. 42/4. és 26/4. lh., 184. 116.
- ⁶⁷ KALICZ-SCHREIBER 1991. 8.
- ⁶⁸ BÓNA 1965. 39-47.; ECSEDY 1979. 102-111.; KALICZ 1968. Abb. 3.; KALICZ 1984. 94.; KALICZ-SCHREIBER 1991. 9.; KALICZ-SCHREIBER 1994. 42.
- ⁶⁹ KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1999. 84.
- ⁷⁰ ECSEDY 1979. 102., 109.; SCHREIBER 1984. 33.
- ⁷¹ FIGLER 1994. 22-23. Abb. 10.; FIGLER 1996. 10., III. t. 1-8.; KALICZ-SCHREIBER 1994. 40; KALICZ 1998. 14.
- ⁷² KULCSÁR 1999. 123., 127-128.
- ⁷³ FIGLER 1994. 23., Abb. 3.
- ⁷⁴ BONDÁR 2001. 71-72.
- ⁷⁵ KALICZ-SCHREIBER 1991. 9.; KALICZ-KALICZ-SCHREIBER 1999. 84.
- ⁷⁶ GOGÁLTAN 1999. 174-175.; KALICZ 1998. 14-16.; KOÓS 1998.; KOÓS 1999. 108.

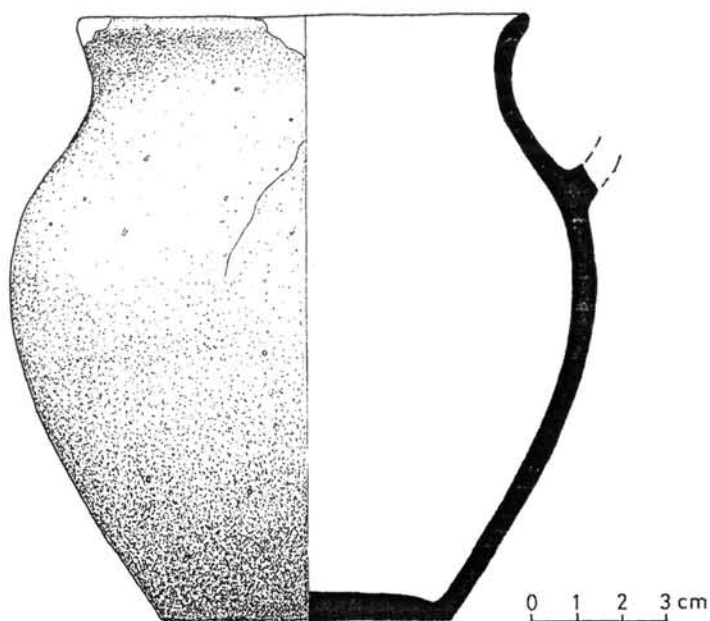
EARLY BRONZE AGE FINDS FROM BALATONKENESE

In the course of digging a ditch for gas pipes in 1987 in Balatonkenese, an early bronze age pit was discovered (picture 1). Due to the work of Judit Regenye in preserving these finds, ceramic fragments and animal bones from the Makó culture came into the possession of the Veszprém Dezső-Laczkó Museum. From the fragments, a pot with one handle, an egg-shaped body and an overhanging lip could be reconstructed (picture 2). This is a type characteristic of the Makó culture, as are the other ceramic fragments found in the pit: pots with an overhanging lip, an arched neck, and an egg-shaped body (picture 3, no. 2, 4-5; picture 4, no. 5; picture 6, no. 5); bowls with a double conical or rounded body, a drawn in shoulder, and an edge thickening outwards (picture 4, no. 2, 4; picture 7, no. 7), with a distended arched lip, and a spherical section form (picture 3, no. 6; picture 6, no. 2-3), or with a spherical body (picture 4, no. 1, 7); a mug with a funnel neck, profiled shoulder, and probably a compressed spherical body (picture 3, no. 3); amphorae (picture 3, no. 1; picture 4, no. 6; picture 6, no. 1); and strap handle (picture 7, no. 5-6, 8-9) fragments. Very few decorated pieces were found; only a circular flange decoration (picture 6, no. 5) and tiny knobs (picture 4, no. 5; picture 7, no. 1-3) can be considered true decorative elements. The other surface treatments — the roughening under the smoothed neck (picture 4, no. 5), the really fine brushing (picture 5, no. 5) and combing (picture 5, no. 1-4, 6; picture 7, no. 4), the horizontal holding knobs (picture 6, no. 4; picture 7, no. 4) — are more likely to be related to the use of the vessels. Generally characteristic of the ceramics shown in the figures are the finely worked surface, the dark grey colour, the reductive firing,

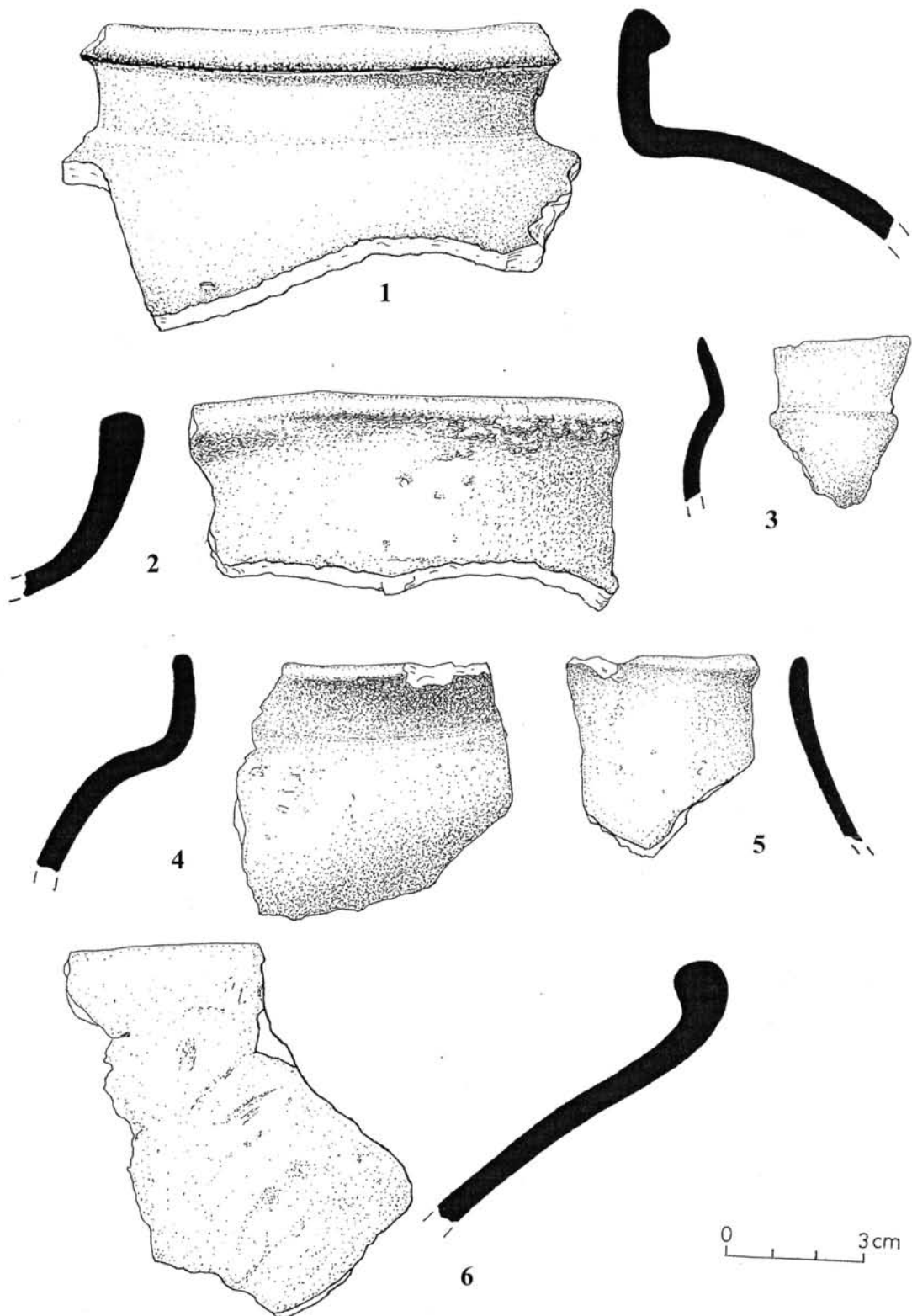
and the thinning effected with mica, crushed ceramic, or to a lesser extent with tiny pebbles. Besides these, a large number of much more roughly worked, grey or ochre yellow-light brown, gently fired side, lip and base fragments originate from here, which have also been thinned mainly with mica or crushed ceramic. Good parallels to the find material may be found in numerous other Makó culture sites. The bones of horned cattle and sheep/goats/small ruminants dominate in the animal bone material of the pit. The bones of pigs, dogs and hunted/fished beasts (red deer, roe-deer, fish) are present to a much smaller extent. Several other Makó finds are known from the region of Balatonkenese, chiefly those found during the topographic traversing of the terrain. The northern shore of lake Balaton is the border region of the Makó and Somogyvár-Vinkovci cultures. The two cultures were most certainly linked with one another genetically and significantly influenced each other, so sometimes the cultural classification of material found in this region is problematic. In spite of this, the find material has been listed as from the Makó culture. The really fine brushing and the regular comb decorations only became more widespread in the 2nd-3rd periods of the early bronze age, in the Nagyrév culture, so the material from the Balatonkenese pit is considered to be from the second half of period I of the early bronze age. In publicising the finds from the pit found in Balatonkenese, we wish to add these finds originating from recent excavations to the series of early bronze age sites in Veszprém county, known in only scanty numbers until now. We should also like to add further data to the Transdanubian find material of the period.

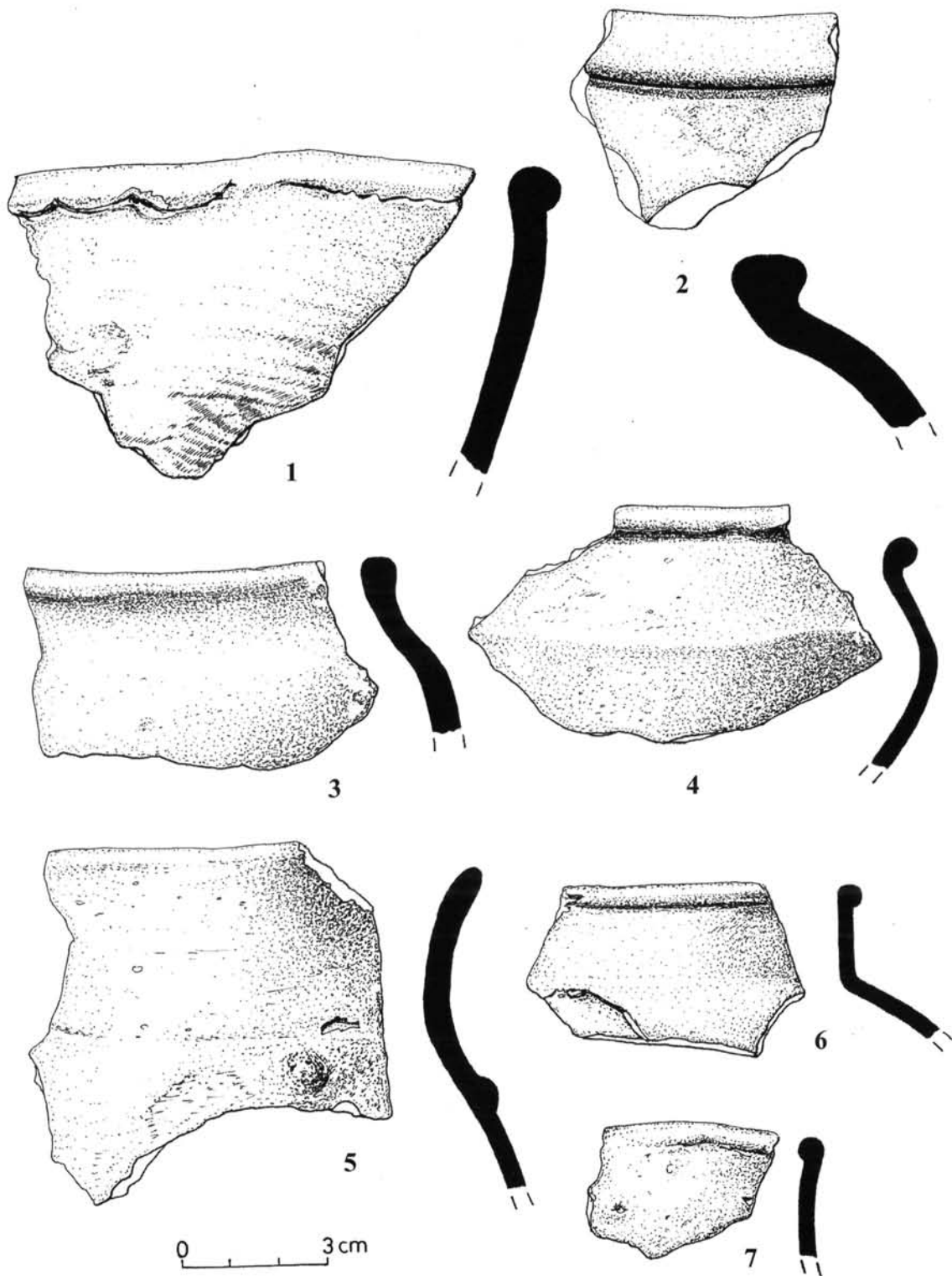
1. ábra. Balatonkenese, Kapuvári u. 7., kora bronzkori gödör (Rajz: Regénye J.)
 Figure 1. Balatonkenese, Kapuvári u. 7, early bronze age pit (Drawing: J. Regénye)

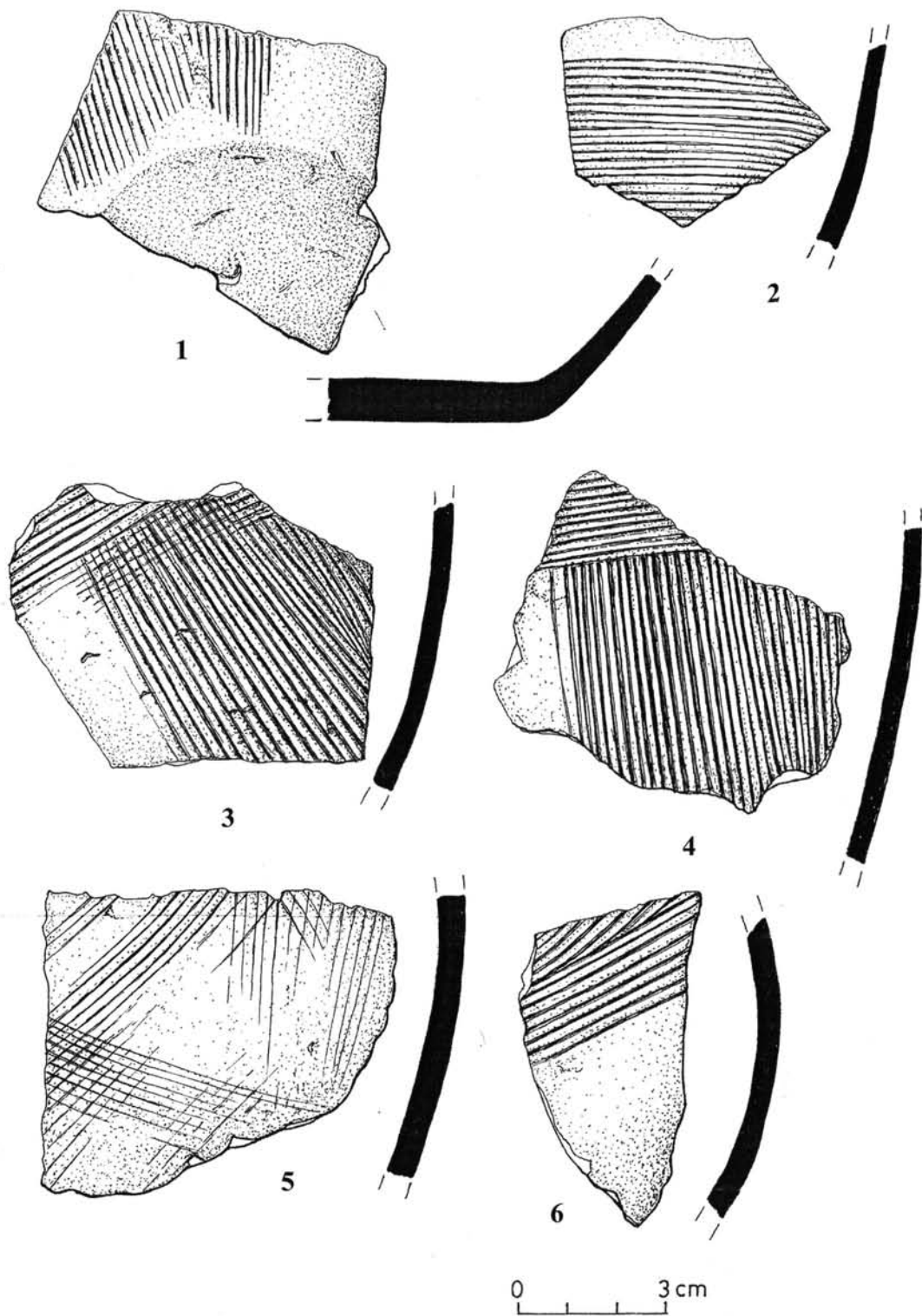
2. ábra. kiegészített fazék a gödörből (Rajz: Sári J-né)
 Figure 2. Pieced out pot from the pit (Drawing: Mrs. J. Sári)

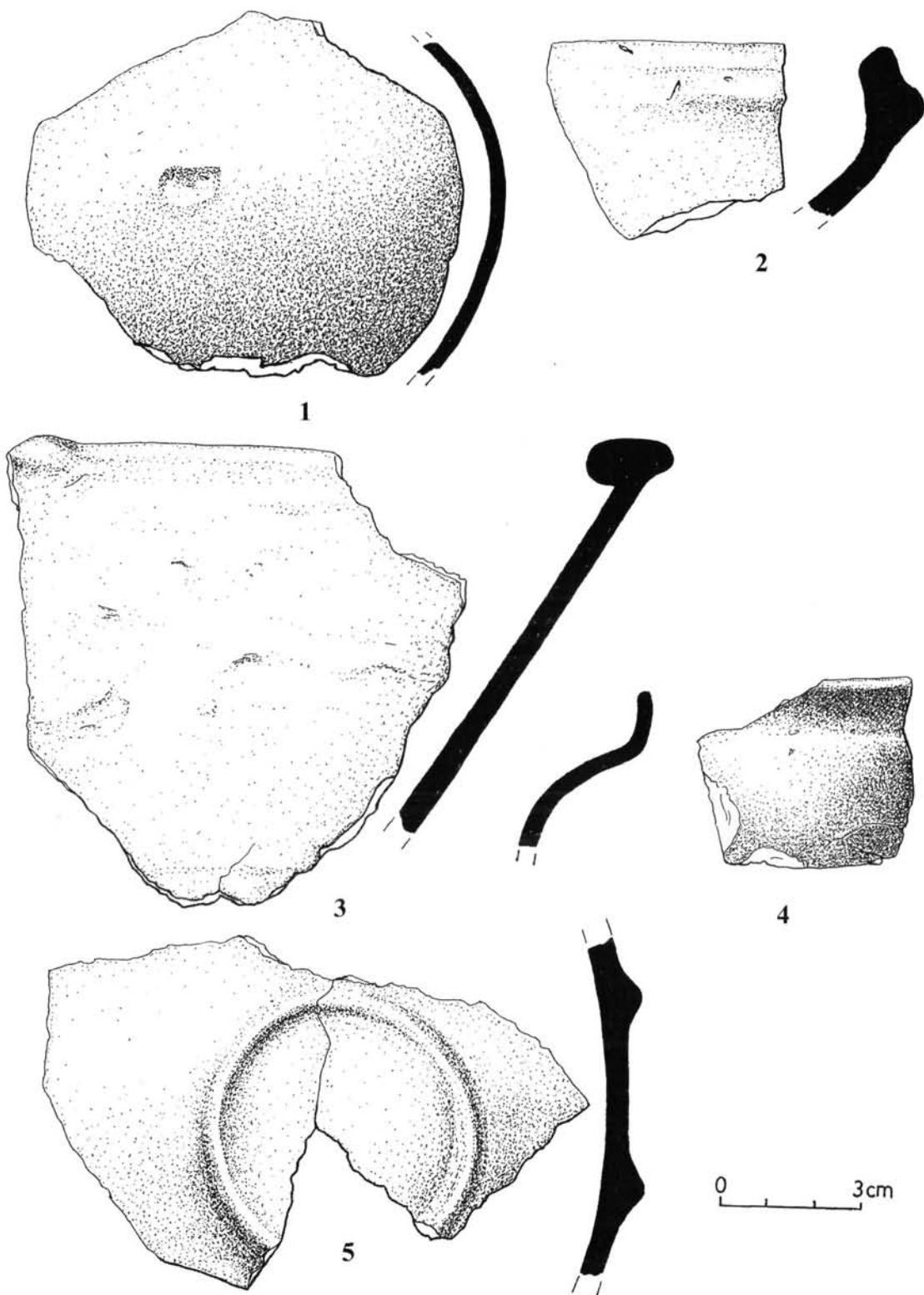
3. ábra. kerámiatöredékek a gödörből (Rajz: Sári J-né)
 Figure 3. Ceramic fragments from the pit (Drawing: Mrs. J. Sári)

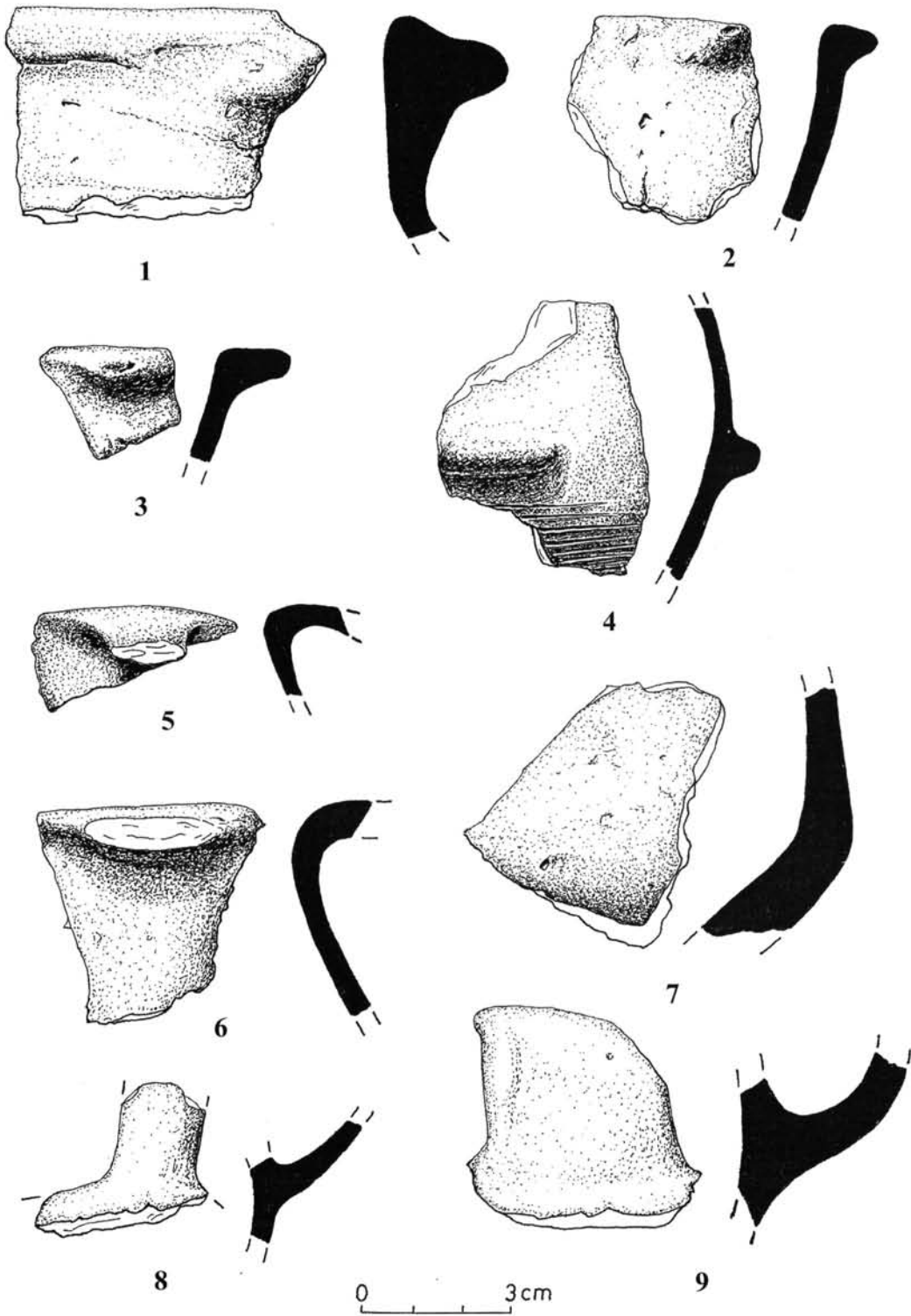
4. ábra. kerámiatöredékek a gödörből (Rajz: Sári J-né)
 Figure 4. Ceramic fragments from the pit (Drawing: Mrs. J. Sári)

5. ábra. kerámiatöredékek a gödörből (Rajz: Sári J-né)
 Figure 5. Ceramic fragments from the pit (Drawing: Mrs. J. Sári)

6. ábra. kerámiatöredékek a gödörből (Rajz: Sári J-né)
 Figure 6. Ceramic fragments from the pit (Drawing: Mrs. J. Sári)

7. ábra. kerámiatöredékek a gödörből (Rajz: Sári J-né)
 Figure 7. Ceramic fragments from the pit (Drawing: Mrs. J. Sári)

EMBERFEJ ALAKÚ BRONZEDÉNY BAKONYSZENTKIRÁLYRÓL

(Kitekintéssel a belső-pannoniai darabokra)¹

2000 őszén a veszprémi múzeum egykori igazgatójának, Töröcsik Zoltánnak közvetítésével a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumba került egy bronzból készült, erősen sérült, emberfej alakú bronz edényke.² A bronztárgyat az azóta elhunyt Nagy Bálint bakonyszentkirályi "parasztköltő" találta szántás közben 1980 és 1990 között, állítólag a Bakonyszentkirály határába eső Kenderföldeknek a falu, a Dudari-patak és a Csesznek-Veszprémvarsány között vezető országút által határolt részén. A Magyarország Régészeti Topográfiájának 4. kötete nem jelez ezen a területen régészeti lelőhelyet, az országúttól nyugatra, a Dudar-patak mindkét oldalán viszont a terepbejárások idején egy-egy szerényebb leletanyagú, kisebb római kori telep jelentkezett.³ A fej alakú edénykét ifj. Nagy Bálint, meleg hangú levelével, 2000. november 3-án végérvényesen a veszprémi múzeumnak ajándékozta.⁴

Az erősen sérült, egyenetlen felületű, üregesen öntött, összenyomódott, hiányos bronzedény magassága 12,5 cm, legnagyobb szélessége 6,7 cm, vastagsága 6,35 cm, falvastagsága a hiányzó talpcsatlakozásnál ill. a nyaknál 0,4 cm. A büszt alja a fenéklap egykori csatlakozásánál elkeskenyedik. A mellrész elől a nyakig ill. a vállig, valamint hátul a jobb váll és a jobb oldal teljesen hiányzik. A bal vállat kerek karikával (? - és valószínűleg nem öntéshiba) összefogott, elől ráncolt, hátul sima chlamys borította. A nyakon húzódo, hátul nem követhető vájat egy tunicának a szélét is jelezhetné, de talán inkább egy ezüst(?) -szál berakású nyakperecnek lehetett az ágya. Hasonló megoldást látunk egy *intercisai*, gondos kivitelű fejedényen, bár ennek nyakán a nyakperec magasabbra került. A beütött pontokból kirajzolódó lunula is inkább egy nyakperecről lóghatott le. A chlamys széle a hátoldalon is követhető. A sérülés ellenére hosszúkásnak látszó fej a bal váll felé hajlik. A bal váll alatti belső oldalon ujjbegy és ujjszélességű homorú, íves megmunkálás-nyomok látszanak, az arc belső oldalán az áll, az orr, az arc, a száj belülről kifelé domborodó. A szemet és a

szemöldököt utólagosan munkálták meg. Az edény belső oldalán a mellrészén még egy kis dudor ill. a fejnél bronz rögcskék, gömböcskék észlelhetők. A száj újabb kori lereszelése megnehezíti a szájkörnyék utómunkálatainak megfigyelését. Az áll kissé hegyes, az orr kopott, szemből nézve háromszög alakú, erős ornyergéből határozott szemöldök indul. A bemélyített pupillájú szemgolyó a szemhéjak közül erősen kidomborodik. Az esetleges egykori berakásnak a pupilla nagyságán kívül, nincs nyoma. Írisze is jelzett. A restaurálás előtt, különösen a jobb szem körül látott sötét csík, ugyancsak a restaurálás előtt elvégzett vizsgálat szerint, nem bizonyult ezüst berakásnak és ónozott sem volt. Az alacsony homlok fölött kezdődik a haj, amely elől 2 (3 ?), mindkét oldalon és hátul lépcsőzetesen, 4 sorba rendeződik. A negroid jelleget hangsúlyozó, göndörödő loknikat azonos és ellentétes irányú rovátkákkal jelezték. A sapkaszerű haj a homlokán és az állvonalnál megtörik (különösen a bal oldalon), modern kifejezéssel élve, fazonra vágott. A fülek, a hajfürtök takarásában, nem látszanak. Az edény csapófedeléből csak az eredetileg kerek nyílás mögötti csukló-fülecskék maradványai maradtak meg. A fej bal oldalán látott ívelt, felül hiányos, szív alakú levél viszont az edényfogantyú akasztófülének alaplemeze (attachea). (1-3. ábra)

Közép-Pannoniából eddig összesen 5 fej alakú bronzedényt ismerünk (Az új lelettel együtt lelőhelyük ill. őrzési helyük: Bakonyszentkirály, Igar, Keszthely, Pápa, Szentgyörgyvár). A Balaton közelebbi vagy távolabbi környékén talált, vagy a Keszthelyen, Pápán őrzött darabok legalább 2 nagyobb típust képviselnek. A négy négerfejes edény is legalább három különböző minta után készülhetett.

Az 5 fejet vagy büsztöt formázó edényke közül talán legismertebb, az irodalom szerint a keszthelyi Balatoni Múzeumba került, de már ott nem fellelhető, Szentgyörgyvárról származó példány. (4. ábra) S bár a magyarországi kutatók véleménye megoszlik,⁵ az ifjú képmása a

Hadrianus császár kívánságára kultikus tiszteletben részesített szép ifjú, Antinous⁶ ismert ábrázolásait és az Antinous-képmást megörökítő edényeket juttatja eszünkbe.

A pápai református főiskola gyűjteményében őrizték, a mára már elkallódott, másik fej alakú edényt, amelynek keleties arcát - a gyűjtemény katalógusának leírása szerint - stilizált hajfürtök és két ágú hegyes szakáll keretezte.⁷ Az edénynek hiányzott a csapófedele, viszont megmaradt két kis karikába akasztott, madárfejet utánzó füle. (Az egykor Pápán őrzött edény azonos Majewski 81. számú tárgyával.⁸)

A pápai katalógusban leírt edénnyel rokonítható a keszthelyi múzeumban ma is megtalálható, a galliai műhely termékének tartott, üregesen öntött, fej alakú edényke⁹, amelynek hosszú tincsekbe (loknikba) rendezett sapka szerű hajviselete, összesen 4 bütyök szerű kidudorodással jelzett szakálla és pofaszakállal utal csak a szakállas típusokra jellemző afrikai jellegre. Bajsza az előreugró vastag száj mellett két oldalt lecsüng, széles orra tömpe (kopott), ferdevágású szemét plasztikusan hangsúlyozták, szembogarát nem jelezték. A hajtincsek ívelten keretezik az arcot, a homlokból viszonylag keveset láttatnak. A loknik elöl nem részletezettek, összességükben kopott hatást mutatnak. A bal fül felett és a fej hátoldalán, a más példányoknál is megszokott módon, ellentétes irányban, ferdén rovátkoltak. A sapkaszerű hajzat a bal oldalon a nyaknál határozott szöveget zár be. Maga a húsos, hosszúkás arc a negroid vonások helyett inkább a pápai leírásból kölcsönzött meghatározással élve, itt is "keleties" jellegű. Az edényke fedélszerkezetéből csak a csukló fülének egy része és egy hosszúkás nyílás maradt meg, az edényfülből pedig csak a bal oldali fülszonk egy levélke kezdeménnyel. A büszt bal vállát enyhén redőzött lepel (chlamys) fedi, amelyből hátul alig látszik valami. A nyakon domború, hátrafelé elkeskenyedő, jobb oldalon rovátkolt nyakperccel látszik. A csupasz jobb vállon öntéshiba, kalapálás nyomok figyelhetők meg. A felületet elöl és hátul is mélyedések, folatok, karcolások teszik egyenetlenné. A mellszobor alja a mára már hiányzó záró-alaplap csatlakoztatása számára, a falvastagsághoz képest, szélesebbre kalapált. Az edény magassága 11 cm, szélessége 7,85 cm, vastagsága 4,45 cm, falvastagsága 0,35 cm. A tárgy római kori keletkezését eddig még nem vitatták. Az edény mellrészé a vállcsonkokkal, hátul a hajtincsek (loknik) elrendezése, valamint a megmunkálás módja segíthetnek a felmerülő kételyeket eloszlatni. (5-6. ábra)

A Pannonia középső részéből származó fejedények közül igényes kidolgozásával egy Igarról származó, gödörbe helyezett nagy bronzüstben bronzkancsóval, tányérral és más bronztárggyal együtt elrejtett, II. századra keltezett fejedény¹⁰ emelkedik ki. (7. ábra) A kerek fej,

szakálltalan. A bajusz nélküli arc és a fület szabadon hagyó rövid, homlokba hulló, a természetet jobban megközelítő, oldottabb, fürtös hajviselet, a domború homlok, az egykor berakott szembogarú, dülledt szem és a széles orr a szudáni négerekre emlékeztet. Ennek az arctípusnak eddig egyetlen pannoniai megjelenése az igari példány. A haj kezelésében a párizsi Bibliothèque Nationale egyébként bizonytalan eredetű és keltezésű, szakállas ú.n. etiópfejéhez hasonlíthatjuk.¹¹ Az igari edénykén a bal oldalon átvett chlamys hátul pántszerűen elkeskenyedik, ily módon a bal váll is szabadon maradt. A csapófedő erről a darabról is hiányzik.

A Bakonyszentkirályról származó, legújabb pannoniai fej-büsztt edényünk típusokon belüli elhelyezéséhez az erősen hiányos, roncsolt felület miatt, elsősorban a hajkorona formájából, a soronként elrendezett hosszúkás loknikból kell kiindulnunk. A pannoniai anyagból szóba jöhet ezért egyrészt a keszthelyi múzeumból már bemutatott darab¹², ill. Radnóti A. két tábláján szereplő balsamariumok közül a dunajvárosi (*intercisai*), talán a nagytétényi és az ismeretlen pannoniai lelőhelyű edény,¹³ a K. Majewski által felsoroltak közül pedig a Fekete-tenger parti Bielgorod-i (Belgorod-*Tyras*), a „másik” dunajvárosi (Dunapentele-*Intercisa*), a Strasbourg-i (*Argentoratum*), a Tannham-i.¹⁴ Ha tovább szűkítjük a kört, az említettek közül (szakállas-férfi, szakáll nélküli -nő?¹⁵ vagy ifjú?) kiemelhetjük a szakállas darabokat, így pl. az ismeretlen pannoniai lelőhelyű és a nagytétényi példányt (bár arcuk a bakonyszentkirályi edénykéhez hasonlóan, keskenyebb), valamint a nyakán bullát viselő, szakáll nélküli „másik” *intercisai* edényt, amely arcformálásával, szögletesebb állívével, széles arcával¹⁶ a pannoniai anyagban is egyedülálló. A szabályos sorokba rendezett loknis frizurák legtöbbször elöl 1 vagy 3 loknija lenyúlik a homlokba, függetlenül attól, hogy az arc szakállas-e vagy sem. Vannak azonban olyan példányok is, amelyeknél a loknik a homlokon vízszintes sorba rendeződnek (Vö.: bakonyszentkirályi edényke). Legjellemzőbb példái ennek a Bielgorod-i és a Tannham-i darabok. A hosszúkásabb fejformát figyelembe véve az újabban előkerült pannoniai edényünkhöz a kettő közül, az Odesszától nem túl messze fekvő Bielgorodból (Belgorod) ismert példány áll közelebb. Hogy mi az összefüggés a két edény között, nehéz lenne megmondani. Itt hivatkozhatunk azonban K. Majewskire, aki a Fekete-tenger parti városokban elosztó központokat feltételezett.¹⁷

A most bemutatott, Bakonyszentkirályról származó újabb balsamarium - illatszeres edény lelőhely-körülményei nem tesznek lehetővé sem egy *ante quem*, sem egy *post quem* datálást, így a fej alakú edények általában javasolt I-II., I-III. századi keltezéshez¹⁸ képest nem tudunk -

ez alkalommal sem - újabb, pontosabb javaslattal élni. Hasonlóképpen nem tudjuk meghatározni azt a műhelyt sem (Duna-vidék, vagy távolabb, Egyiptom, Gallia), ahol ez a darabunk készülhetett. Mindenesetre nagyon valószínű, hogy a pannoniai fej alakú bronzedényeket nem egy helyen gyártották. Ezt látszanak megerősíteni a két közép-pannoniai (Keszthely, Bakonyszentkirály) edénynél elvégzett kémiai vizsgálatok.¹⁹ A keltezéshez legfeljebb csak annyit tehetünk hozzá, hogy miután a felső szemhéjből induló pupillákból azoknak csak kb. 2/3-ada látszik, a korszak szobrászati alkotásaival összevetve a Bakonyszentkirályon talált darabunk készítési időpontjaként, a II. század 2. felétől, kb. Marcus Aureliustól a III. század közepe közötti, meglehetősen tág időszakot tudjuk elképzelni.²⁰

Az edények egykori tartalmát ezzel az új darabbal sem sikerült biztosan meghatározni. Mivel a fej alakú-büsztt formájú edények egy bizonyos fajtája, az ún. négerfejes, vagy negroid jellegű edények a karakteres vonások érzékeltetésében és a hajfűrtök kezelésében nagyon hasonlítanak a négerfejes bronzmécsesekre, könnyen elképzelhető, hogy ezek a mécsesek és a hozzájuk hasonló, fej alakú edények egy-egy szentély/lararium - garnitúrának lehettek a részei. Jelenlétük egy-egy szentélykészletben

azonban nem lehetett kizárólagos, ugyanis a négerfejes mécsesek más mécses-típusokkal együtt, vegyesen is előfordulhattak (pl. a nagydéli larariumban).²¹ A négerfejes ún. balsamariumok színesítik egy-egy város/territorium vagy tágabb körzet fejedény-anyagát. A bulgáriai Kjustendilben, az antik *Pautaliában* ugyanis a négerfejes edények mellett Antinoust, Heraklest vagy szatírt ábrázoló "balsamariumok" is ismertek.²² Miután például a thrákiai, kölni és *intercisai* sírokban²³ strigilisek társaságában is találtak büsztt mintázó edényeket (Büstengefäß), valamint, hogy ugyancsak Thrakiában, a Cabyle városánál feltárt sírból származó edény maradványai olíva szerű aromatikus olajnak bizonyultak, az edény balsamarium funkciójáról nem szabad lemondanunk.²⁴ Többet hivatkoztak eddig az Aisey-le-Duc csontvázas sírjában talált edényre, amelyben "poussière grise odorante et parfumée"-t találtak.²⁵ Ezekben az edényekben tehát a minden napi életben és kultikus tevékenység gyakorlása közben szükséges, füstölésre szánt magvakat, olaj féléket, tömjént, illatos porokat²⁶ is tarthattak. A szűk szájnílású edény használata meglehetősen kényelmetlen lehetett. Mérlegsúlyként azonban - véleményem szerint is - csak átalakítva, másodlagos felhasználásban jöhetnek szóba.²⁷

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- BÁNKI 1972 = BÁNKI Zs.: Római bronzok - Bronzes romains. Az István Király Múzeum Közleményei 30. 1972. 53-54.
- HECKLER 1909 = HECKLER A.: Archaeológiai jegyzetek vidéki múzeumainkból. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 3. 1909. 196-205.
- GOESSLER 1928 = GOESSLER, P.: Antike Büstengefäßchen aus Metall. In Antike Plastik. Walther Amelung zum sechzigsten Geburtstag. Berlin-Leipzig 1928. 75-86.
- Keszthely 1969 = Vezető a Keszthelyi Balatoni Múzeum természettudományi, régészeti, történeti, néprajzi és fürdőtörténeti állandó kiállításához. Keszthely 1969.
- KUZSINSZKY 1920 = KUZSINSZKY B.: A Balaton környékének archaeológiája. Budapest 1920.
- MAJEWSKI 1963 = MAJEWSKI, K.: Brazowe balsamaria antropomorficzne w cesarstwie rzymskim - Balsamaire anthropomorphes en bronze dans l'Empire Romain. Archaeologia (Warsawa) 14. 1963. 95-126.

- MRT 4 = DAX M.-ÉRI I.-MITHAY S.-PALÁGYI S.-TORMA I.: Magyarország Régészeti Topográfiája 4. Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Budapest 1972
- NUBER 1988 = NUBER, H.U.: Antike Bronzen aus Baden-Württemberg. Schriften des Limesmuseums Aalen Nr. 40. Stuttgart-Aalen 1988.
- RESSOUYRE 1962 = PRESSOUYRE, L.: Un "balsamaire" trouvé à Lamaurelle. Revue Archéologique 1962. 167-181.
- RADNÓTI 1938 = RADNÓTI A.: A pannóniai római bronzedények. Diss.Pann. Ser. II., No. 6. Budapest 1938.
- RAEV 1977 = RAEV, B. A.: Die Bronzegefäße der römischen Kaiserzeit in Thracien und Mösien. BRGK 58. 1977. 605-643.
- SZABÓ 1984 = SZABÓ, K.: Balsamaire en bronze provenant de la Pannonie. Alba Regia 1984. 99-113.
- VASSILEV 1989-1990 = VASSILEV, V.: Negerdarstellung aus Bronze. Römisches Österreich 17/18. 1989-1990. 281-286.

- ¹ A cikk a 2001. május 22-26. között Aquileiában megrendezett XV. antik bronzokkal foglalkozó kongresszus „Ein neu entdecktes Balsamarium aus Pannonien” című, német nyelvű előadásának és kéziratának módosított (bővített ill. az archeometriai vizsgálatok értékelését kihagyó) változata.
- ² Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, Ltsz.: 2001.12.1.
- ³ MRT 4. 45-46., 11/5., 7. lh.
- ⁴ ifj. Nagy Bálint levele a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Adattárában. A lelőhelyet „Káposztások”-nak ill. „Káposztáskert”-nek nevezték.
- ⁵ HECKLER 1909. 203.; KUZSINSZKY 1920. 44.; RADNÓTI 1938. 145.
- ⁶ HistAug Hadrianus XIV (ford.: Terényi I.) Budapest 1968. 40.
- ⁷ BORSOS I.: A pápai ev. reform Főiskola Régiségtárának és Történetphilológiai Múzeumának Katalógusa. Pápa 1899. 25. E 12.
- ⁸ MAJEWSKI 1963. 122. No. 81.
- ⁹ Keszthely 1969. 55-56., Ltsz.: Balatoni Múzeum, Keszthely 75.1422.1. Miután az általános érdeklődést kiváltó darab a keszthelyi említésen és egy képen kívül, leginkább csak Radnóti A. publikációjából (RADNÓTI 1938. LV. t. 1.) ismert, Müller Róbert igazgató úr szíves hozzájárulásával szükségesnek látszik bővített leírással és néhány fényképpel ez alkalommal bemutatni.
- ¹⁰ BÁNKI Zs.: Jeletés az igari római kori bronzleletről. Alba Regia 4-5. 1963-1964. 221.; BÁNKI 1972. 53-54. No. 35.; BÁNKI Zs.: Római bronzok-Bronzes romains. Az István király Múzeum Gyűjteménye S. B. No. 30. Székesfehérvár 1972.; BÁNKI Zs.: Balsamarium. 125 év-125 tárgy. Válogatás a Fejér Megyei Múzeumok gyűjteményeiből. Székesfehérvár 1998. 39. Megköszönöm Fülöp Gyula megyei múzeumigazgató úrnak és Farkas Zoltán kollégámnak, hogy lehetővé tették a tárgy fotójának közlését.
- ¹¹ MAJEWSKI 1963. 115., Abb. 37., No. 92. Köszönettel tartozom Monsieur C. Rolley-nak a tárgy származására vonatkozó megjegyzéséért.
- ¹² Keszthely 1969. 55-56.
- ¹³ RADNÓTI 1938. LIV. t. 5. = MAJEWSKI 1963. Abb. 32 = Magyar Nemzeti Múzeum Ltsz.: 94/876-Dunaújváros (RADNÓTI-nál lelőhelye "?"), RADNÓTI 1938. LIV. t. 6. = MAJEWSKI 1963. Abb. 17.=Magyar Nemzeti Múzeum Ltsz.: 24.1914.1.-Nagytétény, RADNÓTI 1938. LIV. t. 7.=MAJEWSKI 1963. Abb. 33.=Magyar Nemzeti Múzeum Ltsz.:E.28.K=10/1951.155.-ismeretlen pannoniai lh.
- ¹⁴ MAJEWSKI 1963. Abb. 6.-Bielgorod, Abb. 10. (= SZABÓ 1984. Pl. LIII. 3).- *Intercisa*, Abb. 25.-Strasbourg, Abb. 27.-Tannham
- ¹⁵ Nő-RADNÓTI 1938. LIV. t. 5. = MAJEWSKI 1963. Abb. 32.
- ¹⁶ SZABÓ 1984. Pl. LIII. 3. = MAJEWSKI 1963. Abb. 10.
- ¹⁷ MAJEWSKI 1963. 126.
- ¹⁸ RADNÓTI 1938. 146.; MAJEWSKI 1963. 126.; RAEV 1977. 630.
- ¹⁹ Borszéki János és Jamiczky Zoltán vizsgálata és eredményei, Palágyi Sylviával közösen, előkészületben a 2001. május 22-26. között Aquileiában rendezett XV. antik bronzokkal foglalkozó kongresszus aktájában
- ²⁰ Pl. Kaisersaal. Porträts aus den Kapitulinischen Museen in Rom. Köln, Römisch-Germanisches Museum 23. April bis 22. Juni 1986. Ed. De Luca 1986. 80-Marcus Aurelius, 82-Septimius Severus, 84-Gallienus; SCHINDLER, W.: Römische Kaiser. Herrscherbild und Imperium. Leipzig 1985. Nr. 65.-Septimius Severus, Nr. 67.-Caracalla; NISTA, L.: Ritratti antichi del Museo Nazionale Romano. Esposizione al San Michele a Ripa. Ed. De Luca. Roma 1987. 17-Socrates; KOLNIK, T.: Staroveká plastika. Tatra 1981. Abb. 50., Abb. 55.stb.
- ²¹ LDM Ltsz.: 55.187.1-6.; PALÁGYI S. in: A Bakony és a Balaton-felvidék évezredei. Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum állandó kiállításához. Veszprém 1985. 35.
- ²² Antik bronzok Pautaliából c. 1985-ös tihanyi kiállítás tárgyai között (L. Stajkova válogatása a kjustendili Történeti Múzeum anyagából — Ltsz.: 377., 850., 1108., II-31., 273.); MAJEWSKI 1963. Abb. 13-14.
- ²³ VASSILEV 1989-1990. 283.; z.B. RAEV 1977. 537., 640., 642; Köln: MAJEWSKI 1963. 119. No. 20.; *Intercisa*: SZABÓ 1984. 108., No. 25.
- ²⁴ VASSILEV 1989-1990. 283.
- ²⁵ PRESSOUYRE 1962. 181.; majd: SZABÓ 1984. 102.
- ²⁶ RADNÓTI 1938. 144.; PRESSOUYRE 1962. 181.; MAJEWSKI 1963. 126.; VASSILEV 1989-1990. 283.; MARTI, V.: De l'usage des „Balsamaire” anthropomorphes en bronz. Mélanges de l'école française de Rome. Antiquité 108. 1996/2. 979-980., 985-991.
- ²⁷ NUBER 1988. 105., Abb. 58.; VASSILEV 1989-1990. 281-282.

A bakonyzentkirályi edénykét Farkas Attila restaurálta. Gondos munkájáért köszönetemet fejezem ki.

A BRONZE VESSEL IN THE SHAPE OF A HUMAN HEAD FROM BAKONYSZENTKIRÁLY
(With a survey of pieces from inner Pannonia)

In the autumn of 2000, a bronze vessel in the shape of a head was presented to the Veszprém Dezső Laczkó Museum by Bálint Nagy jnr., thus adding to the collection. The little vessel saw the light of day sometime between 1980 and 1990 when it was discovered during ploughing. The head of Negroid character is badly damaged, with parts missing. The handle and snap lid are missing, that is to say, a leaf-shaped attachment section and the stump of a handle (ear?) are all that remain of them. The hair covering the ear is arranged in several rows of curls. The left shoulder is covered with a chlamys, and a torque with a lunula pendant may have been round the neck. (Figures 1 to 3).

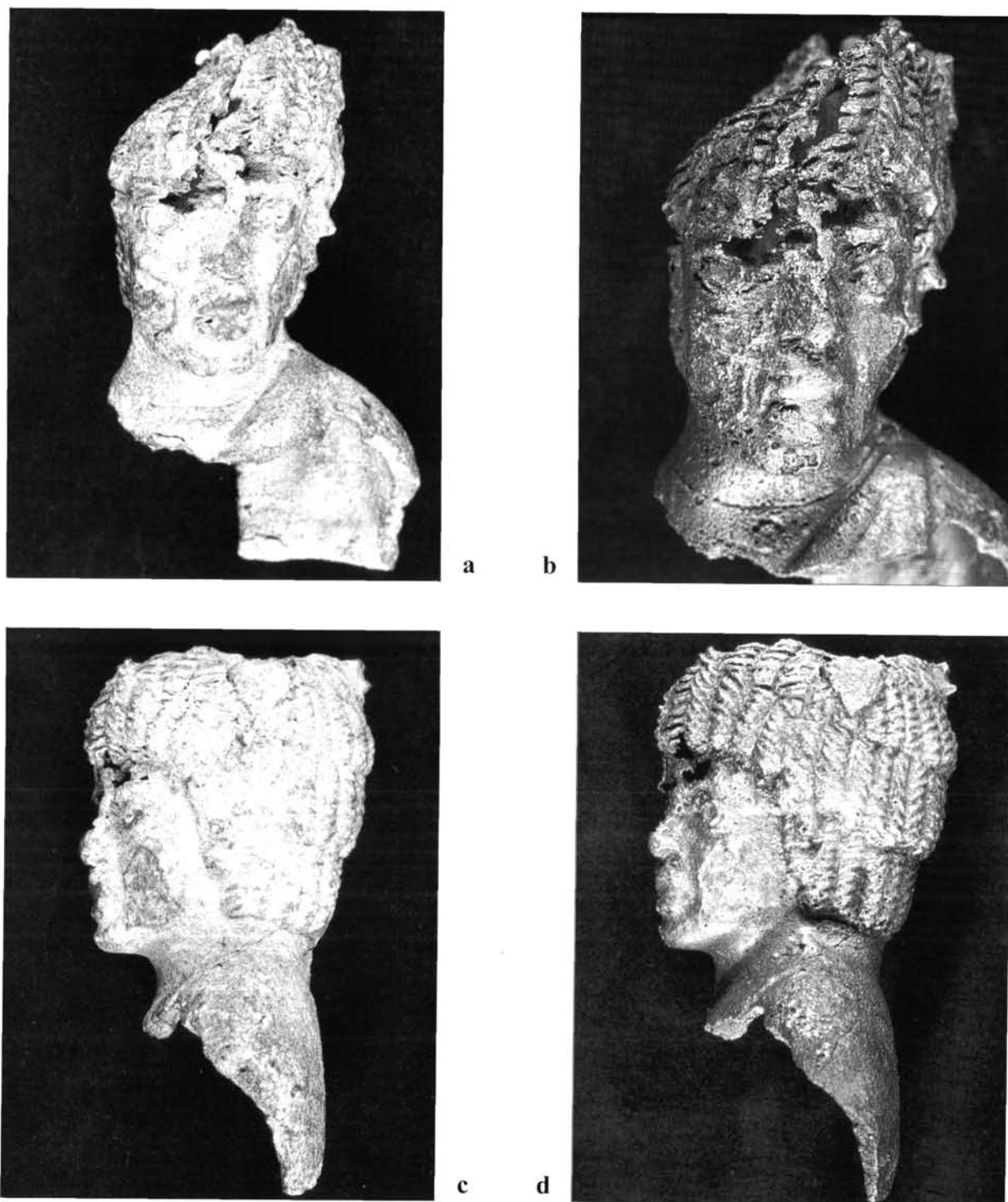
In total, five head-shaped bronze vessels are known from Inner Pannonia (Bakonyszentkirály, Igar, Keszthely, Pápa, Szentgyörgyvár). Four of these have Negro heads, and the fifth closely resembles the well-known Antinous portraits (Figure 4). This later (found in Szentgyörgyvár), as well as the vessel described in the catalogue of the Pápa Reformed collection, can be considered lost^{5,7}. With its sort hair, the Negro head vessel from Igar represents a type which differs from the usual portraits¹⁰. Although wearing a beard and moustache, the piece kept in the Balaton Museum in Keszthely has a hairstyle which resembles that of the Bakonyszentkirály vessel. The face has more of an Oriental character, however, due to the slanted eyes (Figure 5 and 6).

As a possible parallel to the Bakonyszentkirály head

vessel, one of the *intercisa* vessels can be claimed, whereas from further afield, the Bielgorod vessel is a candidate¹³⁻¹⁴. The connection may be attributed to the distribution centre on the shore of the Black Sea, as postulated by Majewski¹⁷. A more precise age for the Bakonyszentkirály Negro head vessel cannot be determined by means of easily dateable finds from the same environment. The shape of the eyes may help. Based on the high position of the pupils, a rather broad period must be considered, between the second half of the second century and the middle of the third²⁰.

The Bakonyszentkirály head-shaped vessel in the form of a bust may have contained either seeds, oils, or scented powders intended for use as incense, so it was for everyday use, as part of the sacrificial rituals²³⁻²⁵. Together with Negro head *lucernae*, the Negro head vessels may have been articles of equipment for household shrines/*lararia*²¹. As a primary function, their use as weights for a pair of scales is out of the question²⁷.

This present communication is an extended version, although leaving out the assessment of the archeometric tests, of the lecture entitled, "Ein neu entdecktes *Balsamarium aus Pannonien*" [A newly discovered balsamarium from Pannonia] given at the 15th congress on antique bronzes, held between 22-26 May 2001 in Aquileia.

1. ábra. Fej alakú edény Bakonyszentkirályról.

a. az edény restaurálás előtt, **b.** az edény restaurálás után,
c. az edény bal oldala restaurálás előtt, **d.** az edény bal oldala restaurálás után (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 1. A head-shaped vessel from Bakonyszentkirály

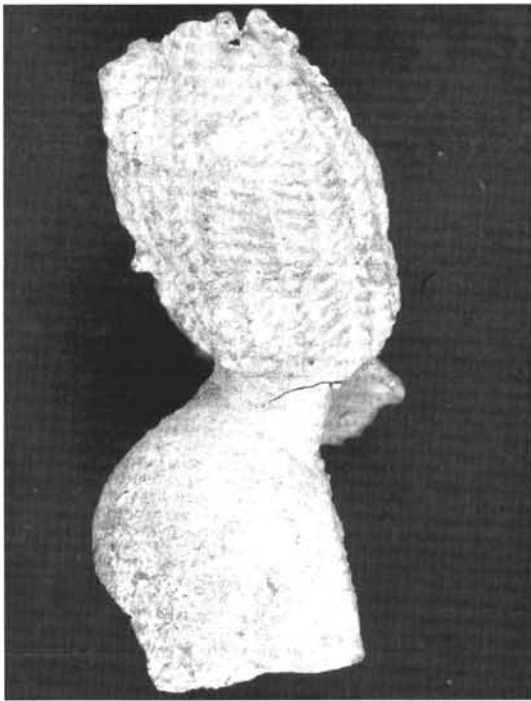
a. the vessel before restoration, **b.** the vessel after restoration, **c.** the left hand side of the vessel before restoration, **d.** the left hand side of the vessel after restoration (Photo: Zs. Oszkó)

a

b

c

d

2. ábra. Fej alakú edény Bakonyszentkirályról

a. az edény jobb oldala restaurálás előtt, **b.** az edény jobb oldala restaurálás után,
c. az edény hátoldala restaurálás előtt, **d.** az edény hátoldala restaurálás után (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 2. A head-shaped vessel from Bakonyszentkirály

a. the right hand side of the vessel before restoration, **b.** the right hand side of the vessel after restoration,
c. the back of the vessel before restoration, **d.** the back of the vessel after restoration (Photo: Zs. Oszkó)

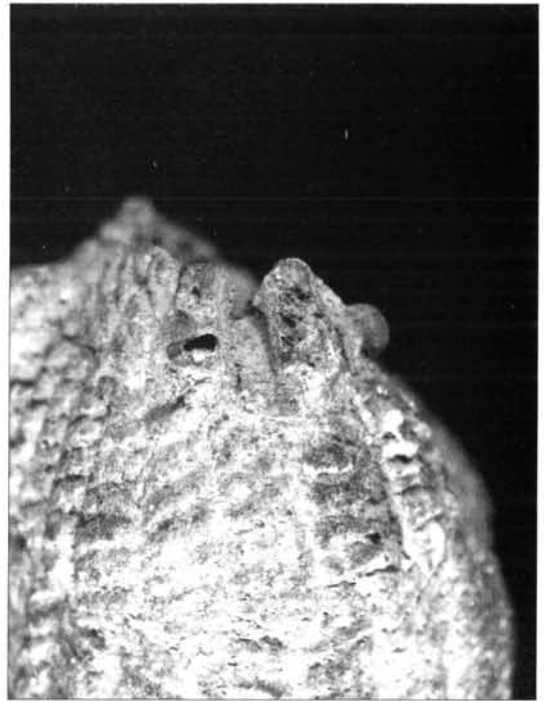
a

b

c

d

3. ábra. Fej alakú edény Bakonyszentkirályról

a. a fej felülről restaurálás előtt, b. a fej alulról restaurálás előtt. c. az arc részlete restaurálás előtt,
d. a csapófedő fülének részlete a loknis fürtök felett (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 3. A head-shaped vessel from Bakonyszentkirály

a. the head from above before restoration, b. the head from below before restoration, c. detail of the face before restoration, d. detail of the snap-lid handle above the curling locks (Photo: Zs. Oszkó)

4. ábra. A szentgyörgyvári fej alakú edény (Fotó: RADNÓTI 1938. LIV. t. 1. alapján Oszkó Zs.)
Figure 4. The Szentgyörgyvár head-shaped vessel (Photo: Zs. Oszkó based on RADNÓTI 1938. Pl. LIV. 1.)

a

b

c

d

5. ábra. Fej alakú edény a keszthelyi Balatoni Múzeumból
a. az edény elülső oldala, b. az edény hátoldala, c. az edény jobb oldala, d. az edény bal oldala
(Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 5. A head-shaped vessel from the Balaton Museum in Keszthely
a. the front of the vessel, b. the back of the vessel, c. the right hand side of the vessel,
d. the left hand side of the vessel (Photo: Zs. Oszkó)

a

b

c

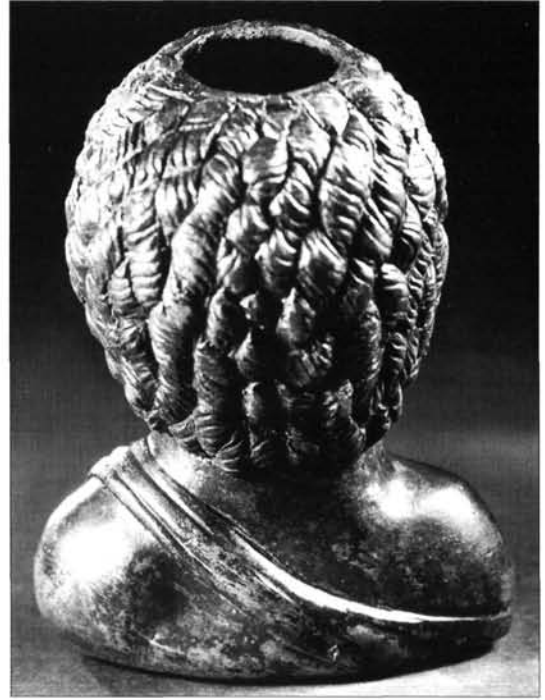
d

6. ábra. Fej alakú edény a keszthelyi Balatoni Múzeumból
a-b. az edény fejének részlete, c. a fogantyú és a csapótető maradványai,
d. a büszt háttoldala (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 6. A head-shaped vessel from the Balaton Museum in Keszthely
a-b. detail of the head from the vessel, c. remnants of the handle and the snap lid,
d. the back of the bust (Photo: Zs. Oszkó)

a

b

c

d

7. ábra. Fej alakú edény Igarról (Fotó: Gelencsér F.)
Figure 7. A head-shaped vessel from Igar (Photo: F. Gelencsér)

V. SZÁZADI CSONTVÁZLELETEK NAGYDÉM HATÁRÁBÓL

Bevezető

Nagydém - Középrépaspuszta (Veszprém megye) le-
lőhelyen Ilon Gábor 1991 - 1993 között feltárta egy ismeretlen nagyságrendű, V. századi temető 33 sírját, s benne 32 egyén csontvázát¹. Megállapítása szerint a temető, amelynek megnyitására Kr.u. 420 - 430 táján, felhagyására néhány évtizeddel később, a hun birodalom felbomlása után kerülhetett sor, nagy valószínűséggel germán (keleti gót?) vagy alán eredetű hun segédnép hagyatéka. A sírok zömét, a bennük talált csontvázak szétesettségének mértéke szerint, legalább 10 évvel eltemetésüket követően, tervszerűen kirabolták.

Az embertani vizsgálat az alábbi módszerekkel történt. Életkor meghatározás: Ferembach, Schwidetzky és Stloukal, Nemeskéri, Harsányi és Acsádi, nem meghatározás: Éry, Kralovánszky és Nemeskéri, mérés és leírás: Martin és Saller, termetbecslés: Sjøvold.²

A feltárt csontvázak nemi és életkori alapadatai az 1. táblázaton találhatóak. A leletek a pápai gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum gyűjteményében vannak.

Eredmények

Életkor és nem szerinti eloszlás

A nagydémi minta legszembetűnőbb sajátossága a gyermekeknek a felnőttekhez képest igen magas, 64 %-os aránya (2. táblázat). Még szembetűnőbb, hogy mind a 20 gyermek 7 év alatti, akik között 10 gyermek a születéstől az első életévig terjedő időszakban hunyt el. Ez önmagában természetes, sőt elvárható, a Kárpát-medence történeti embertani leletanyagában azonban a 0 évesek ehhez fogható magas részaránya ez ideig nem fordult elő, közkeletű vélekedés szerint temetőn kívüli elhantolásuk miatt.

A felnőtt korúak nemi megoszlása kiegyenlített (6 férfi, 6 nő), nem így elhalálozási koruk, amíg ugyanis

a férfiak zöme 26 és 41 év között, a nők többsége 46 és 57 év között hunyt el.

Külön kérdést vet fel néhány többes temetkezés. A 3. sírból két 45 év feletti, azaz szülőképes koron túli nő, valamint egy érett magzat vagy újszülött került elő (utóbbi eldöntése a csontok bolygatottsága miatt nem lehetséges). A 19. sírból egy 50 éven felüli nő és egy 1-2 éves gyermek, végül a 25. sírból két férfi csontváza vált ismertté. Egyik eset sem utal kiscsaládi temetkezésre. A sírok bolygatottsága miatt nem állapítható meg, hogy a halottakat egy időben, vagy különböző időben temették egyazon sírba, sőt a nagyfokú bolygatottság ismeretében még az sem kizárt, hogy egyes csontvázakat a rablás után más sírba dobtak vissza.

Méret és alak szerinti sajátosságok

A 3. táblázaton a koponyaméretek, a 4. táblázaton a vázcsont méretek statisztikai paraméterei, míg az 5-6. táblázaton az egyéni méretértékek találhatóak. A kevés esetszám csupán a koponyajelző és testmagasság elemzését teszi lehetővé.

A felnőttek 73 százalékának agykoponyája hosszú- vagy középhosszú (dolicho-mesokran), de a 27 százaléknál rövid (brachykran) koponyájú egyén jelenléte a népesség kevertségére utal. Ennél egységesebb a testmagasság, amely egy (talán kóros) esetet leszámítva, a nagyközepes és igen magas értékek között található (7. táblázat).

Taxonómiai szempontból 8 felnőtt sorolható az európai nagyraszba, egy nő (23. sír) koponyáján azonban enyhén mongoloid jegyek észlelhetők (nagy, kerek szemüreg, széles és eléggé kitöltött arc).

A koponya mindkét nemre egyaránt jellemző alaki sajátosságai szerint homlokuk mérsékelten hátrafutó, nyakszirtjük ívelt, sőt kontyos, felső fogmedrük mérsékelten előreálló, szemfogi áruk mély (8. táblázat).

Az anatómiai variációk közül mindkét nemnél megfigyelhető a halántéktáji varratcsont (os epiptericum), s a farkocsigolyának a keresztcsontozathoz forrása (sacralisa-

tio). Rendellenes kulcsosonti csatorna (canalis intraclaviculare) egy férfinél, a lapockanyúlvány végének elkülönülése (os acromiale) két nőnél adódott (9. táblázat). Említést érdemel, alighanem örökletes jellege miatt, a 31. és 35. számú adultus korú férfi szegycsont testének kettéosztottsága (corpus sterni partita), noha annak 15-16 éves korra össze kellett volna csontosodnia.

Itt kell szólni a koponyatorzítás jeleiről. A 6., 20., 29., 36. és 40. számú 0 - 2 éves gyermekek homlokcsontján, a 21. és 22/a. számú 2 - 5 éves gyermekek homlok-, fal- és nyakszirtecsontján is észlelni enyhe fokú lapítottságot. Az előbbi öt esetben a jelenség létrejöhetett akár a gyermek fejfedőjének (pólyájának) szorításától is, az utóbbi két esetben azonban a torzítás ténye nem kérdéses. Mivel hun kori népek között gyakori a koponyatorzítás, a jelenség nagydedmi előfordulása nem meglepő, szokatlannak inkább a felnőtt korúak torzításának hiánya tűnik.

Kóros elváltozások

A minta kicsinységéhez képest a csontvázakon viszonylag sok kóros elváltozás figyelhető meg, különösen a férfiakon.

- a) Sérülés, törés. A 41. férfi jobb homlokcsontján kb. 25 x 14 mm-es mandula alakú süppedés régi ütés vagy zúzódás nyoma. A 41. férfi bal kulcsosontja, a 25/a. férfi jobb kulcsosontja, bal singcsontja és 10. hátsigolyója törött. A 19. nő bal orsó- és singcsontja ugyancsak törött.
- b) Csonthártya gyulladás jelci észlelhetők a 2. férfi mindkét sípcsontján, a 35. férfi jobb sípcsontján, a 31. férfi alsó végtagsontjain, s a 6. gyermek mindkét combcsontján.
- c) Jóindulatú, kb. 11 x 11 mm-es csontlenyese található a 37. nő bal falcsontján.
- d) Talán fejlődési zavarra vezethető vissza a 25/a. férfi jobb karcsonkjának a másik oldalhoz viszonyított rendellenes rövidegsége.
- e) Ismeretlen körfolyamat eredménye a 25/a. férfi bal medencelapátjának a jobb oldalhoz képest nehezebb, vaskosabb volta, s ezzel függhet össze a bal combcsont fejének peremén mutatkozó felrakódás.
- f) A fogszuvasodás gyakorisága a férfiaknál 5,5 % (6/110), a nőknél 4,7 % (4/86). Életben elvesztett fog a férfiaknál 1,9 % (3/160), a nőknél 8,9 % (24/269), utóbbi esetben azonban figyelembe vevendő a nők idősebb elhalálási kora.

Kóros esetek halmozott előfordulása csupán a 25/a.

számú, 37 - 41 éves férfinél észlelhető, aki egyben a népesség egyetlen kistermetű tagja, ugyanakkor hosszú koponyaformája nem különbözik a többségtől.

A minta helye a korszak emléktárában

Az V. század rövid ideig tartó hun-germán időszakának Kárpát-medencei megszállóit kevés lelőhely, többnyire kis létszámú, sok esetben torzított koponyájú egyénei képviselik. Így a korszak népességéről összefoglaló tanulmány mindmáig nem született, de a nagydedmi minta kis elemszáma amúgy sem tenné lehetővé egy koponyaméretekre épülő összehasonlító statisztikai vizsgálat elvégzését.

A nagydedmi népesség és a korszak leletanyaga közötti egyezés vagy különbözőség csupán a termetérték alapján közelíthető meg, ezen értékek országos adatai ugyanis hozzáférhetőek³. Eszerint 21 hun-germán kori lelőhely 103 felnőtt egyénének leggyakoribb testmagassága az ún. „nagy” termetosztályban található, s ugyanez észlelhető Nagydedm esetében is. Embertani szempontból ez a tény, a koponyatorzításon felül, megerősíti a vizsgált népességnek az V. századi hun-germán korszakhoz való tartozását (10. táblázat).

Összegzés

Nagydedm - Középrépaspuszta lelőhely ismeretlen nagyságrendű, V. századi, hun-germán kori temetőjéből 20 gyermek, 6 férfi és 6 nő csontváza vált ismertté.

A halottak korcsoporti eloszlásának figyelemre méltó sajátossága a 0 évesek más temetőkhöz képest szokatlanul magas aránya (31 %); ebből sejthető, hogy a legfiatalabb életkorban elhunyt halottakat is a közönség temetőjében földelték el.

Koponyaleleteik többsége hosszú - középhosszú jelzőértékű, három egyén ugyanakkor rövidfejű. Egyetlen, enyhe mongoloid vonást mutató nő kivételével a népesség az európai nagyrasszba sorolható. Termetük, a korszak más hun-germán kori mintáihoz hasonlóan, egy kivétellel, nagyközepes, magas, sőt igen magas.

Kóros elváltozás zömmel férfiakon észlelhető, jó részt csonttörés és az alsó végtags csonthártya gyulladása formájában.

Két gyermek koponyája torzított volt, az öt további gyermek homlokcsontjára korlátozódó lapultság azonban származhat szoros fejfedőtől is.⁴

1. táblázat. A csontvázak nemi és életkori adatai

Table 1. Sex and age data of the skeletons

Sorszám	Sírszám	Nem	Nemi kifejezetts.	Jellegek száma	Becsült életkor	Az életkorbecslés alapja / Crit. of aging			
Serial number	Grave number	Sex	Degree of sexuality	No. of sex traits	Estimated age	O Sutural obliter.	S Facies symphys.	H Humerus	F Femur
1	2	Férfi / Male	+1,17	23	30 - 34	1	1-2	2	2
2	25/a	Férfi / Male	+0,65	23	37 - 41	3	2-3	1-2	2
3	25/b	Férfi / Male	+1,00	3	40 - 80	4	-	-	-
4	31	Férfi / Male	+0,22	23	26 - 30	2	1-2	1	1
5	35	Férfi / Male	+1,06	18	33 - 37	1	1-2	2	3
6	41	Férfi / Male	+0,57	23	36 - 40	1	2-3	2-3	2-3
7	3/a	Nő / Female	-0,71	21	46 - 50	2	3	3	3
8	3/b	Nő / Female	-0,77	22	47 - 51	1	3-4	3	3
9	19/a	Nő / Female	-0,41	22	53 - 57	4	3	3	3
10	23	Nő / Female	-0,50	20	53 - 57	4	3	3	3
11	27/a	Nő / Female	-0,70	23	32 - 36	1	3	1-2	2
12	37	Nő / Female	-0,70	23	34 - 38	1	3	2	2
13	3/c	Gyermek / Ch			újszül./magz.	csonthossz / length of bones			
14	6	Gyermek / Ch			0 - 1	csonthossz / length of bones			
15	7	Gyermek / Ch			újszülött	csonthossz / length of bones			
16	8	Gyermek / Ch			2,5 - 4	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
17	9	Gyermek / Ch			1,5 - 2,5	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
18	17	Gyermek / Ch			újszülött	csonthossz / length of bones			
19	19/b	Gyermek / Ch			1 - 2	fogazat / dentitio			
20	20	Gyermek / Ch			0 - 1	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
21	21	Gyermek / Ch			2 - 4	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
22	22/a	Gyermek / Ch			3 - 5	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
23	22/b	Gyermek / Ch			6 - 8	fogazat / dentitio			
24	26	Gyermek / Ch			1,5 - 2,5	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
25	27/b	Gyermek / Ch			újszül./magz.	csonthossz / length of bones			
26	29	Gyermek / Ch			1 - 2	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
27	30	Gyermek / Ch			újszülött	csonthossz / length of bones			
28	32	Gyermek / Ch			6 - 7	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
29	33	Gyermek / Ch			5 - 8	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
30	36	Gyermek / Ch			0 - 0,5	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
31	38	Gyermek / Ch			0,5 - 1	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			
32	40	Gyermek / Ch			0,5 - 1	fogazat, csonth. / dentitio, length of b.			

2. táblázat. A csontvázak korcsoport és nem szerinti megoszlása

Table 2. Age group and sex distribution of the skeletons

Korcsoport Age group	Gyermekek Children	Férfiak Males	Nők Females	Együtt Together
0,0 - 0,9	10			10
Infans I (1 - 7)	10			10
Infans II (8 - 14)	-			-
Juvenis (15 - 22)		-	-	-
Adultus (23 - 39)		5	2	7
Maturus (40 - 59)		1	4	5
Senilis (60 - x)		-	-	-
Együtt /Together	20	6	6	32

3. táblázat. A koponyamérétek statisztikai paraméterei
Table 3. *Statistical parameters of the cranial measurements*

Martin No	Férfiak / Males			Nők / Females		
	Esetszám <i>No. of cases</i>	Átlag <i>Mean</i>	Min. - Max.	Esetszám <i>No. of cases</i>	Átlag <i>Mean</i>	Min. - Max.
1	5	188.40	167 - 201	6	178.50	173 - 182
5	3	101.33	97 - 108	6	98.33	89 - 102
8	5	141.40	133 - 147	6	140.17	128 - 150
9	6	97.67	92 - 103	6	93.50	90 - 98
10	4	121.50	117 - 125	6	117.67	109 - 122
11	4	124.50	114 - 131	5	122.40	116 - 127
12	3	119.71	105 - 120	5	107.80	102 - 110
17	4	137.75	132 - 145	6	133.50	127 - 140
20	4	116.50	115 - 119	5	114.60	113 - 116
23	4	529.25	496 - 546	5	513.00	500 - 520
24	4	323.75	318 - 330	4	320.00	316 - 325
25	3	378.00	361 - 388	4	376.00	372 - 381
38	4	1479.00	1341 - 1559	4	1387.25	1356 - 1404
40	2	95.50	95 - 96	3	90.00	86 - 94
43	6	104.83	99 - 111	5	99.40	93 - 104
45	3	130.33	128 - 133	3	128.33	126 - 130
46	3	91.67	87 - 97	4	95.25	92 - 103
47	2	113.00	109 - 117	3	110.33	109 - 111
48	3	68.67	66 - 71	3	66.00	61 - 69
51	3	41.00	40 - 42	4	40.25	39 - 42
52	3	32.67	30 - 36	4	37.00	30 - 36
54	5	25.20	23 - 28	5	24.40	23 - 25
55	3	51.00	48 - 54	3	50.33	48 - 52
60	4	54.75	50 - 59	3	50.33	48 - 55
61	4	60.75	58 - 64	3	62.33	54 - 68
62	2	46.00	45 - 47	1	40	40
63	3	39.67	39 - 40	3	41.33	36 - 44
65	4	114.75	103 - 124	4	118.75	116 - 121
66	4	104.00	96 - 122	5	94.00	84 - 102
69	4	33.25	31 - 35	5	29.60	27 - 33
70	4	65.50	62 - 71	5	58.20	55 - 62
71	4	30.00	29 - 31	5	29.80	26 - 33
72	2	83.00	78 - 88	2	89.00	88 - 90
75/1	2	28.50	23 - 34	2	29.00	26 - 32
8 : 1	5	75.10	68,91 - 83,83	6	78.58	71,52 - 86,71
17 : 1	4	74.33	68,04 - 82,04	5	75.05	71,52 - 77,78
17 : 8	4	97.62	90,41 - 109,00	5	97.63	92,47 - 100,00
20 : 1	4	62.84	59,79 - 68,86	5	63.81	63,13 - 64,61
20 : 8	4	82.49	78,91 - 89,47	5	83.07	77,40 - 88,28
9 : 8	5	68.50	65,07 - 73,05	5	67.72	61,64 - 71,88
47 : 45	2	87.63	83,85 - 91,41	2	86.74	85,38 - 88,10
48 : 45	2	52.34	50,77 - 53,91	2	53.53	53,08 - 53,97
52 : 51	3	79.66	75,00 - 87,80	4	84.04	71,43 - 89,74
54 : 55	3	47.78	44,44 - 50,98	3	47.75	44,23 - 50,00
61 : 60	3	113.59	105,4 - 128,0	3	124.12	112,5 - 141,70
63 : 62	2	85.94	82,98 - 88,89	1	90	90

4. táblázat. A vázcsont méretek statisztikai paramétereit
Table 4. Statistical parameters of the postcranial measurements

Martin No	Oldal <i>Side</i>	Férfiak / <i>Males</i>			Nők / <i>Females</i>		
		Esetszám <i>No. of cases</i>	Átlag <i>Mean</i>	Min. - Max.	Esetszám <i>No. of cases</i>	Átlag <i>Mean</i>	Min. - Max.
Humerus 1	<i>j/r</i>	4	350.00	332 - 368	5	302.20	290 - 313
	<i>b/l</i>	5	337.20	292 - 367	4	296.50	284 - 308
Humerus 2	<i>j/r</i>	4	342.25	327 - 360	5	299.80	291 - 310
	<i>b/l</i>	5	330.40	289 - 359	4	291.75	281 - 303
Humerus 4	<i>j/r</i>	5	68.60	66 - 73	5	55.00	53 - 58
	<i>b/l</i>	5	67.20	64 - 73	4	54.75	53 - 57
Humerus 7	<i>j/r</i>	5	66.60	62 - 75	5	57.80	55 - 61
	<i>b/l</i>	5	67.40	63 - 74	6	57.33	55 - 63
Radius 1	<i>j/r</i>	5	258.20	224 - 270	6	235.50	219 - 250
	<i>b/l</i>	5	255.40	219 - 268	5	229.80	215 - 248
Ulna 1	<i>j/r</i>	5	229.80	245 - 298	4	259.75	255 - 270
	<i>b/l</i>	3	286.67	278 - 293	4	252.75	239 - 268
Femur 1	<i>j/r</i>	5	462.00	405 - 484	5	421.00	405 - 430
	<i>b/l</i>	4	457.50	416 - 479	5	421.40	410 - 435
Femur 2	<i>j/r</i>	5	458.40	404 - 480	5	417.60	403 - 426
	<i>b/l</i>	4	454.50	415 - 477	6	418.17	407 - 432
Femur 6	<i>j/r</i>	5	29.40	28 - 32	6	24.50	22 - 27
	<i>b/l</i>	5	30.00	28 - 31	6	24.33	24 - 26
Femur 7	<i>j/r</i>	5	29.80	26 - 35	6	27.50	25 - 30
	<i>b/l</i>	5	30.00	27 - 34	6	27.83	25 - 29
Femur 8	<i>j/r</i>	5	94.20	85 - 103	6	82.66	80 - 85
	<i>b/l</i>	5	94.20	88 - 102	6	81.83	80 - 85
Femur 9	<i>j/r</i>	5	34.30	30 - 40	6	31.83	26 - 34
	<i>b/l</i>	5	34.40	30 - 38	6	32.00	28 - 33
Femur 10	<i>j/r</i>	5	25.60	22 - 28	6	22.67	21 - 26
	<i>b/l</i>	5	26.60	24 - 30	6	22.17	20 - 25
Femur 19	<i>j/r</i>	5	48.80	45 - 54	6	41.00	40 - 45
	<i>b/l</i>	4	49.75	46 - 55	6	41.33	39 - 44
Femur 21	<i>j/r</i>	5	84.80	81 - 88	5	72.40	68 - 75
	<i>b/l</i>	5	85.00	82 - 88	4	72.00	69 - 74
Tibia 1	<i>j/r</i>	5	379.60	339 - 418	5	346.00	330 - 361
	<i>b/l</i>	4	374.25	343 - 393	5	347.40	332 - 363
Tibia 1b	<i>j/r</i>	5	379.60	375 - 414	5	347.40	332 - 362
	<i>b/l</i>	4	371.75	344 - 389	5	347.20	332 - 362
Tibia 3	<i>j/r</i>	4	79.75	76 - 83	5	67.60	65 - 70
	<i>b/l</i>	4	79.63	78 - 81	5	69.20	66 - 72
Tibia 8a	<i>j/r</i>	5	35.17	30 - 37	5	30.60	30 - 32
	<i>b/l</i>	5	34.40	32 - 36	6	29.33	26 - 33
Tibia 9a	<i>j/r</i>	5	24.80	22 - 29	5	21.00	19 - 22
	<i>b/l</i>	5	24.80	22 - 29	6	21.00	20 - 23
Tibia 10b	<i>j/r</i>	5	78.80	71 - 88	6	67.33	67 - 68
	<i>b/l</i>	5	79.00	73 - 88	6	66.67	65 - 68
Fibula 1	<i>j/r</i>	3	391.00	375 - 418	3	336.67	330 - 340
	<i>b/l</i>	4	380.00	340 - 417	5	341.80	327 - 351
Pubis ho. / <i>length</i>	<i>jb/rl</i>	5	94.80	90 - 101	5	96.60	91 - 99
Isch. ho. / <i>length</i>	<i>jb/rl</i>	5	97.80	90 - 108	5	87.60	82 - 96
P : I index	<i>jb/rl</i>	5	97.14	91,00 - 101,10	5	110.28	105,81 - 112,50
Cotyl.szél. / <i>width</i>	<i>jb/rl</i>	5	39.00	36 - 41	6	33.83	30 - 36
Incis.szél. / <i>width</i>	<i>jb/rl</i>	5	35.20	34 - 36	6	41.67	37 - 53
C : I index	<i>jb/rl</i>	5	110.80	105,56 - 120,59	6	82.44	64,15 - 97,30
Termet / <i>Stature</i>		5	172.8	157,32 - 181,82	6	160.62	156,96 - 163,83

5. táblázat. Egyéni koponyamérétek
Table 5. Individual cranial measurements

Martin No.	Férfiak / Males					Nők / Females						
	Sírszám / Grave No.	25/a	25/b	31	35	41	3/a	3/b	19	23	27	37
1	202	190	-	167	191	193	179	173	180	178	179	182
5	-	99	-	97	-	108	100	89	101	99	99	102
8	141	147	-	140	146	133	128	150	141	138	146	138
9	103	99	102	95	95	92	92	94	94	98	90	93
10	-	125	-	122	122	117	109	122	120	116	119	120
11	-	127	-	126	131	114	116	-	122	125	122	127
12	-	115	-	105	120	-	102	-	110	110	108	109
17	-	137	-	137	132	145	128	127	140	134	135	137
20	-	116	-	115	116	119	113	-	116	115	113	116
23	-	543	-	496	546	532	500	-	520	510	515	520
24	-	330	-	318	324	323	-	-	323	316	325	316
25	-	385	-	361	-	388	-	-	377	374	372	381
38	-	1542	-	1341	1559	1474	-	-	1400	1356	1404	1389
40	-	95	-	96	-	-	-	-	-	86	94	90
43	111	105	109	101	104	99	-93	-	102	104	98	100
45	-	128	-	130	133	-	-	-	129	-	126	130
46	97	91	-	87	-	-	-	-	92	103	92	94
47	-	117	-	109	-	-	-	-	-	109	111	111
48	-	69	-	66	-	71	-	-	-	61	68	69
51	-	42	-	40	-	41	-	-	42	39	41	39
52	-	32	-	30	-	36	-	-	30	35	36	34
54	25	26	-	223	28	24	25	-	25	25	24	23
55	-	51	-	48	-	54	-	-	-	51	48	52
60	59	56	-	54	-	50	-	-	-	48	55	48
61	-	59	-	58	62	64	-	-	-	68	65	54
62	-	45	-	47	-	-	-	-	-	-	-	40
63	-	40	-	39	40	-	-	-	-	44	44	36
65	124	119	-	113	-	103	-	116	-	121	120	118
66	122	96	-	99	-	99	-	93	96	102	95	84
69	35	34	-	31	-	33	-	29	31	28	33	27
70	71	66	-	63	-	62	-	55	62	55	57	62
71	30	30	-	29	-	31	-	30	30	33	26	30
72	-	88	-	78	-	-	-	-	-	-	90	88
75/1	-	23	-	34	-	-	-	-	-	-	32	26
8 : 1	70.15	77.37	-	83.83	75.26	68.91	71.52	86.71	78.33	77.53	81.56	75.82
17 : 1	-	72.11	-	82.04	68.04	75.13	71.52	-	77.78	75.28	75.42	75.27
17 : 8	-	93.2	-	97.86	90.41	109.02	100.00	-	99.29	97.1	92.47	99.28
20 : 1	-	61.05	-	68.86	59.79	61.66	63.13	-	64.44	64.61	63.13	63.74
20 : 8	-	78.91	-	82.14	79.45	89.47	88.28	-	82.27	83.33	77.1	84.06
9 : 8	73.05	67.35	-	67.86	65.07	69.17	71.88	-	66.67	71.01	61.64	67.39
47 : 45	-	91.41	-	83.85	-	-	-	-	-	-	88.1	85.38
48 : 45	-	53.91	-	50.77	-	-	-	-	-	-	53.97	53.08
52 : 51	-	76.19	-	75.00	-	87.80	-	-	71.43	89.74	87.8	87.18
54 : 55	-	50.98	-	47.92	-	44.44	-	-	-	49.02	50.00	44.23
61 : 60	-	105.36	-	107.41	-	128.00	-	-	-	141.67	118.18	112.50
63 : 62	-	88.89	-	82.98	-	-	-	-	-	-	-	90.00

6. táblázat. Egyéni vázcsont méretek
Table 6. Individual postcranial measurements

Martin No.	Oldal Side	Férfiak / Males					Nők / Females					
		Sírszám / Grave No.					Sírszám / Grave No.					
		2	25/a	31	35	41	3/a	3/b	19	23	27	37
Humerus 1	<i>j/r</i>	368	-	332	345	355	290	-	311	302	313	295
	<i>b/l</i>	367	292	331	348	348	284	308	-	-	302	292
Humerus 2	<i>j/r</i>	360	-	327	333	349	291	-	307	298	310	293
	<i>b/l</i>	359	289	325	338	341	281	303	-	-	296	287
Humerus 4	<i>j/r</i>	73	67	66	69	68	54	-	58	55	53	55
	<i>b/l</i>	73	64	64	68	67	54	57	-	-	53	55
Humerus 7	<i>j/r</i>	71	62	63	75	62	56	-	61	60	57	55
	<i>b/l</i>	68	68	63	74	64	55	55	63	60	56	55
Radius 1	<i>j/r</i>	270	224	266	269	262	236	250	244	227	237	219
	<i>b/l</i>	268	219	264	267	259	233	248	-	221	232	215
Ulna 1	<i>j/r</i>	298	245	290	291	282	255	270	259	-	255	-
	<i>b/l</i>	293	-	289	-	278	251	268	-	-	253	239
Femur 1	<i>j/r</i>	484	405	475	466	480	418	424	430	-	428	405
	<i>b/l</i>	-	416	474	461	479	412	423	435	-	427	410
Femur 2	<i>j/r</i>	480	404	469	462	477	415	419	425	-	426	403
	<i>b/l</i>	-	415	467	459	477	407	421	432	417	425	407
Femur 6	<i>j/r</i>	31	28	28	32	28	24	24	26	27	22	24
	<i>b/l</i>	32	30	28	31	29	24	24	24	26	24	24
Femur 7	<i>j/r</i>	35	26	28	29	31	28	26	28	25	30	28
	<i>b/l</i>	34	27	28	32	29	29	27	28	25	29	29
Femur 8	<i>j/r</i>	103	85	89	96	94	84	80	84	82	85	81
	<i>b/l</i>	102	88	89	100	92	82	80	83	80	85	81
Femur 9	<i>j/r</i>	40	31	30	35	34	34	32	33	26	34	32
	<i>b/l</i>	38	31	30	38	35	33	33	32	28	33	33
Femur 10	<i>j/r</i>	28	22	25	28	25	22	22	23	26	21	22
	<i>b/l</i>	28	24	26	30	25	21	23	22	25	20	22
Femur 19	<i>j/r</i>	51	45	46	54	48	43	43	45	40	40	41
	<i>b/l</i>	50	-	46	55	48	42	43	44	39	40	40
Femur 21	<i>j/r</i>	88	83	81	88	84	74	72	75	-	68	73
	<i>b/l</i>	88	83	82	88	84	74	72	-	-	69	73
Tibia 1	<i>j/r</i>	418	339	374	383	384	330	348	351	-	361	340
	<i>b/l</i>	-	343	376	385	393	332	350	349	-	363	343
Tibia 1b	<i>j/r</i>	414	339	375	385	385	332	350	351	-	362	342
	<i>b/l</i>	-	344	370	384	389	332	350	350	-	362	342
Tibia 3	<i>j/r</i>	83	-	77	83	76	68	68	70	-	65	67
	<i>b/l</i>	81	78	79	-	80	69	70	72	-	66	69
Tibia 8a	<i>j/r</i>	37	30	34	37	36	30	31	32	-	30	30
	<i>b/l</i>	36	32	33	35	36	28	29	33	29	26	31
Tibia 9a	<i>j/r</i>	29	22	25	25	23	20	19	22	-	22	22
	<i>b/l</i>	29	22	24	25	24	20	20	23	20	21	22
Tibia 10b	<i>j/r</i>	88	72	81	82	71	67	67	68	68	67	67
	<i>b/l</i>	88	73	79	81	74	66	67	68	67	65	67
Fibula 1	<i>j/r</i>	418	-	375	-	380	330	340	-	-	-	340
	<i>b/l</i>	417	340	377	-	386	327	340	349	-	351	342
Pubis ho. / length	<i>jb/rl</i>	100	90	92	91	101	95	91	106	-	92	99
Isch. ho. / length	<i>jb/rl</i>	108	90	91	100	100	86	86	96	-	82	88
P : I index	<i>jb/rl</i>	92.59	100.00	101.10	91.00	101.00	110.47	105.81	110.42	-	112.20	112.50
Cotyl.szél. / width	<i>jb/rl</i>	40	36	38	41	40	34	36	34	34	30	35
Incis.szél. / width	<i>jb/rl</i>	36	34	36	34	36	44	37	38	53	38	40
C : I index	<i>jb/rl</i>	111.11	105.88	105.56	120.59	111.11	77.27	97.30	89.47	64.15	78.95	87.50
Termet / Stature		181.82	157.32	173.14	175.15	176.56	157.42	163.26	163.83	158.95	163.28	156.96

7. táblázat. A koponya alaki sajátosságai
Table 7. Morphological traits of the crania

Alaki jegyek <i>Morphological traits</i>		Férfiak <i>Males</i> Esetszám <i>No. of cases</i>	Nők <i>Females</i> Esetszám <i>No. of cases</i>
Felülnézeti koponyaforma: <i>Cranial shape in norma verticalis:</i>	<i>ellipsoid</i>	1	1
	<i>ovoid</i>	1	-
	<i>spheroid</i>	1	1
	<i>pentagono-rhomboid</i>	2	4
Hátulnézeti koponyaforma: <i>Cranial shape in norma occipitalis:</i>	<i>bomba/bombe</i>	4	1
	<i>ék/plough</i>	-	2
	<i>ház/house</i>	1	3
Homlokhajlás: <i>Profile of forehead:</i>	<i>egyenes / straight</i>	1	2
	<i>mérs.hátraf./ mod.sloped</i>	4	4
	<i>erősen hátrafutó / sloped</i>	1	-
Nyakszirt íve: <i>Profile of occiput:</i>	<i>bathrocran</i>	4	2
	<i>curvoccipital</i>	-	4
	<i>planoccipital</i>	1	-
Szemüreg alakja: <i>Shape of orbita:</i>	<i>kerek/rounded</i>	1	3
	<i>szögletes/rectangular</i>	2	1
	<i>átmeneti/subrectangular</i>	2	-
Orrcsontok formája (Martin): <i>Shape of nasal bones:</i>	1	2	4
	2	1	1
Orrgyök: <i>Root of nose:</i>	<i>mély/deep</i>	4	2
	<i>középmély/medium</i>	2	
	<i>sekély/shallow</i>		1
Orrprofil: <i>Profile of nose:</i>	<i>egyenes/straight</i>	-	2
	<i>domború/convex</i>	1	1
	<i>homorú - domború/concavo - convex</i>	1	-
Elülső alsó orrtövis: <i>Spina nasalis anterior:</i>	2	1	-
	3	3	-
	4	4	2
Előreálló felső fogívi szakasz: <i>Alveolar prognathia:</i>	<i>nincs / absent</i>	1	1
	<i>mérsékelt / moderate</i>	4	2
	<i>erős / pronounced</i>	-	1
Szemfogi árok: <i>Fossa canina:</i>	<i>közepes/moderate</i>	1	1
	<i>mély/deep</i>	5	4

8. táblázat. Anatómiai változatok
Table 8. *Anatomical variations*

Anatómiai változatok <i>Anatomical variations</i>	Férfiak <i>Males</i> Esetszám <i>No. of cases</i>	Nők <i>Females</i> Esetszám <i>No. of cases</i>
Sutura metopica:	0/6	0/6
Os epiptericum:	1/3	2/5
Torus palatinus:	0/3	0/5
Atlas, zárt / closed /sulc.art.vert.:	0/4	2/5
Clavicula, foramen intraclaviculare:	1/4	0/5
Scapula, os acromiale:	0/5	2/5
Spondylolysis	0/5	0/6
Sacralisatio / lumbalisatio:	1/5	2/6
Spina bifida:	0/5	0/6

9. táblázat. A koponyajelző és a testmagasság osztályelosztása
Table 9. *Class distribution of the cranial index and stature*

Osztályok <i>Classes</i>			Férfiak <i>Males</i> Esetszám <i>No. of cases</i>	Nők <i>Females</i> Esetszám <i>No. of cases</i>
Koponyajelző / Cranial index:				
igenhosszú	<i>very long</i>	67,7 - 73,2	1	68,5 - 74,1
hosszú	<i>long</i>	73,3 - 76,4	2	74,2 - 77,3
közepes	<i>medium</i>	76,5 - 79,9	1	77,4 - 80,8
rövid	<i>short</i>	80,0 - 83,1	-	80,9 - 84,0
igenrövid	<i>very short</i>	83,2 - 88,7	1	84,1 - 89,7
Testmagasság / Stature:				
kicsi	<i>small</i>	150,0 - 159,9	1	140,0 - 148,9
kisközepes	<i>small medium</i>	160,0 - 163,9	-	149,0 - 152,9
közepes	<i>medium</i>	164,0 - 166,9	-	153,0 - 155,9
nagyközepes	<i>tall medium</i>	167,0 - 169,9	-	156,0 - 158,9
nagy	<i>tall</i>	170,0 - 179,9	3	159,0 - 167,9
igen nagy	<i>very tall</i>	180,0 - 199,9	1	168,0 - 186,9

10. táblázat. A testmagasság osztályeloszlása. V. század, hun-germán időszak
Table 10. *Class-distribution of stature. 5th century Hun-German period*

Termet osztályok <i>Classes of stature</i>		Férfiak + Nők Kárpát-medencei minták <i>Carpathian Basin samples</i> Esetszám <i>No. of cases</i>		Males + Females Nagydém Esetszám <i>No. of cases</i>	
			%		%
kicsi	<i>small</i>	4	3,9	1	9,1
kisközepes	<i>smallmedium</i>	9	8,7	-	-
közepes	<i>medium</i>	18	7,5	-	-
nagyközepes	<i>tallmedium</i>	16	15,5	3	27,3
nagy	<i>tall</i>	42	40,8	6	54,5
igen nagy	<i>very tall</i>	14	13,6	1	9,1
Együtt	<i>Together</i>	103	100,0	11	100,0

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK:

- AnthropKözl = Anthropológiai Közlemények
 HumanbiolBudapest = Humanbiologia
 Budapestinensis
 BullMémSocAnthr = Bulletin de la Société
 d'Anthropologie de Paris
 HumanEvol = Human Evolution
- ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963 = ÉRY K. -
 KRALOVÁNSZKY A. - NEMESKÉRI J.: Történeti
 népségek rekonstrukciójának reprezentációja - A
 representative reconstruction of historic population.
 AnthropKözl 7. 1963. 41 - 90.
- ÉRY 1998 = ÉRY, K.: Length of limb bones and stature in
 ancient populations in the Carpathian Basin.
 HumanbiolBudapest 26. 1998. 1 - 87.
- FEREMBACH-SCHWIDETZKY-STLOUKAL 1979 = FE-
 REMBACH, D.-SCHWIDETZKY, I.-STLOUKAL,
 M.: Recommendation pour déterminer l'age et la sexe
 sur le squelette. BullMémSocAnthr 13. 1979. 7-45.

ILON 1999 = ILON G.: Hun kori temető részlete Nagydém-
 Középrépaszuztán - Hunnenzeitlicher Gräberfeld-
 teil in Nagydém-Középrépaszuzta. A népvándorlás
 fiatal kutatóinak 8. találkozójának előadásai. Veszprém
 1997. nov. 28-30 1999. 28-46.

MARTIN-SALLER 1957 = MARTIN, R.-SALLER, K.: Lehr-
 buch der Anthropologie. 3. Aufgabe. Stuttgart 1957

SJØVOLD 1990-SJØVOLD, T.: Estimation of stature from
 long bones utilizing the line of organic correlation.
 HumanEvol 5. 1990. 431-447.

- ¹ ILO 1999
- ² FEREMBACH-SCHWIDETZKY-STLOUKAL 1979;
 ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRY 1963; MAR-
 TIN-SALLER 1957; SJØVOLD 1990
- ³ ÉRY 1998
- ⁴ Ezúton mondok köszönetet Ilon Gábornak a leletek régé-
 szeti háttéréről nyújtott tájékoztatásaiért, Marcsik
 Antóniának a kézirat átnézéséért, valamint Sója E-nck az
 angol nyelvű kivonat elkészítéséért.

5TH CENTURY SKELETONS FROM NAGYDÉM, HUNGARY

From Nagydém - Középrépaszuzta (Veszprém County,
 Hungary), an unknown size Hun-Germanic period cemetery,
 20 infants 6 male and 6 female skeletons were excavated.

The ratio of 0-year-olds (31%) is unusually high com-
 pared to other samples.

Most of the skulls are dolicho - mesocranic. Except for
 one woman with slight Mongoloid features, the population
 can be ranged within the Europoid great race. Their stature,

similarly to other samples of the Hun-Germanic period, are
 tall-medium, tall or very tall.

Traumatic and pathological cases are seen mainly on
 males, usually in form of fractures and periosteal inflamma-
 tion of the lower limbs. There are two infants with slightly
 deformed skulls, however the flatness limited to the frontal
 bones of other five children may have been caused by tight
 headwear.

A LESENCETOMAJ-PIROSKERESZT KESZTHELY-KULTÚRÁS TEMETŐ ÖVVERETES SÍRJAI

A Lesencetomaj-Piroskereszt temető eddig feltárt 394 sírjából csak 11 esetben került elő övveret melléklet. Közülük is négy sír bolygatott volt. A teljesség kedvéért, az övveretek tárgyalásánál megemlítjük azokat a sírokat is, amelyekben az előkerült övdíszek a tarsolyban őrzött tárgyak között vagy a nyakláncba fűzve láttak napvilágot.

Sírleírások¹

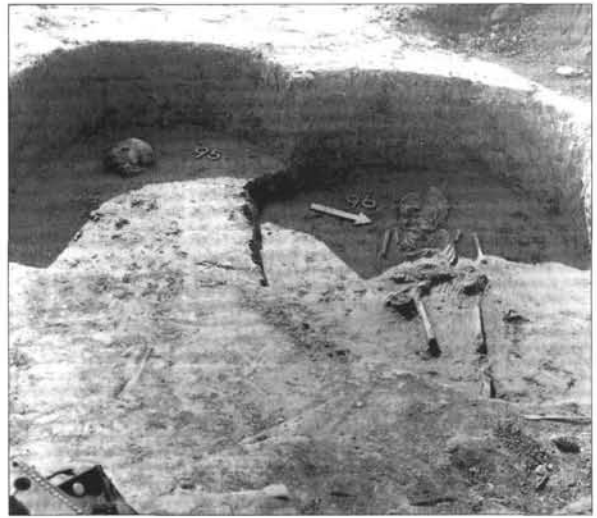
67. sír (2. ábra)

Ny-K-i tájolású, hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű mat. férfi sírja. Karcsonatok a váz mellett, a bal ujjcsontok eredetileg a combcsonton. A csontok közül a csigolyacsontok nagy része, a borda- és a medencecsontok egy része, valamint a kezujjcsontok felszívódtak. A koponya a bal oldalára billent. Sírmélység: 92 cm.

Mellékletek:

1. Vékony bronzhuzalból hajlított fülbevaló karika a koponya jobb oldalán. Átm.: 1,7 cm. (2. ábra 8.)
2. Övveretek:
 - 6 db téglalap alakú, bronz lemezből kivágott, díszítetlen veret, négy sarkában és középen nagyfejű nittszeggel. Három a jobb oldali medencecsonton egymás mellett, kettő a medencék vonalától kissé feljebb, míg egy a bal medencecsonton. Az övveretek közül az egyikből csupán három nittszeg maradt meg. M.: 3,4 x 2 cm. (2. ábra 1-6.)
 - Kis méretű, díszítetlen, tokos, bronz szíjvég a bal alkarcsonatok között. Felerősítésre a veret felső végén levő lyuk szolgált. H.: 1,8 cm; sz.: 1 cm. (2. ábra 7.)
3. Trapéz alakú, öntött bronz csat, vas pecekkel a két medencecsont között. A csatkeret két vége túlnyúlik a kereten. M.: 2,8 x 2,6 cm. (2. ábra 11.)
4. Laposra kalapált vashuzalból hajlított karika a jobb alkarcsonatok belső oldalán, részben az 1-2 veretek alatt. Átm.: 8,1 cm. (2. ábra 9.)

5. Egyenes hátú, egy élű, középső nyéltüskés vas kés a jobb alkarcsonatok végénél. H.: 23,6 cm. (2. ábra 10.)

1. ábra. 95-96 sír. Ásatási felvétel

Figure 1. Graves 95-96. Excavation photograph

6. Elpusztult, kisebb vas tárgy (csat?) a jobb oldali medencecsont közelében. M.: 1,9; 1,8; 0,7 cm. (2. ábra 12.)
95. és 96. sír, közvetlenül egymás mellett, illetve a 95. sír 5 cm-el feljebb, részben a 96. sírra rátemetve. (1. ábra)

95. sír (3. ábra)

Ny-K-i tájolású inf. II sírja. A vázból csupán a töredékes, jobb oldalára billent koponya maradt meg. Sírmélység: 107 cm.

Mellékletek:

1. 11 db sárga kölesgyöngy az állkapocscsont környékén. (3. ábra 11.)
2. Övveretek két sorban a sír közepe táján:
 - felső sorban 3 db kerek, bronz lemezből kivágott, ezüstözött veretke. Felületét „előrajzolt”, vésett

koncentrikus vonalak mentén beütögetett pontokból álló, két koncentrikus kör díszíti. Felerősítésre a közepén levő nagyfejű nittszeg szolgált. Átm.: 2, 4 cm (3. ábra 1-3.) Az egyik veret előlapján vas nyomai figyelhetők meg.

Alsó sor:

- 1 db hasonló, töredezett szélű, kerek veret a jobb oldalon. Átm.: 2,3 cm. (3. ábra 4.)
- Mellette 3 db téglalap alakú, keskeny, bronzlemezből kivágott lyukvédő, két végén nittszeggel. M.: 1,9 x 0,5 cm (3. ábra 5-7.)
- 3. A bal oldali utolsó lyukvédőn laposra kalapált vashuzalból hajlított töredékes csat három darabban. M.: 1,9 cm, 1,9 cm, 1,2 cm. (3. ábra 9.)
- 4. Sodort vashuzalból hajlított töredékes karika a 3. számú verettől északra, négy darabban. M.: 3 cm, 3 cm, 2,7 cm, 2,4 cm. (3. ábra 8.)
- 3. Egyenes hátú, egy élű, töredezett hegyű vas kés az övverektől keletebbre, a jobb oldalon. H.: 6,9 cm (3. ábra 10.)

96. sír (4. ábra)

Ny-K-i tájolású, hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű inf. I sírja. A koponya igen töredékes állapotban maradt meg. Felszívódtak az alkarcsontok, csigolya-, medence- és jobb lábszárcsontok. Sírmélység: 112 cm.

Mellékletek:

1. Bronz fülbevaló karika a koponya jobb oldalán. Átm.: 1,9 cm. (4. ábra 1.)
2. 53 db gyöngy a koponya bal oldalán, egy csomóban. (4. ábra 2.) Köztük nagyobb, világos színű, gömbölyű üvegyöngy, 2 db fekete bikónikus, közepes és kisebb fekete és sárga kölesgyöngy, 8 db kisebb világos dinnyemag alakú gyöngy.
3. Nagyon töredékes övveretek:
 - 9 db négyszögletes, bronz lemezből préselt, szélén dudormintás, közepén négyszögletesen kiemelkedő mintával díszített veret. Felerősítésre a hátoldalon rögzített, ácskapocsszerűen meghajlított, laposra kalapált bronz huzalok szolgáltak. 5 db nagyjából egymás mellett, a medence vonalában (4. ábra 3., 4., 6., 7., 9. A 7. rajzolhatatlan); 1 db ettől feljebb (4. ábra 8., rajzolhatatlan), 2 db a bal combcsont mellett (4. ábra 10-11. 11. számú rajzolhatatlan), valamint 1 db a jobb combcsont mellett (4. ábra 12.) M.: 2 x 2 cm.
 - A medence vonalában, a 6. veret mellett 1 db bronz lemezből kivágott, téglalap alakú lyukvédő, két nagyfejű nittszeggel. M.: 1,5 x 0,7 cm (4. ábra 5.)
 - A 2. veret mellett nagyon töredékes, téglalap ala-

kú (?) vas csat került elő. M.: 2,5 cm; 2 cm; 1,7 cm; 1,5 cm; 0,5 cm. (4. ábra 13.)

4. Egymásra hajtott végű, laposra kalapált vas karika a jobb alkarcsonttól lejjebb, a veretekkel egy vonalban. Átm.: 4,1 cm (4. ábra 14.)
5. Egyenes hátú, egy élű vas kés a jobb combcsont mellett. H.: 13 cm. (4. ábra 15.)
6. Téglalap átmetszetű, háromszögponcolással díszített, bronz huzalkarperec a jobb combcsont mellett. Átm.: 7 cm (4. ábra 16.)

122. sír (3. ábra)

Ny-K-i tájolású, rabolt ad. férfi sírja. A rablás következtében az összetört koponya, a kulcsontok és a nyakcsigolyák elmozdultak, de a sír közepe táján, a bordákon előkerült övveret, valamint közelében, a bordacsontokra dobott, 93 cm mélyen előkerült idegen koponya is arra utal, hogy a bolygatás a medencecsontokat is elérte. Jobb karcsontok a váz mellett, bal részben a medencén volt. Bal kezujjcsontok a bal combcsonton belül. Feltárás közben a sír két hosszanti oldala mellett végig vékony koporsódeszka nyomait lehetett megfigyelni. Sírmélység: 130 cm.

Mellékletek:

1. Hét darab, igen töredékes veret.
 - Négy téglalap alakú, vékony bronz lemezből préselt veret, négy sarkán kidudorodó, közepén oválisan kiemelkedő díszítéssel. Felerősítésre kis nittszegek szolgáltak. A veretek közül egy az idegen koponya mellett (3. ábra 1.); egy a jobb alkarcsontok belső oldalánál (3. ábra 3.); kettő a medencecsontok alatt, felszedéskor került elő (3. ábra 7-8.). M.: 2,6 x 2,2 cm. Ezen kívül három, igen töredékes kisszíjvég is napvilágot látott. Készítési módjuk azonos volt: két préselt bronz lap közé erősítésnek vékony fa lapocskát helyeztek. A préselt díszítésű előlapot vékony keretben, közepén apró négyszögekből, két oldalukon háromszögekből álló dudoros minta díszíti. Hátoldal díszítetlen. Felerősítésre a veret felső, egyenesre vágott végén levő lyuk szolgált. Közülük egy a jobb alkarcsontok végénél, a belső oldalon (3. ábra 4.; 4a-4b faalátétek), egy a bal medencecsont felett (3. ábra 2.); egy pedig a medencecsontok felszedésekor (3. ábra 9.) került elő. H.: 2,7 cm, sz.: 1,8 cm.
2. Laposra kalapált vashuzalból hajlított, téglalap alakú vas csat pecekkel a bal medencecsont felett. M.: 3,5 x 3 cm. (3. ábra 5.)
3. Vashuzalból hajlított, enyhén benyomott oldalú csat a jobb medencecsontok belső oldalán. M.: 3,5 x 3 cm (3. ábra 6.)

221-222. sír (5. ábra)

Két - nő és férfi - váza került elő egymás mellett. A két sírgödör szélei nem váltak el élesen egymástól. Közülük a 222. sír lehetett a korábbi temetkezés. Később ennek a gödörnek a déli oldalán ásták be a 221. sír gödrét 25 cm-el feljebb, amelyben maturus korú nő nyugodott. Mindkét sír bolygatott volt. A 221. sírt a dinnyemag alakú gyöngyök alapján a késői időszakra keltezhetjük.

222. sír

Ny-K-i tájolású, a lábszárcsontokig rabolt sen. férfi sírja. A koponya a sír közepe táján, a sír déli oldalához közel, 85 cm mélyen került elő. A váz többi csontjának kisebb-nagyobb darabjai a sír közepére voltak dobálva. A sír nyugati végében, viszonylag nagy területen, fa nyomokat lehetett megfigyelni. Sírmélység: 118 cm.

Mellékletek:

1. Vas csat keretének és a pecek egy kisebb részletének töredéke a koponyától nyugatabbra. M.: 2,7 x 3,3 cm. (5. ábra 1.)
2. A bal alkarcsontok felső végénél, egy csomóban előkerült mellékletek:
 - ózított bronzlemezről préselt kisszíjvég, az egyik vasröghöz korrodálva került elő. Az előlap díszítéséből semmi sem maradt meg. A hátlap díszítetlen, felső végén kis lyukkal. H.: 2,7 cm, sz.: 1,4 cm. (5. ábra 3.)
 - egy csomóba korrodált vas, textil és vékony zsinórdarab. Ehhez volt hozzátapadva a szíjvég. (5. ábra 2.)
 - háromszögletű vas csiholó. Hosszú végei lekerekítve, befelé hajlanak. H.: 9 cm. (5. ábra 8.)
 - téglalap átmetszetű vaspántból hajlított bújató. H.: 3,6 cm. (5. ábra 4.)
 - 2 db kovakő. Mindkettő barna színű, felületükön vas nyomaival. Az egyik hosszúkás, téglalap alakú, a másik szabálytalan háromszög alakú. H₁: 3,3 cm, h₂: 3 cm. (5. ábra 14-15.)
 - négyszögletes átmetszetű, egyik végén élbe záródó vas eszköz. (?). Egyik oldalán poncolótól vagy lyukasztótól származó két kerek mélyedés van. H.: 4,3 cm, sz.: 1,3 cm. (5. ábra 7.)
 - egyik végén laposra kalapált, másik végén hegyesedő vas szerszám. H.: 4,2 cm, sz.: 1,1 cm. (5. ábra 13.)
 - vas ár. H.: 7,5 cm. (5. ábra 9.)
 - laposra kalapált, kétszer meghajlított vas tárgy. H.: 9,3 cm. (5. ábra 10.)
 - S-alakban hajlított vas akasztó (?). H.: 3,7 cm. (5. ábra 11.)
 - laposra kalapált vashuzal darab. H.: 3,1 cm. (5. ábra 12.)

- 2 db szabálytalan alakú, lapos vas töredék. M.: 2,8 x 2,8 cm; 1,8 x 1,5 cm. (5. ábra 5-6.)

3. Laposra kalapált, téglalap átmetszetű vashuzalból hajlított, négyszögletes csat pecekkal az alkarcsontoktól jobbra. M.: 3,2 x 3,2 cm. (5. ábra 16.)

223. sír (6. ábra)

Ny-K-i tájolású felnőtt férfi sírja. A vázból csupán a töredékes koponya, néhány bordacsont, a jobb karcsontok, a medencecsontok részletei, a comb- és lábszárcsontok maradtak meg. Feltáráskor a sír alján fa nyomokat, valamint a sír déli oldalán két, északi oldalán négy nagyobb, sírba helyezett követ lehetett dokumentálni. Sírmélység: 120 cm.

Mellékletek:

1. Vékony bronzhuzalból hajlított fülbevaló karika a koponya jobb oldalán. Egyik vége elvékonyodik, hegyesedik. Átm.: 1,9 cm. (6. ábra 1.)
 2. Szürkés-fehér színű, hosszúkás kova a jobb felkarcsont felső, belső végénél. H.: 2,7 cm.; sz.: 0,8 cm. (6. ábra 2.)
 3. Övveretek, nagyjából egy sorban a jobb alkarcsontoktól a bal combcsont külső oldaláig, összesen 10 db.
 - 4 db ezüstözött bronz lemezből préselt, négyszögletes övveret. Felületén bekarcolt vonalakkal szerkesztett szalagminta, amelyben, valamint a veret szélén beütögetett pontsor van. A szalagminta közei kissé mélyítettek, ékvésés-szerűek. Négy sarkában nittszeg szolgált a felerősítésre. Szélei be vannak hajlítva. Sz.: 2,2 cm; h.: 2,2 cm. Nittszeg hossza: 0,5-0,6 cm. (6. ábra 3-4, 9., 12.)
 - Három téglalap alakú, bronz lemezből kivágott lyukvédő, két végén nittszeg. H.: 2,1 cm; sz.: 0,8 cm. (6. ábra 6-8.)
 - Három ezüstözött, bronzlemezről préselt kisszíjvég. Előlapját fonatminta díszíti, hátoldala díszítetlen. Alsó vége enyhén ívelt csúcsba fut össze. Felerősítésre a veret felső végén levő nittszeg szolgált. H.: 2,7 cm; sz.: 1,5 cm. A 10. sz. veretnél megfigyelhető volt, hogy a két bronzlap közé falap alátét helyeztek. (6. ábra 5., 10-11.)
- A veretek elhelyezkedését rekonstrukciós rajzunk mutatja a 7. ábrán.
4. Laposra kalapált vashuzalból hajlított bújató a jobb medencecsontok alatt. H.: 3,2 cm; sz.: 0,9 cm. (6. ábra 14.)
 5. Egyenes hátú, egy élű vas kés részben a bal medence-, részben a combcsont felső, külső végénél. H.: 17,7 cm; (6. ábra 15.)

6. Ovális karikájú vas csat tuskével a két combcsont között. H.: 2,9 cm; sz.: 3,6 cm. (6. ábra 13.)
7. Vas töredékek (karika?) a bujtató és a kés mellett. Méretek: 2,6; 1,9; 1,7; 2,1, 3,5 cm. (6. ábra 16.)

224-227. sír (8. ábra)

Nő és férfi rabolt sírja. A két sír mélysége alapján (224. sír 140 cm mély, míg a 227. sír 145 cm mély volt) utántemetkezésről lehet szó. A két sírgödör szélei sem váltak el élesen egymástól. A 224. nőt a férfi váztól jobbra, déli irányba, helyezték nyugalomba. A 224. sír Ny-K-i tájolású volt. A csontok közül csupán néhány hosszú csont maradt meg másodlagos helyen. Feltárás közben a sír déli oldalán végig 9 cm széles deszka nyomait, a sír alján mindkét váz esetében fa nyomokat lehetett megfigyelni. A mellékletek alapján (dinnycmag alakú és szemes gyöngyök, nagy méretű, kőberakással díszített kosaras fülbevaló, huzalkarperrec, vas csat) a női váz a késő Keszthely-kultúrára idősakra keltezhető.

227. sír

Ny-K-i tájolású, rabolt, közelebről meghatározhatatlan, felnőtt férfi sírja. A csontok közül csupán a comb- és lábszárcsontok maradtak meg.

Mellékletek:

- Néhány darab gyöngyszem a sír nyugati végében. Szinte bizonyos, hogy a női sír kirablásakor kerültek ide.
- Elpusztult vas töredék a sír közepe táján. (8. ábra vas 1. sz.)
- Övveretek:
 - nagyjából egy csomóban a sír közepe táján: 1 db bronz lemezből kivágott, téglalap alakú veret, négy sarkában nittszegekkel. M.: 2,2 x 3,4 cm; (8. ábra 1.) Ugyanitt 2 db kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított karika. Átm.: 2,3 és 2,2 cm. (8. ábra 2-3.) Mellettük laposra kalapált bronzlemezéből készült kis akasztófül és töredék. H.: 1,2 és 0,5 cm. (8. ábra 4-5.). A karikák a veretre lehettek erősítve. A bronz veret mellett bőr maradványok voltak.
 - az előzőtől kissé északra: bronz lemezből kivágott, téglalap alakú veret, alján laposra kalapált bronzpántból hajlított akasztó és bronz karikacsüngő. Az akasztót nittszeggel erősítették a téglalap alakú verethez, amely a veret másik végén levő nittszeggel együtt az övhöz való felerősítésre is szolgált. H.: 2,7 cm, karika átm.: 1,9 cm. (8. ábra 6.)
 - a sír északabbi oldalához közel, közepe táján: bronz lemezből kivágott, négyszögletes, háromszög-kivágásos veret, négy sarkában egy-egy nittszeggel. M.: 2,2 x 2 cm. (8. ábra 7.) Tégla-

- metszetű vaspántból hajlított bujtató. H.: 3,3 cm. (8. ábra 8.). Bronzlemezéből kivágott, téglalap alakú lemez, felületén végig X-mintával díszített. H.: 1,5 cm, sz.: 0,5 cm. (8. ábra 9.) Vékony bronz lemez és töredékei, felületén sűrű vonalmintával díszített. M.: 1,5 x 1,3 cm (8. ábra 10.). Ugyanitt egy vagy két bronz veret töredékei: négy nittszeg a veret darabjaival, több sűrű vonalmintás lemezdarabka, köztük ívesen behajlított is. (8. ábra 11-12.)
- Az előzőtől keletebbre bronz veret nittszeges lemeztöredékei. (8. ábra 13.)
 - elpusztult vas töredék (8. ábra vas 2. sz.)
 - bronzlemezéből kivágott, négyszögletes, háromszög kivágással díszített veret, négy sarkában nittszeggel. M.: 1,9 x 2,2 cm. (8. ábra 14.)
 - téglalap alakú, bronz lemezből kivágott lyukvédő, két végén egy-egy nittszeggel. H.: 2,3 cm, sz.: 1 cm. (8. ábra 15.)
 - hasonló lyukvédő H.: 1,3 cm, sz.: 0,6 cm. (8. ábra 16.)
 - négyszögletes, háromszög áttöréses veret. M.: 2,2 x 1,8 cm. (8. ábra 17.)
 - lyukvédő. H.: 1,7 cm, sz.: 0,8 cm. (8. ábra 18.)
 - kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított karika a jobb combcsont felső, belső végénél. Átm.: 1,5 cm. (8. ábra 19.)
 - négyszögletes, háromszög-kivágásos veret a jobb combcsont közepe táján, külső oldalánál. M.: 2 x 2,2 cm. (8. ábra 20.)
 - téglalap alakú, bronzlemezéből kivágott töredékes veret és az eredetileg hozzáerősített karika kis darabjával a combcsontok között. Veret h.: 2,8 cm, sz.: 1,5 cm, karika átm.: 1,6 cm. (8. ábra 21.)
 - 4. Egyélű, ívelt hátú vas kés. H.: 15,2 cm. (8. ábra 22.). Ugyanitt egy másik egy élű, egyenes hátú vas kés fele. H.: 5,5 cm. (8. ábra 23.)

240. sír (9. ábra)

Ny-K-i tájolású, hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű ad. férfi sírja. A váz, amely temetéskor kissé a jobb oldalára dőlt, igen jó megtartású volt. A koponya kissé a jobb oldalára billent. Bal alkarcsontok a medencén. A gerinccsigolyák elferdültek. Bal lábszárcsontok kissé ferde helyzetben voltak. Az antropológiai vizsgálatok szerint igen erős testalkatú, 180 cm magas, az egész népesség legmagasabb tagja volt.

Feltáráskor a váz körül, nyugati végén ívesen záródó kőpakolás nyomait lehetett megfigyelni (9. ábra). A jobb oldalon 102 cm-es mélységben jelentkezett a 25 cm széles kősor, amelyet egészen a sír keleti végéig nyomon lehetett követni. A bal oldalon 114 cm-nél jelentkezett és csak a sír közepéig tartott a 20-23 cm

széles kőpakolás. A koponya mellett, kissé északra, 100 cm-es mélységben, egyik oldalán kerekedő fanyomokat lehetett megfigyelni. Sírmélység: 120 cm.

Mellékletek:

1. Bronz fülbevaló karika a koponya alatt, a jobb oldalon. Átm.: 2,2 cm (9. ábra 1.)
2. Griffes-índás, öntött, bronz övveretek a medencecsontoknál:
 - 6 db griffes-índás övveret. Az indadíszes csüngő csuklós szerkezettel kapcsolódik a verethez. Egyiknek a csüngő része hiányzik. Felerősítésre a veret négy sarkában levő nittszegek szolgáltak. H.: 5,7 cm, sz.: 4 cm (10. ábra 1-6.)
 - Áttört, indadíszes, csuklós szerkezetű, ovális csatkeretű öntött bronz csat pecekkel. A csattest szögletesen záródik. Felerősítésre a csattest négy sarkában levő szegek szolgáltak. H.: 5,2 cm, csattest sz.: 2,8 cm; csatkeret sz.: 3,3 cm. (9. ábra 2.)
 - Öntött, áttört, indadíszes, bronz nagyszíjvég. Vége ívelt, kis háromszög alakú dísszel záródik. Felerősítése a szíjvég végén levő két nittszeggel történt. H.: 11,5 cm, sz.: 3 cm. (10. ábra 7.)
 - 3 db öntött, áttört, indadíszes bronz kisszíjvég. Alsó vége ívesen záródik. Felerősítése a szíjvég felső végén levő nittszeg segítségével történt. H.: 3,9 cm, sz.: 1,5 cm. (9. ábra 4-6.)
 - Áttört, indadíszes, bronz piskóta alakú övforgó, amelyet a veret közepén levő nittszeggel erősítettek fel. H.: 6,5 cm, sz.: 1,7 cm. (9. ábra 3.)
 - 3 db patkó alakú, öntött, bordázott felületű, bronz lyukvédő. Két vége, valamint íves része közepén szögletes kialakítású, benne nittszegek. Átm.: 2,6 cm, h.: 2,6 cm. (9. ábra 7-9.)
 - 4 db tulipán alakú, indadíszes bronz kisszíj veret. A veretek szélesebb részén levő két lyuk szolgált a felerősítésre. Átm.: 1,3 cm, h.: 1,2 cm. (9. ábra 10-13.)
 - Téglalap alakú vaspántból hajlított szíjbújtató. H.: 3,5 cm. (10. ábra 8.)
A veretek elhelyezkedését a 11. ábra mutatja be.
3. Vas csat vagy karika 3, kisebb, töredékes darabja a bal combcsonton. M.: 2 cm, 1,8 x 1,3 cm, 1,1 cm. (10. ábra 9.)
4. Egyenes hátú, egy élű, töredezett hegyű vas kés a jobb combcsont mellett. H.: 14,4 cm. (10. ábra 10.)
5. A sír földjében 2 db sárga színű, római kori edénytöredék. (K.n.)

293. sír (12. ábra)

Ny-K-i tájolású inf. I. sírja. A csontok igen rossz

megtartásúak voltak. A koponya töredékes állapotban került elő. A karcsontok, kivéve a bal felkarcsont kis darabját, hiányoztak, akárcsak a bal medencecsont, a kéz- és lábujjcsontok, valamint a bal oldali bordacsontok. Sírmélység: 145 cm.

Mellékletek:

1. Bronz fülbevaló karika a jobb oldalon, a koponyacsontok alatt. Átm.: 2,3 cm. (12. ábra 1.)
2. 10 db gyöngy az állkapocs környékén: 4 db fekete, 2 db fehér dinnyemag alakú, 1 db kis méretű, lapított fehér, 1 db hordó alakú fehér, sárga díszítés nyomaival, 1 db lapított, gömbölyű fekete, sárga hurokfolyatással és 1 db sárga pettyekkel díszített. (12. ábra 4.)
3. Ónozott bronzlemezből kivágott, téglalap alakú bronz veret, közepén három nittszeggel a jobb oldalon, a bordák mellett. H.: 1,9 cm, sz.: 1,1 cm. (12. ábra 2.)
4. Vas karperec vagy karika a jobb medencecsont mellett, textil nyomaival. Átm.: 4,5 cm. (12. ábra 3.)
5. Négyszögletes, öntött bronz csat, vas pecek nyomaival a bal medencecsont helyén. M.: 2,3 x 2,3 cm. (12. ábra 5.)

342. sír (13. ábra)

Ny-K-i tájolású felnőtt férfi sírja. A koponya igen töredékes állapotban maradt meg. A vázból a medencecsontok kisebb töredékei és a hosszúcsontok kerültek elő. Bontáskor a sír déli oldalán 2-3 cm széles deszka nyomait lehetett megfigyelni a sír közepéig. Sírmélység: 230 cm.

Mellékletek:

1. Vascsat kisebb-nagyobb töredékei a jobb alkarcsontok alatt. M.: 4,1 cm és töredékek. (13. ábra 1.)
2. Vastöredék a bal alkarcsontok belső oldalánál. M.: 2,4 cm. (13. ábra 2.)
3. Laposra kalapált vashuzalból hajlított, téglalap alakú vascsat a pecek kis töredékével a bal combcsont felső, külső végénél, élén. M.: 4,8 x 3,4 cm. (13. ábra 3.)
4. Egyenes hátú, egy élű, töredezett hegyű vaskés a jobb combcsont mellett. H.: 12,3 cm. (13. ábra 4.)
5. 7 db övveret:
 - Ónozott bronz lemezből préselt, négyszögletes övveret. Felületén beütögetett pontokkal díszített fonatminta, közepén díszítetlen négyszögletes rész van. Négy sarkában beütögetett pontokkal díszített körminta, közülük kettő átlukasztott, bennük egy-egy nittszeg, másik kettő közepén pont-kör dísz van. A

veret szemben lévő oldalán, középen található a felerősítésre szolgáló harmadik nittszeg. A lemez szélei kissé behajlanak. Előkerülési helye: a jobb medencecsont. M.: 2, 3 x 2,3 cm. (13. ábra 11.)

- 1 db ép és egy töredékes bronz nittszeg az előző verettől északabbra. H.: 0,8 cm. (13. ábra 6.)
- 3 db bronzlemezről kivágott, téglalap alakú lyukvédő veret, két végükön egy-egy nittszeggel, egymás mellett, a medencecsontok közti részen. H.: 2,3 cm, sz.: 0,6 cm. (13. ábra 7-9.)
- Az 1.-hez hasonló, négyszögletes veret a bal medencecsontnál. Díszítése csupán abban tér el az említettől, hogy a középső négyszögletes részen X-minta található. A felerősítés módja hasonló. M.: 2,4 x 2,3 cm. (13. ábra 10.)
- Erősen töredékes, az 1.-hez hasonló, négyszögletes veret a jobb alkarcsontok között, élén. A felerősítés módja hasonló. M.: 2,4 x 2,3 cm. (13. ábra 11.)

388. sír (12. ábra)

Ny-K-i tájolású, a combcsontokig bolygatott, feldúlt ad. férfi sírja. A csontok a sír nyugati végében, egy csomóba dobálva kerültek elő. A sír déli (6-3 cm széles), északi (1-2 cm széles) és keleti (5 cm széles) oldalán szögletes záródású koporsó nyomait lehetett megfigyelni. Nyugati végén, a rablás irányából, a koporsó nyoma it már nem lehetett rögzíteni. Sírmélység: 132 cm.

Mellékletek:

1. Négyszögletes, lekerekített sarkú, laposra kalapált vashuzalból hajlított csat a bolygatott csontok között. M.: 3,9x3,7 cm. (12. ábra 1.)
2. Préselt, téglalap alakú, bronz övveret töredéke ugyanott. Szélén ívelő kagylós minta, középen téglalap alakú keretben három sorban, háromszög alakú díszítéssel. H.: 2 cm, sz.: 1,8 cm (12. ábra 2.)

A teljesség kedvéért szólnunk kell a nem övveretként viselt, de eredetileg övdíszeknek készült leletekről is.

204. sír

Ny-K-i tájolású juv. nő sírja. A sötét színű dinnyemag alakú és kevés sárga kölesgyöngyből álló nyakláncba fűzve egy nagyobb és egy kisebb, egymásra hajtott végű bronzkarikával együtt három, töredékes bronz lemezke is előkerült. Közülük kettő vékony, laposra kalapált, igen töredékes. Az egyikén sűrűn beütögetett pontdíszítés, a másikon egy lyuk íves részlete látszik. (H₁: 2,3 cm; h₂: 2,1 cm.; 12. ábra 1-2.) A harmadik téglalap alakú lemez, egyik végén a lemezről kivágott, behajlított, törött akasztófüllel. A lemez közepén két lyuk van. (H.: 2,6 cm; sz.: 1,2 cm; 12. ábra 3.)

237. sír

Ny-K-i tájolású, hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű, a késői időszakra keltezhető mellékletekkel ellátott inf. I. sírja. A bal medencecsont alatt több, minden bizonnyal tarsolyban őrzött tárgy került elő. Közük egy indadiszés, öntött, bronz veret töredéke. Az eredetileg csuklós szerkezetű veret egyik füle letört. Felületén a felerősítést szolgáló lyukak vannak. H.: 2,7 cm; sz.: 2,4 cm. (12. ábra 1.)²

Értékelés

Az övveretes sírok a temető mind három - kelet-korai, középső-,átmenti", nyugati-késői - részén láttak napvilágot.³ (14. ábra) Három temetkezésből ismert a korai részen: 67., 95. és 96. sírok, amelyek egymás közelében helyezkedtek el. Egyelőre úgy tűnik, hogy mindhárom sír későbbi, utólagos temetkezés. Ez a jelenség a lesencetomaji temetőben nem szokatlan. Különösen a jellegzetes női sírok esetében jól nyomon követhető.⁴ Az ún. "átmenti" részen két, a 122. és 388. sírokból került elő. A két sír nincs távol egymástól, de sajnos mindkettő rabolt. A legtöbb övveretes sír a temető nyugati részén látott napvilágot. Három sír - 227., 222., 223. sírok - egymás közelében volt. Ugyanabban a sorban, de a feltárt temető rész délebbi részén került elő még egy sír, amely tartalmazott övveret (342. sír). Az előzőekben említett csoporttól kissé nyugatabbra, került elő a 240. sír öntött, griffes-indás veretekkel.⁵

Mindegyik sír tájolása Ny-K-i volt. A vázak, jellemző módon, kivéve a 240. sírban nyugvóét, rossz megtartásúak voltak, de ahol ez megállapítható volt, hanyatt nyújtott helyzetben helyezték az elhunytat a sírba. A csontok nagy része, különösen a gyerek vázak esetében, nagy részt felszívódott. Karcsontok a váz mellett, illetve a 67. és 122. sírokban a bal, a 240. sír esetében a jobb alkarcsontok voltak a medencére helyezve. Koporsóra utaló nyomokat hét sírban lehetett megfigyelni. A sír alján előkerült elszíneződések utaltak deszkára a 222., 223., 227. sírok esetében. A 342. sírban csak a váz jobb oldalán levő kis vékony fanyom alapján gondolunk arra, hogy legalább egy rövidebb deszkát helyeztek a sírba. Nyugati végén lekerekített, fatörzsből kivájt koporsóban nyugodott a 122. sír halottja. Keleti végén, a bolygatás következtében, fa nyomokat már nem találtunk. A 388. sírban a keleti végén szögletesen záródó koporsó nyomait lehetett rögzíteni. A koporsódeszka a sír déli oldalán 6-3 cm, északi oldalán 1-2 cm, míg keleti végén 5 cm széles volt. Nyugati záródeszkáját a rablás során megsemmisítették.

Az eddig feltárt temető területén viszonylag ritkák a kövekkel kirakott sírok. Ezek eddig csak a temető késői időszakából ismertek. Közülük is az egyik legteljesebb a 240. sírban látott napvilágot. A kőpakolás a sír nyugati végén ívesen záródott. A sír déli oldalán a 25 cm széles kősort a sír keleti végéig nyomon lehetett követni. A sír északi oldalán a 20-23 cm széles kőpakolás a sír közepéig tartott. A koponya mellett, kissé északabbra, 100 cm-es mélységben, egyik oldalán kerekedő fanyomokat (fejfa ?) lehetett megfigyelni.

A **sírgödörök** mindegyike téglalap alakú, lekerekített sarkú akna volt. Két esetben, a 221-222. és a 224-227. sírok feltárása során, női és férfi vázat találtunk egymás mellett. A 224-227. sírok mélysége közti különbség 5 cm, míg a 221. és 222. sírok esetében 25 cm volt. Mindkét esetben a sírgödörök szélei nem váltak el élesen egymástól. Minden bizonyos utántemetésekről lehetett szó. Valószínűleg közeli hozzátartozókról van szó. Úgyisintén egymás közvetlen közelében került elő a 95-96. sír. Közülük a 95. sír halottját részben a 96. sírban nyugvóra temették rá. A két sír közti különbség 5 cm volt. A sírok nem bolygatták egymást.⁶

A sírok mélysége és az eltemetettek kora vagy vagyoni helyzete nem mutat összefüggést. A sírok mérete minden esetben az abban eltemetett méretéhez igazodott.

Bolygatás négy sír esetében volt megfigyelhető. A feltárt terület nyugati részén a két kettős sír - 221-222. és 224-227.- volt megbolygatva, amelyek dupla sírhantja a rablás idején még jól látszódnak. A másik két sír a temető rész közepén volt. A 122. sírban a vázon még egy idegen vázhoz tartozó koponya is előkerült. Az övveretek szempontjából a legfontosabb, hogy mind a négy esetben a rablás során megbolygatták a medencecsontok környékét is, így ezekben az esetekben az övveretek számát, pontos elhelyezkedését már nem tudtuk megállapítani.

Az övveretekkel eltemetettek közül inf. I. (0-7. év) korú volt a 95., 96. és 293. sírban nyugvó. Adultus korú (20-39. év) a 122., 240. és 388. sírban nyugvó, míg Maturus korban (40-59. év) hunyt el a 67. sír halottja. Legidősebb, 60 év feletti volt a 222. sírban nyugvó. Közlebből nem meghatározható az életkora a 223. és 342. sírban nyugvó felnőtté, míg a csontok rossz megtartása miatt nem vizsgálható a 227. sírban nyugvóé.

Leletanyag

1. Fülbevaló. Egy-egy bronz huzalból hajlított karika volt a 67., 96., 223., 240. és 293. sírban, minden esetben a koponya jobb oldalán. Ez a vise-

leti szokás nem idegen az avarság körében és úgy tűnik, divatja a Keszthely-kultúrák körében sem volt ismeretlen, különösen a későbbi időszakban kedvelt.

2. Gyöngyök. Csak a gyerek sírokban voltak.⁷ A gyöngyök többségét a sárga vagy fekete színű, a közép avar korban legáltalánosabb, köles gyöngyök teszik ki. Vegyes gyöngyökből álló nyaklánc volt a 96. sírban, amelyek között a bikónikus gyöngyök általában a korai sírokban gyakoriak. Itt valószínűleg örökölt darabokról lehet szó. A nyakláncban levő kis méretű dinyenyemag alakú gyöngyök a VII. század végén jelennek meg.⁸ Még későbbiek a 239. sír nagyobb, fekete dinyenyemag alakú gyöngyei, amelyeket a VIII. századra tesz a kutatás.

3. Karperec csupán a 96. gyerek sírban volt. A késő avar korban gyakori bronz huzalkarperec a jobb alkarcsontok helyén került elő. Felülete beütögetett háromszöggel volt díszítve.⁹

4. Csatok

Öntött, bronz, trapéz alakú, vas tüskés csat volt a 67. és 293. sírban. Az övveretek mindkettőben bronz lemezről kivágtak voltak. Ezekben az esetekben a csatkeret két vége túlnyúlt a kereten, ami a késői időszakban jellemző.¹⁰ A trapéz alakú csatok a griffes-indás korszak első harmadában gyakoriak, sok esetben griffes veretekkel együtt látnak napvilágot.¹¹ Más csat nem volt ezekben a sírokban.

Szintén bronz csat volt a 240. sírban, négyszögletes, áttört indadíszes csattesttel. Mellette volt egy másik vas csat is, amely a ruha összefogására szolgált. Kovrig I. az indadíszes csatokat az általa felállított tipológiai és kronológiai 3. csoportba sorolta. Ez az utolsó olyan csattípus, amely még griffes veretekkel fordul elő. Ezt követően az indadíszesekkel gyakoribb.¹²

Vascsatok

Egy-egy darab volt a 95., 96., 223., 388. sírban. Az utóbbi, szinte teljesen kirabolt sírt leszámítva, ezek a veretes övek összekapcsolására szolgáltak, így a késő vagy karika szintén erre az övre lehetett felfüggesztve. Két darab vas csat volt a 122., 222. és 342. sírban. A 122. és 222. sírok bolygatottak voltak, de a 342. és a temető többi, két csatot tartalmazó sírleletei alapján, az egyik a veretes öv, a másik a ruha összefogására szolgált. Két öv viselete nem túl gyakori a lesencetomaji temetőben (összesen 22 esetben), különösebb divathoz vagy szokáshoz nem köthető, illetve

ily módon keltező értéke sincs. Nem került elő, de minden bizonnyal volt csat a 227. rabolt sírban. Formájukat tekintve

- téglalap alakú, lekerekített sarkú volt a 96., 122., 342. sírokban;
- téglalap alakú, középen kétoldalt benyomott, íves volt a 122. sírban;
- négyszögletes a 222. és 388. sírokban;
- ovális csatkerete volt a 223. sírban.

Megállapíthatatlan volt a formája a 95. sír csatjának, valamint a 222. és 342. sírok másik csatjának, de a tapasztalatok szerint több csat esetében a csatok formája, mint a 122. sírban is, eltér. A vascsatok közül az enyhén benyomott oldalúak az avar kor második felére keltezhetők, a többi nem korhatározó.

5. Vas karikák

A lesencetomaji veretes sírok közül csupán négyben volt vaskarika melléklet (67., 95., 96., 223. sírok), illetve valószínűleg szintén karika lehetett a 293. sír textilmaradványos darabja is. Közülük három laposra kalapált vashuzalból készült, míg a 95. sír karikája csavart volt.

6. Vas kések

Hét sírban volt vas kés az elhunyt mellett. (67., 95., 96., 223., 227., 240., 342.) A 227. sírban talált darabot kivéve, amely ívelt hátú volt, a többi egyenes hátú, egy élű volt, mellett még egy egyenes hátú késnek a töredéke is napvilágot látott. Méreteiket tekintve a 95. gyerek sírt kivéve (itt 6,9 cm hosszúság mérhető), mindegyik meghaladta a 10 cm-t. Leghosszabb a 222. sírban talált példány volt 17,7 cm-s méretével. Általánosnak mondható, hogy a kések a váz jobb oldalán, a medence- vagy combcsontok környékén kerülnek elő. Kivételt csak a 223. sír kése jelent, amely a bal medencecsont alatt került elő. Ezt Tomka P. a kialszöldi temető anyagának átvizsgálása után úgy értékeli, hogy az övet ilyen esetekben fordítva csatolták fel, mivel a kés viseleti helye általában a jobb oldalon volt.¹³ Ez jellemző a lesencetomaji övveretes sírokra is.

A kések felfüggesztése az esetek nagy részében közvetlenül a veretekkel díszített övre erősített tokban történhetett. Mint fentebb is láttuk, vas karikára rögzített késtartóra csupán két esetben gondolhatunk, mivel a 95. sírban a csat és a kés a váz más-más oldalán volt. A 293. sírban nem volt kés, így itt a karikának más szerepe lehetett.

Egyedi temetőnkben a 227. sír kettős késkészlete. Hasonló, valamivel jobb körülmények között napvilágot látott, szintén a jobb oldalon viselt kettős kés-

készletet figyelt meg Kiss G. a lukácsházi 8. lovassírban. A két kés egymás mellett volt az övre erősített fatokban.¹⁴ A szokást említi Wicker E. a csólyospálosi temető 46., 63., 91. sírjából.¹⁵ A kettős kés viseletének szokására elsőként László Gy. hívta fel a figyelmet. A régészeti megfigyelések és a néprajzi párhuzamok alapján részletesen foglalkozott velük.¹⁶

Övforgóval rögzített késtartó tok volt a 240. sírban. Ezek alapján elképzelhető, hogy a két övet tartalmazó sírban az egyik csak a ruha összefogására szolgált és a kés vagy tarsoly közvetlenül a veretes övhöz volt erősítve.

7. Csiholó, kovakő

A temetőben csupán két sírban volt kovakő: a 223. sírban, ahol a jobb felkarcsont, felső, belső oldalánál került elő. Elképzelhető, hogy a kova korábbi kultúrétegből került a sírföldjébe, mivel a szokásostól eltérő helyen volt. A használatához szükséges csiholónak sem volt nyoma a sírban. A kés mellett előkerült vas töredékek közül egyik sem lehetett csiholó.

A 222. sírban egy csomóban került elő egy háromszögletű tűzcsiholó- acél, amelynek hosszú végei lekerekítve, befelé hajlítottak. Ez a késő avar korban gyakori.¹⁷ Ugyanitt két kovakő, a veretes övhöz tartozó szíjvég és bujtató, valamint több vas eszköz és vas töredék is napvilágot látott. A tűzszerszámok és a vas leletek egyértelműen vagy a veretes övre vagy egy másik, szintén vas csattal összefogott övre erősített tarsolyban voltak. Sajnos a sír nagyfokú rablottsága miatt a veretes övből csak a szíjvég, a bujtató és egy vas csat maradtak meg. Szerencsére a sírablók a jobb medence környékét csak részben dűlték fel, így a tarsoly és tartalma többé-kevésbé együtt maradt meg. Maga a tarsoly, az egyik vas röghöz tapadt szerves anyag alapján, textilből készült. A tarsolyban őrzött vas szerszámok funkciójának meghatározása egyelőre bizonytalan. Arra, hogy eredetileg valamilyen kézműves (ötvös?) szerszámok lehetnek, utalhat a kis árszerű (reszelő ?) tárgy (5. ábra 9.), a négyszögletes átmetszetű, egyik végén élbén végződő kis üllő (?), amelynek egyik oldalán valószínűleg poncolótól vagy lyukasztótól származó kerek bemélyedések látszanak (5. ábra 7.), az ívesen kétszer meghajlított lapos vas darab (fogó?, kanál?) (5. ábra 10.). Sajnos éppen az ötvösszerszám-készletekben jellegzetes eszközök nem ismertek még eddig, amit azért is nagyon hiányolunk, mivel a Keszthely-kultúrák leletanyag alapján egyértelmű, hogy a kultúra népe, különösen az ékszerek készítésében, magas fokú technikai tudással rendelkezett. Az ékszereket, a viselet díszeit minden bizonnyal helyben

gyártották. Ezzel szemben, az egyébként is igen ritka ötvösfelszerelésnek eddig nincs nyoma.¹⁸ Természetesen nagy hátrányt jelent ebből a szempontból is, hogy a több ezer síros, több generációs temetőkhöz tartozó telepek közül eddig egy sem ismert.

8. Bujtató

Laposra kalapált vaspántból hajlított bujtató volt a lemezes övveretes 222., 223. és 227. sírban, valamint a 240., griffes-indás veretes sírban. A kutatás ezek megjelenését általában a VII. század közepére teszi és használatával a griffes-indás övek elterjedéséig számol. A 240. sír esetében a közép avar kori hagyomány továbbéléséről lehet szó.

9. Övveretek

A temetőben eddig előkerült övveretek három típusba sorolhatók.

9.1. Lemezből kivágott övvertek

A 67., 95., 227. és 293. sírban bronz lemezből kivágott övveretek láttak napvilágot. Mind a négy sír övveretei más-más jellegűek.

A 67. sírban téglalap alakú, öt nagyfejű nittszeggel felerősített veretek voltak. Az öv bronz csattal volt összefogva, míg a vége felé kb. a felére elkeskenyített öv kis díszítetlen szíjvéggel záródott. A veretek közül négy elől, kettő pedig hátul díszítette az övet. Vagy erre, vagy pedig egy másik, vas csattal záródó övre volt felerősítve vas karika segítségével a késtartó tok. Hasonló övveretek számos temető anyagából ismertek: Vác-Kavicsbánya 203. sír, öntött szíjvégekkel¹⁹, Jászapáti 184. sír²⁰, Ajka-volt téglagyár 1927/10. sír²¹, Tiszafüred 136. sír²² és 1046. sír²³ stb.

A 227. sírban hasonló övdíszek voltak. Ezek egy kivételével, szembe fordított háromszög áttöréssel díszítettek. Ezen kívül téglalap alakú, karikacsüngős veretek és téglalap alakú lyukvédők is voltak a sírban. A szíj vas bujtaton keresztül záródott, de a bolygatás következtében sem a csat, sem az esetleges szíjvégek nem kerültek elő. Éppen bolygatottsága miatt, a veretek sírban való előkerülési helye alapján, nagyon nehéz megmondani, hogy ezek eredetileg hogyan helyezkedtek el. Az sem kizárt, hogy az övet lecsatolva helyezték az elhunyra, de ez ma már teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Ugyanígy nehéz megmondani, milyen díszítőfunkciót láttak el a sűrűn barázdált és az X mintával díszített bronz lapocskák.²⁴ A háromszög áttöréssel, karika csüngővel díszített veretek számos példája ismert: Öskü 47. sír²⁵, Tiszaderzs 4. sír öntött szíjvégekkel²⁶,

Csúny 63. sír²⁷ és 116. sír²⁸, Szirák 26. sír²⁹ és 27. sír³⁰, Alattyán 395. sír³¹ és 700. sír³², Halimba 450. sír³³ és 459. sír³⁴, Homokmégy-Halom 110. sír³⁵, Szeged-Fehértó „A” temető 91. sír³⁶ és 229. sír³⁷, Abony 112. sír³⁷, Alattyán 249. sír³⁸, Jászapáti 233. sír³⁹ és 238. sír⁴⁰, Kisköre 134. sír⁴¹, 57. sír⁴², 136. sír⁴³ és 165. sír⁴⁴, Üllő 132. sír⁴⁵ és Üllő 233. sír⁴⁶, Tiszafüred 476. sír⁴⁷ stb.

A téglalap alakú, bronz lemezből kivágott veretek, akárcsak a háromszög kivágással díszített és karikás veretek a közép avar kor végén, a késő avarkor elején voltak használatban. Ezek mellett gyakran öntött kis- és nagyszíjvégek is megtalálhatók, már egy új divat megjelenését, a griffes-indás stílus elterjedését jelezve. A lesencetomaji bronz lemezből kivágott övveretek is megfelelnek ennek a keltezésnek, mind temetőn belüli helyük, mind a környezetükben előkerült többi sír leletanyaga alapján. Kiegészítésképpen hozzátehetjük, hogy a 67. sír. mindazok ellenére, hogy a temető korai részén került elő, bronz csatja alapján későbbre is keltezhető.

A 95. sír kerek veretei igen ritkának mondhatók. A körívet előrajzoló vonallal és beütögetett pontsorról díszített veretekhez hasonlít közöl Költő L. balatonkiliti, a VII. század utolsó harmadára keltezett 10. sírből.⁴⁹ A két sír övgarnitúrájának összetételében, akárcsak a kerek veretek kivételében vannak eltérések, mindezek ellenére a két sír vereteit elsősorban a díszítés módja kapcsolja össze. A 95. sírt mi még későbbre, legkorábban a késő-avar kor elejére keltezhettük, mivel ez a sír poncolt díszítésű, bronz huzalkarperecet tartalmazó 96. sírra volt rátemetve. Hasonló lehet a Szeged-Fehértó „A” temető 77. sírjának 5 db töredékes verete, amelyet a lelet közlése a közép avar korra keltezett.⁵⁰

Az övveretek közül egy, valamint a téglalap alakú lyukvédők az övet elől, három kerek veret pedig az övet hátul díszítette. Az övet vas csattal fogta össze tulajdonosa, amelyre a jobb oldalon egy csavart huzalú vas karika, a bal oldalon a késtartó volt felerősítve.

Mindössze egy veret díszítette a 293. sírban nyugvó gyerek övét. Az állított téglalap alakú veret közepén levő három nittszeg szolgált a felerősítésre és egyúttal valószínűleg a díszítésre is. Ezt a bronz csattal összefogott öv bal oldalára erősítették fel. Az övről egy vas karika is függhetett, amelyre, az egyik oldalon a hozzátapadt textilnyomok alapján, talán a tarsolyt erősítették fel. Hasonló jellegű övdíszítményt nem találtam.⁵¹ A sír a temető nyugati, késői részén, déli széléhez közel, az S-végű fülbevalók környezetében került elő. A temetkezés késő avar kori keletezését a sírban előkerült gyöngyök, a bronz csat is alátámasztják.

9.2. Lemezből préselt övveretek

A legnagyobb számban a lemezből préselt övveretek kerültek elő. (96., 122., 222., 223., 342., 388. sírok) Közülük díszítési módját tekintve a 223. és a 342. sírok veretei hasonlóak. A 222. és a 388. sírokban a rablás miatt a veretekből csupán egy-egy töredékes darab maradt meg. Valamivel jobb a helyzet a szintén rabolt 122. sír esetében, ahol a veretek közül, erősen töredékes állapotuk ellenére néhány rekonstruálható volt.

A 96. sírban négyszögletes, szélén dudormintás, közepén négyszögletesen kiemelkedő mintával díszített veretek és 1 db téglalap alakú lyukvédő maradt meg. Az övet vas csat fogta össze. A négyszögletes veretek közül négy elől, kettő pedig hátul díszítette az övet. Valószínűleg két mellékszija is volt az övnek, legalábbis a jobb és a bal combcsont mellett előkerült 2, illetve 1 darab, szintén négyszögletes veret elhelyezkedése alapján erre gondolhatunk.⁵² Kisszíjvég nem volt. A vereteket valószínűleg ólomba vagy valamilyen lágy fémbe erősített ácskapocsszerű bronz pántok segítségével erősítették fel. A veretes övre lehetett fel-függesztve vas karika segítségével a késtartó tok. Az övveretek a hasonló, közepén ékkövel díszített veretek utánpótlói lehetnek. Hasonló ismert Bóly 19. sírjából⁵³, távolabbi párhuzamként említhető Sommerein 61. sírjának 7 db verete (3 kis- és 1 nagyszíjvéggel), amelyek előzményét szintén az üvegbetétes veretekben látják a közlők⁵⁴; Pilismarót 4. sír⁵⁵, Tiszafüred 533. sír⁵⁶.

Sajnos csak töredékesen maradtak meg a 122. sír veretei: 2 db, rekonstruálható és 2 db teljesen töredékes, téglalap alakú övveret. Szélén dudoros minta, belsejében ovális kiemelkedő dísz van. Hasonló, lemezből préselt darabokat nem ismerek, de némi hasonlóságot mutatnak a közepén ékköberakással díszített zamárdi 10. sírből⁵⁷ vagy szintén a zamárdi 187. sírből előkerült darabokkal.⁵⁸ A 122. sír darabjai ezek későbbi másolatai lehetnek, amelyek esetében az eredeti köberakást csak ovális kiemelkedő minta jelzi.

Úgyszintén itt került elő két épebb és egy teljesen töredékes kisszíjvég is. Előlapja közepén kis négyszögekből és apró háromszögekből szerkesztett minta díszíti. A kisszíjvégek egyikében a préselt előlapot megerősítő fa alátét is előkerült. Hasonló volt az alább tárgyalandó 223. sír kisszíjvégeinek elő- és hátlapja között is. Ez a megerősítési mód a préselt veretek esetében nem ritka. Hasonlót említenek Rákóczi falva 23. sírjának kettős lemezű övveretei esetében⁵⁹ Tiszavasvári-Petőfi u. 24. sírjából.⁶⁰ Az ösküi és jutasi temető szerves anyagainak vizsgálata során Füzes F. M. is foglalkozott az ösküi 48. sír szíjvégeinek fabetéjével. Vizsgálata során megállapította, hogy ez gertyánból készült, de ennek alapján a korabeli lakókör-

nyezetre, a növényezetre, a fa helyi származására csak akkor következtethetünk, ha maga a szíjvég is helyi készítmény volt.⁶¹ Falapocska alátétet volt a Gerjen-Váradpuszta 6. sír vereteinél.⁶² A fa alátét érdekes esete az öcsödi 3. sírban fordult elő, ahol az öntött, kétoldalas nagyszíjvégebe a készítő fa lapocskát helyezett. A feltáró szerint ebben az esetben a mester, végeredményben szükségtelenül alkalmazta az alátétet, valószínűleg csupán régi reflexei működtek, mivel előzőleg több lemezes veretet készített.⁶³ A kisszíjvégekhez hasonló darabot nem találtam. Némileg hasonló a díszítése, bár itt gyöngyözött keretelésű, az ártándi sír három kisszíjvége.⁶⁴ A lesencetomaji sírban a veretek közül eredeti helyén csak a bolygatatlan medencecsontok alatt volt két téglalap alakú veret és egy kisszíjvég. A többi veret helye bizonytalan. A sírban talált két vas csat közül az egyik a veretes, a másik a ruhát összefogó övet zárta.

Bolygatottsága miatt a veretes övnek csupán töredékei maradtak meg a 222. és 388. sírban. Előbbiben egy bronz lemezből préselt kisszíjvég elő és hátlapja, vas bujtató és négyszögletes vas csat volt. A kisszíjvég egy vas és textil csomóhoz volt hozzátapadva, sajnos éppen a díszített előlap oldalán. A restaurálás során leválasztott veret díszítéséből, ha volt, ma már semmi sem látszik.

Hasonló a helyzet a 388. sír kis lemezes töredékénél is. Díszítése, a közepén téglalap alakú mezőben közepén rombusz, két szélén befelé fordított apró háromszögek, a veret szélén félköríves, karéjos bemélyedésekkel díszített lemezhez hasonló került elő Dormánd-Hanyipuszta 1957. évi szórvány anyagában.⁶⁵ A B temetőt, így a környékén előkerült szórvány anyagot a leletközlő, a hasonló dunapentelei darab alapján, a VII. század második felére keletezi. Sajnos ebben az esetben is a lemez nagyon töredékes állapotban volt. Szabó kisszíjvéggé rekonstruálta. A lesencetomaji darab az előzőnél még kisebb töredék volt és inkább övveretként értelmezhető. Úgyszintén hasonló díszítésű töredékes két kisszíjvég került el Regöly 18. sírjában szögletes szalagkompozícióval díszített négyszögletes övverettel együtt.⁶⁶ A két lesencetomaji sír a temető késő avar kori periódusára keltezhető részén láttott napvilágot.

Négyszögletes alakú, vésett szalagfonatos minta díszítette a 223. és 342. sírban talált övvereteket. A 223. sírban az ónozott bronz lemezbe vésett fonatminta szögletes volt, belül beütögetett pontokkal díszített. A veretek oldala kissé behajló. Az övveretek elhelyezkedését, a sírfeltáskor rögzített adatok szerint, a 14. ábra mutatja be. Valószínűleg a késtartó tok vas karikán keresztül volt az övre erősítve, legalább is a mellette

előkerült vastörédékek alapján erre következtethetünk. Hasonló veretek számos lelőhelyről ismertek. Így Váchartyán 6. sírból, egy kis- és nagyszíjvéggel⁶⁷, Győr 94. sír⁶⁸ és 796. sír⁶⁹; Öskü 46. sír⁷⁰ és 64. sír⁷¹, Jutas 146. sír⁷², Cikó 373. sír⁷³; Szekszárd-Bogyiszlói út 423. sír⁷⁴ és 450. sír⁷⁵, Homokmég-Halom 56. sír⁷⁶ és 162. sír⁷⁷, Tiszaderzs 16. sír⁷⁸, Keszthelyi temető⁷⁹, Alattán 185. sír⁸⁰ és 581. sír⁸¹, Kisköre 37. sír⁸², Regöly 63. sír⁸³, Kiskörös A. sír⁸⁴, Halimba 51. sír⁸⁵, 109. sír⁸⁶ és 121. sír⁸⁷, Tiszafüred 214. sír⁸⁸, 451. sír⁸⁹ stb.

Némiképp eltért a 342. sír övének díszítése. Az apró beütögetett pontokkal díszített fonatminták a négy sarokban levő nittszegeket, illetve ezek „imitációit” köztölték össze két sorban, középen négyszögletes, az egyik veret esetében X mintával díszített részt alakítva ki. A nittszegeket kör alakú fonatminta veszi körül. Hasonló, középen kőberakással díszített darabok ismertek többek közt Jutas 144. sírjából.⁹⁰ Ennek egyszerűbb, későbbi változata a lesencetomaji, amikor a kőberakás helyét, a középső mezőt üresen hagyják vagy kis X-mintával díszítik. Utóbbihoz hasonló ismert Halimba 111. sírjából⁹¹, Tiszaderzs 41. sírjából⁹², Balatonfűzfő-Nitrokémia homokbánya 22. sír⁹³, Kecskemét-Ballószög ezüstveretekkel díszített szablysíri férfi sírja 4 ólombetétes ezüst verettel. Felerősítésükre az ólomba ágyazott nittszegek szolgáltak, így a veret négy sarkában jelölt szegfejek csak díszítették a lapot⁹⁴, Kölked-Feketekapu 653. sír⁹⁵, Tiszafüred 312. sír⁹⁶, 647. sír⁹⁷ és 983. sír⁹⁸ stb.

A veretek közül három az öv elejét díszítette. A 13. ábra 6. számú, eredetileg két kis nittszegről, nehéz megmondani, hogy ezek veret részei voltak vagy pedig maga a két nittszeg jelentette a díszet. Az öv vas csattal záródott és a vas kés karika segítségével vagy erre vagy pedig egy másik vas csattal összefogott övre volt felerősítve.

A vereteket készítésük alapján a VII. század harmadik harmadára, a közép avar korra keltezhetjük, míg a sírokat már a késő avar kor elejére.

Röviden meg kell említenünk a 204. sírban, a dinnyemag alakú gyöngyök közé felfűzött kis csüngőket. Közülük a 12. ábra 1-2. számú darabjai minden bizonnyal egy kissíjvéghhez tartozhattak. Talán olyan övdíszhez, mint amelyet Ján Pastor a Hranicná pri Hornáde/Kenyhec (Szlovákia) temető 88. sírjából⁹⁹ vagy Szalontai Csaba Mindszent-Bozó-tanya 14. sírjából¹⁰⁰ mutat be. A sír másik csüngőjét bronz lemezből vágta ki és eredetileg karikás csüngőjű veret volt, legalább is a két kis lyuk erre utal. Hasonló, szintén dinnyemag alakú gyöngyökkel, Cikó 123-124. sírjából¹⁰¹ került elő.

Áttekintve a bronz lemezes övvereteket szembeötlő, hogy a hasonló korú avar temetők lemezes övgarnitúráiban a kissíjvégek sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint Lesencetomajon. Míg az előző esetben az övek egyszerű szerkezetét általában a fiatalabb életkorhoz kötik, esetünkben ezt ezzel nem magyarázhatjuk, mivel olyan felnőttek sírjaiból is hiányoznak, amelyek rabolatlanok voltak. Még feltűnőbb, és ez szinte jellemző a tomaji övgarnitúrákra, hogy hiányoznak a nagyszíjvégek.¹⁰² Az övgarnitúrák összetétele viszonylag egyszerű: veretek, lyukvédők, kissíjvég, bujtató és csat.

A veretek száma, bár az övveretes sírok közül több rabolt volt, *átlagosan* 4. (95., 122., 223., 342.) Hat darab volt a 67. sírban, míg kb. 11 darab a 96. és 227. sírokból. Egy veretke volt a 293. és a teljesen kirabolt 388. sírban.

A téglalap alakú *lyukvédők* száma *átlagosan három darab*, bár nem kötelező részei az övdíszeknek. (95., 223., 227., 342.) Egy darab volt a 96. sírban.

Kissíjvégek viszonylag ritkán kerülnek elő, ezek száma *általában három*. Egy darab volt a rabolt 222. sírban, míg a 67. sír kis síjvége valószínűleg nem melléksíjat, hanem az elkeskenyített övsíj végét díszítette.

Bujtató, minden esetben vasból, csak három sírből ismert, közülük kettő rabolt volt. Ez azt jelzi, hogy a bujtatón keresztül záródó öv *nem volt általános szokás*.

A lemezből kivágott vagy préselt övveretek készítése idejét mind formájuk, mind díszítésük alapján a közép avar korra tehetjük, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek viselete hosszú időn keresztül megfigyelhető. Az utolsó ilyen övveretes sírok már a griffes-indás, késő avar korra keltezhető sír közelében, a temető nyugati, késői részének határára, láttak napvilágot. Ezt támasztják alá a "kettős sírok" női temetkezéseinek leletei vagy a környezetükben feltárt más sírok anyaga is. Ezen kívül bronz csatja alapján későbbi időre kell kelteznünk a 67. sír övvereteinek földbekerülését, akár csak a karperece alapján késő avar korra keltezhető 96. és a rátemetett 95. sírt is, bár mindhárom a korai temetőrészben volt, valószínűleg utólagos temetkezések. A közép avar korra keltezhető övveretes sírok egyúttal újabb bizonyítékát adják annak a korábbi véleményünknek, hogy általában a kultúra korai időszakára (kora avar kor) keltezett kiskosaras mellékletű női sírok, - legalább is a lesencetomaji temető esetében, - szintén a közép avar korban kerültek a földbe. Temetőnkben egyelőre sem a jól keltezhető női, sem a férfi sírok nem igazolják a kultúra népének megjelenését a kora avar korban.¹⁰³

9.3. Öntött bronz övveretek

A lesencetomaji temetőben ez idáig csupán egy esetben, a temető késői, nyugati részén feltárt 240. sírból került elő griffes-indás övgarnitúra. A hasonló övgarnitúrákkal összevetve a veretek száma, az öv szerkezete hasonló volt, mint más avar temetőben. (6 db övveret, 3 kisszj, 1 nagyszj, 4 mellékszj dísz, 3 lyukvédő, indadíszes csat, övforgó, vas bujtató). A veretek elhelyezkedését rekonstrukciós rajzon, a 20. ábrán mutatjuk be. A sírt a késő avar korra keletezhetjük.

Itt kell megemlíteni a 237. sírban, a tarsolyban talált kis öntött, eredetileg csüngős indadíszes veretkét, amely a sírt a késő avar korra keletezi.

Összefoglalás

A lesencetomaji temető 11 övvertes sírja az eddig feltárt 394 sírnak kevesebb, mint 3%-t teszi ki.¹⁰⁴ Ez az arány a Keszthely-kultúras temetőkben nem szokatlan.¹⁰⁵ Továbbá, a lemezes övgarnitúrák nagyobb száma az öntött veretek rovására sem egyedülálló jellegzetesség a tomaji temetőben, mivel a többi temető anyaga is hasonló képet mutat. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a tisztán Keszthely-kultúras leletanyagot tartalmazó temetőkre egyáltalán nem jellemzőek az övvereteket tartalmazó sírok és közülük is elsősorban a közép avar korra keltezhető garnitúrák tűnnek ki gyakoribb előfordulásukkal. Más kérdés, hogy ezek a jellegzetességek mivel magyarázhatók: viseleti szokásokat tükröznek vagy más oka volt ezek hiányának. Egyféle megoldást kínál Kiss G., aki a Keszthely-kultúrával kapcsolatos, általánosan elterjedt, de megítélés szerint korántsem bizonyított, történeti eseményekkel hozza kapcsolatba mind a veretes övek előfordulásának kis számát, mind a felnőtt férfiak csekély számát.¹⁰⁶ Véleménye szerint a férfiakat „katonai szolgálatra kötelezték...” A VIII. század közepe táján a szabad harcosnak kijáró övgarnitúrák is eltűnnek sírjaikból. Ennek oka vagy az, hogy rangjukat veszítették, vagy pedig a keresztény vallás valamiféle megerősödése, esetleg az, hogy az elszegényedés miatt mindin-

kább melléklet nélkül temetkeztek.¹⁰⁷ Az idézett vélemény első felének némiképp ellentmond az a tény, hogy sem Lesencetomajon, sem más Keszthely-kultúras temetőben fegyvereknek nincs nyoma. Feltehető, hogy katonai szolgálatra csak olyan férfiakat lehetett besorozni, akik legalábbis értettek valamilyen fegyver forgatásához, azt esetleg nap mint nap gyakorolják is. Így a fegyvermelléklet, legalább is az övveretes sírokban, elvárható lenne. Kétséges, de legalább is pontosítani érdemes lenne a „szabad harcos” kifejezés használatát. Egyrészt, mert ennek alapján a Keszthely-kultúrán, egy-egy közösségen belül fennálló valamilyen - egyelőre nem nagyon bizonyítható - társadalmi különbségre, esetleg idegen származásúakra (?) kéne gondolnunk, másrészt nehezen lehetne például a 95. és a 96. sírban feltárt két inf. I. korú gyereket (0-7 év) harcosnak nevezni.¹⁰⁸ Azzal viszont teljes mértékben egyetérthetünk, hogy a késő avar korra keltezhető övveretes garnitúrák száma igen kevés, sőt úgy tűnik, hogy ezek elvesztik általában is a jelentőségüket, értelmüket: a törött vagy az övről levett vereteket vagy tarsolyba vagy pedig nyakláncba fűzve viselik, bár ezek száma sem túl sok. Ennek okát egyelőre csak találgathatjuk, mivel a temető eddig feltárt legkésőbbi sírjainak egy része a leletek mennyiségét tekintve nem mutat elszegényedésre. Ennek, legalább is a közösség egy részénél, nincs nyoma. Nem biztos, hogy a gazdagságot csak az előkerülő arany tárgyak mennyiségével lehet és kell mérni. Úgyszintén a késői időszakra keltezhető síroknál tapasztalható különösen a favödörmellékletes sírok számának gyarapodása, sőt egész pontosan, a temető eddig feltárt nyolc vödörmelléklete, egy bizonytalan esetet leszámítva, mind késői sírból ismert. Amennyiben az ilyen jellegű mellékletadást kapcsolatba hozzuk a pogány hitvilággal, akkor inkább elpogányosodásról kéne beszélnünk a késői időszakban.¹⁰⁹

A fenti, viszonylag kis számú, leletanyag alapján természetesen messzemenő következtetéseket nem tudunk levonni. Az övveretes sírok fontos, koránt sem elhanyagolható kiegészítői lehetnek a többi tárgytypus vizsgálata során nyert eredményeknek.¹¹⁰

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő
 ArchHung = Archaeologia Hungarica
 ArchKözl = Archaeologiai Közlemények
 Arrabona = A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Évkönyve
 ComArch = Communicationes Archaeologicae Hungariae
 DissPann = Dissertationes Pannonicae
 EgriMÉ = Agra. Az egri Múzeum Évkönyve
 FA = Folia Archaeologica
 JPMÉ = Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve
 Monumenta HAAP = Monumenta Hungariae Archaeologicae Aevi Praehistorice
- BAKAY 1973 = BAKAY K.: Az avarok időrendjéről. SMK 1.1973. 5-86.
 BÁRDOS 1995 = BÁRDOS, E.: La necropoli di Zamárdi. In.: Gli Avari. 1995. 151-163.
 BÁRDOS 1996 = BÁRDOS E.: Az avarokori öntött bronz korongok viseleti szokásához a zamárdi avar temető alapján. I. SMK 12. 1996. 47-106.
 BÓNA 1957 = BÓNA I.: Az úrböpusztai avar temető. ArchÉrt 84. 1957. 155-174.
 DAIM-LIPPERT 1984 = DAIM, F. - LIPPERT, A.: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. In.: Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien 1984
 DAIM 1996 = DAIM, F.: Die Bayern, die Nachbarn der Awaren westlich der Enns. In.: Hunnen+Awaren. Eisenstadt 1996. 308-315.
 FANCSALSZKY 1999 = FANCSALSZKY G.: Három avar kori temető Tiszavasváriban. ComArch 1999. 107-141.
 FERENCZY 1963 = FERENCZY L.: A váchartyáni avarokori temető. ArchÉrt 17. 1963. 84-107.
 FETTICH 1943 = FETTICH N.: Győr a népvándorlaskorban. Győr 1943
 FÜZES 1964 = FÜZES F. M.: A jutasi és ösküi avarokori temetők növényleletei. VMMK 2. 1964. 437-458.
 GARAM 1975/a = GARAM, É.: The Homokmégy-Halom Cemetery. In: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Ed.: Kovrig I. Budapest 1975. 12-48.
 GARAM 1975/b = GARAM, É.: The Szebény I-II Cemetery. In: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Ed.: Kovrig I. Budapest 1975. 49-120.

- MFMÉ = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
 MFM -StudArch = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve-Studia Archaeologica
 Savaria = A Vas Megyei Múzeumok Értesítője
 SMK = Somogyi Múzeumok Közleményei
 SzMMK = A Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei
 Tisicum = A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve
 VMMK = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
 WMMÉ = A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve

- GARAM 1979 = GARAM, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. Fontes Archaeologicae Hungariae. Budapest 1979
 GARAM 1995 = GARAM, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Vol.3. Budapest 1995
 GERE 1991 = GERE L.: Előzetes jelentés a Gerjen-Váradpusztai avar temető feltárásáról. MFMÉ (1984/85-2) 1991. 221-239.
 HAMPEL 1894 = HAMPEL J.: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. I-II. Budapest 1894
 HAMPEL 1905 = HAMPEL, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I-III. Braunschweig 1905
 HORVÁTH 1935 = HORVÁTH T.: Az üllői és a kiskőrösi avar temető. ArchHung. 19. 1935.
 JUHÁSZ 1995 = JUHÁSZ, I.: Avarzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 2. Red. É. Garam-T. Vida
 KISS A. 1996 = KISS, A.: Das frühawarenzeitliche gepidische und spätawarenzeitliche Gräberfeld von Kölked-Feketekapu-A. Budapest-Wien 1996
 KISS G. 1992 = KISS G.: Adatok a Keszthely-kultúra kutatástörténetéhez. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. 30-32. (1987-1989) 1992. 245-252.
 KISS G. 1996 = KISS G.: A lukácsnémeti avar temető 8. számú lovassírja. Savaria-Pars Archaeologica 22/3. 1996. 107-143.
 KISS-SOMOGYI 1984 = KISS G.-SOMOGYI P.: Tolna megyei avar temetők. DissPann Ser. III. Vol. 2. Budapest 1984
 KOVRIG 1963 = KOVRIG, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung 40. Budapest 1963

- KOVRIG 1975/a = KOVRIG, I: The Dévaványa Cemetery. In: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Ed.: Kovrig I. Budapest 1975. 121-148.
- KOVRIG 1975/b = KOVRIG, I: The Tiszaderzs Cemetery. In.: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Ed.: Kovrig I. Budapest 1975. 209-236.
- KÖLTŐ 1994 = KÖLTŐ L.: VII-VIII. századi avar temető Balatonkiliti határában. SMK 10. Kaposvár 1994. 37-72.
- LÁSZLÓ 1941 = LÁSZLÓ GY.: Adatok az avarság néprajzához. ArchÉrt 2/3. 1941. 175-204.
- LIPP 1884 = LIPP V.: A keszthelyi sírmezők. Monumenta HAAP 1884.
- MADARAS 1993 = MADARAS L.: Avar temetőrészlet Öcsöd határában. Tisicum 1993. 181-224.
- MADARAS 1994 = MADARAS, L: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti. Avar Corpus Füzetek 2. 1994.
- MADARAS 1995 = MADARAS, L: The Szeged-Fehértó „A” and „B” cemeteries. Avar Corpus Füzetek 3. 1995.
- MEDGYESI 1992 = MEDGYESI P.: Néhány megjegyzés a közép és késő avar kor időrendjéhez. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 30-32. (1987-1989) 1992. 253-267.
- NAGY 1992 = NAGY M.: Kora avar kori sírleletek Budapestről. Megjegyzések az avar kori állatornamentikához. ArchÉrt 119. 1992. 15-42.
- NAGY 1998 = NAGY, M: Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest. I-II. Monumenta Avarorum Archaeologica. Budapest 1998, Red.. É. Garam-T. Vida
- PASTOR 1968 = PASTOR, J: Skelettgräberfelder aus dem VII. und VIII. Jahrhundert in der Ostslowakei. Študijné Zvesti 16. 1968. 175-182.
- PÁSZTOR 1989 = PÁSZTOR A.: A bólyi avarkori temető értékelése. JPMÉ 35. 1989. 127-141.
- PÁSZTOR 1996 = PÁSZTOR A.: A Csákberény-orondpusztai avar kori temető gyöngyleleteinek tipokronológiai vizsgálata. Savaria-Pars Archaeologica 22/3. 1992-1995 (1996) 37-83.
- S. PERÉMI 1991 = S. PERÉMI Á.: A Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúras temető. (Előzetes jelentés). MFMÉ 1991-2. 155-169.
- S. PERÉMI 2000 = S. PERÉMI Á.: A Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúras temető fülbevalói. VMMK 21. 2000. 41-75.
- S.PERÉMI 2001 = S. PERÉMI Á.: Ajka-volt téglagyár késő avar kori sírjai. WMMÉ 23. 2001.161-220.
- PÓSTA 1895 = PÓSTA B.: Sziráki ásatások (Nógrád m.) ArchKözl 19. 1895. 55-86.
- RHÉ-FETTICH 1931 = RHÉ, GY.-FETTICH, N: Jutas und Öskü. „Seminarium Kondakovianum”, Prag 1931
- ROSNER 1999 = ROSNER, GY: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói StraÙe. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 3. Red. É. Garam-T. Vida
- SELMECZI -MADARAS 1979-80 = SELMECZI L - MADARAS L.: Avarkori és X-XII. századi magyar köznépi sírok Rákóczi-falván. SzMMK 1979-80. 141-172.
- SÓTÉR 1895 = SÓTÉR Á.: Ásatások a csunyi sírmezőn. ArchKözl. 19. 1895. 117-134.
- SZABÓ 1966 = SZABÓ J. GY: Az egri múzeum avarkori emlékanyaga II. Sírleletek Dormánd-Hanyipusztáról. EgriMÉ 1966. 29-52.
- SZABÓ 1975 = SZABÓ, J. GY: The Pilismarót Cemetery. In: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Ed.: Kovrig I. Budapest 1975. 241-278.
- SZABÓ 1939 = SZABÓ K.: A Kecskemét-Ballószögi avar sír. FA 1939. 185-187.
- SZALONTAI 1995 = SZALONTAI CS.: Avar kori lelőhelyek és leletek Mindszentről. MFMÉ-StudArch I. 1995. 183-209.
- TETTAMANTI 2000 = TETTAMANTI, S: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 4. Red. É. Garam-T. Vida
- TOMKA 1972 = TOMKA P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. Kés a sírban. Arrabona 14. 1972. 27-75.
- TOMKA 1992 = TOMKA P.: Régészet és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában. In.: Hiedelmek, szokások az Alföldön. Nagykőrös, 1992. 65-73. Szerk.: Novák L.
- TÖRÖK 1998 = TÖRÖK, GY: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba. Das awarische Corpus. V. Debrecen-Budapest 1998, Szerk.: Madaras L.
- WICKER 1984 = WICKER E.: Avar kori temető Csólyospáloson. Az 1983. évi leletmentés néhány eredménye. In.: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. 1984, Szerk.: Sztrinkó I.
- WOSINSZKY 1894 = WOSINSZKY M.: A czikoi (Tolna m.) sírmező. ArchKözl 17. 1894. 35-101.

¹ A rajzokat Sári Jánosné készítette, akinek ez úton is köszönetet mondok a munkájáért.

² A teljesség kedvéért meg kell említeni a 2001. évben feltárt 418. sírt. A Ny-K-i tájolású, hanyatt fektetett nő a mellékletek alapján a késői időszakra keltezhető. A dinnyemag alakú gyöngyök közé egy csüngős, griffes-indás veret és egy bronz karika volt felfűzve. A lelet restaurálás alatt van.

³ A lesencetomaji leletanyag eddig elvégzett és részben megjelent feldolgozása alapján a temetőn belül a „korai időszak” a 670-es éveket, míg a „késői időszak” már a IX.

századot jelenti. Értelemszerűen az „átmeneti időszak” e két időpontot közti átmenetet jelzi, ami különösen a női leletanyagban bekövetkezett változásokkal jól dokumentálható.

- ⁴ Ezzel kapcsolatban S. PERÉMI 2000. 41.
- ⁵ Közeliében volt a 237. sír, a tarsolyban őrzött kis verettördékekkel, valamint a 204. sír, a nyakláncba fűzött csüngőkkel.
- ⁶ Remélhetőleg ezzel a megállapítással nem tévedünk nagyon, mint arra a hasonló kettős sírok értelmezése kapcsán a buktatókra Tomka Péter is felhívta a figyelmet. (TOMKA 1992. 71.). Sajnos egyelőre az ásatási megfigyeléseken kívül más módszer nem áll rendelkezésre, hogy a leletanyag alapján közel azonos időben eltemetettek közti időkülönbségre következtetni tudjunk.
- ⁷ A 227. sír nyugati végében talált néhány gyöngyszem bizonyosan a mellette levő női sír kirablásakor kerültek ide.
- ⁸ PÁSZTOR 1996. 49.
- ⁹ Ennek kapcsán meg kell említenünk, hogy a juvenilis (15-19. év) korig antropológiailag a nemeket nem lehet meghatározni. Ebben a vonatkozásban csak a nagyon jellegzetes, elsősorban női sírokból is ismert mellékletek segíthetnek. (Például: inf II. 80. kosaras fülbealós kislány sírja.) Úgy tűnik, legalább is a ránk maradt leletek alapján, hogy egyébként a gyerekek nagyjából egységes viseletben jártak. Hasonló a helyzet a 96. sír esetében is, ahol az övveretek alapján fiúra kell gondolnunk, aminek a karperec jelenléte ellentmond. És ebből a szempontból a felnőttek viseleti szokásai sem segítenek. Így antropológiai vizsgálattal a 235. sírt juv. férfinak határozták meg, bár a két csat, karika és kés mellett volt egy hasonló karperec is. Ezzel szemben a 232. sírt ad. nőnek, akinek a sírjában több vas karika, kés, két csat és egy karperec is volt. Elképzelhető, hogy a karperec viseletének divatja ebben a közösségben nem volt nemekhez kötve.
- ¹⁰ Temetőnkben eddig összesen 11 db hasonló bronz csat került elő, kivétel nélkül késői időszakra keltezhető sírokból.
- ¹¹ KOVRIG 1963. 158.
- ¹² KOVRIG 1963. 156-158.
- A 240. sír csatjáról szólva feltűnő, hogy viszonylag ritka az ovális csatkeretű, szögletes csattestű, öntött csatok száma, különösen az indadiszéseké. Hasonló Győr-Téglavető dűlő 652. sír, egybeöntött csatkeret és csattest (FETTICH 1943. 35., XXVI. tábla 2.); Halimba 184. sír (TÖRÖK 1998. 35., Taf. 18. 184/1.) Hasonló ovális csatkarika, szögletesen záródó csattesttel és griffes díszítéssel: Orosháza-Bónum téglagyár 62. sír (JUHÁSZ 1995. 25-26., Taf. V. 62/1.); Tiszaderzs 25. sír (KOVRIG 1975/b. 221., Fig. 6. 25/1.); Keszthelyi temető, griffes-indás övveretekkel és indadiszés kis- és nagyszíjvégekkel (HAMPEL 1894. 110-111., CV. 5. és LIPP 1884. 24., IV. tábla 95.)
- Gyakoribb, hogy a csattest és a csatkarika is szögletes: Győr 194. sír indadiszés (FETTICH 1943. 21., XVI. tábla 1.), Szebény I. 69. sír, indadiszés (GARAM 1975/b. 79.,

Fig. 7., 69/1.); Dévaványa 1. sír, griffes (KOVRIG 1975/a. 26., Fig. 3. 1/8.); Csúny 54. sír indás díszítéssel (HAMPEL 1894. 412-413., CCLXXV. tábla 4.) és 127. sír (HAMPEL 1894. 422-423., CCLXXXIII. tábla 2.).

- ¹³ TOMKA 1972. 63.
- ¹⁴ KISS G. 1996. 109., I. tábla 36-37., övrekonstrució 4. kép
- ¹⁵ WICKER 1984, 31.
- ¹⁶ LÁSZLÓ 1941. 175-186.
- ¹⁷ BÓNA 1957. 164.
- ¹⁸ Talán eredetileg szintén ötvös tárgyai voltak a 336. sírban előkerült két töredékes kalapácsvég, hengeres szerszámnyél (?), stb.
- ¹⁹ TETTAMANTI 2000. 45., Taf. 10. 203/1-9.
- ²⁰ MADARAS 1994. 55., 125., Taf. XXVII. 184/3.
- ²¹ S. PERÉMI 2001. 166-167., 9. kép 7-22.
- ²² GARAM 1995. 23., Abb.9., Taf. 69. 136/2-11.
- ²³ GARAM 1995. 123., Taf. 143. 1046/1-14.
- ²⁴ Távoli párhuzamként esetleg a Csepelen 1955-ben előkerült szórvány sírlelet hasonló díszítésű négy kisszíjvégét említhetjük. NAGY 1992, 18., 3. kép 10-13.; NAGY 1998., I/ 188.; II/Taf. 130. B. 7-10; Taf. 190. 5-8.
- ²⁵ RHÉ-FETTICH 1931. 47., XV. tábla 28-33.
- ²⁶ KOVRIG 1975/b, 212., 228., Fig. 3. 4/6-11.
- ²⁷ SÓTÉR 1895. 101. 63. sír/6-10.
- ²⁸ SÓTÉR 1895. 109., ábra 108. oldal. 116/3-6.; HAMPEL 1894. CCLXXXI. tábla 3-6.
- ²⁹ PÓSTA 1895. 65., ábra 66., 13.
- ³⁰ PÓSTA 1895. 65-66., ábra 66. 14-19.
- ³¹ KOVRIG 1963. 38., Taf. XXVI. 32-43.
- ³² KOVRIG 1963. 58-59., Taf. XLIV. 3-9.
- ³³ TÖRÖK 1998. 58., Taf. 45. 450/ 3-4., öntött nagy- és kisszíjvégekkel
- ³⁴ TÖRÖK 1998. 59., Taf. 47. 459/3-4., öntött nagyszíjvéggel
- ³⁵ GARAM 1975/a. 31-32., Fig. 10. 110/3-6., karika-csüngős övveret öntött síjvégekkel
- ³⁶ MADARAS 1995. 25., Plate 15. 91/4., kettős karika-csüngővel, kis- és nagyszíjvégekkel stb.
- ³⁷ MADARAS 1995. 37., Plate 24. 229/1.
- ³⁸ HAMPEL 1905. Taf. 471. 3., 8-9.
- ³⁹ KOVRIG 1963. 29., Taf. XX. 43-50.
- ⁴⁰ MADARAS 1994. 66., Taf. XXXV. 233/1.
- ⁴¹ MADARAS 1994. 67., Taf. XXXV. 239/3.
- ⁴² GARAM 1979. 27. Taf. 21. 134/11-15.
- ⁴³ GARAM 1979. 19. Taf. 13. 57/37-42.
- ⁴⁴ GARAM 1979. 33. Taf. 25. 165/21-33.
- ⁴⁵ GARAM 1979. 27. Taf. 21. 136/29-32.
- ⁴⁶ HORVÁTH 1935. 19., VII. tábla 6-9.
- ⁴⁷ HORVÁTH 1935. 28., XVI. tábla 2-10.
- ⁴⁸ GARAM 1995. 64., Taf. 94. 476/7-11.
- ⁴⁹ KÖLTŐ 1994. 41., 57., 5-6. kép és II. tábla 11-15.
- ⁵⁰ MADARAS 1995. 23., 62., Plate 12. 77/1.
- ⁵¹ Tomka Péter lektori véleményében az általam egyedüli párhuzamként említett, többé-kevésbé hasonló nemesvölgyi darabot (Nemsvölgy/Edelstel, Ausztria, megjelent: HAMPEL 1894. 138, CXXXVIII. 1.; HAMPEL 1905, Taf. 108. 1.) elvetette.

- ⁵² Lehet, hogy a zamárdi temető korongos sírjaiban megfigyelt korongszójazathoz hasonló szerepe volt (?), ahol a VII. század vége felé, a VIII. század elején a szíjjazat díszítéséhez lemezes vereteket is felhasználtak. (BÁRDOS 1996. 79.)
- ⁵³ PÁSZTOR 1989. 134. I.t.3. a I.t.1
- ⁵⁴ DAIM-LIPPERT 1984. 40., Taf. 41. 2/5-2/11.; Taf. 135. 5-11.
- ⁵⁵ SZABÓ 1975. 245., Fig. 4. 4/2-4.
- ⁵⁶ GARAM 1995. 71., Taf. 99. 533/1-8.
- ⁵⁷ BAKAY 1973. 5., 4. ábra felső sor; III. tábla 1-6.; ugyanerről DAIM 1996. 314-315. Farbtafel S. 298.
- ⁵⁸ BÁRDOS 1995. 159.
- ⁵⁹ SELMECZI-MADARAS 1979-80. 148.
- ⁶⁰ FANCSALSZKY 1999. 114., 6. kép 1-7.
- ⁶¹ FÜZES 1964. 445. 452.
- ⁶² GERE 1991. 224.
- ⁶³ MADARAS 1993. 204.
- ⁶⁴ HAMPEL 1894. 484., CCCXXVIII. tábla 17-19.
- ⁶⁵ SZABÓ 1966. 45, 13. ábra, XII. tábla 11.
- ⁶⁶ HAMPEL 1894. 444, CCC. tábla 2-3.; KISS-SOMOGYI 1984. 130., 141., 58. tábla 2-3.
- ⁶⁷ FERENCZY 1963. 85; 4. kép 1-9.; 104.
- ⁶⁸ FETTICH 1943. 18, XV. tábla 1-7.
- ⁶⁹ FETTICH 1943. 41, XXXV. tábla 18-19.
- ⁷⁰ RHÉ-FETTICH 1931. 46., XIII. tábla 1-4.
- ⁷¹ RHÉ-FETTICH 1931. XVII. tábla 10-12.
- ⁷² RHÉ-FETTICH 1931. VI. tábla 29-30.
- ⁷³ KISS-SOMOGYI 1984. 25. tábla 373/2-4.
- ⁷⁴ ROSNER 1999. 58., Taf. 29. 423/2-11.; Taf. 75. 6-7.
- ⁷⁵ ROSNER 1999. 60-61., Taf. 31. 450/2-15.; Taf. 76. 4-7.
- ⁷⁶ GARAM 1975/a. 29., Fig. 56/7-12.-24.
- ⁷⁷ GARAM 1975/a. 34., Fig. 14. 162/3-17.
- ⁷⁸ KOVRIG 1975/b. 221., Fig. 4. 16/1-8.
- ⁷⁹ HAMPEL 1894. 106-107. C. tábla 2-3.; CI. tábla 5.
- ⁸⁰ KOVRIG 1963. 24., Taf. XV. 24-36.
- ⁸¹ KOVRIG 1963. 51., Taf. XXXVII. 37-45.
- ⁸² GARAM 1979. 15., Taf. 10. 37/11-15.
- ⁸³ HAMPEL 1894. 452., CCCIX. tábla 9-16.
- ⁸⁴ HORVÁTH 1935. 35., XXIII. tábla 14-21 c.
- ⁸⁵ TÖRÖK 1998. 21., Taf. 5. 51/1.
- ⁸⁶ TÖRÖK 1998. 27., Taf. 12. 108/3-4.
- ⁸⁷ TÖRÖK 1998. 28., Taf. 14. 121/2-6.
- ⁸⁸ GARAM 1995. 34., Taf. 75. 214/1-5.
- ⁸⁹ GARAM 1995. 60., Taf. 92. 451/1-9f.
- ⁹⁰ RHÉ-FETTICH 1931. 30., VII. tábla 1-11.
- ⁹¹ TÖRÖK 1998. Taf. 13. 111/4.; Taf. 58. 2. és 80.
- ⁹² KOVRIG 1975/b. 218. Fig. 8. 41/5-7.
- ⁹³ Publikálatlan, Cs. Dax Margit feltárása 1977-ben, LDM állandó kiállítás
- ⁹⁴ SZABÓ 1939. 185. I. tábla 16-19.
- ⁹⁵ KISS A. 1996. Taf. 102. 653/2-7.
- ⁹⁶ GARAM 1995. 44., Taf. 82. 312/2-8.
- ⁹⁷ GARAM 1995. 83., Taf. 109. 647/3-9.
- ⁹⁸ GARAM 1995. 115., Taf. 138. 989/1-7.
- ⁹⁹ PASTOR 1968. Abb.3. 1-5.
- ¹⁰⁰ SZALONTAI 1995. 191., 5. kép 4-11
- ¹⁰¹ WOSINSZKY 1894. 52-53.; KISS-SOMOGYI 1984. 10. tábla 123-124/3.
- ¹⁰² Más kérdés, hogy ezt a megfigyelést vonatkoztathatjuk-e általában a Keszthely-kultúrák általános viseleti szokására.
- ¹⁰³ Ehhez kapcsolódik a 2001. évi ásatási megfigyelésünk is. Terveink szerint a korai, keleti temetőrésztől még keletebbre kezdtük meg a feltárást. Ennek során részben szerettük volna behatárolni a temető keleti szélét, részben arra számítva, hogy az általunk eddig ismert korai síroknál esetleg még korábbiakra elsősorban itt számíthatunk. Meglepetésre az itt feltárt sírok leletanyaga a temető késői anyagával volt azonos, vagyis az általunk ismert korábbi síroknál nem volt még korábbi, sőt mint kiderült, a késői időszakban az addig üresen hagyott keleti részt is temetkezőhelynek használták fel.
- ¹⁰⁴ Hozzátehetjük, hogy a 2001. évben feltárt sírok (a feltárt sírok száma 432.) között sem volt övveretes melléklet, így ez az arány még kevesebb: kb. 2,5 %.
- ¹⁰⁵ Hasonló eredményre jutott Kiss G. is, aki a dobogói temető hiteles adataiból kiindulva megállapítja, hogy a biztosan 150 férfi sírból 14-ben volt övveret, vagyis kevesebb, mint 10 %-ban.
- ¹⁰⁶ Hasonló eredményre vezettek a lesencetomaji temető előzetes vizsgálata (S. PERÉMI 1991. 160-161.) és az antropológiai vizsgálatok is. Részletesebb elemzés nélkül: a nők aránya a férfiakhoz mérten a kétszeresére tehető, a gyerekek száma pedig közel annyi, mint a nőké. Mindezekhez még hozzátehetjük, hogy a lesencetomaji csontvázak, akárcsak más hasonló temetők csontanyaga, nagyon rossz megtartású, több sír esetében a vázból semmi sem marad meg és csupán vagy a sír mérete, vagy a leletek alapján tudunk következtetéseket levonni. Példaként említhetjük a 105. vagy 106. gyerek méretű sírokat, amelyekben csupán a nyaklánc maradt meg. E két sír az antropológiai vizsgálatban nem szerepel, de régészeti szempontból a gyerek sírok közé kell sorolni. Ezzel szemben kb. 20 váz esetében a mellékletek alapján az elhunytat férfinak véltem, míg az antropológiai vizsgálatok szerint nők lehettek.
- ¹⁰⁷ KISS G. 1992. 250.
- ¹⁰⁸ Egyébként ez az adat arra utal, hogy a lesencetomaji közösségben a felövezés szertartására, ha nem is jellemző módon, de igen fiatal korban is sor kerülhetett. Hasonló példákat sorol fel Medgyesi Pál is, idézve Kovrig Ilonának ezzel kapcsolatos megállapítását, mely szerint „azok a gyerekek, akiknek az apja fontos társadalmi szerepet játszott — különösen, ha az apjuk hamar meghalt — már a felnőtt kor elérése előtt övet kaptak.” (MEDGYESI 1992. 254-255.; KOVRIG 1963. 216.) Mindezek mellett elképzelhetőnek tartom, hogy az övet csak temetéskor adták a gyerekekre, aki már nem érthette meg a „felövezés korát”, de akinek születésénél fogva ez kijárt, az az a túlvilágon rangjának megfelelő helyet kapjon. Más kérdés, hogy a felövezés, az övviselet szokása a Keszthely-kultúrák körében milyen szerepet játszott. Az avarok körében ennek igen fontos, jelentős szerepe volt. Az a tény, hogy a kultúra temetőiben az övveretes sírok száma kevés, a garnitúrák hiányosak, elképzelhető, hogy ezeknek más szerepük, tartalmuk volt

(divatcikkek ?), semmint a rang- vagy a felnőttkor jelzői lehetnek. A különböző fülbevalótípusok, karperecek, gyöngyök stb. átvételével együtt arra utalnak, hogy a két nép között korántsem volt olyan rossz a viszony, mint amit a kutatás feltételez, minden esetre kereskedelmi kapcsolatok voltak közöttük.

¹⁰⁹ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az általam feltételezett legkésőbbi, legnyugatibb temetőrész még nincs feltárva. Itt lehetséges, hogy a melléklet nélküli sírok száma gyarapodni fog. Hogy a késői időszakban

voltak melléklet nélkül temetkezések is, erre utalnak a két, sőt három, egymásra vagy a korábbi sírokat átvágó, melléklet nélküli, késői temetkezések. Ilyenek voltak többek közt az egymás közelében lévő 39. és 38. kora Keszthely-kultúrák mellékletű női sírok és az 50 centiméterrel magasabban előkerült 37., melléklet nélküli sír. Az viszont további vizsgálatot igényel, hogy a melléklet-adás elmaradásának mi lehetett az oka.

¹¹⁰ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Tomka Péternek a cikk lektorálásáért és jótanácsaiért.

GRAVES WITH BELT MOUNTINGS IN THE KESZTHELY CULTURE CEMETERY IN LESENCETOMAJ-PIROSKERESZT

Of the 394 graves so far excavated in the Lesencetomaj-Piroskereszt cemetery, only 11 have contained belt mountings as part of the grave furniture. For the sake of completeness, the graves are also mentioned in which the belt decorations were found among objects kept in a pouch, or strung onto a necklace (graves 204 and 237).

The graves with belt mountings are to be found in all three sections of the cemetery — eastern-early, central-“transitional”, western-late (Figure 14). They are known from three burials in the early section: graves 67, 95 and 96. All three graves are later, subsequent burials. In the so-called “transitional” section, they were discovered in two graves, 122 and 388, both had been plundered. Most of the graves with belt mountings were in the western section of the cemetery: graves 227, 222, 223, 342, 240 and 293. Disturbance could be observed in the case of four graves: graves 221-222 and 224-227, as well as 122 and 342. It is important to note when examining the belt mountings, that in all four cases the area around the pelvis was also disturbed when the graves were plundered, so in these cases the numbers and precise positions of the belt mountings can no longer be determined.

FIND MATERIAL

1. Earrings. One ring made from bent bronze wire was found in each of graves 67, 96, 223, 240 and 293, on the right side of the skull in every case. *2. Beads.* These were only in the children’s graves. The majority of the pearls are made up of yellow or black millet seed beads, the most usual in the middle Avar period. Still later are the larger, black, melon-seed shaped beads from grave 239, which research has dated to the 8th century. *3. Bracelet.* Only in the child’s grave 96. The surface of the bronze wire bracelet, frequent in the late Avar period, was decorated with punched triangles. *4. Buckles.* Trapezoid, cast bronze buckles with iron spikes were found in graves 67 and 293. These were frequent in the first third of the griffin and tendril period, but they remained in use until the end of the late Avar period.

There was also a bronze buckle in grave 240, with a rectangular buckle frame decorated with filigree tendrils. According to the typology and chronology which he established, I. Kovrig has classified the buckles with tendril decorations in group 3. *Iron buckles.* One example was found in each of the graves 95, 96, 223 and 388. Disregarding the last of these graves, which was almost totally plundered, these served to fasten mounted belts. Two examples were in graves 122, 222 and 342. Wearing a double belt is not too frequent in the Tomaj cemetery (a total of 22 cases). With regard to their shape, four variants are known, and of these the ones with slightly indented sides may be dated to the second half of the Avar period. *5. Iron rings.* Iron rings were part of the furniture of four of the Lesencetomaj graves which contained belt mountings (graves 67, 95, 96 and 223), and the object with textile residues from grave 293 was probably also a ring. *6. Iron knives.* Iron knives were found besides the deceased in seven graves (67, 95, 96, 223, 227, 240, 342). Apart from the knife found in grave 227, which had a curved back, the rest had a single edge and a straight back. A fragment of another straight-backed knife was also discovered in grave 227. In general, the knives were found on the right side of the skeleton, in the region of the hip or thigh bone, in the place where they were worn. A knife sheath fixed with a belt joint was in grave 240. *7. Striking material, flint.* Flint was only found in two graves in the cemetery, graves 223 and 222. In the latter, the fire striking material frequent in the late Avar period was found in a bundle — steel, two flints, as well as several iron implements and also iron fragments, which may have been the tools of a craftsman (goldsmith?). *8. Belt loops.* Belt loops of bent iron bands were found in graves 222, 223 and 227 with the metal sheet belt mountings, as well as in grave 240 with the griffin and tendril mountings. Research generally dates the appearance of these to the middle of the 7th century, and reckons with their usage until the griffin and tendril belts became prevalent.

9. Belt mountings.

The belt mountings already discovered in the cemetery may be classified into three types:

9.1. Belt mountings cut out of bronze metal sheet.

The mountings from graves 67, 95, 227 and 293 may be classified as the variant cut out of bronze metal sheet. All four are of different character. In grave 67 there were oblong mountings strengthened with five large-headed rivets. The ones in grave 227 were similar, ornamented with filigree of opposing triangles. Besides these, oblong mountings with ring pendants and oblong hole guards were also discovered.

The oblong mountings cut out of bronze metal sheet were in use at the end of the middle Avar period and the beginning of the late Avar period, as were the mountings ornamented with filigree triangles and the mountings with ring pendants. The Lesencetomaj belt mountings cut from bronze metal sheet also fit this date.

The round mountings from grave 95 can be said to be very rare. Mountings similar to these, decorated with a traced arc and a row of punched dots, are known from only a few sites. Grave 95 can be dated to the beginning of the late Avar period. The belt of the child resting in grave 293 was decorated with only one mounting. This grave can also be dated to the late Avar period.

9.2. Belt mountings pressed from metal sheet

The greatest number of belt mountings discovered were of pressed metal sheet (graves 96, 122, 222, 223, 342, 388). Of these, the mountings from graves 223 and 342 are similar, with regard to their mode of ornamentation. Due to plundering, only a fragmentary section of one mounting remained in each of graves 222 and 388. In the case of grave 122, also plundered, the situation is somewhat better, as some of the mountings could be reconstructed.

Based on parallels and the accompanying finds, the square mountings from grave 96 may also be placed in the late Avar period. Unfortunately, the mountings from grave 122 are only fragmentary. Similar examples pressed from sheet metal are not known, but they show some similarity with the pieces decorated in the centre with precious stone inlays discovered in the Zamárdi graves 10 and 187. The pieces from grave 122 may be later copies of these. Small strap ends, two almost complete and one totally fragmentary, were also found here. In one of them, there was a wooden underlay supporting the pressed metal face. Because of the disturbances, only fragments of the mounted belts remained in graves 222 and 388. In the former were the face and reverse of a small strap end pressed from bronze sheet, an iron belt loop and a square iron buckle. Based on parallels, the small fragments of metal sheet work from grave 388 can be dated to the second half of the 7th century. The two Lesencetomaj graves saw the light of day in the section of the cemetery dated to the late period of the Avar age.

The belt mountings found in graves 223 and 342 were decorated with an engraved, square plaited ribbon pattern. The plait pattern engraved in the tin-plated bronze metal sheet from grave 223 was angular, decorated inside with punched dots. The decoration of the belt from grave 342 was somewhat different. The plait patterns decorated with

tiny punched dots linked the rivets in the four corners together in two rows, with a square pattern in the centre, or an X pattern in the case of one mounting. The rivets are surrounded by a circular plait pattern. Based on their production type, the mountings can be dated to the final third of the 7th century, the middle Avar period, whereas the graves are from the beginning of the late Avar period.

In grave 204, little belt mountings threaded between melon-seed shaped beads were used secondarily as necklace decorations.

Reviewing the bronze metal sheet belt mountings, it is striking that among the metal sheet belt sets found in Avar cemeteries of similar age, small strap ends are found much more frequently than in Lesencetomaj. It is even more remarkable, and almost characteristic of the Lesencetomaj belt sets, that large strap ends are completely lacking. The composition of the belt sets is relatively simple: mountings, hole guards, small strap ends, belt loops, and buckles.

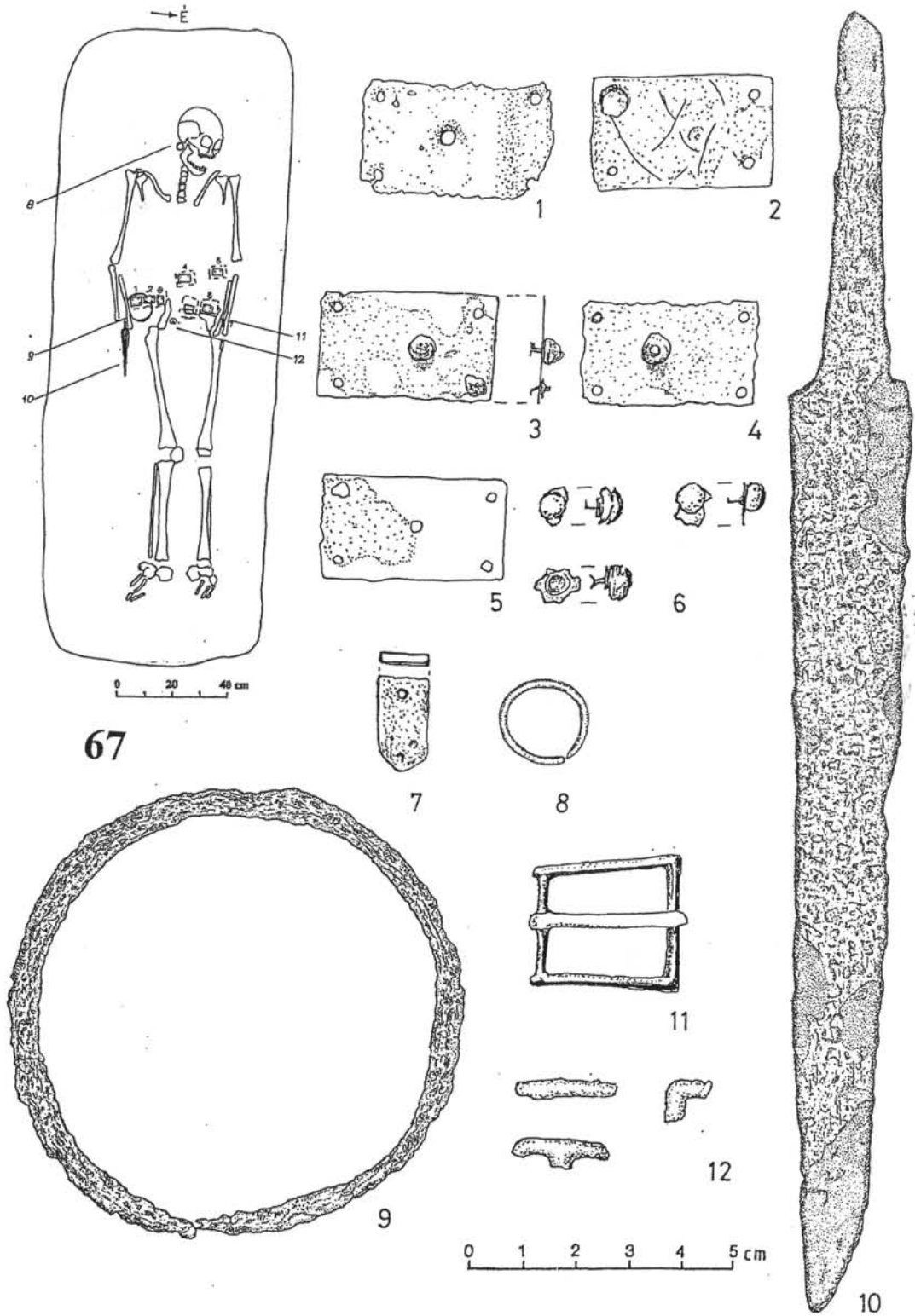
Based on both form and decoration, the production time of the belt mountings, either cut or pressed from metal sheet, may be fixed as the early Avar period, with the observation that these were worn over a long period of time. The latest of the graves with these belt mountings were uncovered close to the grave with the griffin-tendril materials, dated to the late Avar period, on the edge of the late, western section of the cemetery.

9.3. Cast bronze belt mountings

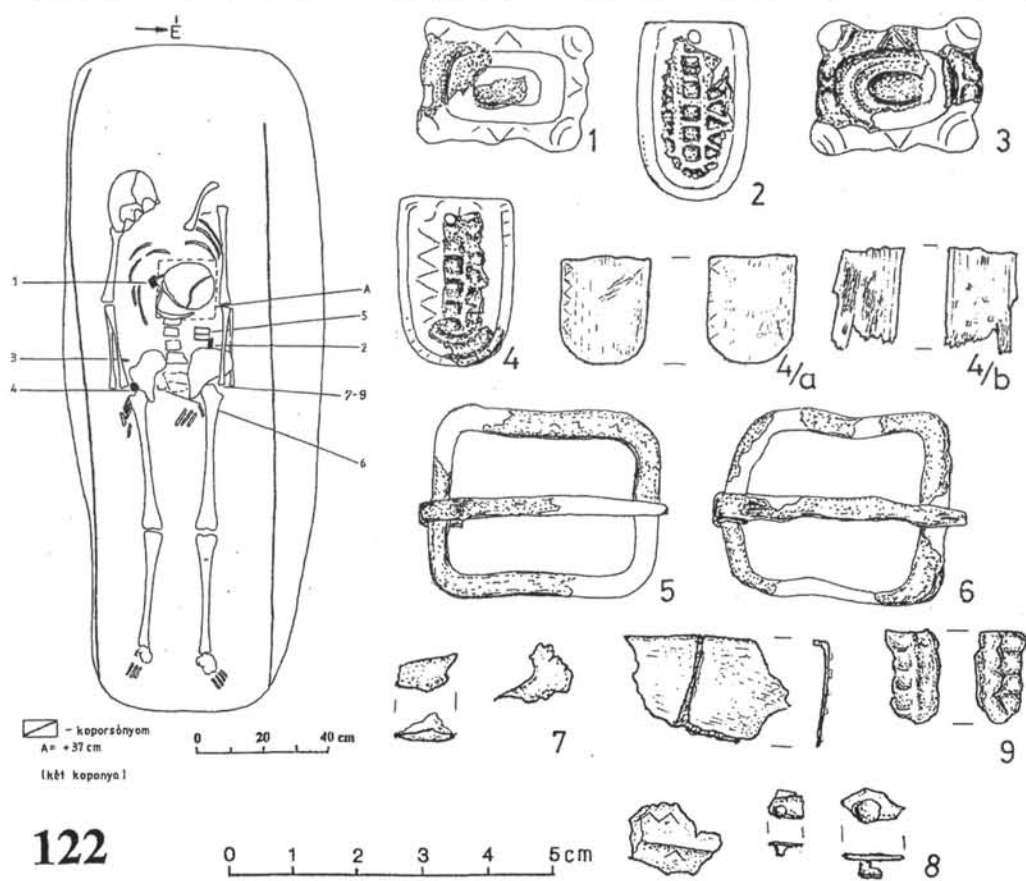
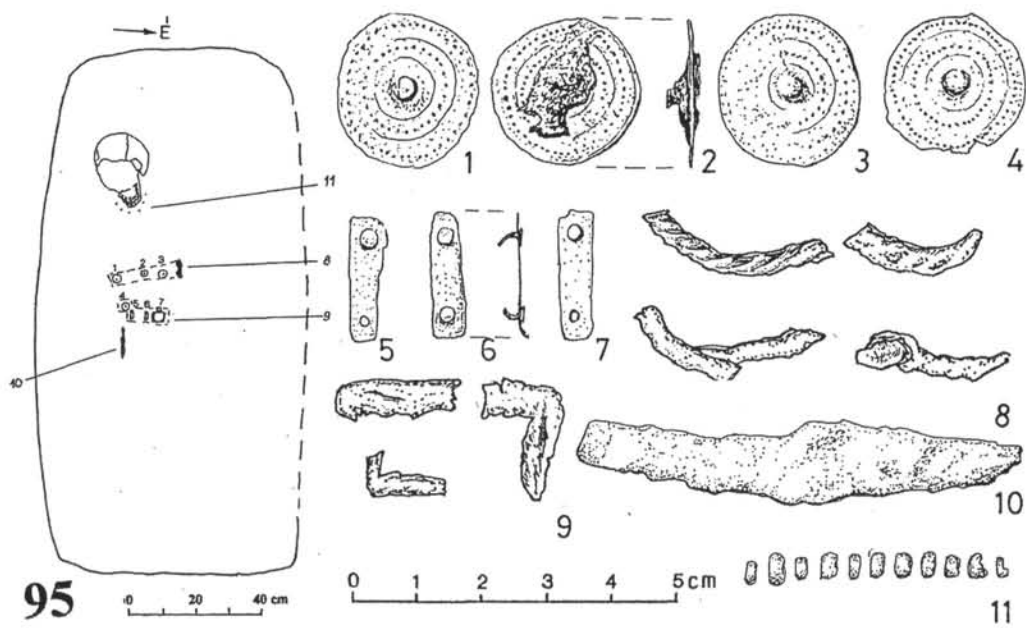
Until now, there has only been one case in the Lesencetomaj cemetery where griffin-tendril belt sets have been discovered, in grave 240 in the late, western section of the cemetery. The grave can be dated to the late Avar period, as can the small belt mounting fragment kept in a pouch from grave 237.

SUMMARY

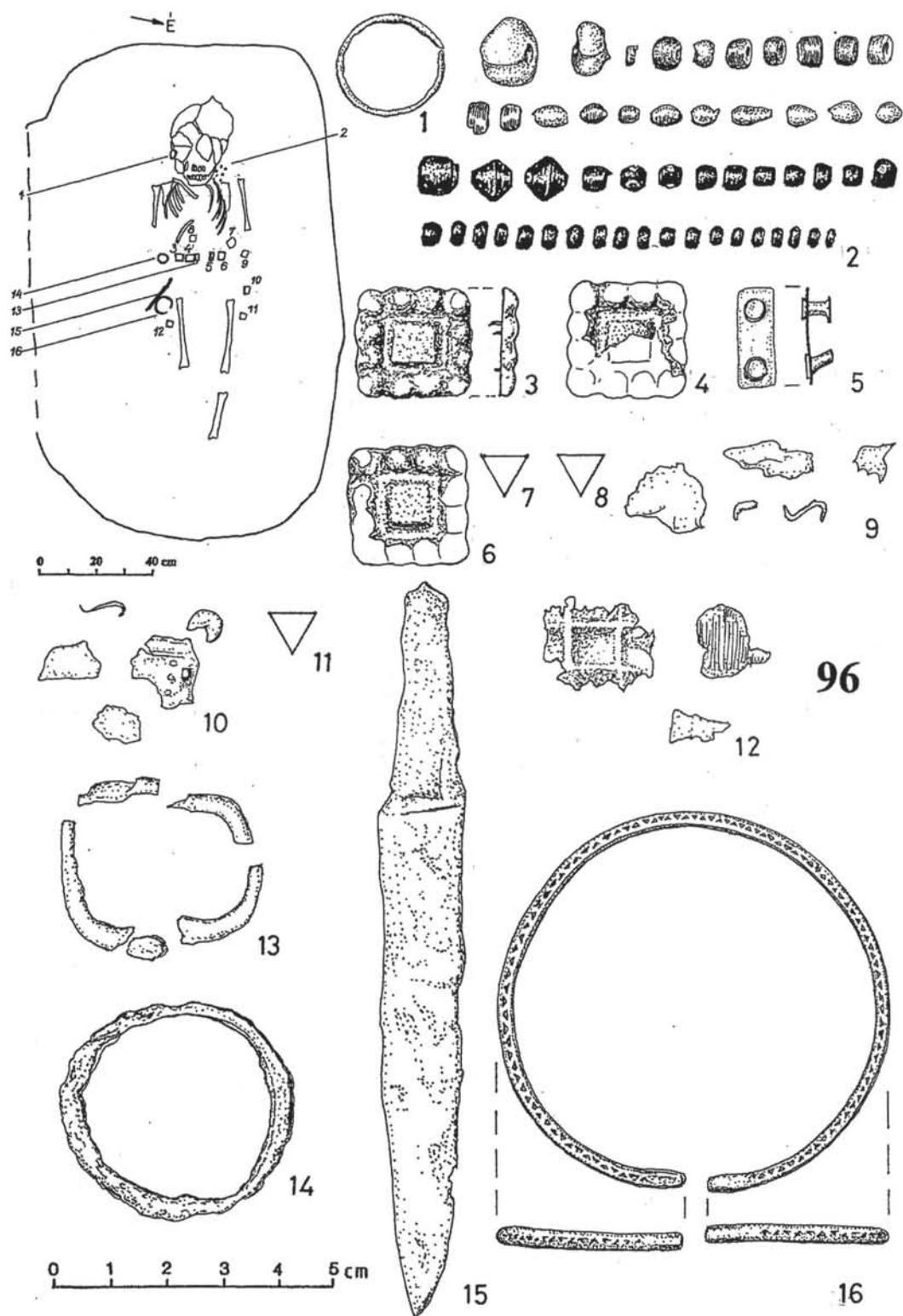
The 11 graves with belt mountings in the Lesencetomaj cemetery comprise less than 3 % of the 394 graves excavated to date. This proportion is not unusual in the Keszthely culture cemeteries. Furthermore, the larger number of metal sheet belt sets compared with the cast mountings is not a unique feature of the Lesencetomaj cemetery, as the material from the other cemeteries also shows a similar picture. It can be determined on this basis, that graves containing belt mountings are not at all typical of the cemeteries containing pure Keszthely culture material, and of those that do, principally the belts sets dated to the middle Avar period are notable as the most frequently occurring. In spite of the differing hypotheses, the reasons for this must be further investigated. Based on the relatively small amount of find material discussed above, it is clear that no far-reaching conclusions can be drawn. The graves with belt mountings may be considered important and by no means negligible supplementary material alongside the results obtained from the examination of other object types.

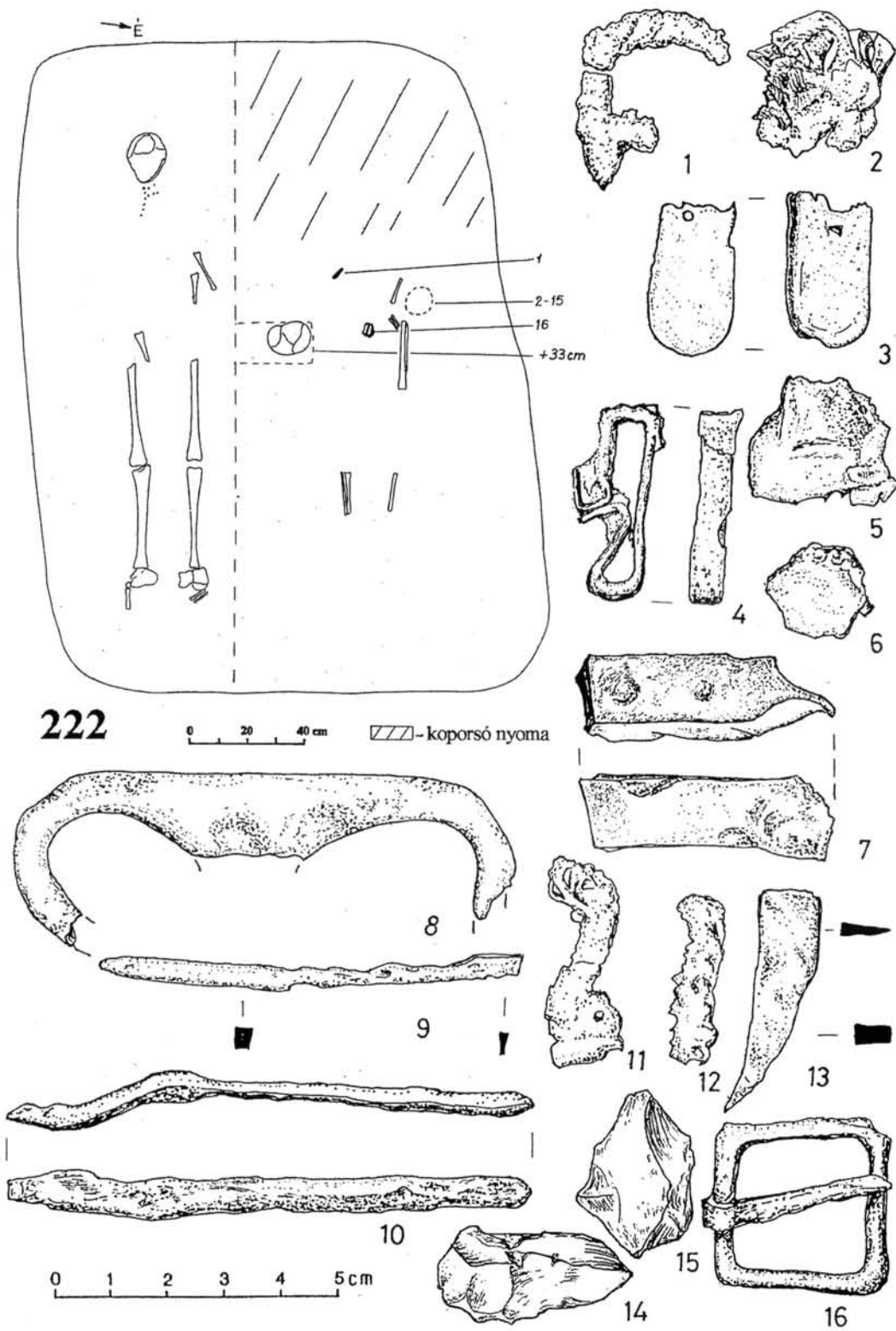
2. ábra. 67. sír
 Figure 2. Grave 67

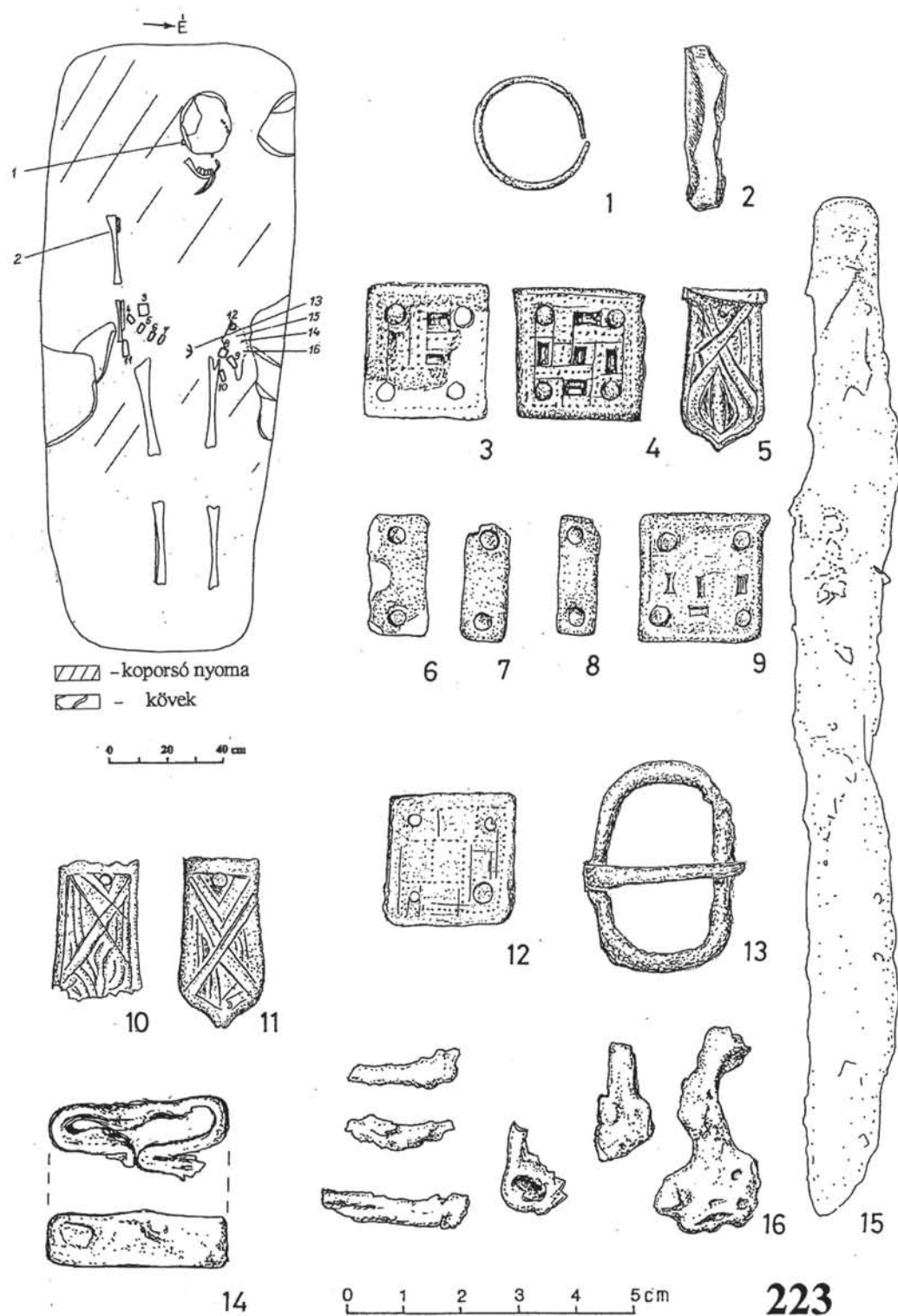
3. ábra. 95. és 122. sír
 Figure 3. Grave 95 and grave 122

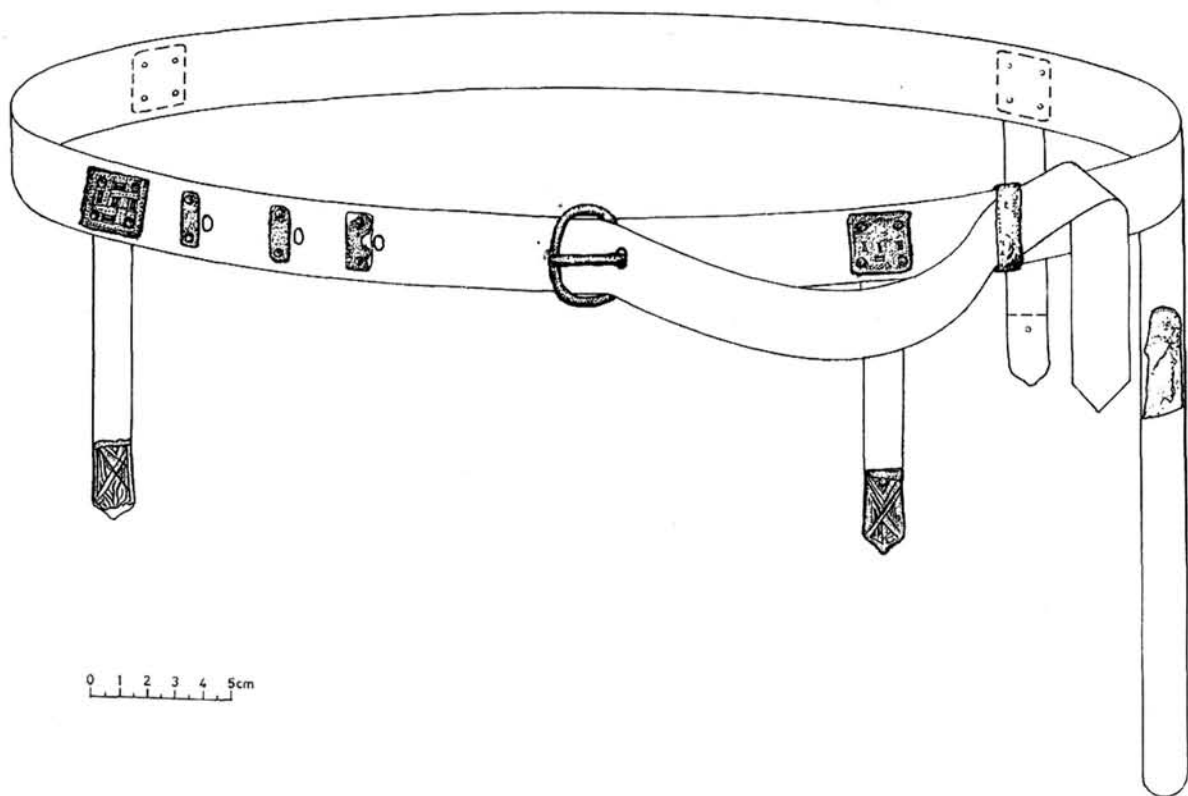
4. ábra. 96. sír
 Figure 4. Grave 96

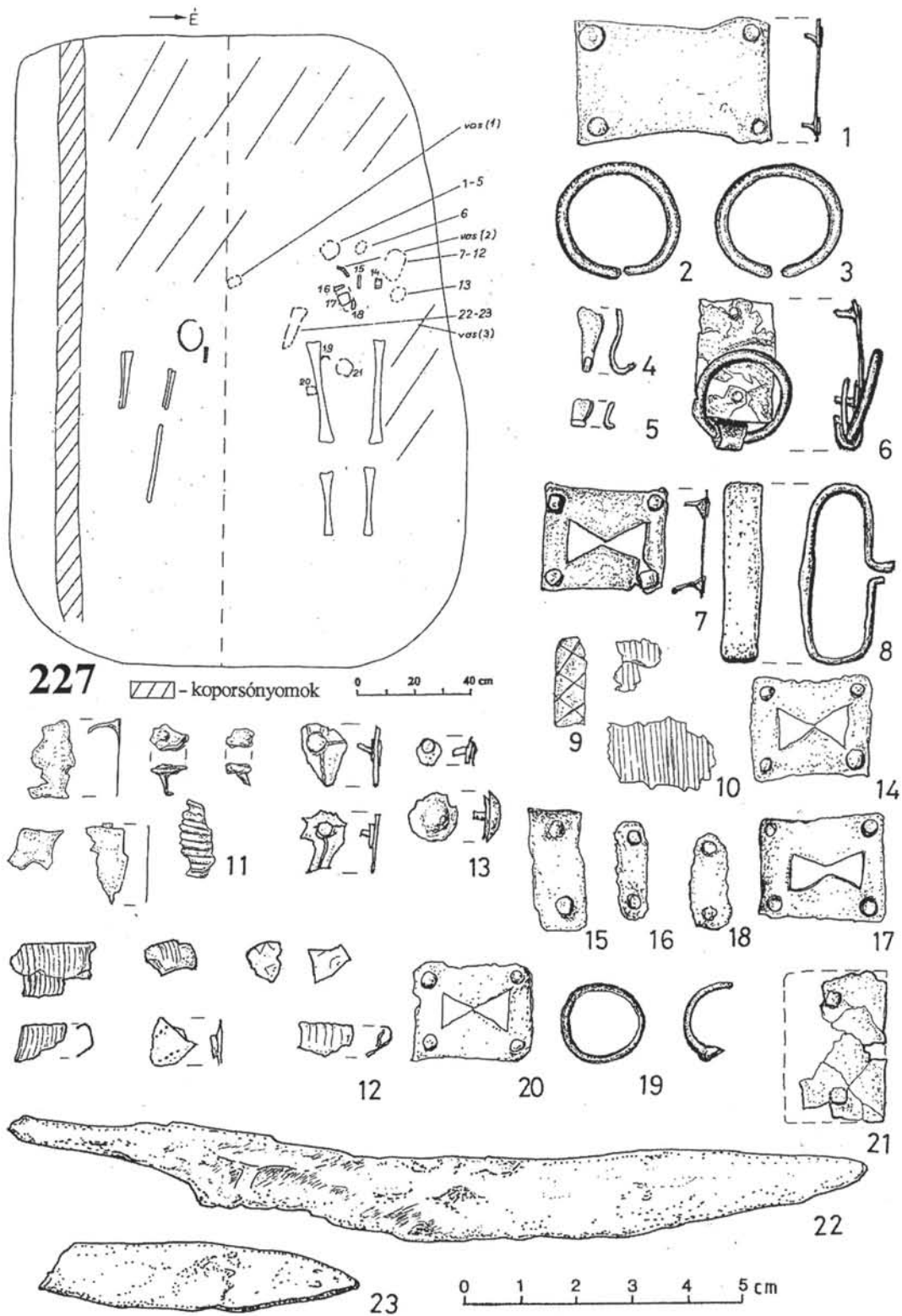
5. ábra. 222. sír
 Figure 5. Grave 222

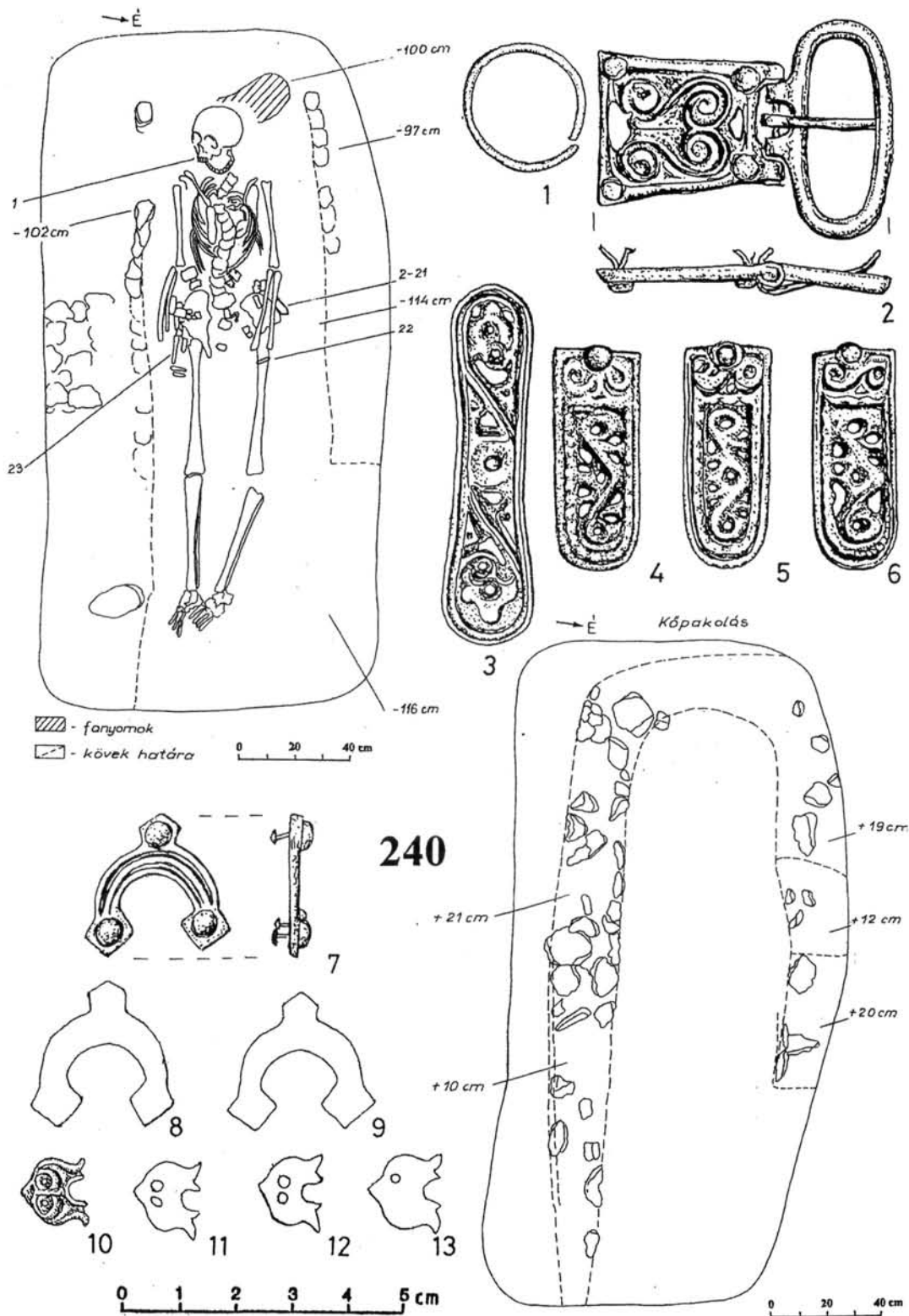
6. ábra. 223. sír
 Figure 6. Grave 223

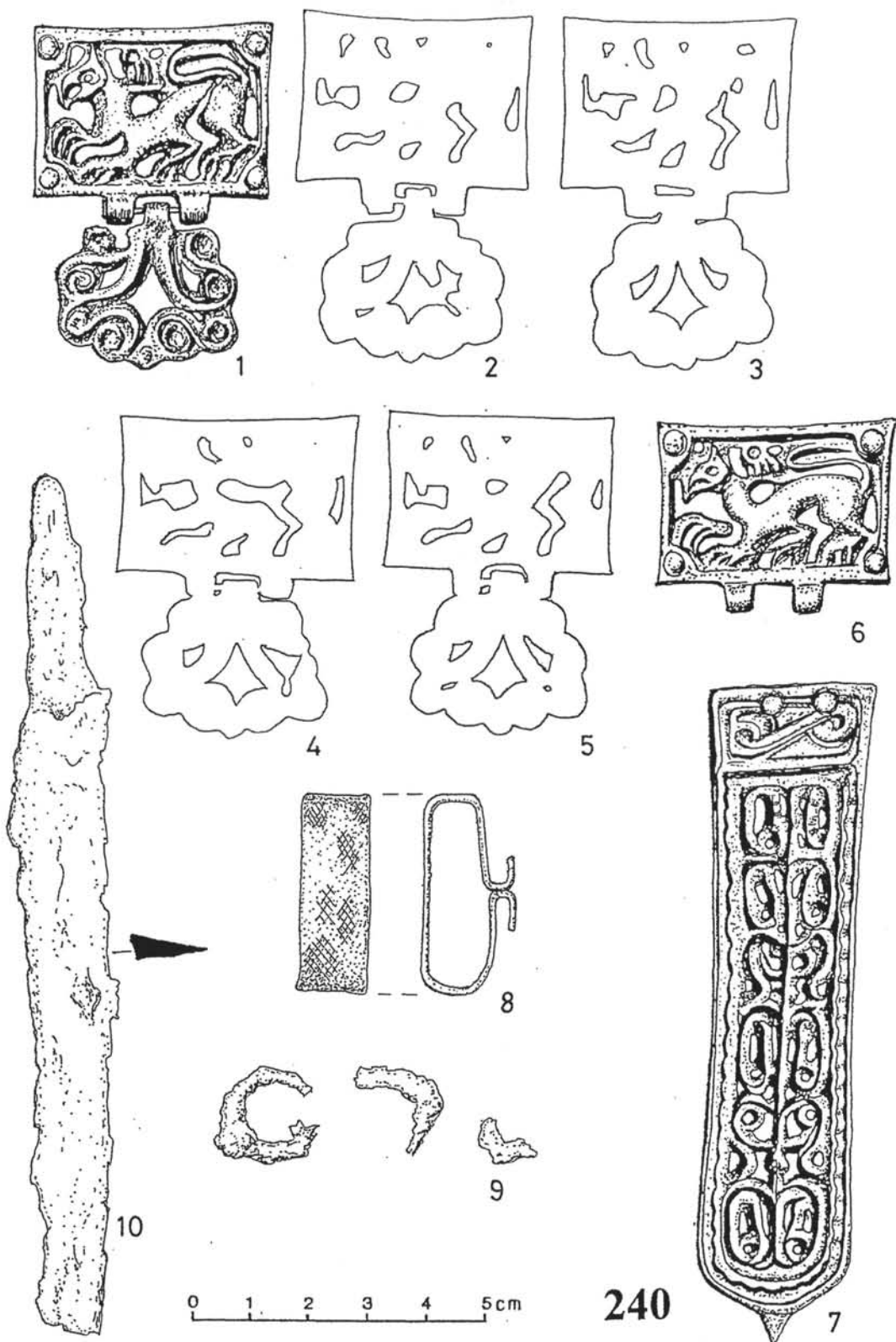
7. ábra. A 223. sír övrekonstruksiója
Figure 7. Reconstruction of belt from grave 223

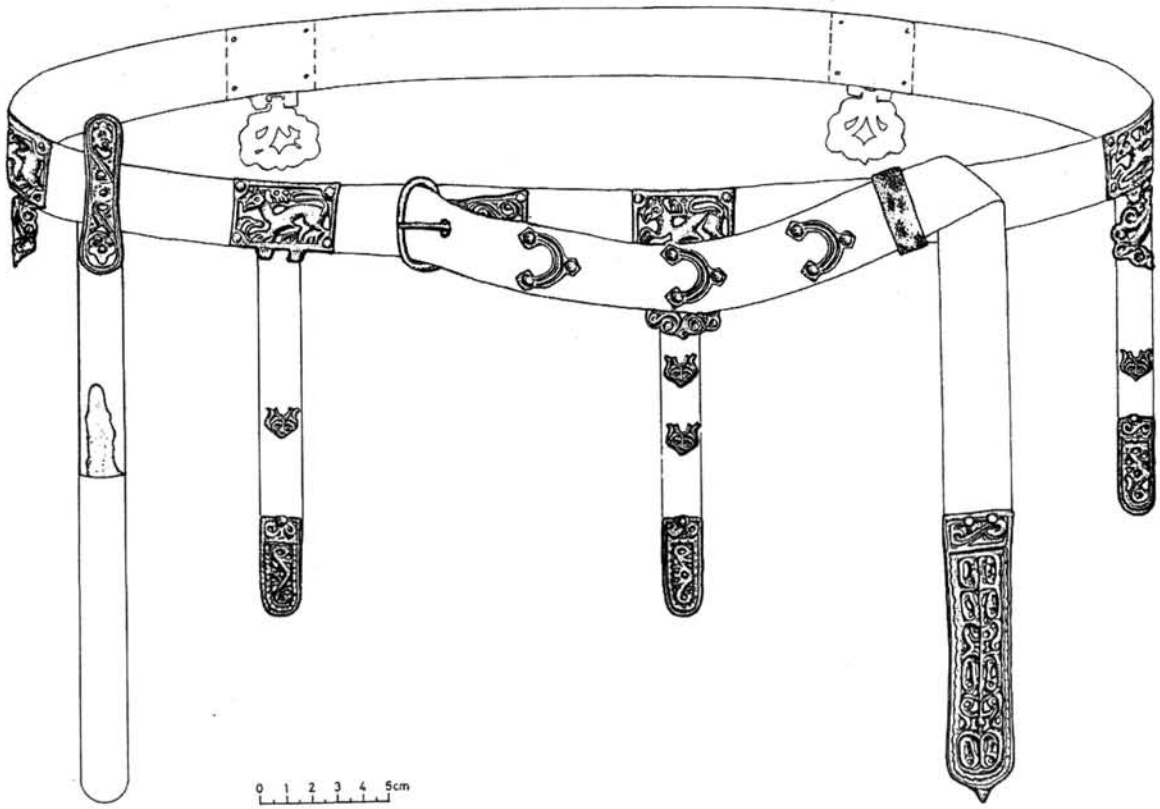
8. ábra. 227. sír
Figure 8. Grave 227

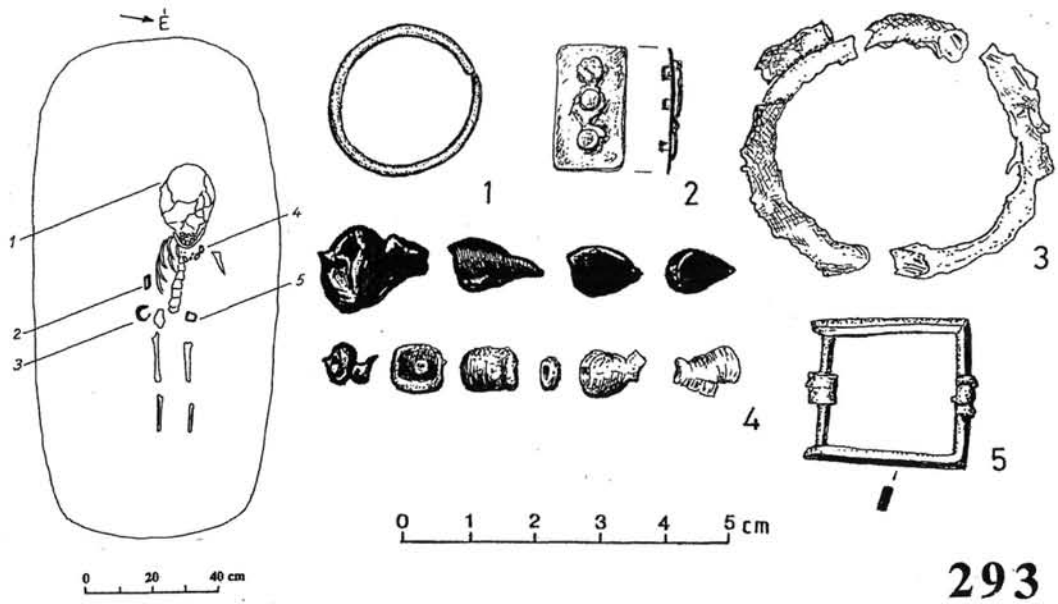
9. ábra. 240. sír
 Figure 9. Grave 240

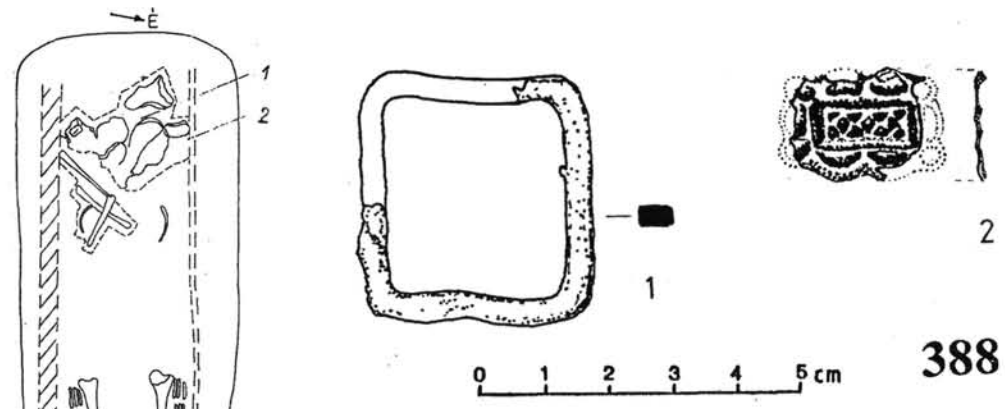
10. ábra. 240. sír
 Figure 10. Grave 240

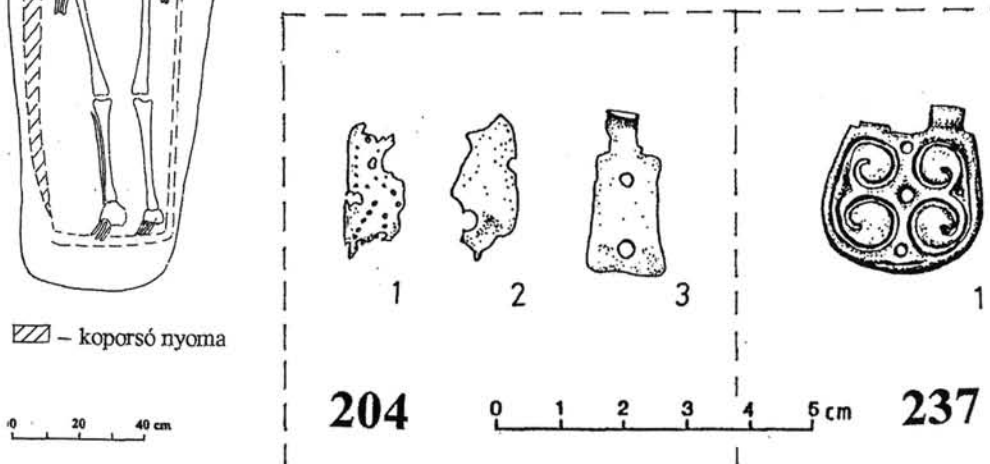
II. ábra. A 240. sír övrekonstruksiója
Figure 11. Reconstruction of belt from grave 240

293

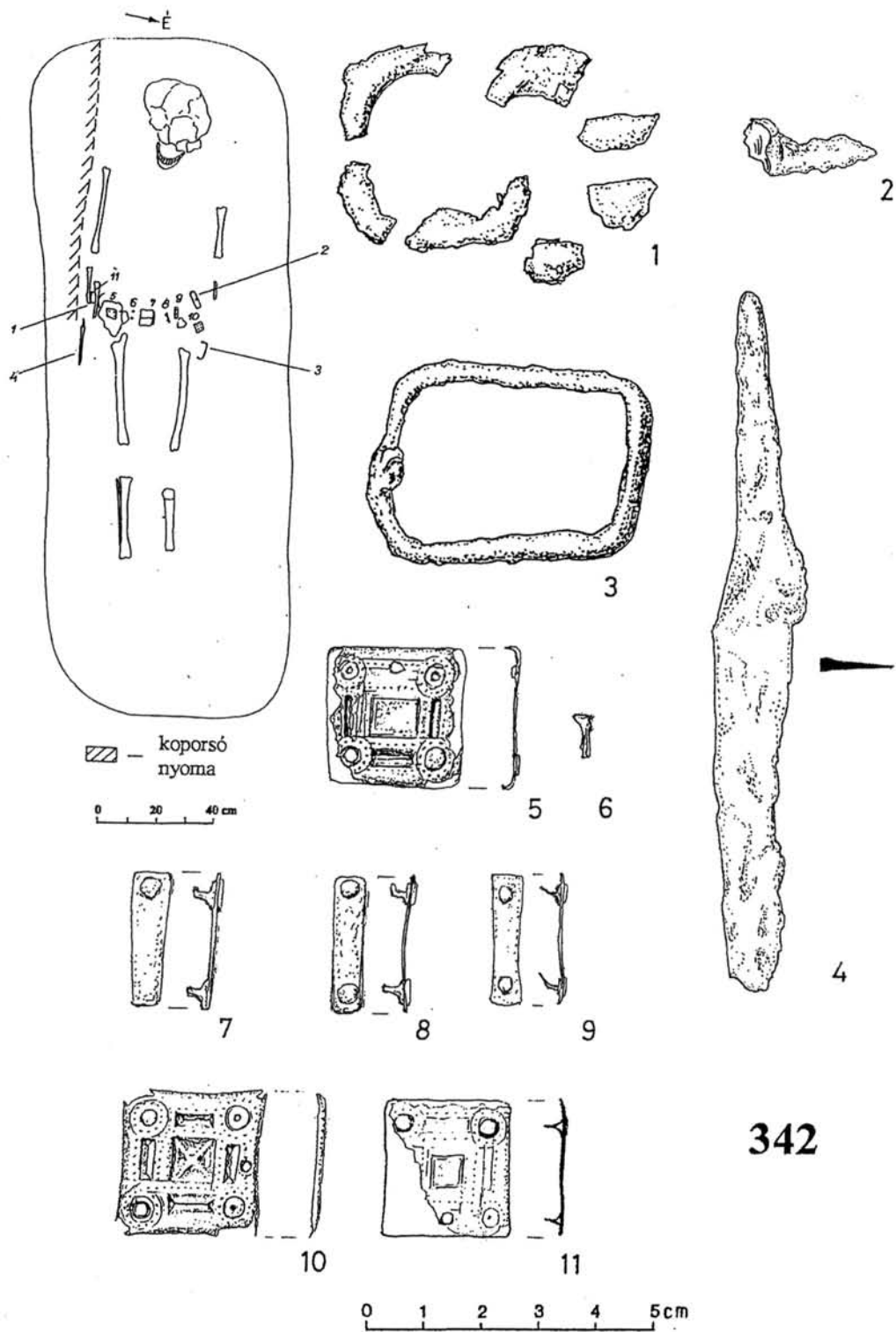
388

204

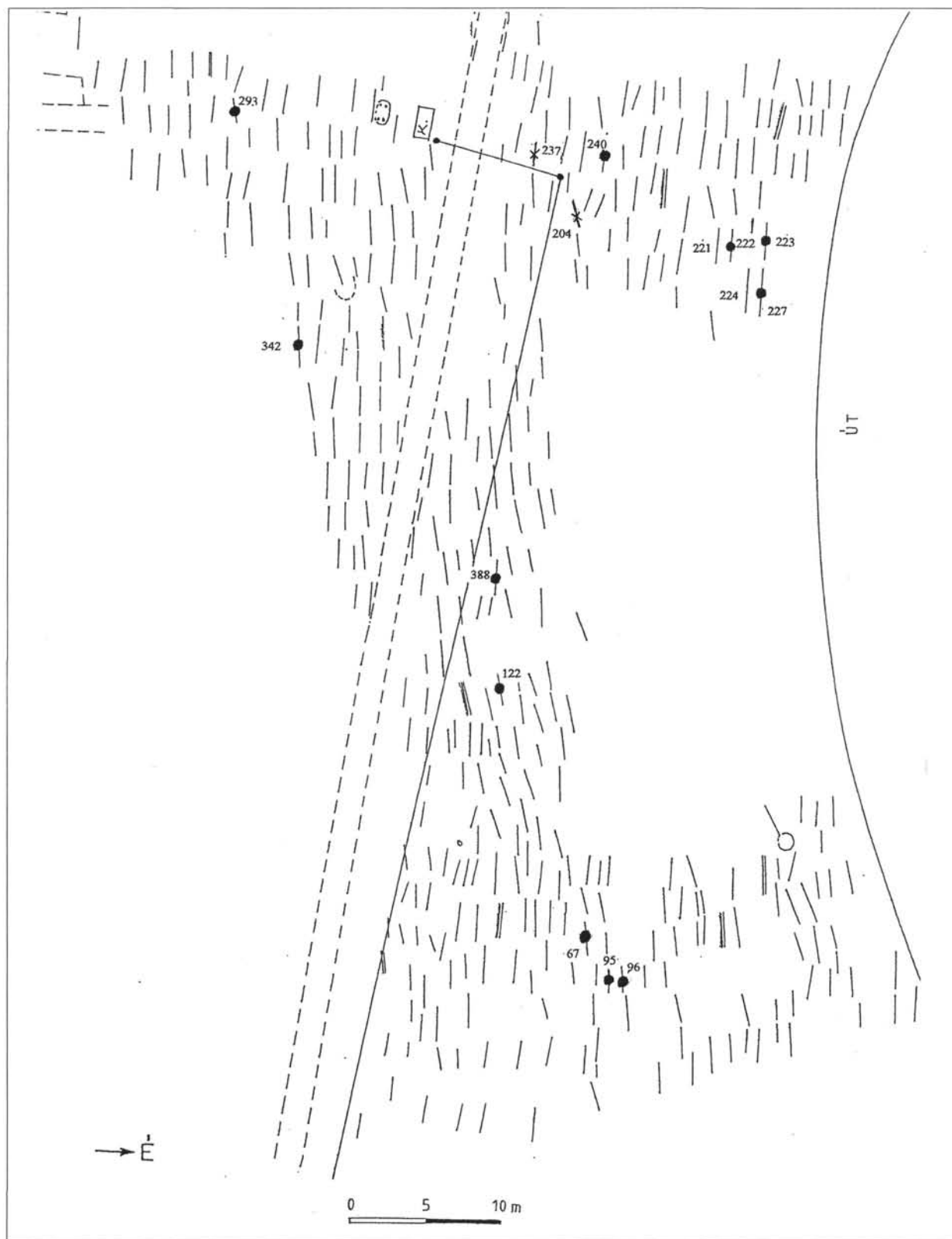
237

12. ábra. 293., 388., 204. és 237. sír
 Figure 12. Grave 293; grave 388; grave 204; grave 237

342

13. ábra. 342. sír
Figure 13. Grave 342

14. ábra. Az övveretes sírok temetőn belüli elhelyezkedése
 Figure 14. Locations within the cemetery of the graves with belt mountings

BALATONFÜZFŐ-MÁMA, KÖZÉP- ÉS ÚJKORI TEMETŐRÉSZLET

Az elpusztult és Balatonfüzfő (Veszprém megye) belterületébe olvadt középkori-újkorai Máma falu, majd puszta korábban sem volt ismeretlen a régészeti-történeti szakirodalomban.¹ Történetét az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Első említését a veszprémvölgyi Szűz Mária apácakolostor - Szt. István király által kelt és Kálmán király 1109-es átiratában fennmaradt - alapítólevelében találjuk.² Az ekkor már létező Mámát a „szentkirály”, több környékbeli településsel - így a máig is meglévő (Balaton)kenese, Szárberény (ma Vörösberény) valamint az azóta elpusztult Csittény és Sándor (Balatonkenese határában volt)³ falvakkal - együtt a görög bazilissza apácáknak adományozta. Az apácák, akik feltehetően Szt. Imre herceg ismeretlen nevű bizánci feleségének kíséretével érkeztek hazánkba, sokáig birtokosai maradtak e vidéknek. A görög apácákat az 1240-es évektől ciszterciek váltották fel.⁴

IV. László király 1276-ban a veszprémvölgyi apácák királyi és főúri descensusok (a király, illetve a királyi megbízásból eljáró főemberek és kíséretük beszállásolása, ellátása⁵) folytán szegénységre jutott falvait (Berény, Kenese, Máma, Sándor) mindennemű denáros és élelmiszer-adózás, vagy a jövőben elrendelendő collecta (valószínűleg pénzben fizetendő rendkívüli adó, amelyet háború, vagy az uralkodó család ünnepélyes eseményei alkalmával róttak ki⁶) alól felmentette.⁷

Máma Szt. László király tiszteletére szentelt egyházát 1296-ban említi először oklevél, amely ekkor a szárberényi Szt. Márton plébánia filiája volt.⁸ Idővel (1410) saját plébánosa lett, de továbbra is Szárberény alá tartozott.⁹

1305-ben a veszprémi káptalan és a paloznaki nemesek közti perben három mámai ember - Filpe, Pál és András - is tanúskodott.¹⁰ Egy 1339-es oklevélből tudjuk, hogy ekkor az apácák mámai jobbágysai az apácák és a veszprémi káptalan földje közötti erdőt közösen használhatták.¹¹ 1352-ben Keszi birtok határjárásánál szerepelt az apácák Máma birtoka is.¹²

1488-ban a veszprémvölgyi apácák itteni jobbágysai összesen 16 forint állami adót fizettek.¹³

A XVI-XVII. századi adórajstromok jóllehet szűkszavú, de pontos adatokat őriztek meg e településről is. A mohácsi csatavesztést követően, az ország három részre szakadása idejében az alábbi portaszámokat találjuk Mámán : 1531-ben 5 szegény, 8 töröktől felégetett, 9 adófizető, 1536-ban : 1 újonnan épült, 7 puszta, 8 adófizető, 1542-ben : 4 szegény, 12 adófizető, 1543-ban : 12 adófizető. Bár 1535. június 4-én Pesthény György, Szapolyai János király országbírája (1530-1539)¹⁴ védlevelet adott az apácák Berény, Máma, Sándor, Kenese, Szigetfő, Szentgyörgy és Kajár falubeli jobbágysainak, a védelem a gyakorlatban nem sokat érhetett. A formálisan továbbra is az apácák birtokában lévő Mámát (Vár)palota várának urai, Podmaniczky János és Ráfael foglalták el, s a falu valójában az ő palotai vártartományukhoz tartozott, 1545-ben még 10, majd 1549, 1550, 1552, 1553-ban már csak 3 adózó portával. 1552-ben az ekkor már a török elől Körmendre (Vas vármegye) menekült apácáknak átmenetileg sikerült visszaszerezniük Veszprém környéki birtokaikat, s azokba Pápan beiktatták őket, de birtoklásuk a háborús viszonyok között állandósult bizonytalanságban továbbra is csak jelképes maradt. 1557-ben : 6 adózó, 2 szegény, 5 elhagyott, 1559-ben : 6 szegény, 1570-ben : 7 szegény, 1 zsellér, 1574-ben : 7 szegény, 1576-ban : 4 portát írtak össze az adózáskor a faluban. Közben 1563-1566 között a (székes)fehérvári szandzsákbég birtoka volt a község 8 házzal és 50 akcse fejadóval. (Fehérvár 1543-óta folyamatosan, Veszprém 1552-1566 között átmenetileg török uralom alatt állt.) 1572-ben egy mámai embernek 24 napot kellett dolgoznia a töröknek a fehérvári vár építkezéseinél. 1578-ban újra Palota vára tartozékként szerepelt a falu, 1588-ban pedig a "Körmendy Apátzaké" megjelöléssel, utalva az apácák lassanként állandósuló nyugat-magyarországi kényszerlakhelyére.¹⁵

Valószínűleg a 15 éves háború (1591-1606) pusztí-

tásai okozták, hogy 1613-ban és 1617-ben már csak 1-1 portát írtak össze. 1617-ben viszont újra 16 telkes jobbágya élt itt az apácáknak. Az 1610/1620-as évekből ismerjük az apácák jobbágyainak kötelezettségeit is. Szt. György (április 24.) és Szt. Márton (november 11.) napkor 3 forint 20 denárt kellett fizetniük, továbbá Szt. Mártonkor adtak még 12 tőkehalat is, húsvétkor pedig 64 tojást. Ekkoriban (a pontos évet nem ismerjük) Ács Gergely bíró, Sándor Lőrinc, Geőcze Lukács, Basso János - valamennyien egytelkesek - továbbá Kenchel Ferenc, Dombly László és Zalay Orbán - féltelkesek - éltek Mámán.

A Veszprémből Körmentre menekült apácák idővel kihaltak. Gazdátlaná lett birtokaikat II. Ferdinánd király 1625-ben a győri jezsuitáknak adományozta, a birtokok kezelését Dallos Miklós győri püspökre (1623-1630)¹⁶ bízva. Így Máma az 1626-os összeírásban 1 1/2 portával, mint a győri püspök birtoka szerepelt. 1629-ben a birtokok kezelését a veszprémi püspök - kissenyeyi Sennyey István (1628-1630)¹⁷ - vette át. 1638-tól 1648-ig másfél portával szerepelt a falu a dicalis conscriptiókban. 1646-ban 26 egész telkes, 4 féltelkes jobbágyot és 4 zsellért írtak össze. 1666-ban 23 telken 25 jobbágy, 1691-ben 22 telken 42 jobbágy élt itt. Az 1696-os összeírásban már nem szerepelt a falu.¹⁸

1707-ben Tallián Ádám kapta meg átmenetileg a helységet, mint elkobzott kincstári birtokot. 1717-ben pedig már újra a jezsuiták birtokolták a Berényhez csatolt és immáron pusztá Mámát. Földjeit a szomszédos falvak lakói művelték. A Magyarországon 1773-ban megszüntetett jezsuita rend birtokait az Állami Tanulmányi Alap kapta meg. 1785-ben és 1828-ban Máma pusztá Keneséhez tartozott. 1925 után az egyre jobban kiépülő Fűzfő-fürdőtelep kebelezte be az egykori Máma területét.¹⁹

Máma középkori Szt. László templomának romja napjainkig fennmaradt. A kisméretű, keletelt, törtköböl falazott, egyhajós, egyenes szentélyzáródású épület a Balaton-felvidéki és egyben a hazai Árpád-kori templomok egyik legegyszerűbb változatát képviseli. Bejárata a D-i oldalon nyílt, a hajó D-i falán két, a szentély K-i falán egy ablak világította meg belsejét, ahol a szentélyben a főoltár, a hajó ÉK-i sarkában pedig egy mellékoltár állt. Padlója döngölt agyagból készült, falait fehérre vakolták, belül egykor vörös színű, geometrikus festés díszítette.

A török háborúk során ismételen megrongálódott templom javítására Vörösberényben, 1702. március 26-án a győri jezsuita kollégium rektora Ruck János és Schram György veszprémi építómesterekkel szerződést kötött. A szerződés alapján a templomot kívül és belül vakolják és meszelik, vakolt mennyezetet és új padokat készítenek, alapjától új sekrestyét építenek

(ma is látható). A templom és a sekrestye bejáratához lépcsőt készítenek, s minden más szükséges munkát elvégeznék. A munkáért 35 forintot és természetbeni ellátást (3 urna bor és élelem) kapnak.²⁰

Az 1761, 1779 táján még működő templomot 1773-ban leírták. A jó anyagból készült épületnek fa mennyezete van, szentélye boltozott. Az épület zsindegyel fedett. Sekrestyéjében Szt. László oltára áll. Csak időnként miséznek benne, mert a szükséges templomi felszerelést Vörösberényből hozzák ki alkalmanként. Áll még a kollégium által épített remetelak is.²¹

1876-ban Römer Flóris bencés tanár írta le a romokat.²² 1907-ben Békefi Remig ismertette a templom történetét.²³ 1930/1932-ben - az akkor épülő új r.k. templomhoz építőanyagot nyerendő - sajnos elbontották a középkori templomrom DNY-i sarkát.²⁴

A templom feltárására 1963 augusztusában Sz. Czeglédy Ilona régész vezetésével, helyreállítására 1964-ben Koppány Tibor építésszámológus tervezésével, az Országos Műemléki Felügyelőség sümegei építésvezetősége kivitelezésével került sor.

Az 1992-es leletmentés²⁶

1992. május 25-június 8. között a templom díszvilágításának kábelárkában előkerült 14 középkori és újkori sír. A sírok az egykori templom körüli temető NY-DNY-i részéhez tartoztak. A leletmentést (4 munkanap) a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum végezte el. A kutatást Hetényi Attila helybéli lakos hatékonyan segítette.²⁷ Ösztönzésére a helyi polgármesteri hivatal, két munkás rendelkezésünkre bocsájtásával, támogatta munkánkat. A kábelárkot az 1930-as években épült templom szentélye és a középkori templomrom DNY-i sarka között ásták, ÉNY-DK-i irányban. Ebben kerültek elő a sírok. (1. ábra) A sírok egy részének bolygatottságát, hiányosságait feltehetően az 1930 körüli építkezéshez köthető tereprendezéssel magyarázhatjuk. A csontvázak antropológussal való megvizsgálására eddig nem nyílt lehetőségünk. Ennek ellenére talán nem érdektelen az anyag közreadása.

I. sír. Nő (?). Csontváz hanyattfekve. A koponya a bal oldalára billent. Mindkét kar könyékben behajlítva, a jobb alsókar a bal felsőkar közepére hajlítva, a bal alsókar az ágyékon. Lábak egyenesen kinyújtva bokánál összezárva. Vázhossz: 1,35 m, mélység: 0,45 m. (2-3. ábra)

Mellékletek az alsó álkapocs jobb oldalánál, a nyaknál :

1. kis makk, ezüstlemezről, füllel ellátva. Négy külön darabból - a., hengeres makktest, oldalt illesztve, b., hegyesdő aljrész, c., szemcsés felületű kupak,d., fül - összeforrasztva. Belseje üreges. H.(füllel): 19 mm, átm: 6-8 mm. (21. ábra 1.) 2. füles pitykegomb. Ezüst lemezről, két félgömbből és fülből összeállítva. Kissé nyomott gömb alakú, egy helyen enyhén behorpadva. Belseje üreges. H.(füllel): 17 mm, átm: 12 mm. (21. ábra 2.) 3. füles pitykegomb. Bronz lemezről, az előzőhöz hasonlóan összeállítva. Sérült, oldalán lyukas, füle letörött és az ezüst pitykegomb (2.) fülének nyakához korrodálódott hozzá. Átm.(fül nélkül): 7 mm. (21. ábra 3.)

A feltáráskor a sérült és részben darabjaira szétesett együtttest fülbevalónak gondoltam. Farkas Attila kollégám²⁸ által történt restaurálásuk után, talán inkább nyakláncra fűzött daraboknak tarthatjuk ezeket, de az is lehetséges, sőt talán ez a legvalószínűbb, hogy csak a makk volt a nyakra akasztva, s a két fülesgomb eredetileg az alsó- és felső ruha nyakát zárta.

A sír körzetéből egy szórvány koporsószeg is előkerült. H.: 5,5 cm, négyszögletesre kovácsolt, feje w-alakú.

2.sír. Leány (?). Csontváz hanyattfekve. Koponya sérült, törött. Karok a váz mellett, a jobb kar könyékben kissé meghajlítva. Lábak szétterpesztve, térdben némileg meghajlítva. A váz hiányos, jobb kulccsont, bal singcsont és mindkét láb ujjcsontjai hiányoztak. Vázhossz: 1,02 m, mélység: 0,52 m. (4-5. ábra)

Mellékletek:

1. a koponya jobboldali homlokrészén pártamaradvány : spirálisan hajlított bronz drót húsz darab töredéke. H.: 41, 32, 31, 23, 22, 19, 17, 16, 14, 14, 12, 11, 10, 10, 10, 8, 8, 7, 6, 5 mm. (egy részük 21. ábra 4.) 2. a jobb bokánál kívül : bronz ruhakapocs kissé deformálódott "férfi" tagja. H.: 23 mm. (21. ábra 5.) 3. a váz alatt, a bal váll felett 2 db apró gyöngyszem. Hengeres, oldalt enyhén hasasodó, valószínűleg rézoxidtól zöldesre színeződött, átm.: 3 mm.

A sír földjéből cserépedény mázatlan, belül világosrózsaszínes, kívül füstös oldaltöredéke (4 x 3,2 cm) került elő. (24. ábra 1.)

3. sír. Csontváz hanyattfekve. Koponya törött, sérült. Karok egymást keresztezve az ágyékra hajlítva. Lábak kinyújtva. Vázhossz: 1,47 m, mélység: 0,50 m. (6-7. ábra)

Melléklet:

1. vékony bronzlemezről kivágott, lóherevégű, latin kereszt (8,5 x 6,4 cm, felső vége kissé sérült). Eredeti-

leg valószínűleg imádságos könyv fedelét díszíthette. Talán ráragaszthatták egykor a könyvre, mert felerősítésének semmi nyoma. A kereszt egyik vége a gerincoszlopon volt, másik vége a jobb oldali bordák közé csúszott. (21. ábra 6.) 2. bronzlemez csövecske, h.: 1 cm, átm.: 3 mm. Esetleg a kereszt füle, amely így mellkereszt lehetett ? (21. ábra 7.)

4. sír. Csontváz hanyattfekve. Koponyája erősen sérült. Kezek az ágyékon összekulcsolva. Lábak kinyújtva. A bal alsólábszárcsontok alsó vége és a bal lábfej csontjai hiányoztak. Vázhossz: 1,64 m, mélység: 0,20 m (koponyánál), 0,40 m (lábnál). (8-9. ábra)

Melléklet: -

5. sír. Férfi (?). Csontváz hanyattfekve. Jobb kar könyékben kissé meghajlítva, ujjcsontok a jobb combcsont felső végén. A gerincoszlop középső szakasza, a felsőtest bal oldali csontjai, a bal kar csontjai, valamint térden alul mindkét láb csontjai hiányoztak. A lábcsontok kivételével ezeket valószínűleg a világítás kábelárkának ásásakor pusztíthatták el. Vázhossz (térdig): 1,22 m, mélység: 0,70 m. (10-11. ábra) A jobb combcsont külső oldalán két darab vas koporsószeg (1-2.). Az egyik 7,9 cm, a másik 5 cm hosszú. A hosszabbik szegnek 2,4 x 2,4 cm-es nagy feje van.

Melléklet:

a medencék között négyszögletes vas csat erősen korrodált kerete (3.).

6. sír. Csontváz hanyattfekve. Koponyája hiányzott. (A jobb váll felett, kissé távolabb talált, erősen sérült koponya valószínűleg egy másik - gyermek - vázhoz tartozott.) Mindkét kar könyékben behajlítva, a jobb a felsőkarra merőlegesen a derékon, a bal kézfejjel a jobb medencelapáton. Lábak kinyújtva. Vázhossz (koponya nélkül): 1,35 m, mélység: 0,50 m. (12-13. ábra)

Melléklet:

1. sötétvörös-fehér színű tűzkődarab (26 x 28 mm), a bal oldali bordák között, a szegycsont alsó vége mellett. Az is lehetséges, hogy nem melléklet, hanem a sír betöltéséből származik. (Regenye J. régész kolléganő megálapítása szerint bakonyi jura tűzkő, magkő.) (21. ábra 8.)

A váz NY-ÉNy-i oldalán más csontvázakhoz tartozó szórvány hosszúcsontok és szeméremcsont kerültek elő.

7. sír. Csontváz hanyattfekve. Koponyája a jobb váll felett félregurulva és elfordulva. Karjai könyökben merőlegesen behajlítva, a jobb kissé a mellkas felé

csúsztatva, a bal a derékon. Lábak kinyújtva, térdnél összeszárva. Vázhossz: kb. 1,48 m, mélység: 0,30-0,35 m. (14-15. ábra)

Melléklet: - .

A sír földjéből 2 darab középkori, mázatlan edényperem töredék - egy vörös és egy szürke színű - került elő. (24. ábra 2-3.)

8. sír. Gyermekek. Csontváz hanyattfekve. A koponya és az egész váz erősen sérült és hiányos. Az alsó alkapocs, a gerincoszlop, a bordák, a medencék, az alsókarok, mindkét kéz és a bal lábfej csontjai hiányoztak-elenyésztek. Vázhossz: 1,33 m, mélység: 0,35-0,45 m. (16. ábra)

A koponya jobb oldalánál kívül, kissé feljebb, továbbá a sarkok között 1-1 vas koporsószeg (1-2.). A koponyánál lévő 6,4 cm hosszú, 2,7 x 2,5 cm-es négy-szögletes fejjel. (21. ábra 9.)

Melléklet:

a jobb lábfej csontjai között aprócska (9 x 8 mm) bőr-darab, pici részszegecsel (5.). Lábbeli maradványa (?).

A bal combcsont felső végénél kívül apró, mázatlan, sötétszürke peremtöredék. (24. ábra 4.)

9. sír. Csontváz hanyattfekve. Koponyája, bal sípcsontja és a lábfejek csontjai hiányoztak-elenyésztek. Karok az ágyékra hajlítva. Lábak kinyújtva, térdnél összeszárva. A jobb alsólábszár csontjai eredeti helyzetükből elmozdítva, a felsőtest fölé elhelyezve kerültek elő. Vázhossz: (koponya és lábfej nélkül) 1,23 m, mélység: 0,16 m. (17. ábra)

Melléklet: -

A lábaktól K-DK-re egy magányos, alsó állkapocs nélküli koponya feküdt.

10. sír. Leány. Csontváz hanyattfekve. Koponya bal oldalra billent, sérült. A felsőtest bal oldali csontjai nagyrészt hiányoztak, továbbá a bal kar csontjai (kivéve a felkarcsont felső végét) és a bal combcsont egy része szintén hiányzott. A jobb kar a test mellett kinyújtva. Lábak kinyújtva. Vázhossz: 1,15 m, mélység: 0,60 m. (18. ábra)

Mellékletek:

1. pártamaradvány bronz lemezkék a koponya bal homlokrészén. 2. bronzhuzal karperec a jobb alsókar felső végénél, a könyéktől kissé lejjebb.

A sír földje egy mázatlan, szürke színű, fogaskerék mintás, középkori kerámia oldaltöredéket (3,4 x 2,5 cm) tartalmazott. (24. ábra 5.)

11. sír. A közvetlenül a 10. sír fölé eltemetett halott csontvázából csak a lábak csontjai maradtak meg, többi része teljesen hiányzott. A combcsontok is némileg már elmozdultak eredeti helyükről, amit talán az itt keresztülnőtt gyökér okozhatott. Vázhossz nem mérhető, mélység: 0,55 m. (18. ábra)

Melléklet: - .

12. sír. Ez a sír már a leletmentés befejezése után, 1992. június 10-én került elő, távollétemben, amikor az árkot helyenként még kissé tovább igazították, hogy elérjék a kellő mélységet. A sír feltárását, dokumentálását Hetényi Attila végezte el.

Csontváz kinyújtva. Koponya sérült. Jobb kar a váz mellett kinyújtva, bal alsókar talán a derékra hajlítva. Lábak nagy része a kábel árokkal elpusztítva. Vázhossz (a combcsontok felső egyharmadáig): 0,85 m, mélység: 0,70 m. (19. ábra)

Mellékletek:

1. pénz : Hunyadi János kormányzó denára, 1446, verdejegy n - * (CNH.II.156.), a bal oldali bordák között, melltájon. (22. ábra 3.) 2. pitykegomb. Ezüst lemezből, két félgömb alakú részből és fülből összeállítva. Belseje üreges. H. (füllel) :14 mm, átm.: 9 mm. A jobb oldali bordák között, melltájon. (22. ábra 2.) 3. pénz :Albert dénár, 1439, verdejegy B - m, kis kereszttel (CNH.II.135.B.), a jobb alkarcsontok felső végénél,²⁹ belül. (22. ábra 1.) 4. lyukvédő övveret a jobb alkarcsontok és a jobb medencelapát között. Téglalap alakú, 4,4 x 1,7 cm méretű, vékony fémlémezből préselve. Közepén 4,5 mm átmérőjű kerek lyuk. Díszítése keretbe foglalt növényi inda. Övre való felerősítése kis szegecsekkel történhetett. Az egyik rövid oldal végén, középtájon megmaradt a szegecslyuk. Nyilván ugyanilyen volt egykor a másik végén is, de a veretnek ez a része a restaurálás során készült kiegészítés. (22. ábra 4.)

Igen hasonló, bár nem teljesen azonos övveret (1 db) ismert Telekháza-Ohat (Hajdú-Bihar m., Hortobágy) templom körüli temetőjéből.³⁰ (23. ábra 3.) Továbbá Budapest-Nagytétény-Csút ugyancsak templom körüli temetőjének L. sírjából (2 db).³¹ Bár ezen utóbbiak a Telekháza-ohatinál nagyobb mértékben térnek el példányunktól, közös szerkesztési-díszítési módjuk vitathatatlan. Ugyanezen veretfajta díszesebb-elegánsabb kivitelű párhuzama megtalálható a Kerepesen (Pest m.) előkerült késő-középkori ezüstkincs övveretei között is.³²

5-6-7. 3 db övveret a bal könyék tájáról. Mindhárom azonos, téglalap alakú, sarkain némileg ívesen kihajlított, 3,9 x 1,6 cm méretű, préselt díszítéssel ellátott fémlémezből kivágva. Négy-négy kissé összeérő homorú ko-

rong, a négy saroknál további egy-egy kisebb korong, valamint a hosszoldalakon gyöngysorkeret díszíti mindhárom darabot. Övre való erősítésük a rövidebb oldalak végének közepénél, kis lyukacska és apró szegecs segítségével történt. Az egyik példányon mindkét, a másikon csak az egyik szegecs maradt meg, a harmadikon pedig csak az egyik szegecs fejrésze. (22. ábra 5-6-7.)

Ugyanilyen veretek - minden kilencedik után egy rozettával váltakozva - díszítik a Zagyvapálfalva-Kotyházai bányatelep (Nógrád m.) templom körüli temetőjéből 1921-ben előkerült övet, amelynek bőr részei is viszonylagos épségben megmaradtak.³³ (23. ábra 1-2.) Úgyszintén ugyanilyen övveretek ismertek Budapest-Nagytétény-Csút templom körüli temetőjének L. sírjából (12 db),³⁴ továbbá a Kisnána-Vár (Heves m.) 3. sírja tizenkét-tizennégy éves fiú halottjának feltehetően örökölt, más típusú veretekből álló, 1966-ban talált övéről is, ahol az egyik elveszett veretet pótolták egy ugyanilyen darabbal, valamikor a XV. század során.³⁵ Ezen övveret előképének - fentiekől díszítésben és méretben is némileg eltérő - negatív mintája már a verseci (Vrsac, Narodni Muzej) bronz ötvös verőtövön is szerepel (XIV. sz. vége).³⁶ A megmaradt övveretek azonban egységesen a XV. századra keltezhetőek, és amennyire ez fénykép, illetve rajz alapján megítélhető, nagy valószínűséggel azonos verőtövel készültek. Egy további, az említettektől némileg eltérő, de mindenesetre azokkal rokonítható övveret garnitúra (5 db) ismert Budapest-Nagytétény-Csút temetőjének XLI. sírjából.³⁷

8. L-alakú apró vastárgy, a jobb medencelapát felső széle felett közepén (elvesztett). A sírban lévő elhelyezkedése alapján talán az öv csattestének töredéke lehetett.

13. sír. Erősen hiányosan megmaradt csontváz. Hiányoztak a koponya, a jobb lapocka és kulcsont, továbbá mindkét láb csontjai. Utóbbiakat a 14. sír kiásásakor pusztíthatták el. A jobb felkarcsont felső fele a bal karcsontok felett került elő. Vázhossz nem mérhető, mélység: 0,60 m. (20. ábra)

Melléklet:

Tűzkő a bal felkarcsont külső oldalánál. Esetleg nem melléklet, hanem a sír betöltésével került ide.

14. sír. Szintén hiányosan megmaradt csontváz. Koponyája, a bal kar csontjai, s a jobb combcsont kivételével a lábcsontok hiányoztak. Részint a 13. sírra temették rá a halottat, olyan módon, hogy koponyája a 13. sír halottjának medencéjén nyugodott. Vázhossz nem mérhető, mélység: 0,60 m. (20. ábra)

A bal medencelapáton egy vas koporsószeg feküdt (1).

Melléklet: -

Egy további - elpusztult - **sírnak** csak a mellékleteit tudtuk megmenteni.

1. pártamaradvány, sűrűn feltekert spirális dróttöredék hat darabja, 6, 8, 11, 20, 20 és mintegy 55 mm hosszúságban. A leghosszabb töredék U-alakban hajlik. (22. ábra 11.) 2. három darab pitykegomb. Mindhárom egyforma. Fémlemezből, aranyozva, préselt díszítéssel. Egy-egy kör alakú és enyhén domborodó félrészből és fülből összeállítva. Hatszirmú virágmintával. A virág közepén kis kör, belsejében több kis pontocska. A virágon kívül további hat pontocska díszítéssel ellátva. H. (füllel): 12 mm, átm.: 11 mm. (22. ábra 8-9-10.)

Hasonló pitykegombok - bár a gyenge fotón a részletek nem igazán kivehetőek - ismertek Budapest-Nagytétény-Csút temetőjének 107. (női) sírjából.³⁸

A sírok környezetéből további nyolc darab mázatlan, középkori kerámia töredék - 2 perem, 3 oldal, 3 alj - is előkerült. Színük : halványsárga, vörös és szürke. (24. ábra 6-7., 25. ábra)

A feltárt temetőrészlet nélkülözi a különlegességet, jól illeszkedik a Kárpát-medence területén belül bárhol másutt feltárt korabeli (XV-XVIII. századi) temetők sorába. (A 3. sírt - mellékletei alapján - késő-középkorinak, esetleg XVIII. századnak tartom.) A mámai sírok leletanyagának párhuzamai - pl. Heves, Nógrád, Hajdú-Bihar, Pest megyék - még ilyen, viszonylag kicsiny temetőrész feltárása mellett is, az ezen területen egykor élt és azonos társadalmi rétegekhez tartozók többé-kevésbé azonos kulturális viszonyaira utalnak. Ennek a közös kultúrának a meghonosítója és hordozója a középkori Magyar Királyság volt.

A leletanyag pedig igazolja azt is, hogy helytállónak bizonyultak Bárányné Oberschall Magda 1942-ben megfogalmazott sorai : „ ... az olyan típusú sírleleteket, melyek Szabó Kálmán és Bálint Alajos kezdeményező középkori ásatásai nyomán eddig előkerültek, nem szabad kizárólagosan az alföldi magyarság számára kisajátítani. (...) Tehát az ősi, bronzveretes pártaöv későközépkori leszármazottját a magyarság sokkal szélesebbkörű rétege viselte, amint ezt eddig hittük. Úgy látszik, hogy a magyar Alföld területén túlmenőleg mindenfelé viselte ezeket a módosabb parasztság, a kis- és középnemesség egyaránt”³⁹

Bár középkori temetőásatásaink publikációinak részletesebb áttanulmányozása nyilván a Balatonfüzfő-mámai temetőrészlet további párhuzamait eredményezné, nem hiszem, hogy ezek lényegesen megváltoztatnák ismereteinket.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- BÁRÁNYNÉ 1942. = BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL M. : A salgótarjáni, orgondaszentmiklósi és pakonyi középkori sírleletek. Művelődéstörténeti Füzetek 1. Budapest 1942
- BÉKEFI 1907 = BÉKEFI R.: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest 1907
- CNH.II. = RÉTHY L.: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár.II. Vegyesházi királyok kora. Budapest 1907
- CZEGLÉDY-KOPPÁNY 1964 = CZEGLÉDY I.-KOPPÁNY T.: A Balatonfüzfő-mámai románkori templomrom. VMMK 2.1964. 141-160.
- DARNAY (DORNYAY) 1944 = DARNAY (DORNYAY) B.: Zagypapfalva „Pusztatemplom”-ának középkori régiségei. Salgótarjáni Könyvek 12. Keszthely 1944
- DERCSÉNYI 1941 = DERCSÉNYI D.: Nagy Lajos kora. Budapest 1941
- FALLENBÜCHL 1988 = FALLENBÜCHL Z.: Magyarország főméltóságai 1526-1848 - Die höchsten Würdenträger Ungarns 1526-1848. Budapest 1988
- FALLENBÜCHL 1994 = FALLENBÜCHL Z.: Magyarország főispánjai 1526-1848 - Die Obergespane Ungarns 1526-1848. Budapest 1994
- GEREVICH 1943 = GEREVICH L.: A csúti középkori sírmező. Budapest Régiségei 13. 1943. 103-166.
- GUTHEIL 1979 = GUTHEIL J.: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1. Veszprém 1979
- Győr vármegye = BOROVSZKY S. (szerk.): Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest é.n.
- KOPPÁNY 1963 = KOPPÁNY T.: A Balaton-felvidék románkori templomai. VMMK 1.1963. 81-114.
- KOPPÁNY 1967 = KOPPÁNY T.: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében. VMMK 6.1967. 117-150.
- KOPPÁNY 1993 = KOPPÁNY T.: A Balaton környékének műemlékei. Művészettörténet-Műemlékvédelem 3. Budapest 1993
- KRALOVÁNSZKY 1955 = KRALOVÁNSZKY A.: A kerepesi későközépkori ezüstkincs. Archaeologiai Értesítő 82.1955. 190-201.
- KUMOROVITZ 1953 = KUMOROVITZ L. B.: Veszprémi regeszták (1301-1387). Budapest 1953
- Magyarországi művészet 1300-1470 = MAROSI E. (szerk.): Magyarországi művészet 1300-1470 körül. I-II. Budapest 1987
- Magy.tört.fog.gyűjt. 1980. = BÁN P.-HAVASSY P.-NEMES L.-Á. VARGA L.: Magyar történelmi fogalomgyűjtemény. I-II. Eger 1980
- MIHALIK 1899. = MIHALIK V.: A verseczi ötvös-lemezről. Archaeologiai Értesítő 19. 1899. 34-41.

- MRT 2. = ÉRI I.-KELEMEN M.-NÉMETH P.-TORMA I.: Magyarország Régészeti Topográfiája. Veszprém megye régészeti topográfiája. 2. A veszprémi járás. Budapest 1969
- PÁKAY 1942. = PÁKAY Zs.: Veszprém megye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján (1531-1696). Veszprémvármegyei Füzetek 7. Veszprém 1942
- PFEIFFER 1987. = PFEIFFER J.: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630-1950). Püspökei, kánonokjai, papjai. Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae VIII. München 1987
- RégFüz = Régészeti Füzetek
- RÓMER 1876. = RÓMER F.: Román- és átmenetkorú építmények hazánk területén. Archaeologiai Közlemények 10/2. 1876. 1-61.
- SOLYMOSI 1984. = SOLYMOSI L.: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. Veszprém 1984
- SZABÓ 1971. = SZABÓ J. GY.: Gótikus pártaövek a kispánai vár temetőjéből. Egri Múzeum Évkönyve 8-9. 1970-1971. 57-90.
- SZENTPÉTERY-BORSA = SZENTPÉTERY I.-BORSA I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I/1-3.-II/1-4. Budapest 1923-1987
- VMMK = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
- ZOLTAI 1907. = ZOLTAI L.: Debreczen sz. kir. város múzeumának régészeti ásatásai 1905-ben. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1.1907. 179-189.
- ZSO = Zsigmond-kori oklevéltár. I-V. Összeállította: MÁLYUSZ E.-BORSA I. Budapest 1951-1997

- ¹ MRT 2. 46.7/2. lelőhely
- ² GUTHEIL 1979. 138-139., az alapítólevél irodalmának kimerítő ismertetésével.
- ³ Lokalizálásuk : MRT 2. 52.8/10. és 53.8/16.lelőhelyek
- ⁴ GUTHEIL 1979. 159.
- ⁵ Magy.tört.fog.gyűjt. 1980. I.130.
- ⁶ Magy.tört.fog.gyűjt. 1980. I.110-111.
- ⁷ SZENTPÉTERY-BORSA II/2-3. 170. Nr. 2733.
- ⁸ CZEGLÉDY-KOPPÁNY 1964. 142.
- ⁹ ZSO II/2. Nr.7286.
- ¹⁰ KUMOROVITZ 1953. 27. Nr. 29.
- ¹¹ KUMOROVITZ 1953. 127. Nr. 316.
- ¹² KUMOROVITZ 1953. 172-173. Nr. 433.
- ¹³ SOLYMOSI 1984. 199.
- ¹⁴ Hivatali idejére: FALLENBÜCHL 1988. 72.

- ¹⁵ PÁKAY 1942. 115-116.; CZEGLÉDY-KOPPÁNY 1964. 143. (némileg eltérő adatokkal !)
- ¹⁶ Személyéről : Győr vármegye 166., 313.; FALLENBÜCHL 1994. 78.
- ¹⁷ Személyéről : PFEIFFER 1987. 51-52.; FALLENBÜCHL 1994. 78., 109.
- ¹⁸ CZEGLÉDY-KOPPÁNY 1964. 143.
- ¹⁹ CZEGLÉDY-KOPPÁNY 1964. 143-144.
- ²⁰ CZEGLÉDY-KOPPÁNY 1964. 143.
- ²¹ CZEGLÉDY-KOPPÁNY 1964. 143., 156.42. jegyzet
- ²² RÓMER 1876. 30.
- ²³ BÉKEFI 1907. 76-77., 77.19. ábra (a templomrom fotója az 1930/32-ben elbontott részletekkel)
- ²⁴ KOPPÁNY 1993. 82.
- ²⁵ KOPPÁNY 1963. 88-89. Nr. 8., alaprajzzal (72.kép); CZEGLÉDY-KOPPÁNY 1964., KOPPÁNY 1967. 135. Nr. 97.; KOPPÁNY 1993. 82., 20.9/c. ábra (alaprajz), az 1963-as ásatás leletanyagát a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Régészeti Gyűjteménye őrzi; 63.477.1-27., 63.562.1-31. és 77.52.1-2. leltári számokon.
- ²⁶ RégFüz Ser.1. No. 46. 1994. 81. Nr. 118. (A sírokat itt még a XVII/XVIII. sz. fordulójára kelteztem.)
- ²⁷ Itteni és számos más leletmentésnél nyújtott önzetlen segítségét, valamint számos leletbejelentését ismételtelen hálással köszönöm.
- ²⁸ Valamennyi fémtárgy restaurálását Farkas Attila fémrestaurátor (Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Műtárgyvédelmi Központja, Felsőörs) végezte. Munkáját ismételtelen megköszönöm.
- ²⁹ A 12. sír érmeinek megtisztítását és meghatározását Székely György régész, numizmata kollégának (Katona József Múzeum, Kecskemét) köszönöm.
- ³⁰ ZOLTAI 1907. 180., 181. 3. ábra; SZABÓ 1971. 64., 86.19.ábra (ZOLTAI után)
- ³¹ GEREVICH 1943. 142., 149. 27. kép
- ³² KRALOVÁNSZKY 1955. XXIV. tábla 2-7. ábra, XXV. tábla 2-7. ábra
- ³³ BÁRÁNYNÉ 1942. 3-4., I. tábla 1. ábra (nála a lelőhely tévesen a közeli Salgótarján !); DARNAY (DORNYAY) 1944. 10., I. tábla 1. ábra (a lelőhely és a leletkörülmények tisztázásával !); SZABÓ 1971. 64. (BÁRÁNYNÉ után nála is tévesen Salgótarján lelőhellyel !)
- ³⁴ GEREVICH 1943. 142., 149. 27. kép
- ³⁵ SZABÓ 1971. 60-64., 82. 15. ábra, 85. 18. ábra
- ³⁶ MIHALIK 1899. 37.2. ábra, 38. Nr. 10. minta; DERCSÉNYI 1941. 155. kép; SZABÓ 1971. 64.; Magyarországi művészet 1300-1470. I. 373., 379.
- ³⁷ GEREVICH 1943. 144., 145. 25. kép
- ³⁸ GEREVICH 1943. 130., 143. 24. kép
- ³⁹ BÁRÁNYNÉ 1942. 10.

BALATONFÜZFŐ-MÁMA, SECTION OF MEDIEVAL AND MODERN PERIOD CEMETERY

By the 20th century, the mediaeval-modern period village of Mába had been absorbed by the territory of Balatonfűzfő (Veszprém county), and its history subsequently became well known in the professional literature. The first mention of Mába is in the undated foundation document of the Veszprémvölgy convent, which originated from King St Stephen (1000-1038) and has survived as a copy by King Coloman from 1109. The village, which was already in existence at that time, was presented to the nuns by the „holy king.” It remained the property of the Veszprémvölgy Basilian nuns for centuries, and from the 1240s it passed on to the Cistercians who replaced them. In the middle of the 16th century the nuns fled from the Turks to Körmend (Vas county), where they slowly died out, and their properties were received by the Győr Jesuits in 1625 and remained in their possession until 1773, when the order was dissolved. In the wars of the 16th-17th centuries, Mába underwent varying degrees of destruction, but remained inhabited more or less continuously. From the end of the 17th century, however, it lay in ruins, and the land was cultivated by the inhabitants of the surrounding villages.

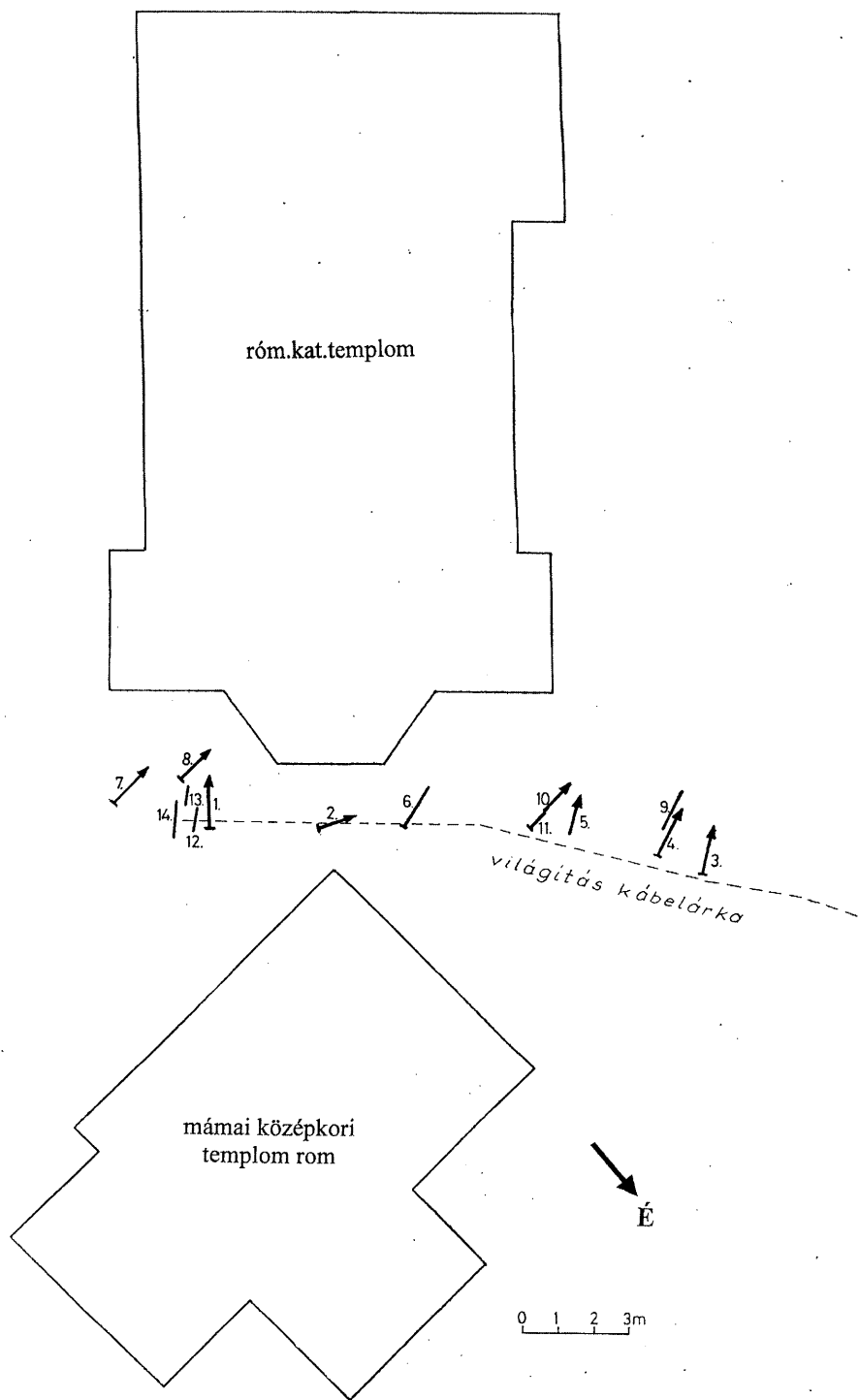
The ruins of the church built in the 18th century are still standing. This was dedicated to King St Ladislav and was

simple and small, with a single nave and a square ended sanctuary. The church ruins were investigated by the National Monument Inspectorate in 1963, and restored in 1964 (construction engineer Tibor Koppány).

In 1992, a grave belonging to the cemetery once surrounding the church was discovered in ditch 14 - for flood-lighting cables - to the W-SW of the church ruins. Based on the grave furniture, the cemetery section may be dated to the 15th-18th centuries.

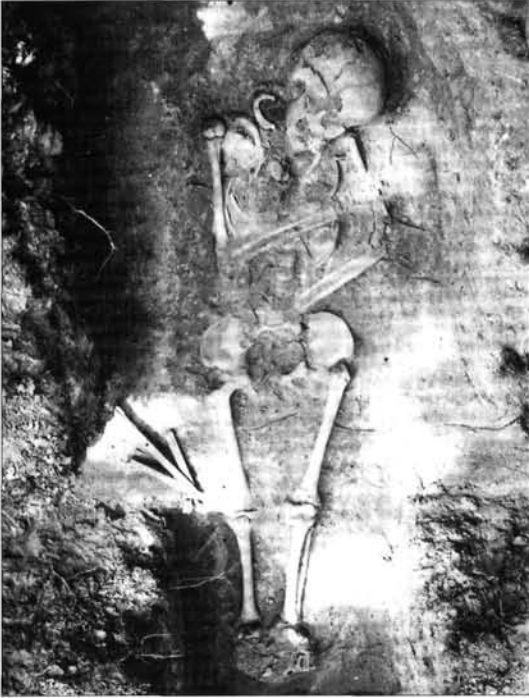
Parallels to the press-forged belt mountings from one of the graves, dated by one coin of King Albert (1437-1439) and one of governor János Hunyadi (1446-1453), are known from church cemeteries in Budapest-Nagytétény-Csút, Kislána (Heves county), Zagyvapálfalva (Nógrád county) and Telekháza-Ohat (Hajdú-Bihar county, Hortobágy).

This cemetery section fits well into the series of burial grounds of similar age excavated in all other places in the Carpathian basin; it is not at all unusual. The modest find material certainly reinforces the conclusion, which was previously already extremely probable, that on this territory at that time, our ancestors belonging to identical social strata in general lived under similar cultural conditions everywhere. This common culture was established and supported by the Hungarian Monarchy.

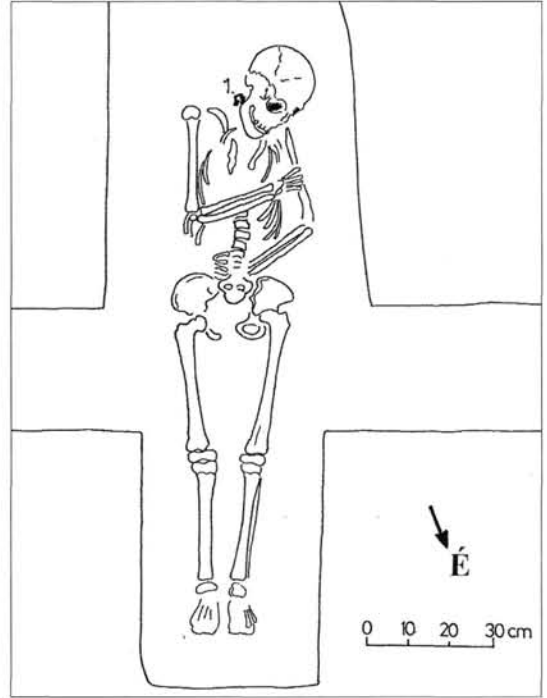

1. ábra. Balatonfűzfő-Máma, a középkori templomrom és a r. k. templom közötti kábelárókban 1992-ben feltárt sírok elhelyezkedése (Rajz: Sári J-né)

Figure 1. Balatonfűzfő-Máma, positions of the graves discovered in 1992 in the cable ditch between the medieval church ruin and the R. C. church (Drawing: Mrs. J. Sári)

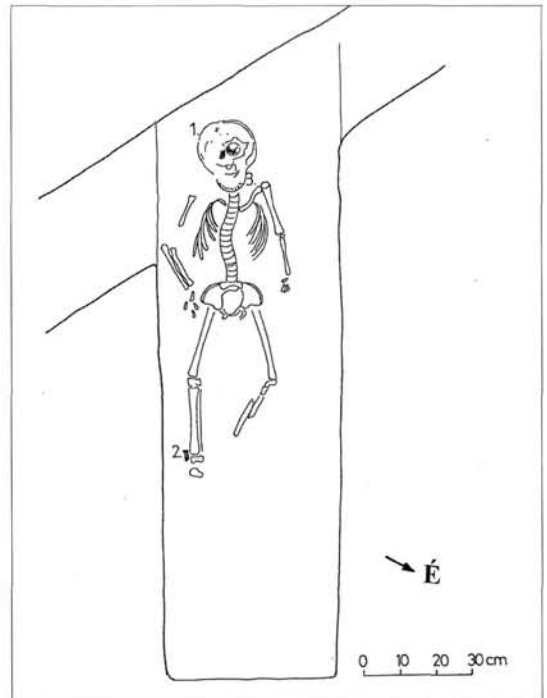
2. ábra. 1. sír (Fotó: Rainer P.)
 Figure 2. Grave 1 (Photo: P. Rainer)

3. ábra. 1. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
 Figure 3. Grave 1 (Drawing: P. Rainer - Mrs. J. Sári)

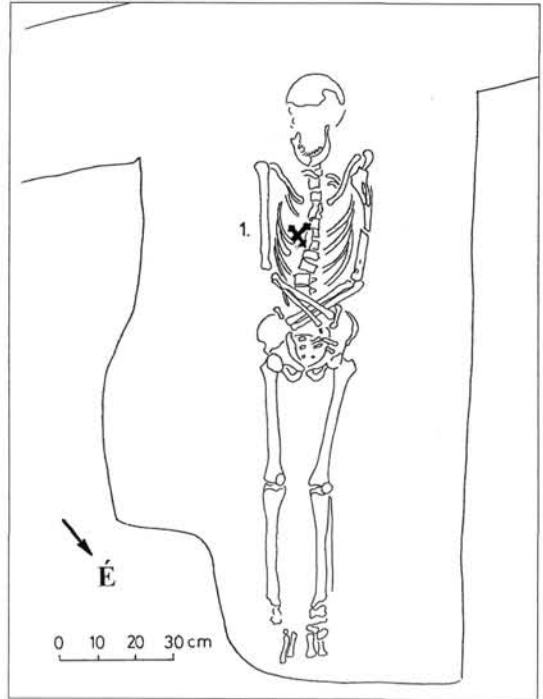
4. ábra. 2. sír (Fotó: Rainer P.)
 Figure 4. Grave 2 (Photo: P. Rainer)

5. ábra. 2. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
 Figure 5. Grave 2 (Drawing: P. Rainer - Mrs. J. Sári)

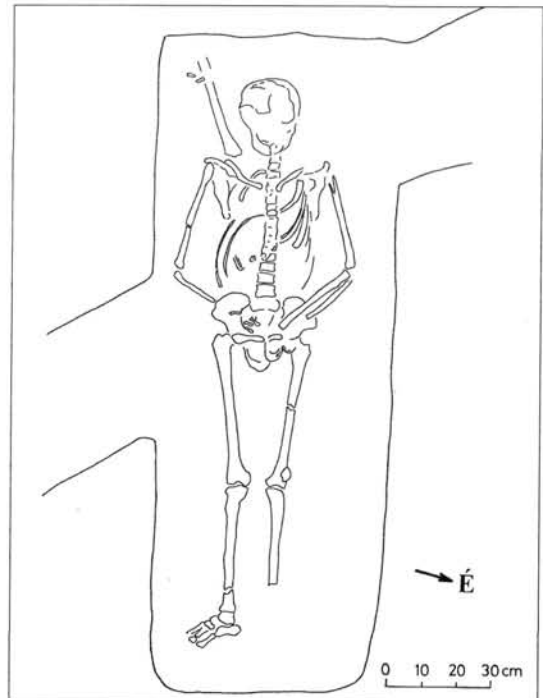
6. ábra. 3. sír (Fotó: Rainer P.)
Figure 6. Grave 3 (Photo: P. Rainer)

7. ábra. 3. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
Figure 7. Grave 3 (Drawing: P. Rainer - Mrs. J. Sári)

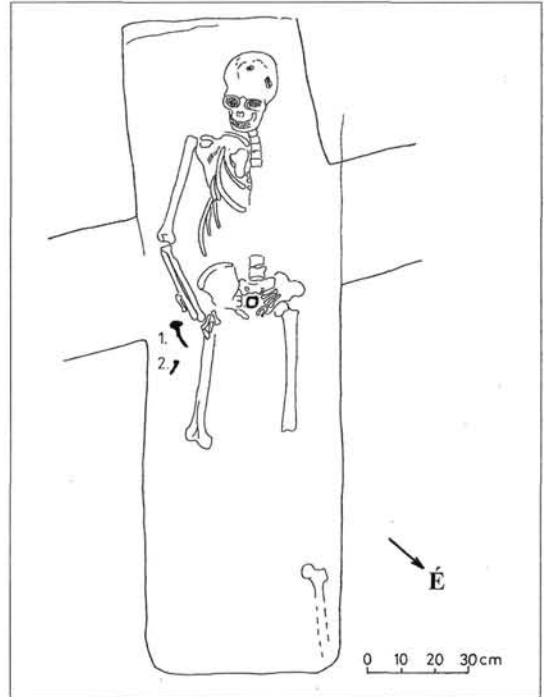
8. ábra. 4. sír (Fotó: Rainer P.)
Figure 8. Grave 4 (Photo: P. Rainer)

9. ábra. 4. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
Figure 9. Grave 4 (Drawing: P. Rainer - Mrs. J. Sári)

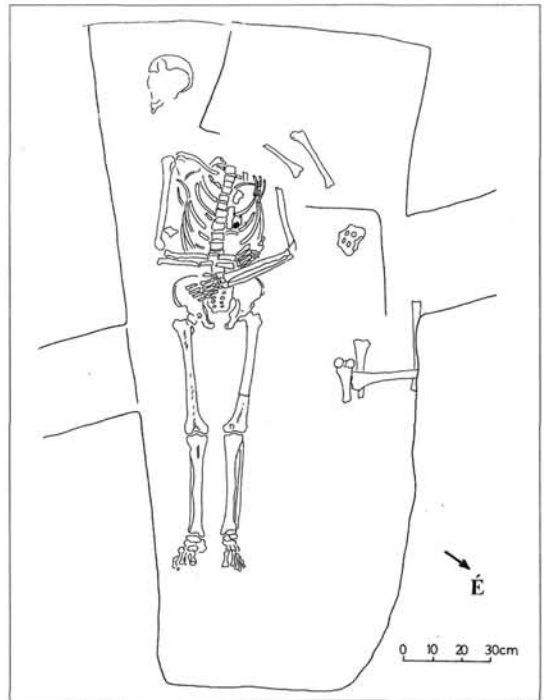
10. ábra. 5. sír (Fotó: Rainer P.)
Figure 10. Grave 5 (Photo: P. Rainer)

11. ábra. 5. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
Figure 11. Grave 5 (Drawing: P. Rainer - Mrs. J. Sári)

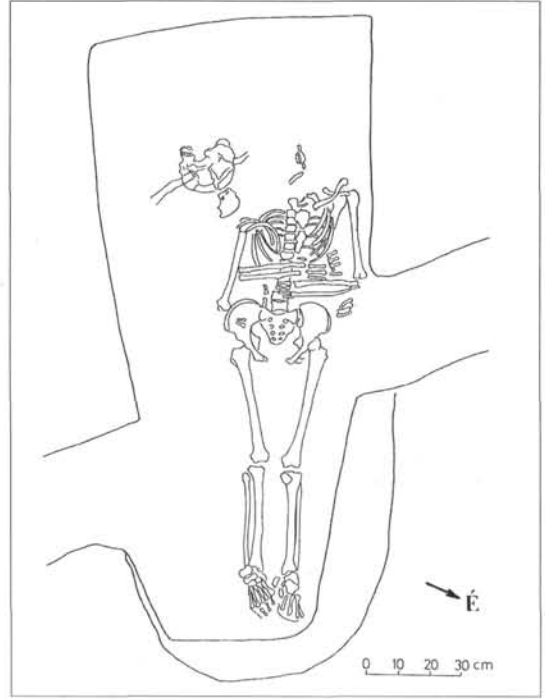
12. ábra. 6. sír (Fotó: Rainer P.)
Figure 12. Grave 6 (Photo: P. Rainer)

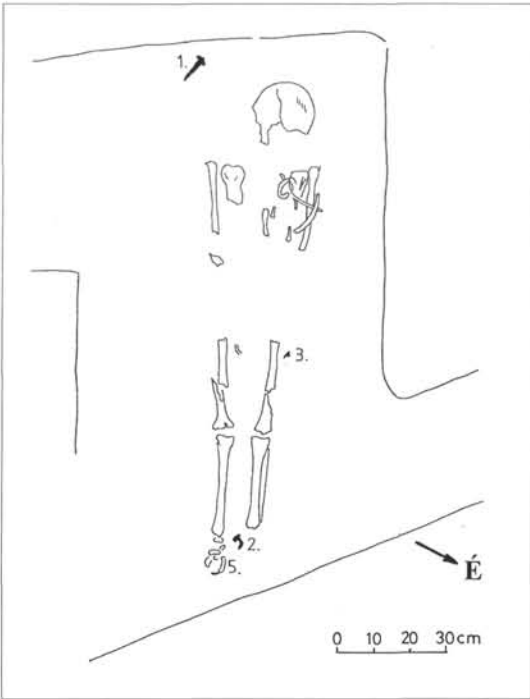
13. ábra. 6. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
Figure 13. Grave 6 (Drawing: P. Rainer - Mrs. J. Sári)

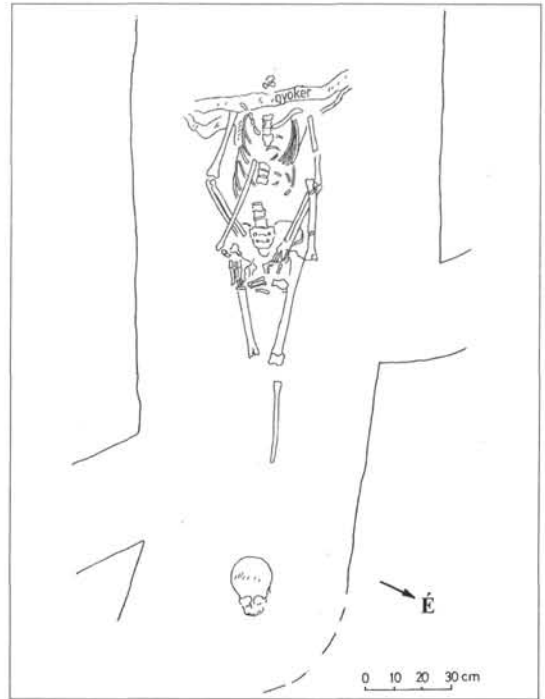
14. ábra. 7. sír (Fotó: Rainer P.)
Figure 14. Grave 7 (Photo: P. Rainer)

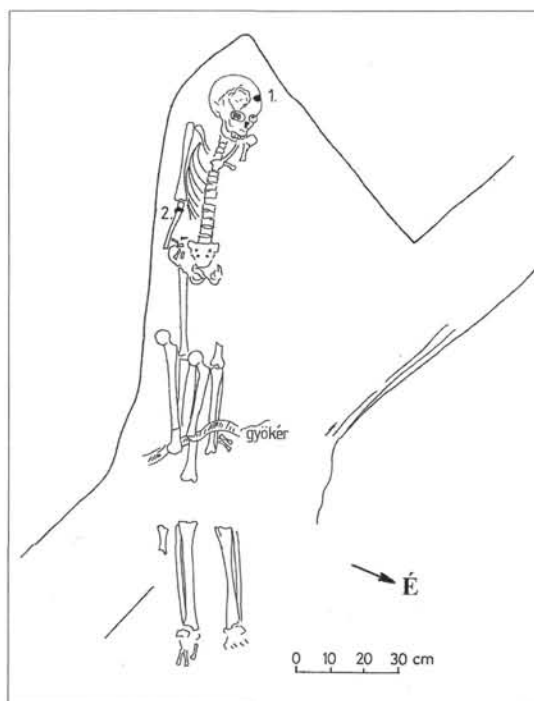
15. ábra. 7. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
Figure 15. Grave 7 (Drawing: P. Rainer - Mrs. J. Sári)

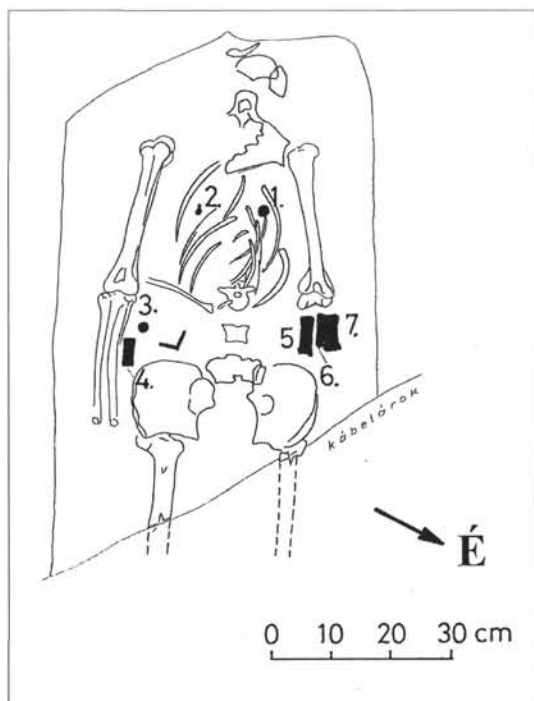
16. ábra. 8. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
Figure 16. Grave 8 (Drawing: P. Rainer - Mrs. J. Sári)

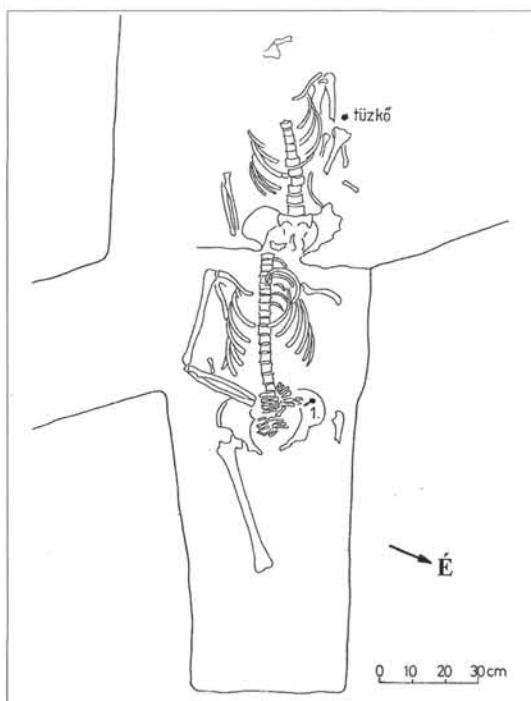
17. ábra. 9. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
Figure 17. Grave 9 (Drawing: P. Rainer - Mrs. J. Sári)

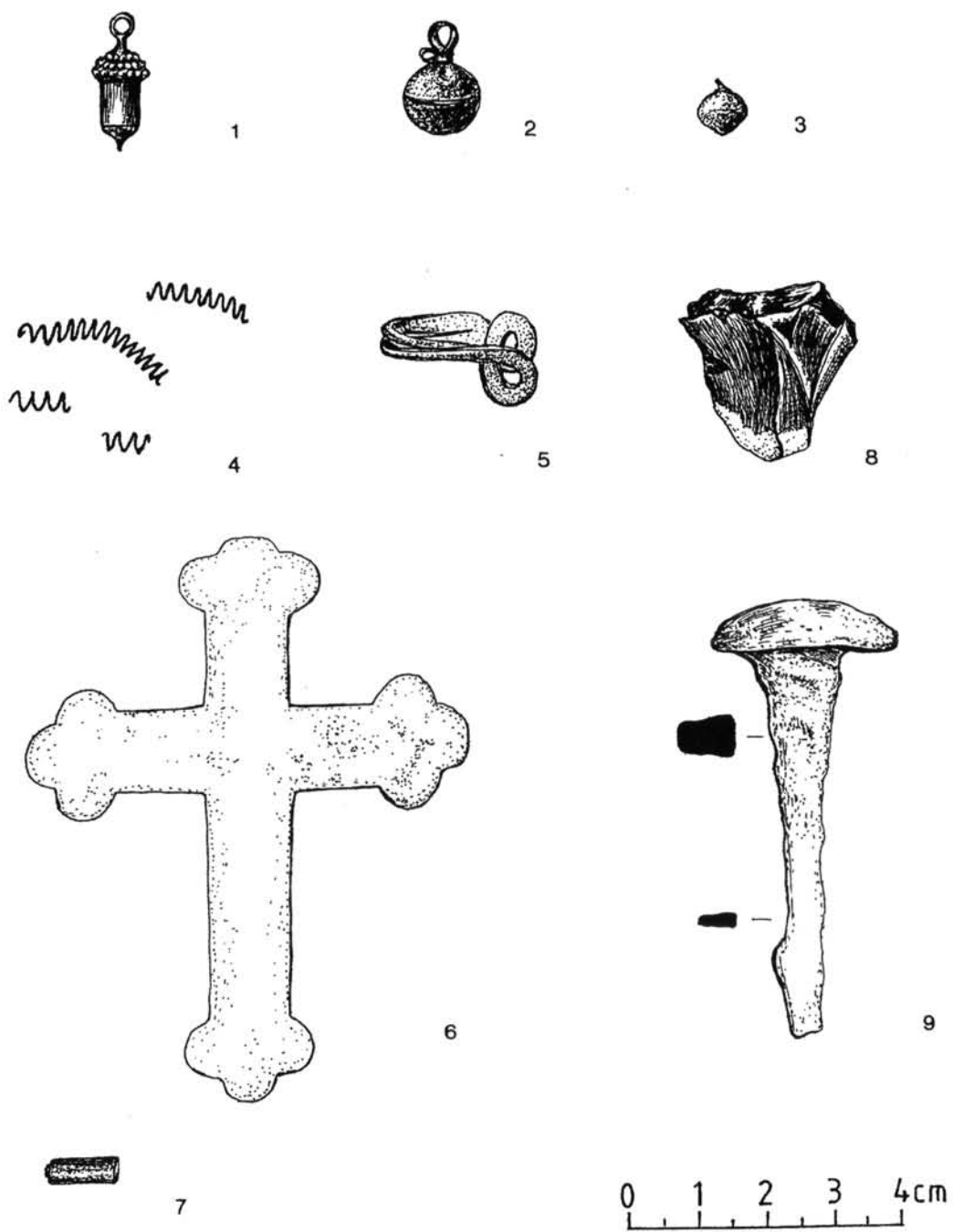
18. ábra. 10-11. sírok (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
 Figure 18. Graves 10-11 (Drawing: P. Rainer -
 Mrs. J. Sári)

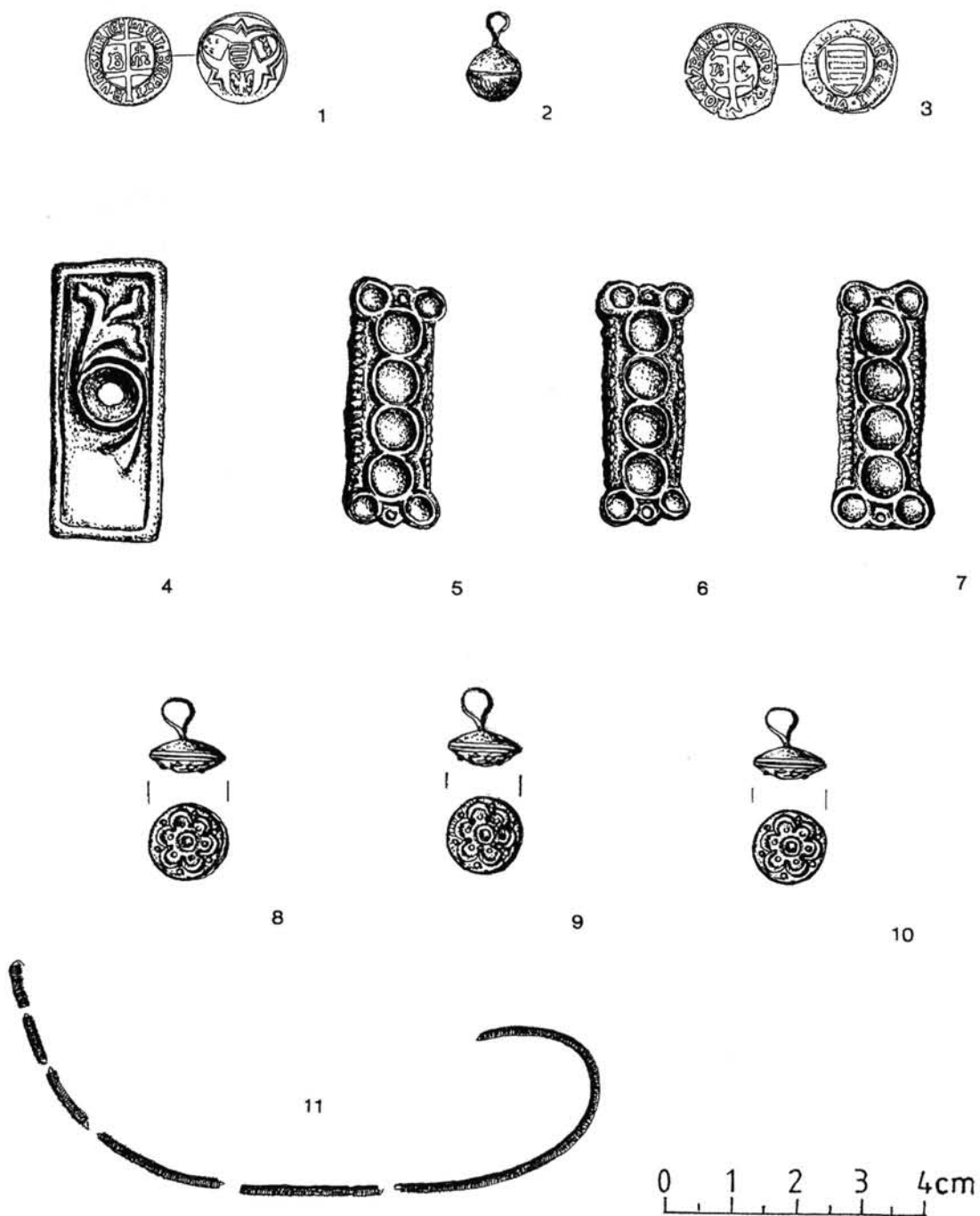
19. ábra. 12. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
 Figure 19. Grave 12 (Drawing: P. Rainer - Mrs.
 J. Sári)

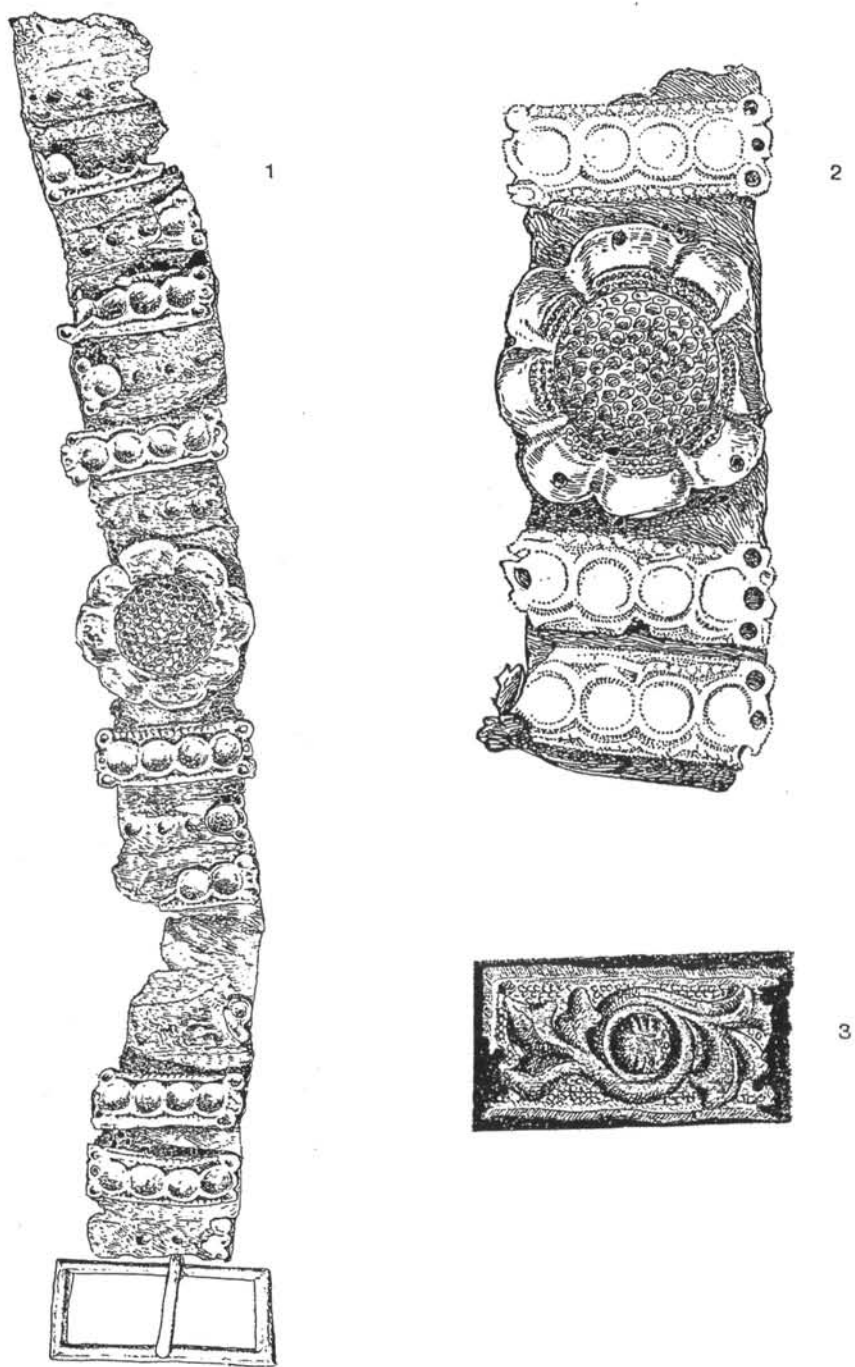
20. ábra. 13-14. sír (Rajz: Rainer P. - Sári J.-né)
 Figure 20. Graves 13-14. (Drawing: P. Rainer -
 Mrs. J. Sári)

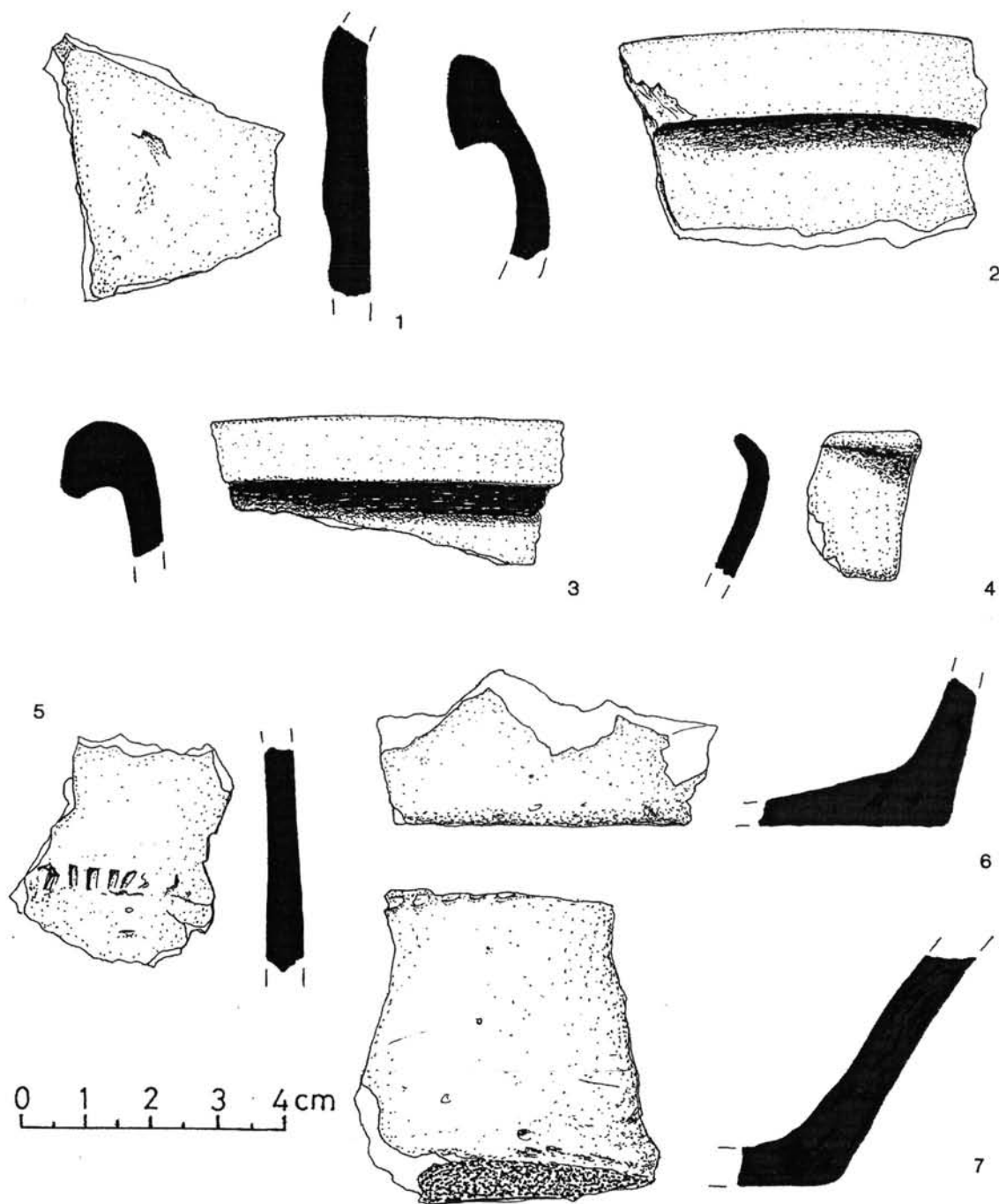
21. ábra. Az 1. (1-3.), 2. (4-5.), 3. (6-7), 6. (8.), 8. (9.) sírok mellékletei (Rajz: Sári J-né)
 Figure 21. Furniture found in graves 1 (1-3), 2 (4-5), 3 (6-7), 6 (8), 8 (9) (Drawing: Mrs. J. Sári)

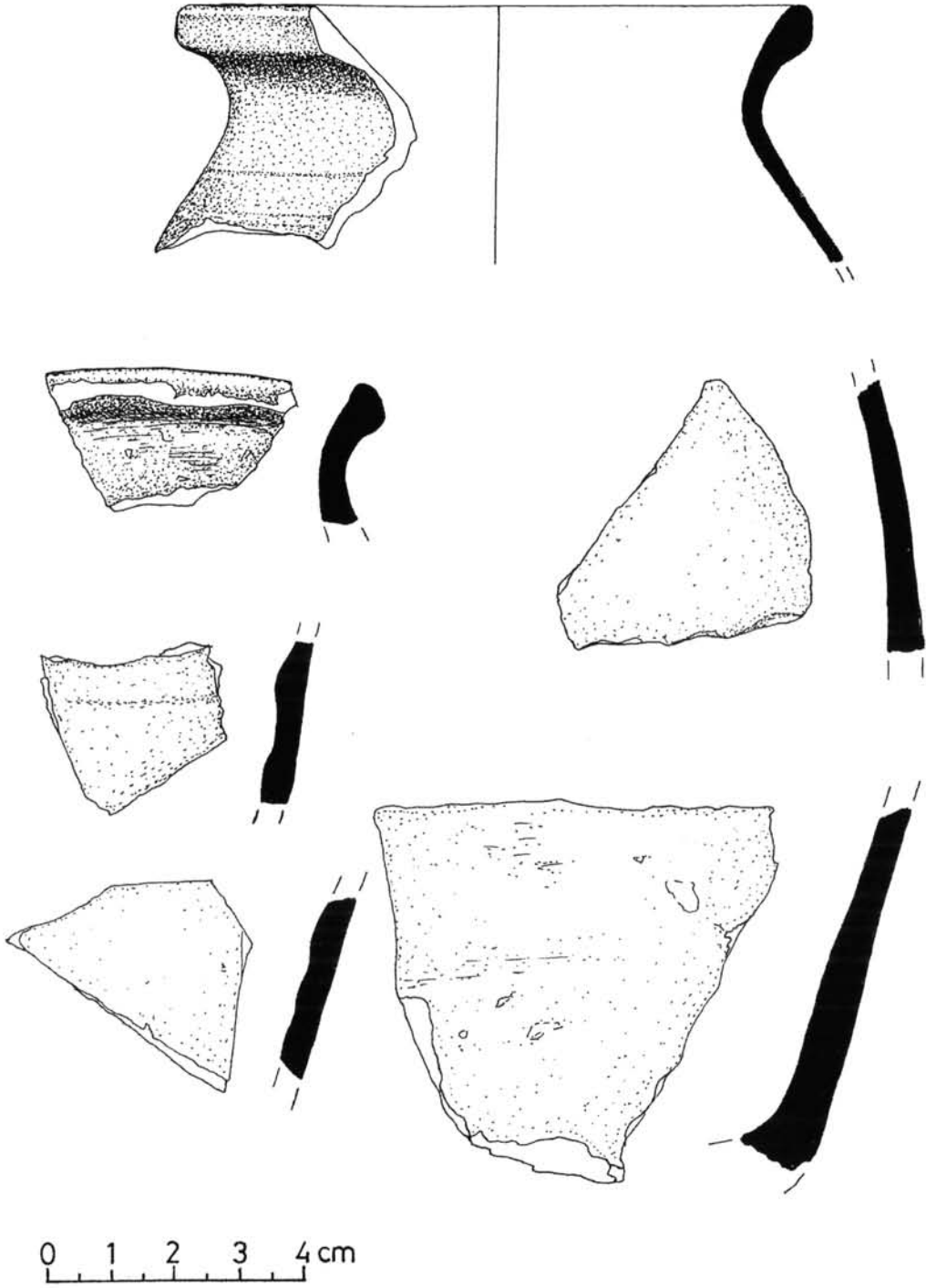
22. ábra. A 12. sír (1-7.) és egy elpusztult sír (8-11.) mellékletei (Rajz: Sári J-né)
 Figure 22. Furniture from grave 12 (1-7) and a ruined grave (8-11) (Drawing: Mrs. J. Sári)

23. ábra. 1-2. Veretes öv Zagypálfalváról DARNAY (DORNYAY) 1944. I. tábla 1 ábra után,
 3. Övveret Telekháza-Ohatról - ZOLTAI 1907. 181. 3. ábra után
 Figure 23. 1-2. Belts with mountings from Zagypálfalva, DARNAY (DORNYAY) 1944, Table I after Figure 1,
 3. Belt mounting from Telekháza-Ohat, ZOLTAI 1907. after Figure 181. 3

24. ábra. Kerámia a 2. (1.), a 7. (2-3.), a 8. (4.), a 10. (5.) sír földjéből és szórvány (6-7.) (Rajz: Sári J-né)
 Figure 24. Ceramics found in the earth from graves 2 (1), 7 (2-3), 8 (4) and 10 (5) and fragments (6-7)
 (Drawing: Mrs. J. Sári)

25. ábra. Szórvány kerámia (Rajz: Sári J-né)
Figure 25. Ceramics fragments (Drawing: Mrs. J. Sári)

A VESZPRÉMI LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK VELENCEI ŐSNYOMTATVÁNYA

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum könyvtára egy 1487-ben Velencében készült, Arisztotelész-kommentárokat tartalmazó ősnymotvatványt őriz, amelynek leltári száma: L-3910. A szerző Johannes de Magistris, a párizsi egyetem középkori tanára¹.

A kezdősorok (1. ábra): „Incipiunt questiones perutiles sup[er] tota phi-//losophia magistri Joannis Magistri doctoris// parisiensis cum explanatione textus Aristote-//lis s[ecundu]m mentem doctoris subtilis Scoti”². A zárósorok (kolofon) végcím szövege Hain ősnymotvatvány repertoriumából azonosítható³, amely szerint a záradék: „Questiones p[er]utiles super tota philosophia// naturali magistri Joan[n]is de Magistris docto-//ris parisie[n]sis cu[m] explanatione textus Aristotelis// s[ecundu]m me[n]te[m] doctoris subtilis Scoti feliciter fini-unt.//Impresse 1487. tertio Kalendas iunij. Per bonetum loca-//tellum. sumptibus [et] expensis Octaviani Sco//ti Modoetiensis. Augustino barbadico incli-//to venetiarum duce.//Finis”. A kezdő- és zárósorok alapján Scotus Arisztotelész kommentárjaira vonatkozó fejtegetéseikről van szó: a szerző J. Magistris ezekkel kapcsolatos állásfoglalásairól. A kezdő- és zárósorokban megnevezett kommentátor John Duns Scotus (kb. 1266-1308), ferences oxfordi tanár, aki Párizsban is tanított, hatott. „A középkori teológus könyvtárából hiányozhatatlan a Biblia, Arisztotelész, továbbá az Arisztotelészről írott kommentárok, végül [...] a másodlagos kommentárok, melyek a kommentárokat kommentálták”⁴.

Magistris műve Arisztotelésznek az alábbi természetfilozófiai munkáival kapcsolatos Scotus-kommentárokat tárgyalja: 1. Fizika (Physica) I-VII. fol. 1-68.; 2. Az égbolt és a Kozmosz⁵ (Coeli et Mundi) I-II. fol. 68-84.; 3. A keletkezésről és pusztulásról (De Generatione et Corruptione) I-II. fol. 84-98.; 4. Metheorum I-II. fol. 48-121.; 5. A lélek (De Anima) I-II. fol. 121-137.

Az incunabulum nyomdása Boneto Locatelli 1486-1510 között működött Velencében⁶. Teljesebb névazonosítása alapján: Locatellus, (de Locatellis) Bonetus, presbyter Bergomensis⁷, a nyomdász-kiadó Ottaviano Scotto de Modena munkatársa. A XV. századi értelmiség

élénkülő érdeklődését tanúsítja számos középkori kéziratos Arisztotelész-kommentár kinyomtatása. Johannes de Magistrisnek már 1481-ben is jelentek meg Arisztotelész-kommentárjai a parmai Damiano Moilli kiadónál⁸. Magistris más műveit is kiadta a velencei O. Scotto⁹. Az igény növekedése indokolja, hogy még egyazon kiadó is rövid időn belül számos művet jelentetett meg szorosan e tárgykörből, különböző szerzőktől¹⁰. Velence nyomdászata a korszakban legjelentősebb, ahol az 1469. évi kezdetektől a nyomdászok és könyvkiadók száma a XV. század végéig már 245-re nőtt¹¹.

Az ősnymotvatvány-kötet jellemzése

A körülvágott könyvtest mérete: 184 x 242 x 22 mm. Az egyes levelek (folio, fol.) a recto jobb felső sarokban ceruzával jelölve sorszámozottak 1-től 138-ig. A negyedret (4°, 242 x 175 mm) könyv négy levélpárból hajtott, tizenhat lapos (oldalas) ívfűzetekre nyomtatott, ill. fűzött. A szedéstükör mérete 127 x 180 mm. Az ívjelzettek (szignaturák) rendre 23 tagú ábécé kurrens betűivel szedve a jobboldali kolumna jobb alsó sarka alatt található, pl. n, n2, n3, n4. Az utolsó meglévő (18.) "t" szignatúrájú ívfűzet már csonka, csak a t és t2 ívjelzetű két levél maradt meg (fol. 137 és 138). Az első ívfűzet első levélpárjának bal fele üres, szignatúrája nincs. Ez a levél tehát nem könyvkötői előzék repülőlapja, hanem a nyomtatott könyvtest része; e kettéhajtott levélpár jobb ívfelére lettek kinyomtatva a 8a/8b lapok (oldalak). Példányunk végéről 28 levél hiányzik (fol. 139-166-ig). Kollacionálva a jelen állapot: a⁸ - r⁸ s⁴ = 138 fol. A hiánytalan állapot¹² eredetileg: a-v⁸x⁶ = 166 fol.

Könyvünk két hasábos, ötven soros nyomtatvány, amelynek betűtípusa rotunda: a gót írás itáliai, kerekded változata. A betűtörzs-méret a 9 pontos, ú. n. borgisznak¹³ felel meg; 49 sor + egy sorköz összméretének (179 mm) 49-ed része = 3,65 mm méréseredmény alapján. A minimális méreteltérés oka a könyvtest papírveinek nedves kezelését követő méretváltozás lehet. Az

incunabulumot reneszánsz stílusú, művészi fametszet dúcokról nyomtatott iniciálék díszítik. Készlet: 48-49 mm magasságú, 14 sornyi A, C, D₁, D₂, P, valamint 19 mm magasságú, 6 sornyi Q₁, Q₂, Q₃ (2. ábra). E méretben tehát csak a háromféle Q szerepel a könyvben). Egyetlen helyen, a fol. 19b. jobb kolumna tetején maradt üresen egy 6 sornyi magas „A” iniciálé helye. Nyomdai szedéssel készített (fol. 72b., 78b., 80b., 115b.) és fametszetes ábrák (119b., 121b.) egészítik ki a művet.

A könyv kiváló minőségű papírjának meritésekor alkalmazott szita finomsága 11 meritőszál/10 mm; merevítő bordaszálainak egymástól mért távolsága 34-36 mm között ingadozik. Vízjele az ívközépen a felfűzés miatt csak részletekben figyelhető meg. A jel körbe foglalt horgony, melynek szára fent nyolcast formázó kettős hurokban végződik (3. ábra). Két lényegileg egyező, de finom részletekben, méretezésben különböző vízjel-rajzolat figyelhető meg, ami legalább egy szitapár használatára utal. Közelálló rajzolatú analógiája korabeli velencei nyomtatványokból ismert¹⁴. Helyi készítménynek tartható, hiszen számos papírmalom működött a városban és közvetlen körzetében.

A könyv korábbi birtoklására vonatkozóan két adatot találunk. A fol. 2a, 36a, 137b, 77b, 79b, 84b lapjain „SZ. FERENC REND SÜMEGHI ZÁRDA PECSÉTEJE” feliratú körbélyegző lenyomatot, valamint fol. 137v. lapszámon egy kéziratos bejegyzést: „In depositione Roberti Vlasics O.S.B. 1919”.

Az incunabulumot a sümegi ferences rendház könyvtárának tulajdonaként ismertették 1948-ban, amikor lezárult P. TAKÁCS J. Ince és PFEIFFER János a rend Veszprém egyházmegyei tevékenységének, közöttük könyvtárainak kutatását is magába foglaló kézirata¹⁵, függetlenül attól, hogy ekkor már feltehetőleg a sümegi Darnay-gyűjteményben volt. A rend sümegi jelenléte 1649-től keltezhető¹⁶. 1689-ben Rómából kiküldött generális megbízotti határozatra az addig mariánusok által lakott poroszkai rendházat felcserélték a szalvatoriánus Sümeggel, így kerültek poroszkai bejegyzésű könyvek is ez utóbbi helyre. Ebből következően lehetséges, hogy ősnymotványunk így csak a XVII. század végén került Sümegre. Nem zárható ki azonban, hogy más időszakban, más helyről származott ide. A rendház könyvtárában 1746-tól vezetett „Inventarium conventus Sümegh” tételei között azonosíthatjuk a tárgyalt művet¹⁷. A sümegi rendház magyar anyanyelvűek részére klerikátus-zárdaaként szolgált, ahol a XVII. században filozófiai studiumot tartottak a bölcseleti iskola részeként¹⁸. Ez a tény messzemenően indokolhatja az Arisztotelész kommentár itteni meglétét. Korábbi, kiadásközeli használatára utaló, több kéz írásképét mutató lapszéli jegyzet, glossza

található a könyv 4. (Metheorum) fejezetében. A glosszák írásképe ún. *cursiva currens*¹⁹.

Vlasics Ernő (bencés szerzetesrendi keresztneve Róbert) személyéről több adat áll rendelkezésre. Csornán született 1898-ban. Elemi iskolái egy részét és az alsó négy középiskolai osztályt Sümegen végezte az állami reáliskolában. 1915-ben lépett a pannonhalmi Szent Benedek-rendbe. 1918-1922 között Pannonhalmán teológiai tanulmányokat folytatott, majd Budapesten az egyetemen matematika és fizika szakon tanult. Tanári képesítést szerzett, majd áldozópappá szentelték. Bencés-rendi gimnáziumi tanárkodás, egy évnyi főmonostori házi gondnokság (1931/32) után tényői plébános lett. Elhunyt ugyanott 1969-ben²⁰. A possessor-bejegyzés időpontjában, 1919-ben tehát Vlasics Ernő 21 esztendő sümegi ferences novicius volt. Több kötet is az ő letéje a sümegi ferences könyvtárban²¹. A Tanácsköztársaság időszaka alatt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt helyi csoportja szervezte meg a direktóriumot, amely a Munkástanácsal együtt végig fenntartotta a rendet a városban; fosztogatásra sehol nem került sor²². Ennek veszélyétől tartani lehetett ugyan, ami indokolhatná értéke- sebb rendházi értékek letétbe helyezését. Sajnos a sümegi Historia Domus hozzább ideje nem áll a kutatás rendelkezésére. Nem ismert az sem, hogyan és mikor került át a sümegi Darnay (később: Kisfaludy) Múzeum gyűjteményébe a kérdéses mű. E múzeum irodahelyiségében állt egykor az az üveges szekrény, amelyben, többek között, különféle értékes könyveket tároltak, így ismertettük ősnymotványunkat is. Darnay Kálmán (1864-1945) Sümegen 1887-ben létrehozott magán-múzeumában régészeti, helytörténeti és néprajzi anyagot gyűjtött. 1897-ben a Széchenyi Könyvtárba juttatta Kisfaludy Sándor sümegi szülő- és lakóházában fennmaradt könyvtárát²³. Darnayt szoros, bensőséges kapcsolat fűzte a sümegi ferences barátokhoz. Bejáratos volt a kolostorba²⁴. A gyűjteménygyarapítást lelkiismeretes pontossággal dokumentáló, a tárgyakat leltári számmal ellátó gyűjtő hagyatékában nem szerepel az ősnymotvány megszerzésére vonatkozó adat.

A Darnay-gyűjtemény állami leltározása, rendezése során a könyveket is a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumba szállították. 1973-ban Éri István, akkori megyei múzeumi igazgató hívta fel az ősnymotványra figyelmemet, mint amely restaurátori kezelésre szoruló, kiemelkedően értékes darabja a Sümegről áthozott tárgyaknak. A könyvben nem szerepelt semmi olyan jelzet, amely egykori Darnay-gyűjteményhez tartozását igazolná. (A Darnay által beleltározott tárgyak és dokumentumok egységes, „D+szám” rendszerű számozást kaptak, ami ősnymotványunk esetében hiányzik!) A veszprémi múzeum könyvtárának különgyűjteményébe, az ún. „Tihanyi Műemléki Könyv-

tár” állományba történt bejelentésére később került sor. Ennek a besorolásnak indoka a következő.

A tihanyi bencés rendházi könyvtár eredeti állományát 1951. augusztus 17-én minisztériumi utasításra egy erre (az Országos Könyvtári Központ részéről) kijelölt bizottság átválogatta, egy részét Budapestre hozva. Az egyházi tulajdonban maradt állományrész sem maradt helyén²⁵. Miután az átmenetileg szociális otthonként is használt tihanyi volt bencés rendházi épületet a MMOK²⁶ hatáskörébe utalták múzeumi célra, az 1962-ben létrehozott Veszprém megyei múzeumi szervezet kiállítóhelyeként működtetett épületben az egykori könyvtárszoba is látogathatóvá vált. Az 1951 óta üresen álló XVIII. századi könyvállványzaton 1960 körül vegyes eredetű könyvanyagot helyeztek el, amelyet az Országos Könyvtári Központ²⁷ budapesti raktárából hozattak²⁸. Ennek 1980 körüli rendezésével, fungicidet tartalmazó kötésbőr-kezelésével párhuzamosan készült el különgyűjteményi leltárba vételük, ill. átjelentésük. Ebbe az ún. „Tihanyi Műemléki Könyvtárba” sorolták be a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum könyvtárának azon értékesebb, régi olyan könyveit is, amelyek tartalmukat tekintve nem számítanak muzeológiai szakkönyveknek, kézikönyveknek. Ez utóbbi állományrész a veszprémi múzeum-alapítás korában (a XIX-XX. század fordulóján) ajándékozott, ill. begyűjtött, túlnyomórészt

XVIII-XIX. századi könyveket foglal magában. Ez az összevont tihanyi-veszprémi könyvgyűjtemény a bencések Tihanyba történő visszatérte, az állami múzeumi kiállítóhely megszűnte (1991) óta a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum közművelődési termének galériáján, ill. kisebb része az igazgatói irodában van elhelyezve. Velencei ősnymtatványunkat is ebbe a gyűjteménybe leltározták be L-3910. számon.

Az ősnymtatvány restaurálását az Országos Széchényi Könyvtár által szervezett szakképzés keretében, tanulmányi vizsgamunkaként végezte el Horváthné Solymár Ildikó 1983-ban. A könyv korábbi, korabeli kötése egyszerű, díszítetlen kolostori munka volt. A hasított pergamen duplabordákra fűzött könyvtestet papírtáblás színezetlen bőrkötéssel látták el. Tíz-tíz papírlapból enyvvvel kasírozták össze kötéstábláit, majd durva öltésekkel kisebb darabokból összevarrt bőrral borították, amely erősen megkopott, szürkés-sárga tónusú. Arctáblájának bőrralborítását, amelyen elhalványult vasgallusz tintával írt címfelirat: „JOHANOS: EX DTA / METHEOR. D. CELO / ET MU[N]DO : ARESTO” szerepel, körülvágva egy papírlapra húzott új borjú egész bőrkötés táblájába applikálta a restaurátor. A korábbinál szilárdabb kötésmód alkalmazásának indoka az incunabulum fokozott védelme volt.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- BERKÓ - LEGÉNYI 1987 = BERKÓ P. - LEGÉNYI N. [összeáll.]: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802-1986. Győr 1987
- BORSA 1997 = BORSA, G.: Druckorte in Italien vor 1601; Drucker in Italien vor 1601. in: Könyvtörténeti írások 2. A külföldi nyomdászat. 15-16. század. Budapest. 1997. Az OSzK Kiadványai. Új sorozat 8.
- BSB-Ink. 1993 = Bayerische Staatsbibliothek Inkunabelkatalog. 3. Wiesbaden 1993
- BRIQUET 1907 = BRIQUET, Ch. M.: Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Tome I. Paris - Londres 1907
- BURGER 1908 = BURGER, K.: Supplement zu Hain und Panzer. Beiträge zu Inkunabelbibliographie. Leipzig 1908
- CASTELLANI 1973 = CASTELLANI, C.: La Stampa in Venezia. Trieste 1973
- DARNAY 1995 = DARNAY L.: Darnay Kálmán életének és munkásságának fontosabb dátumai. In: Darnay

Kálmán 1864-1945. Múzeumi Füzetek 4. Sümeg 1995

- EGERSZEGI 1995 = EGERSEZGI F.: Darnay Kálmán a szépíró. In: Darnay Kálmán 1864-1945. Múzeumi Füzetek 4. Sümeg 1995
- GARA 1979 = Nyomdaipari enciklopédia [Főszerk. GARA Miklós], Budapest 1979
- GILSON 2000 = GILSON É.: A középkori filozófia szellemen. Budapest 2000
- HAIN 1831 = HAIN, L.: Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi recensentur. Vol. II. Stuttgart - Paris 1831
- HAMLYN 1987 = HAMLYN, D. W.: A nyugati filozófia története. Budapest 1987
- HÖGYÉSZ 1989 = HÖGYÉSZ L.: Sümeg évszázadai. Veszprém 1989
- JAKÓ - MANOLESCU 1987 = JAKÓ Zs. - MANOLESCU, R.: A latin írás története. Budapest 1987
- JÖCHER, 1961 = Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers Allgemeinem Gelehrten-Lexikon. 4. Bd. Hildesheim 1961
- KRISTELLER 1893 = KRISTELLER, P.: Die Italienis-

- chen Buchdrucker- und Verlegerzeichen bis 1525. Strassburg 1893
- ROSS 1996 = ROSS, D.: Arisztotelész. Budapest 1996
- SAJÓ - SOLTÉSZ 1970 = SAJÓ G. - SOLTÉSZ E.: Catalogus Incunabulorum quae in Bibliothecis Publicis Hungariae asservantur I-II. Budapest 1970
- ¹ JÖCHER 1961. 372. alapján: „de Magistris (Joh.), lehrte zu Paris die Philosophie und schrieb, Quaestiones super totam philosophiam, Parma 1481, und Quaestiones veteris et novae artis, Heidelberg. 1488.” Egyéb életrajzi tényről nincs tudomásunk; az Internetről is csak műveire vonatkozó adatot nyerhetünk.
- ² „Johannes Magistris mester, párizsi doktor hasznos fejtegetései kezdődnek az egész filozófiáról a fennkölt Scotus doktornak Arisztotelész szövegéhez fűzött magyarázatával együtt”.
- ³ HAIN 1831. *10448. sz. További katalógus-előfordulások: Bayerische Staatsbibliothek Inkunabelkatalog. Bd. 3. Wiesbaden 1993. (BSB-Ink.) 569. M-9.; Bibliothèque Nationale. Catalogue des incunables. Tom. II. Paris 1982. (BNCI) 202. M-18.
- ⁴ GILSON 2000. 378.
- ⁵ A kutatás nem tekinti az arisztotelészi korpusz hiteles részének a De Mundo szövegét. ROSS 1996. 21.
- ⁶ CASTELLANI 1973. 30. Az Utrechti Egyetemi Könyvtár katalógusának nyomdászregisztere (www: library.u-u.nl/ubuhome - 2001. október 25.) szerint velencei működésének kezdete 1485.
- ⁷ BURGER 1908. 368. Burger azonosítja H.*10448. tételét a H.*4348-al, amelynek záradékában ezt találjuk: „...per Bonetum Locatellum sumptibus et expensis Octaviani Scoti Modoetiensis...”
- ⁸ Quaestiones super tota philosophia naturali cum explanatione textus Aristotelis secundum mentem Scoti. Parma, [Damiano Moilli], 12 XII 1481. (www.provincia.veneziana.it/querini/biblioteca/cat_inc.htm - 2001. október 11.)
- ⁹ Pl.: Quaestiones super tota philosophia naturali. (1490) H.*10449.; Quaestiones super totum cursum logicae. (1490). H.*10455.
- ¹⁰ Pl.: Johannes de Janduno: Quaestiones super tres libros Aristotelis De Anima. Venezia: [Bonetus Locatellus], pro Octaviano Scoto, IV. Non. Mart. 1488. 2° 98 ff. (H.*7462). SAJÓ - SOLTÉSZ 1922.
- TAKÁCS - PFEIFFER 2001 = TAKÁCS J. I. - PFEIFFER J.: Szent Ferenc fiai a Veszprémi Egyházmegyében a 17-18. században. 1 - 2. [szerk. KAPILLER Imre]. Pápa - Zalaegerszeg 2001
- WIX 1997 = WIX Gy-né: Szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950-1952. Budapest 1997. Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetek 11.
- ¹¹ BORSA 1997. 131.
- ¹² BSB-Ink. M-9. alapján
- ¹³ GARA 1979. 62. alapján: 3,385 mm.
- ¹⁴ BRIQUET 1907. 460. alapján (1475), további velencei példányokat ismertet 1472 - 1477 közötti intervallumból.
- ¹⁵ TAKÁCS-PFEIFFER 2001. 560. Itt az ősnymtatványok sorában, mint "cím nélkülit" említik a kérdéses művet, de közlik a teljes incipitét, amiből egyértelmű a mű tartalma. Hogy kétségtelenül ugyanezen példányról van szó, megerősíti, hogy a szerzők Vlasics Róbert 1919. évi possessor-bejegyzését is idézik.
- ¹⁶ TAKÁCS - PFEIFFER 2001. 49.
- ¹⁷ TAKÁCS - PFEIFFER 2001. 556.
- ¹⁸ TAKÁCS - PFEIFFER 2001. 536.
- ¹⁹ JAKÓ - MANOLESCU 1987. 314.
- ²⁰ BERKÓ - LEGÉNYI 1987. 173., valamint a pannonhalmi Főapátsági Levéltár "Benedictina" fondjában őrzött önéletrajza (1952) alapján. Ezen adatokért Sonnevend Gergely levéltárosnak mondok köszönetet.
- ²¹ TAKÁCS - PFEIFFER 2001. 562. "Prologus in stellarium corone benedictae Virginis Mariae", Temesvári Pelbárt sok kiadást megért műve. Eleje, vége hiányzik. Előzékén bejegyzés: Conventus Sümeghiensis compactus ex munificentia Excellentissimi Domini Martini Biro Anno 1753. In depositione Roberti Vlasics OSB 1919". A „compactus” arra utal, hogy Padányi Bíró Márton veszprémi püspök anyagi támogatásával köttették bőrbe a kötetet.
- ²² HÖGYÉSZ 1989. 151-157.
- ²³ DARNAY 1995. 9.
- ²⁴ EGERSZEGI 1995. 35.
- ²⁵ WIX 1997. 62.
- ²⁶ Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (1950-1953).
- ²⁷ Az intézményről: WIX Op. cit. 11-13.
- ²⁸ UZSOKI András muzeológus értesülése, szóbeli közlése (1988) szerint Illyés Gyula felvetése nyomán Keresztúri Dezső intézkedésének volt köszönhető a vegyes provenienciájú könyvállomány Tihanyba kerülése.

A VENETIAN INCUNABULUM FROM THE MUSEUM „LACZKÓ DEZSŐ” LIBRARY (VESZPRÉM)

A work by master Johannes de Magistris, a philosophy teacher from the university of Paris, in which he discussed the Aristotle commentaries of Duns Scotus, was published in Venice in 1487. The printer was Bonetto Locatello. The text of the first lines is as follows, “Incipiunt questiones perutiles sup[er] tota phi-//losophia magistri Joannis Magistri doctoris// parisiensis cum explanatione textus Aristote-//lis s[ecundu]m mentem doctoris subtilis Scoti”. Collating the present incomplete state: a⁸ — r⁸ s⁴ = 138 fol., originally: a-v⁸ x⁶ = 166 fol. The closing lines are known from the incunabulum catalogue (HAIN 1826-1838, *10448), “Questiones p[er]utiles super tota philosophia// naturali magistri Joan[n]is de Magistris docto-//tris parisiensis cu[m] explanatione textus Aristotelis// s[ecundu]m me[n]te[m] doctoris subtilis Scoti feliciter finiunt.//Impresse 1487. tertio kalendas iunij. Per bonetum

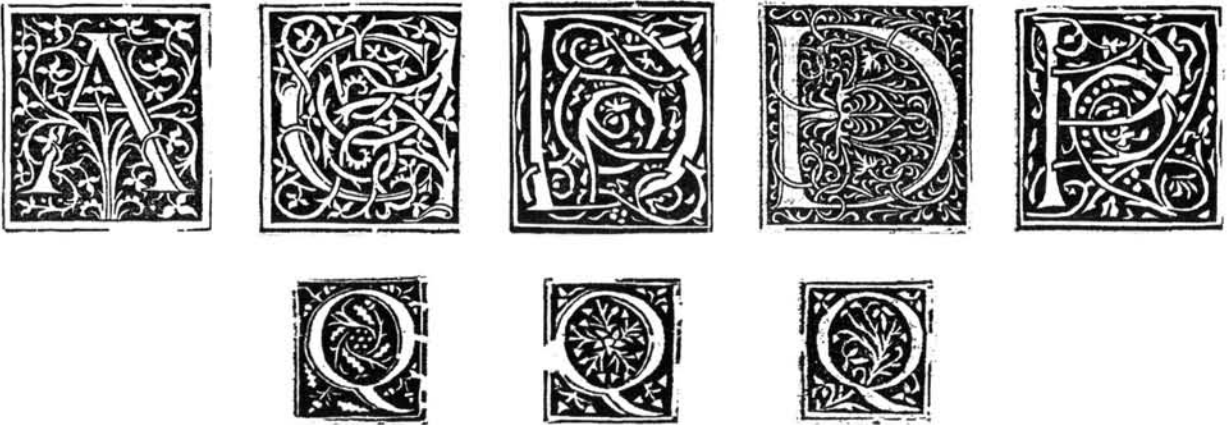
loca-//tellum. sumptibus [et] expensis Octaviani Sco//ti Modoetiensis. Augustino barbadico Incl-//to venetiarum duce.//Finis”. It is a printed work in two columns, set in rotunda type close to the borgis letter size (3.65 mm), ornamented with woodcut initials. The paper from the body of the book is a local product with an anchor watermark. The writing form of the hand-written marginal glosses found in just a single chapter (Meteororum) is the so-called cursiva currens.

The previous owner was the library of the Sümeg monastery of the order of St Francis. According to a hand-written note, it was deposited in 1919 by Róbert Vlasics OSB; at the time the note was written he was still a Pannonhalma novice, then later a priest-teacher. The article finally presents the known data on how the incunabulum came into the possession of the Veszprém Dezső Laczkó Museum library.

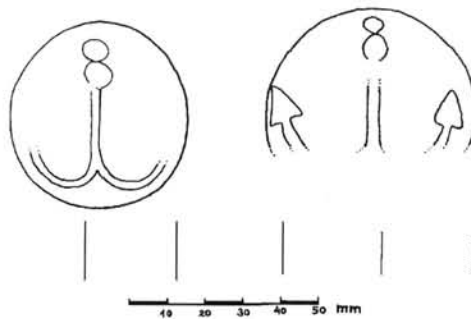
**¶ Incipiunt questiones perutiles sup tota phi-
losophia magistri Joannis Magistri doctoris
parisiensis cum explanatione textus Aristote-
lis fm mentem doctoris subtilis Scoti.**

1. ábra. A kezdősorok
Figure. 1. The first lines

2. ábra. Az iniciálék készlete, kicsinyítve
Figure. 2. Set of ornamental initial letters, reduced size

3. ábra. A papír vízjele két töredékének kontaktrajza mm-etallonnal
Figure. 3. Contact drawing of two fragments of the watermark from the paper, with millimetre scale

VESZPRÉMI VÁROSKÉPEK A VESZPRÉMI LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

Veszprém régi látképeinek összegyűjtése, muzeális megőrzése, a képi forrásanyaghoz kapcsolódó adatok őrzése és a feldolgozás szükségessége már a múzeum-alapító Laczkó Dezső számára is fontos volt. Nagy hangsúlyt helyezett a város történetével kapcsolatos képes dokumentumok gyűjtésére. Az 1990 óta az ő nevét viselő veszprémi múzeum Veszprémet ábrázoló képanyagának zöme az ő igazgatósága alatt gyarapította a múzeum gyűjteményét. Más muzeális intézmények gyűjteményében is jelentős számú Veszprémmel kapcsolatos grafikai úton sokszorosított vedutával találkozhatunk, mindezeknek ismertetését mindmáig leggazdagabban Korompay György városmonográfiájában találjuk meg.¹

A veduta látkép, város vagy épületcsoport tárgyilag hű, távlati ábrázolása festményen, rajzon, illetve metszeten. Valamely várost és környékét magasabb helyről ábrázoló mély távlatú, széles látókörű tájkép. A XV. században életre hívott veduta műfaj szakított az antik művészet egy-egy városra nem jellemző, csupán a "polisz" fogalmát képből megfogalmazó illusztrációkkal. Az ókorban sem a sematikus városábrázolások, sem a pompeii épületábrázolások - amelyeknél sok, a látképeknél fontos perspektíva-megoldással is találkozhatunk -, sem a Tabula Peutingeriana-nak nevezett ókori útikönyv-másolat nem fedi a később vedutának nevezett hiteles városkép fogalmát. A középkori épület-modellek (veduta ideata, Sammelvedute) olyan fikatív épületegyüttest láttatnak, amely ugyanúgy nem felel meg az objektív ábrázolásnak, a veduta műfaji követelményeinek, mint az igencsak közkedvelt donátorok, alapítók kezében tartott épületmodellek. A középkorban egy konkrét város felismerhető képi megjelenítése a művészet számára ugyanúgy közömbös volt, mint maga a földi valóság.²

Az egymással egyre szorosabb kereskedelmi és politikai kapcsolatot tartó világban a földrajzi ismeretek pontosításának az igénye nemcsak a térképkészítés fejlődését segítette elő. A városok fejlődésével párhuzamosan erősödött a városok egyre precízebb felmérésének és jobb megismerésének az igénye. Kialakult a madártávlati kép, amely egy kiemelkedő - a valóságban nem létező - pontról a város helyszínrajzával egybekomponáltan mutatja be az egyes városok vagy városrészek látképét. Erre az úgynevezett planveduta műfajra gyakran jellemzőek perspektivikus következtelenségek: együtt látható rajtuk a helyszínrajz, amelyet előnyben részesítenek, és egyéb előtér-ábrázolások, amelyeket oldalnézetben láthatunk. Szerepelnek még a képeken számok és betűk, és a hozzájuk tartozó magyarázatok: tájékoztató, rövid szövegek, illetve nevek, amelyek a pontosabb topográfiai ismertetést szolgálják.

Később csökkentek a magyarázó szövegek, kevesebb felirattal találkozhatunk, de közben nőtt a művészi hatásra törekvő képszerűség igénye.

A reneszánszban alakult ki az a valóságúságra törekvő városkép, amely - nagyon sokszor lokális megbízásnak eleget téve - az adott település valamely épületében állta ki az eredetivel való összevetés próbáját. Ennek a legismertebb és az európai művészet történetét tekintve a legzseniálisabb példája Ambrozio Lorenzettinek a "Jó és Rossz kormányzás" című freskója a sienai Palazzo Pubblico-ban. Ez a monumentális sorozat egyszerre enciklopédikus ábrázolása a középkori világnak és a reneszánszban fontos szerepet betöltő hatalomnak - egyben ennek a költői allegóriája.

Korban ezt megelőzi Masolino da Panicale (1383-1440) freskója Castiglione városában. Masolino festészetét kapcsolatot jelent a trecento hagyományai és a kora reneszánsz festészetét között. 1425-ös magyarországi utazása után Branda Castiglioni megrendelésére, palotája emeletén készítette el falfestményét, amely hegyes tájat ábrázol várakkal. A bíboros alapításai, építkezései kapcsolódtak azokhoz a városokhoz, amelyekhez személyes kapcsolat fűzte, így Veszprém városához is. Ezért tartja úgy a hagyomány, hogy a hegy-csúcsokon szereplő várak Veszprémet ábrázolják.³

Korban ezt megelőzi Masolino da Panicale (1383-1440) freskója Castiglione városában. Masolino festészetét kapcsolatot jelent a trecento hagyományai és a kora reneszánsz festészetét között. 1425-ös magyarországi utazása után Branda Castiglioni megrendelésére, palotája emeletén készítette el falfestményét, amely hegyes tájat ábrázol várakkal. A bíboros alapításai, építkezései kapcsolódtak azokhoz a városokhoz, amelyekhez személyes kapcsolat fűzte, így Veszprém városához is. Ezért tartja úgy a hagyomány, hogy a hegy-csúcsokon szereplő várak Veszprémet ábrázolják.³

Az 1400-as évektől kezdve a veduta az európai táj-ábrázolás mindennapi gyakorlata lett. A XVI. századra az egyes egyedi, szentkép-háttérként megfestett épületegyüttesek, vagy egy-egy középületben megfestett városkép helyett, grafikai eljárásokkal sokszorosított önálló sodott városképek időszaka következett el, különösképpen az északi, németalföldi és német művészeknek, rajzolóknak köszönhetően. A sokszorosított veduták gyűjteményeinek egyes csoportja - a középkori hagyományt folytatva - ugyanannak a dúcnak más-más neven található darabjaiként is szerepelnek. A szakirodalom megkülönböztet képzeletbeli vedutákat és topografikusnak nevezett rajzokat. Veszprém esetében ez egyrészt egyszerű városképet jelent, másrészt olyan helyszíneket, amelyek jelentős történeti események színteréül szolgálnak. Ilyen például az 1580-as, a várerődítmény szempontjából jelentős Giulio Turco-féle alaprajz, és a későbbi csataképek.

Ez utóbbiaknál is igyekeztek Veszprém várának karakterisztikus jellemzőit megjeleníteni. Veszprém kialakulásánál kiemelkedő szerepet játszott a város fekvése - a nem mesterséges, társadalmi szükséglet mellett. Földrajzilag Veszprém különleges adottságokkal rendelkezik. A Séd kivájta magának a medrét, körülöleli a várhegyet, amely így kiemelkedve a fennsíkbeli a középkor óta a város védőrendszerének, és ezzel magának a városnak az ősi magja. Elhelyezkedésénél fogva a várhegy és a rajta levő objektumok mélydombmű-szerűen emelkednek ki a dolomit fennsíkbeli. Ez a speciális fekvés legjobban a vár keleti ábrázolásainál érvényesül. Éppen ezért a vár kelet felőli nézete a legkedveltebb, leginkább kultivált nézőpont Veszprém bemutatásához.

Veszprém első látképei a XVII. századból

A XV-XVI. század fordulójára datálható és hitelesnek tekinthető városábrázolások között Budáról a Schedel krónika látképe ismert. A Veszprémről készített első hiteles városképek csak egy századdal később születtek.

Ezek Czennerné Wilhelm Gizella kimutatásai alapján⁴ Wilhelm Dillich 1600-ban Kasselban kiadott "Ungarische Chronica" könyvének illusztrációjára vezethetők vissza (1. ábra). Wilhelm Dillich képén az előtér baloldali kopár fája, és a jobboldali két lombos, erőteljes fatörzs, mellette pedig a patakra utaló nyeregterős malomépület emeli ki a középtérben kelet felől ábrázolt várat. A székesegyház romos épülete látszik az oldalra fordított szentéllyel és az

őrtorony-szerűen megmagasított toronnyal, mellette két apró földszintes épület emelkedik ki a várhegy fala fölé. A kép baloldalán emelkedő vigyázótorony és a székesegyház tornya közötti tető nélküli torony (minden bizonnyal a Mindszentek vári egyháznak a templomtornya), egy négyszögletes sarokbástya, majd a királyi palota és két emeletes épület látható, amelyet beépített falszakasz követ, falbástyával. Előttük kanyargós palánk-sor. Ez a védett palánk-kerítés, amely a későbbi ábrázolásokon is jól felismerhető - V.P. Zimmermann-nál és Birkensteinnél is -, cölöpökből, sáncokból épített "palánk" volt, külső kapuja a mai Sörház lépcső és Francsics lépcső között nyílt, a mai Séd Mozi helyén lévő nyilvános vesztőhellyel szemben. Veress D. Csaba kutatásai alapján⁵ az 1714. január 16-án írott házvételi szerződésben említett "palántás kert"-ről van szó, amely a korábbi formáját idézve "palánkás kert" volt, és ebben a szóhasználatban nem veteményes kertet jelent, hanem "palánkával", azaz "palánkkal" kerített helyet, amellyel a vár déli főkapuja elé került, az 1295-ös említéstől "Beszédkőnek" nevezett piacteret védték. Ez a hely arra is szolgált, hogy a XVI. századra több száz fős őrséget tartó veszprémi végvár lovaságának elszállásolásául szolgáló épületekhez védelmi rendszert biztosítson. A Wilhelm Dillich metszeteinek előtérében álló két, egymásba hajló fa törzs részben takarja a Benedekhegyet. Szerepel még a képen az Úrkút-forrás, a Sárvíz-patak és a Szent Katalin-szeg romos épületei. Wilhelm Dillich kiindulási rajza minden bizonnyal a helyszínen született. Eredeti felvételi rajzának körülbelüli nézőpontja egy, a ma Jutasra vezető úttól a vár felé közelebb eső széles távlati képet nyújtó környék. A későbbi ábrázolások másik előképe az 1603-ban Nürnbergben megjelent Ortelius "Chronica"-ja. Ebben a jeles nürnbergi festő és rézkarcoló, Johann Siebmacher rézkarca szintén kelet felől ábrázolja a várost (3. ábra). Wilhelm Dillich képének előtérével ellentétben ezen két karcsúbb, vékonyabb törzsű egymásba hajló fa és a kép balján az apró palma-szerű fűcska jobban hagyja érvényesülni egyrészt a várhegyet, másrészt a török temető-jelzésű Benedekhegyet. Siebmacher rézkarcán alul, négy oszlopban betűkkel és számokkal ellátott feliratok (Das Thumbstift, Türkisches Begrabnis, Ein Prunnenqual, Sarvitz Bach, Zervallene Stadt) segítik a tájékozódást.

A harmadik előkép, W.P. Zimmermann-nak a Dillbaum-féle "Eikonographia"-ban megjelent rézkarca.⁶ (2. ábra)

Ez a mozgalmas csatakép a törökök ostromát ábrázolja, a kép feliratának megfelelően 1593. szeptembe-

réből. A krónikák szerint ugyan a hadtest Veszprém alá vonulása október első napjaira tehető, de ez az elterés mit sem von le az illusztráció értékéből. Ez az érzékletes képes hadi tudósítás a korábbi előképeknél erőteljesebben torzítja a várat, hosszában zsugorítva az erődítményt, és így lehetőséget teremt a sokalakos előtér segítségével a mozgalmas hadművelet bemutatására. A kép balján hosszú sorokban, a palánsor mellett és a Benedekhegy irányában masíroznak a fegyveres harcosok. A kép jobboldalán a törökök sáttengere és az apró alakok sokasága Szinán pasa 50 000 főnyi hadseregét jelképezi. Az előtér apró jelenetei, a szemből és oldalt ábrázolt lövészek figurái, a lovas-dárdás turbános cirkáló alakok, a pasa harminc ágyújából előtérbe állított példány életszerűvé, teljessé teszik az ostrom képét. Zimmermann ábrázolásának érdekessége a mozgalmasság. A képfelületet benépesítette harcba induló gyalogosokkal és lovas harcosokkal. A pár vonással jellemzett hadak, a turbános figurák kiválóan érzékeltetik a hadsereg tömegét. A hangsúly nem az ostromlott erősségen, hanem a figurális részen, a hadi tudósításon van. A kép középpontjában maga az ágyúzás áll. A Benedekhegyen működésben lévő ágyúállás látható, az ágyútűzet nagy gomolygó folt jelzi. Ennél még hangsúlyosabb a kép bal oldali felső részén az épületek fölött látható két óriás robbanás-felhő, bennük a felrobbant katonákat levegőben bukfencező pálcika-emberkék jelzik. A vár kapitánya, Speciacasai Samaria Ferdinánd által a piacon elásatott 70 mázsa, kanóccal ellátott puska por felrobbanása volt a vár elestének a záróakkordja. Az ostrom képe tájékoztat az eseményről, amelyet a korabeli források és későbbi kutatások is hitelesítettek. Az ostrom, és az azt követő öt évig tartó török uralom érthetővé teszi, hogy a későbbi városképek - átvéve a karakterisztikus keleti nézetet -, a vár állapotát, a környező település épületeit romos állapotban mutatják.⁷ A Sibmacher-féle rézkarc jelenik meg egy másik rajzon is, a kép bal felső sarkában, szögletes fél-kartusban; a képfelületet uraló téma pedig Palota ostroma (Felirata: WAHRE CONFRACTUR DER BELEGERUNG PALOTTA, UND VESPERIN IN UNGERN. ANNO CHR I 1593 Mense octob.) A nagy hadmozdulatokat, az ágyúvédő kasokkal felállított ágyúállásokat, a törökök szálláshelyeül szolgáló sátor-elrendezéseket felvonultató képnek a palotai történeti kutatás szempontjából van jelentősége, a veszprémi veduta semmi említésre érdemes változást nem mutat a korábbi, önállóan is megjelent ábrázoláshoz képest. Ugyanennek a Sibmacher-féle 1593-ból származó képnek van egy 1837-ből származó könyvatos reprodukciója,⁸ az ábrázolás kettős vonalas kerete

alatti bal alsó sarokban jelölve Me. Tóth János 1837-es évszámmal (5. ábra). A kép a korábbi rajz magyarázó szövegeit magyarította: 1. A Vár, 2. Székes Templom, 3. Úr kút, 4. Török temető, 5. Város (A Szent Katalin-szeg értendő alatta), 6. Séd.

A XVII. századi városképek között a fent, felhők között elhelyezett, VESPRIN címmel ellátott, aprólékos gonddal elkészített városkép madártávlatból mutat egy épületegyüttest. A kép megerősített bástyaszerű várfalat és helyrehozott nyeregterős emeletes épületeket mutat. A várat keletről ábrázolja, de valamelyest délibb nézőpontból, mint a korábbi előképek. Ennek következtében egy földrajzilag nem azonosítható hegy, illetve domb áll körülbelül a székesegyház és a vigyázó torony közötti terület felénél. Az ábrázolás valószínűleg nem a helyszínen készült.⁹ Álló téglalap formátumú keretben van elhelyezve az a Vesperin szószalagos városkép Veszprémről, melynek az alján helyezkedik el a magasabb nézőpontból megfogalmazott várhegy kelet felőli nézete, a székesegyház előtt álló dombon őrtoronnyal, a kép bal oldalán helyrehozott várfallal, kapuval és vigyázó toronnyal. A nagy ívet leíró Séd patak mindkét partján apróbb települések vannak (Sárszeg és Szent Katalin-szeg), a patak hídjá mellett pedig az úrkuti malom épülete. A kép jobb sarkában a kép középpontja felé ökröt hajtó botos, kalapos figura fokozza a térbeliség érzetét.¹⁰ A képmező felső kétharmadában bojtossal ellátott farúdon fejét jobbra fordító sas-madár papírtekercset tart. A tekercs lelógó felületén, középen két koncentrikus kör, bennük feltehetően mérést segítő kör-sugarak, részben meghosszabbítva, betűjelekkel ellátva. Szintén XVII. századi az a várról keletről Lucas Schnitzer által készített metszet, amelyre a jeles rézmetsző a kép jobb oldalának előterében repousoir figuraként egy alakot állított, aki a fején és két felemelt karján három madarat tart (4. ábra). Az 1638-as metszet szójátékot is magában foglaló latin és német közmondásainak magyar megfelelője az „Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra”¹¹. A képen a várhegy erődítménye nem tér el lényegesen az előképektől, a Séd partján fekvő kis létesítmények viszont miniatürizált bástya-szerű apró modell-képeket mutatnak a kis települések házacskái helyett. Kivétel a hitelesnek ható úrkuti malom nyeregterős épülete. A múzeum gyűjteményében több, az előző kelet felőli városképekre visszavezethető metszet is található. Ezekon sem hitelességet jobban érvényre juttató elemek nem szerepelnek, sem kvalitásban nem mutatnak különbséget maguk a képek a korábbiaktól. Ugyanez vonatkozik némely XVII. századi metszet után készült XIX. századi acélmetszet-másolatra is. Talán Gaspare Bouttats 1864-ből származó

rézmetsete kivétel ez alól.¹² A XVII. század második felében dolgozó antwerpeni rézmetsető az ismert keleti nézetből látatja a várat, a kép középterében a szinte folyammá dagadó Séd patakkal, partján erődítményszerű épületekkel, és a kép előterében a centrumban álló lombos fa mellett, a kép jobb sarkában - ellensúlyozandó a baloldali, hangsúlyos várat - lovas bajvívók az őket nézők gyűrűjében, egy kis magaslaton. A XVII. századi Veszprém-ábrázolások egyedi darabja a karlsruhei gyűjtemény tusrája 1667-ből.¹³ Ritkán látható a várnak és falainak nyugat felőli képe, helyszínrajzzal kiegészítve. Jól felismerhető az erődítmény védelméül szolgáló palánk-kerítés is a rajzon.

Változó városképek az 1700-as évekből

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének Veszprémet ábrázoló metszete is a vár nyugat felőli képét mutatja. Túl a város történetének zivataros XVII. századán - amikor is tízszer cserélt gazdát Veszprém - az ostromok után Lipót 1702-es rendelete és Heister seregének rombolása fejezi be a város pusztulását. A város XVIII. századi fejlődésének jelentős eseménye a temetőhegyi városrész szépségi zász városokról elnevezett, „Tizenháromváros” névvel illetett részének kiépülése - amelynek érzékletes ábrázolásával a Berken-féle rajzokon találkozunk, - és a város fejlődésében szerepet játszó, a vártól délre eső terjeszkedés. Legalább ilyen jelentősek a barokk kori újjáépítések: a vár szakrális központjának létrejötte is, a Püspöki Palota, a Nagyréposti ház, a kanonok-házak megépülésével, a vár topográfiailag meghatározó terének és utcájának kialakításával. Mindezek közül a már említett, Werner-féle legjelesebb metseten elsősorban az újjáépítés és a dél felé való terjedés észlelhető, valamint a várban lévő épületek rendezettség. A várost viszonylag ritka, nyugati nézetből bemutató ábrázoláson¹⁴ az Eszterházy Imre által barokk stílusban felújított székesegyház, a ferences templom, az előtérben a Szent Anna templom és a kép jobboldalán az elővárosnak számító piactér és Cserhát látható. Egy megújult, felépült, bővülő város. A képen, a kartus két oldalán az angyalok tartotta szószalagon tájékoztató helymegjelölések, a kép alján, az üres címertartó kartus két oldalán pedig két hasábon a városra vonatkozó történeti magyarázat. A művész, Friedrich Bernhard Werner azon rajzolók közé tartozott, akik nem másod-, vagy sokadkézből vették át az ábrázolt és felhasznált városképeket. Több ízben is járt Magyarországon, és utazásának során felkereste Veszprémet is. A város történetére vonatkozó korrekt információi feltehetően Bél Mátyással való kapcsolatából származnak.¹⁵

A város centrumának kialakulásában a keleti nézetben

a látványt uraló Püspöki palota impozánsan jelenik meg az 1700-as évek végén a tollrajz alapján készült céhlevél-nyomtatványon.¹⁶ A város földrajzi fekvéséből következő jellegzetes keleti nézetet meghatározzák a székesegyház és a Vigyázó torony karcsú tornyai, de meglepő gondossággal és pontossággal tölti ki a kép előterét a Sárszeg és Szent Iván szeg, vagyis a Cserhát - Buhim - Aranyosvölgy megmunkált kertjeinek rendezett körvonalai.

Válogatás

a XIX. századi Veszprém-ábrázolásokról

Mindezidáig nem ismert nézőpontot jelenít meg az 1860 és 1870 között működött Slowikovsky Ádám festő, litográfus kromo-litográfiája a veszprémi Kálvária-dombról (10. ábra). Az életkép-szerűen elhelyezett álló, illetve virágot szedő alakok a Szent Miklós szeg dombjáról látatják a veszprémi székesegyház barokk tornyait, a tűztornyot, a jeruzsálemhegyi református templom tornyát, és a püspöki jószágkormányzósági épület helyén még egy furcsa falrész. A magaslatról készült városképen ez a falrész takarja a belső püspökkertet.¹⁷ Ugyancsak a XIX. század hatvanas éveiben készült az a várost ábrázoló látkép, amelyen a korábbi nézőpontoktól eltérő helyszínről láthatjuk a vár öt tornyát és a református templom kiemelkedő toronysisakját. A veduta a régi Szent László kápolna előtérben mutatja a várhegyet, a kép jobb sarkában pedig többalakos kiránduló, beszélgető társaság tölti ki az előteret.¹⁸ A veszprémi vár dél felőli nézete látható a ferencesek templomának tornyával és a vigyázó toronnyal, valamint a kép jobb szélén a református templom tornyával azon az előbbi kompozícióhoz hasonló olajfestményen¹⁹, amely a XIX. század második felében készült, alapul véve az Berndt és Engelnél megjelent színes litográfiát, előtérben a régi Szent László templommal. A kép napsütötte kék égbolt előtt mutatja be a veszprémi várat, a Szent László templom hátsó falán egy zománczott óralappal - amely óra működőképes - és a kép jobb alsó sarkában egy nyílással, amely a zenélő szerkezet működését segítette elő. Az egyszerű eszközökkel megfestett képcske azoknak a populáris, különböző technikákkal készített, másolt városképek rokona, mint például a Veszprémet ábrázoló XIX. századi szalmaképek, amelyek elsősorban keleti nézetből ábrázolják a várat. Ezek a többnyire anonim műalkotások a konkrét megfigyelést sokszor másolás útján érvényre juttató megjelenítéssel tesznek eleget a közönségigénynek és az általános városképről kialakított vizuális közhely-képet elégítik ki, ezekkel a sokszor határeseteket képviselő technikákkal. Művé-

szí megfogalmazás terén nem hoznak semmi eredetit, bár ezek a speciális műfajok tulajdonképpen külön kutatást és feltárást igényelnének.²⁰

A város és a vár kapcsolata jól érvényesül a Rohbock metszeten és a rajza után készült acélmetszeten (Fesca 1856), amely a Betekints völgy irányából mutatja a nagyszeminárium épületével és a Körmenyi kanonok-féle házzal induló várképet, a napfényben fürdő székesegyház barokk tornyait, és a többi várbeli templom vertikálisát - egészen a kép jobb szélén látható jeruzsálemhegyi református templom karsú tornyáig. A Sintér domb előtti Betekints csárdához vezető út tagolja a kép előterét, a gémeskút a szekérrel a couleur locale hangulatos érzékeltetésének az eszköze.²¹

Berkeny (Berken) János Sámuel városképei

A múzeum városképi kollekciójának legszebb darabjai a három színezett Berkeny tollrajz.²² (7-9. ábra) A veduta-készítés műfaji adottságainak köszönhetően igen ritka az, hogy eredeti rajz maradjon fenn egy városról, bár ismert több mester munkamódszere is, így például tudott az, hogy F.B. Werner a helyszínen ceruzával készítette el a felvételi rajzokat²³, majd ezeket a rajzokat este tollal és tussal véglegesítette és szükséges magyarázó feliratokkal látta el, de - ezek nem maradtak fenn, csupán a sokszorosított példányok. Egyrészt ezért külön öröm, hogy egyáltalán büszkélkedhetünk eredeti egyedi rajzzal, illetve rajzokkal Veszprémről, másrészt az is növeli az ábrázolások értékét, hogy sok jelentős városszerkezeti átalakulás után a nagy lendületű építkezések eredményeiről nem egy vándor-rajzoló készített skicceket, hanem egy helybeli származású, ábrázolásban jártos tanult mester, akinek északról, keletről és délről készített rajzai körképszerűen adnak hiteles képet Veszprémről. A városi tanácsülés korabeli jegyzőkönyve megőröki a veszprémi céhek és céhmesterek érdemét, hogy közös megegyezéssel elkészítették „Veszprém városa rajzolatjának rézbe metszését Berken „földmérő” úrral.”²⁴

Berkeny János Sámuel kalandosnak mondható életutat járt be. Életrajzával kapcsolatban különböző adatok láttak napvilágot. Berkeny feltehetően 1765-ben látta meg a napvilágot, minden bizonnyal Veszprémben.²⁵ Dolgozott az Esterházy családnál nevelősködő Görög Demeter műhelyében is a Hadi és Más Nevezetes Történetek, a Magyar Hírmondó és Görög Demeter Vármege atlaszában rajzolójaként. Görög Demeter és gr. Széchenyi Ferenc támogatásával²⁶ jutott el a század utolsó két évtizedében virágkorát élő bécsi Cs. Kir. Egyesített Képzőművészeti Akadémiára²⁷, hogy a kor szokásához

híven ott tanulja ki a rézmetszés mesterségét. 1790. június 9-én iratkozott be az Akadémiára²⁷, és Bécsben elsősorban térképészként működött. A nevéhez köthető mintegy százötven szignált térkép²⁸ közül bennünket kettő érdekel különösképpen: 1790-ben készítette el Oláhország térképét, amelyre büszke öntudattal ráírta: „Veszprémi Fi Berkeny rajzolta és metszette Bétsben, 1790”²⁹, illetve az Országos Széchenyi Könyvtár példánya szerint az egy évvel később már megerősítetten is használható³⁰ nemes előnévvel együtt: „rajzolta és metzette Nemes Berkeny János Veszprémi Fi Bétsben 1791”³¹. Első Veszprém „ábrázolása” a veszprémi székesegyház ábrája a Gerlisch-féle Veszprém megye közigazgatási térképen, amelyen a csatahelyek, fürdők, utak, nevezetes épületek feltüntetése között Veszprém azonosítási jelül a székesegyház egyszerűsített homlokzati képe áll.³²

Igényes, művészi névrajzú, ámde egyszerű domborzati rajzú térképeinek elismerése mellett a szakirodalom értékelése megoszlik Berkeny munkásságával kapcsolatban. Mivel figurális metszetei, rajzai a veszprémi rajzok és Korabinszky Atlaszában a címlapján, a kötésén, az előszaván és tíz ábráján megjelenő szignatúrája kivételével szignálatlanok, a szakirodalom viszonylag kevés munkájával foglalkozik mélyrehatóbban.³³ A Veszprémről készült rajzok 1817-es dátuma is bizonyítja, hogy Berkeny távoli munkái mellett minden bizonnyal több ízben is hazalátogatott szülőföldjére³⁴, bár 1816-ban Pozsonyban telepedett meg, ahol hirdetést tett közzé, hogy névjegyet, váltót, arcképet és más efféle metsz rézbe.³⁵ A szakirodalom egyöntetűen elfogadja Berkeny 1822-es elhalálzásának az évszámát.³⁶

Berkeny Veszprémről készült rajzain fontosnak tartotta feltüntetni németül és magyarul, hogy "Nach der Natur gez. v. Berken 1817 A természet után rajzolta Berken", valamint az ábrázolás témáját is: Veszprém városának kinézése Északra (Ansicht der Stadt Weszprim von der nodlichen Seite). A nagyméretű (52 x 73,5 cm) tollrajz alján szerepelnek a feliratok, a bal szélén a művész neve, majd a kép címe, és alatta magyarázó feliratok tüntetik fel a jelentős, felismerhető épületeket: a szemináriumot, a székesegyházat, amelyet Cathedrale Templom névvel jelöl, a Püspökháznak nevezett püspöki palotát, a Piaristák Házát (a piarista rendház épületét), a háttérből kiemelve távolabb "A reformátusok tornyát", a "Piaristák iskoláját (a Gimnásiumot)" és az új városházánál álló Vigyázó Tornyot. Mint láthatjuk, a képen jól követhetőek az 1700-as évek utolsó harmadának jelentős várbeli építkezései, a piarista rendház és iskola, amelyre 1793-ban építették fel a második emeletet, s így a püspöki palota mellett a vár keleti nézeté-

nek a nagyszeminárium épületével azonos hangsúlyú, nagytömegű, domináns épülete lett. A nagyméretű, fekvő formátumú rajz horizontjából kiemelkedő épület-körvonalak a kép egyharmadát kitevő égbolttól rajzolódnak ki. A vártól délre felismerhető a zirci cisztercita rend által 1793-ban épített, manzard-tetős copf stílusra utaló, füzérekkel díszített tető-attikájú későbbi Pósa ház, de a szintén 1793-as Kapuváry ház díszes attika-szerű tetőépítménye is jól kivehető háztömb, közel a kép bal oldalához. Az előtér enyhe ívű legelőinek életképet bemutató részén a négyökrös szekér mellett álló pipázó alakok öltözeténél felismerjük azokat a jellemző ruhadarabokat, a bő vázsongatyát és gömbölyű pörge kalapot, amelyet a Veszprémbe látogató neves francia geológus, Franz Sulpice Beudant is megörökített utazás során szerzett élményeiről írt művében.³⁷

A másik, alacsony horizontú városképen látjuk "Veszprém Városának kinézését Délről" (Ansicht der Stadt Wesprim von der mittagagigen Seite), most is a kép bal oldalán, közvetlenül a rajz alatt szerepel magyarul és németül a felirat: Nach der Natur gezeichnet von Berken 1817 (A természet után rajzolta Berken), alatta, nagyobb betűkkel, először magyarul, majd cifra, díszes gót betűkkel a kép címe, és szintén a bal oldalon, a cím alatt a magyarázó feliratok: x A Reformátusok temploma; xx A Franciskánusok klastroma; xxx A Cathedrale Templom; xxxx A Convictus; xxxx A Vármegye Háza; xxxxxx A Vigyázó Torony; xxxxxx A királyi Sóház; xxxxxx A Kaszárnya. A kép jobboldalán több, nem beazonosítható, magas apró tornyos kis épület, építmény is látható (talán magtárak vagy tárolók), jobb oldalon a Kálvária domb, keresztel. Felismerhető még a Ferencesek huszártornya és a Tűztorony mögötti várfal is. Mégis, a képnek a felismerhető épületek, a jellegzetes városkép ellenére szinte domináns témája az előtér gyümölcsöse. A rendezetten álló apró fácskák között, a kép centrumában négy egyházi személy látható, nyakukban kereszt, a középső alak kezében bot. Előtte, tisztes távolban kezében kalapját tartó, kissé meghajló alak áll. A kertben dolgozgató, locsolós, targoncás figurák mellett a kép jobboldalán egyenruhás, illetve kutyás, kisgyerekes társalgó párok vannak. A kép középtengelyétől kissé balra, oldalt ábrázolt csizmás, kalapos férfi, halványkék kabátban, kezében távcsővel minden bizonnyal az alapos munkamódszerét is bemutató rajzoló, maga Berkeny. A lajtorjás szénaboglya, a kerítéssel szegé-

lyezett gyümölcsös a maga figuráival a várost meghatározó, domináns egyház városban való jelenlétét eleveníti meg, szinte kedélyes életképi megfogalmazásban. A fekvő formátumú, nagyméretű (48 x 71 cm) kép vízszintes tagolása a hegyeket alig felismerhetővé teszi, inkább lapályos benyomást kelt.

Veszprém városának legritkább esetben megörökített nézetét rögzítette a rajzoló a harmadik képen. Ismét bal oldalt, közel a rajz keretéhez helyezte el a "A természet után rajzolta Berken" (nach der Natur gezeichnet von Berken 1818) feliratot, és ismét két nyelven is feltünteti a kép témáját: Veszprémben az Úgy nevezett Tizenhárom = Városnak le Ábrázolása (Die Vorstellung der sogenannten dreizehnstadt in Wesprim).

A horizont vonalán lágyan hullámzó dombok elvezetik a tekintetet a kép jobb oldalán tornyosuló várbeli épületekhez. A magyarázó feliratok nélküli, kissé befejezetlen benyomást keltő, az előzőekhez képest elnagyoltabban megrajzolt kép előtérben nagykarimás kalapú figura (talán maga a rajzoló?). Baljában maga mellett távcsövet fog, jobb kezével a vár felé mutat, a kopár szikla fölött tornyosuló épületekre: a székesegyház kettős barokk tornyára, a Körmendi kanonok házára, a Nagyszeminárium épületére. A várfaltól balra a Benedekhegy, mögötte templomtorny, keresztel. A kép bal felső részéből, a falusias házacska-kák közül kanyarog át a képen a jobb alsó sarokba a Jókai utca (Hosszú utca), a földszintes nyeregtetős, kontyvetős kis épületeivel, barokk homlokzatú házacskaival, a szépen megformált kerítéssel. A kép közepe táján a jószágkormányozóság nagypadlásos, magas épülete látható, az úton szekérrel. Előtte vezet a patak tér hídjá. A fekvő formátumú kép (51 x 74 cm) elnagyoltabb színezésű. Jobb sarkához közel az 1720-as évek elején Volkra püspök végrendelete értelmében - akkor még szabadon, volutás posztamensen - felállított Nepomuki Szent János szobra látható. A szobor jelezte a püspöki és káptalani városrészek határvonalát.

Az aprólékos, precíz rajzú, finom, halvány színekkel kifestett Veszprém-ábrázolások a múzeum képzőművészeti gyűjteményének értékes várostörténeti anyagát képezik. A gyűjtemény későbbi korból származó darabjaival a tudatos városépítés történetébe ágyazottan lesz érdemes majd foglalkozni. A Veszprémről más gyűjteményekben fellelhető ábrázolások egyre szükségesebbé teszik egy nagyobb teljességre törekvő, teljesebb corpus elkészítését.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- LDM KGy = Laczkó Dezső Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye
 LDM IGY = Laczkó Dezső Múzeum Iparművészeti Gyűjteménye
 Ltsz. = leltári szám
 OSZK TT = Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára
 BALASSA-KRALOVÁNSZKY 1983 = BALASSA L. - KRALOVÁNSZKY A.: Veszprém. Budapest 1983
 CSATKAI 1963 = CSATKAI E.: Pozsonyi képzőművészek 1750 és 1850 között. Művészettörténeti Értesítő 12. 1963. 18-28.
 CZENNERNÉ 1957 = CZENNERNÉ WILHELM G.: Wilhelm Peter Zimmermann magyar vonatkozású rész-karc sorozatai. Folia Archeologica 9. 1957. 187-203.
 ÉBER 1935 = ÉBER L.: Művészeti Lexikon I. Budapest 1935
 FLEISCHER 1935 = FLEISCHER Gy.: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Budapest 1935
 HUNGLER 1988 = HUNGLER J.: Veszprém településtörténete. Veszprém 1988
 KEMPELEN 1911 = KEMPELEN B.: Magyar nemes családok II. Budapest 1911
 KOROMPAY 1957 = KOROMPAY Gy.: Veszprém 2. átdolgozott, bővített kiadás. Budapest 1957
 MAGYAR NAGY LEXIKON 1994 = Magyar Nagy Lexikon III. Budapest 1994

- MŰV 1780-1830 = Művészet Magyarországon 1780-1830. Budapest 1980
 MRT 2 = ÉRI I. - KELEMEN M. - NÉMETH P. - TORMA I.: Magyarország Régészeti Topográfiája. Veszprém megye régészeti topográfiája 2. A veszprémi járás. Budapest 1969
 NAGY 1874 = NAGY I.: Magyarországi képzőművészek a legrégebbi időkől 1850-ig. Századok 1874
 PATAKY 1951 = PATAKY D.: A magyar rézmetszés története. Budapest 1951
 RÓZSA 1963 = RÓZSA Gy.: Budapest régi látképei 1493-1800. Budapest 1963
 RÓZSA 1974 = RÓZSA Gy.: Friedrich Bernhard Werner magyarországi vedutái. Művészettörténeti Értesítő 23. 1974. 28-48.
 SZABÓ 1988 = SZABÓ I.: A kővágóórsi templom restaurálásáról. Zsombékszéktől a templompadig. Néprajzi tanulmányok, szerk.: Rohály Gábor Budapest 1988. 8-12.
 THIEME-BECKER 1909 = THIEME-BECKER: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der antik bis zur Gegenwart III. 1909
 VAYER 1962 = VAYER L.: Masolino és Róma. Budapest 1962
 VERESS 2001 = VERESS D. Cs.: A tér a török korban. Kézirat. 2001.okt. 25.

- ¹ KOROMPAY 1957
² RÓZSA 1963
³ VAYER 1962. 60.,70.
⁴ CZENNERNÉ 1957. 198.
⁵ VERESS 2001. 1.
⁶ Ltsz.: LDM KGy 56.20.1.
⁷ Ltsz.: LDM. KGy. 56.3.1.
⁸ Ltsz.: LDM. KGy. 56.4.1.
⁹ Ltsz.: LDM. KGy. 2002.6.1.
¹⁰ Ltsz.: LDM. KGy. 2002.7.1.
¹¹ Ltsz.: LDM. KGy. 2002.8.1.
¹² Ltsz.: LDM. KGy. 56.16.1.
¹³ KOROMPAY 1957. 27.
¹⁴ RÓZSA 1974. 47.
¹⁵ RÓZSA 1974. 28.
¹⁶ KOROMPAY 1957. 27.
¹⁷ Ltsz.: LDM. KGy. 77.89.1.
¹⁸ Ltsz.: LDM. KGy. 56.3.2.
¹⁹ Ltsz.: LDM. IGY. 53.6.145.
²⁰ Ltsz.: LDM. KGy. 2002.2.1. és 2002.3.1.
²¹ KOROMPAY 1957. 46.
²² Ltsz.: LDM. KGy. 82.27.1., 82.26.1., 2001.4.1.
²³ RÓZSA 1974. 28.
²⁴ A Veszprém Megyei Levéltárban őrzött városi tanácsülés jegyzőkönyve (Jzk. 1817. nov. 15., 22.) megőrökíti a Berkeny-nyel való megállapodást: "... a Czéhek által lett

meg kérés után Rézmetsző és földmérő, egyéb iránt is Hazafi Nemes Berken Urra bízván, hogy az úgy nevezett Kundschaft Levelekre lejendő nyomtatvány végett Veszprém városának kitetszőbb egyik oldalát, prospektjét le rajzolván, azt próba formába készítené el: ebbéli munkáját Berken Úrnak melly is Veszprém Városának napkeleti kinézetét foglalja magába, mái napon be mutatta."

- ²⁵ ÉBER 1935. II. szerint Berkeny Veszprém-ben született, a MAGYAR NAGY LEXIKON 1994, a MŰV. LEXIKON 1965. 17.; NAGY 1874. 29. és PATAKY 1951. 77. szerint viszont vámosi származás. A magunk részéről valószínűbbnek tartjuk, hogy Veszprém-ben született, ugyanis Veszprém-ben élő nemesi családról van szó. Mivel azonban 1710-től a reformátusoknak a II. József-féle 1781. okt. 29-i türelmi rendeletig nem volt szabad vallásgyakorlatuk, ezért a református gyerekeket megkeresztelni Kádártára, Szentkirályszabadjára és Vámosra vitték. Vámoson Berkeny-re vonatkozó adatot ugyan nem találunk, de elképzelhető, hogy a tűzvész által megsemmisült iratok között volt. Berkeny maga hol Berkeny-nek, hol Berken-nek írta a nevét. Mi csak ahol az irodalom „y” nélkül használta, ott tartottuk meg ezt a formát, egyébként a Veszprémi Levéltár idézett nemességvizsgálati iratai alapján a Berkeny változatot használtuk.
²⁶ NAGY MAGYAR LEXIKON 1994

- ²⁷ FLEISCHER 1951. 31.
- ²⁸ NAGY MAGYAR LEXIKON 1994. III., és MŰV 1780-1830. 229.
- ²⁹ PATAKY 1951. 78.
- ³⁰ KEMPELEN 1911. 143. szerint az 1754/55-ös összeírás-kor Berkeny Ádám fordul elő a kétségtelen nemesek között, de a Veszprém Megyei Levéltár 1791-es Nemesség vizsgálati iratai (B III. Nr.34.) alapján bizonyítottnak vehető, hogy a család 1493-tól joggal viseli a nemesi jelzőt. III. Ulászlótól kapták a nemesi levelet. Ezt Mátyás király oklevele is bizonyította. Van 1733-as adat Berken János-ról, aki a szászországi ottendorfi előnevet is használta. Az ő fia volt Ádám, akinek fia volt a veszprémi lakos Berken Mihály, aki 1791-ben, fia (János) részére kért bizonyáglevelet a nemességről, amelyet meg is kapott. Berken János Sámuel ekkor már Bécsben dolgozik és tanul.
- ³¹ OSZK TT 6 374
- ³² Hasonló egyszerű vonalas barokk, kéttornyú székesegyház-templomrajz látható a Pálóczy Horváth Ádám (1760 - 1820) költő és földmérő által 1784-ben készített rajzon, amelyet a Veszprém Megyei Levéltár őriz.
- ³³ MŰV 1780-1830, 229. és ÉBER 1935 szerint Berkeny művei közül kiválik a pozsonyi Szent Háromság templom és a trinitárius kolostor képe, valamint a "II. Lipót leteszi a koronázási esküt", a THIEME-BECKER a Decsy Sámuel: "A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriájá"-hoz készített ábrázoló rajzait emeli ki, de ismertek az Eszterházy kastélyról készített rajzai is. (PATAKY 1951. 78.)
- ³⁴ Tisztázandó Berkeny rézmetsző és rajzoló kapcsolata a püspöki incolatus gyűjteményben fellelhető dokumentu-

mokban szereplő Nemes Berkeny Sámuel céhmesterrel (HUNGLER 1988. 204.), valamint a városi jegyzőkönyvekben szereplő Berkeny József asztalossal (HUNGLER 1988. 208.). Igen érdekes az az 1794-ből Kővágóórsról származó megbízási szerződés is, ami a Kővágóórsi Evangélikus Gyülekezet Adattárában található. A dokumentum az evangélikus templom padjainak 1987 és 1988 közötti restaurálása során került elő, és az áll benne, hogy a gyülekezet elöljárói a "Veszprémben lakozó Nemes Berken Sámuel mint értelmes tanult Tislér meistert fogadják meg" a Tislér munka elvégzésére. A restaurálás során az egyik padoldaldalról napfényre került, krétával írt Berkeny Sámuel kézírás is megerősítette az irat hitelességét. SZABÓ 1988. 12.

³⁵ CSATKAI 1963. 21.

³⁶ A Veszprém megyei közgyűlés 1822-ben és 1823-ban kelt jegyzőkönyvei foglalkoznak Berkeny balesetből eredő halálának körülményeivel, illetve Bécsben élő özvegyének, Schulman Magdolnának kérelmével, aki - hogy gyermekeiről gondoskodni tudjon - hozzá szeretne jutni meghalt férje tőkéjéhez.

³⁷ BEUDANT, F. S.: Voyage minéralogique et géologique en Hongrie ... I-IV. Paris 1822. A szöveg ismertetései magyar nyelven a következők: BIRKÁS Gy.: Egy francia tudós dunántúli utazása 1818-ban. Győri Szemle 1931. 151-169.; FALLER J.: Beudant francia geológus 1818. évi tanulmányútja Veszprémmegyéjében. Vv. 1933. január 22.5.; HUNGLER 1988. 197.

Ezúton köszönöm Boros László, Hudi József, Somfai Balázs és Szabó István figyelemreméltó tanácsait és segítségét.

VESZPRÉM CITY PICTURES IN THE COLLECTION OF MUSEUM „LACZKÓ DEZSŐ” (VESZPRÉM)

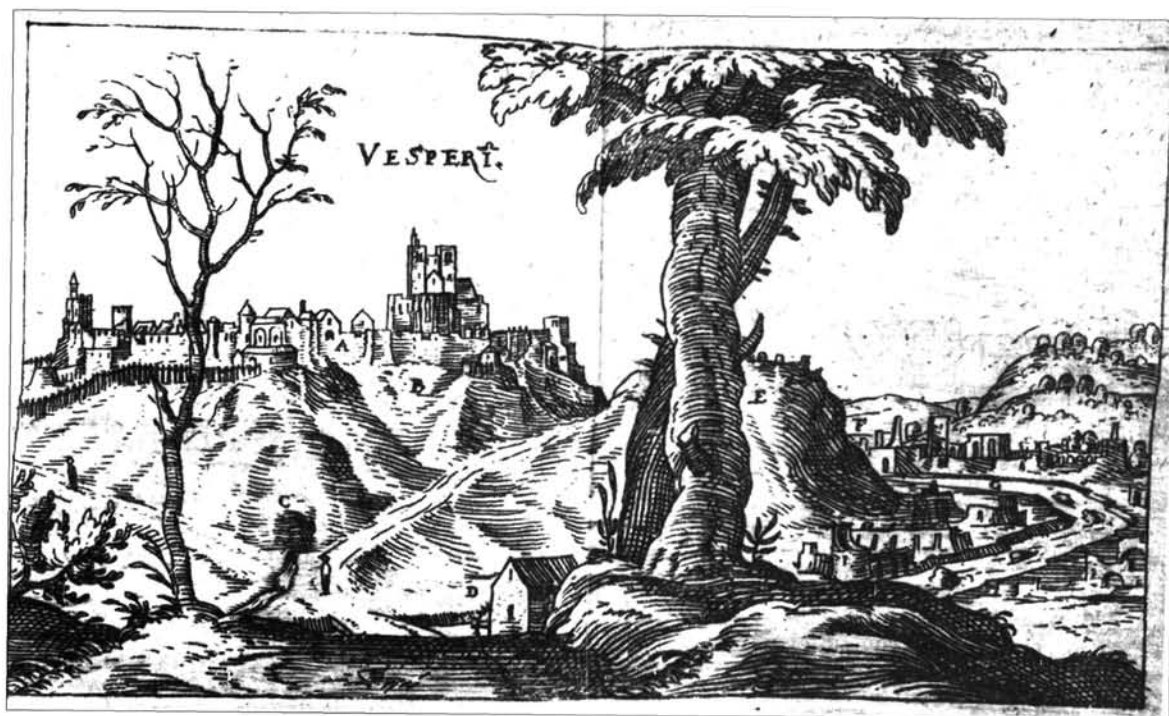
The Veszprém Dezső Laczkó Museum has a rich collection of city pictures. Veszprém city is unusually situated: the castle hill is surrounded by the Séd stream, and it rises above the plateau with its buildings like a bas-relief. The earliest Veszprém vedutas attempt to present this special situation, depiction of the castle from the eastern angle being the most frequent and the favourite, as this provides the best effect. There are a few early depictions of Veszprém, which were later taken over by several others, most likely with small modifications. One of these early archetypes is an illustration in Wilhelm Dillich's "Ungarische Chronica" published in 1600 in Kassel, which depicts the castle from the east, behind trees in the foreground, beyond a water mill indicative of the stream in the middle ground. Another renowned archetype, which also presents Veszprém castle from a similar angle, is a copperplate by Johann Siebmacher. A Zimmermann copperplate from the 16th century, on the other hand, shows the siege by the Turks in 1593. Although the characteristic buildings of Veszprém can easily be recognised, the primary purpose of Zimmermann's picture was as a pictorial illustration of old-time war correspondence.

On the depictions of the city from the 1700s, the results of construction indicating development of the city and expansion to the south of the castle appear in order. Besides the sacral centre in the castle, a secular centre was also being established. One of the most significant of these is a woodcut by F. B. Werner, which he produced based on his own survey work.

A particular place is occupied in the collection by certain duplicated graphics, on which details other than the most usual aspect of the city appear: for example on Slowikovsky's lithography, or on another woodcut produced from a viewpoint in the Betekints valley.

Among the most valuable items in the museum collection are unique, coloured, large-scale pen drawings of Veszprém produced by Sámuel János Berkeny (1765-1822), a map maker-illustrator, and a son of the city who also worked for a long time in Vienna. The drawings produced in 1817 and 1818 show the city from the east, the south, and from Tizenháromváros.

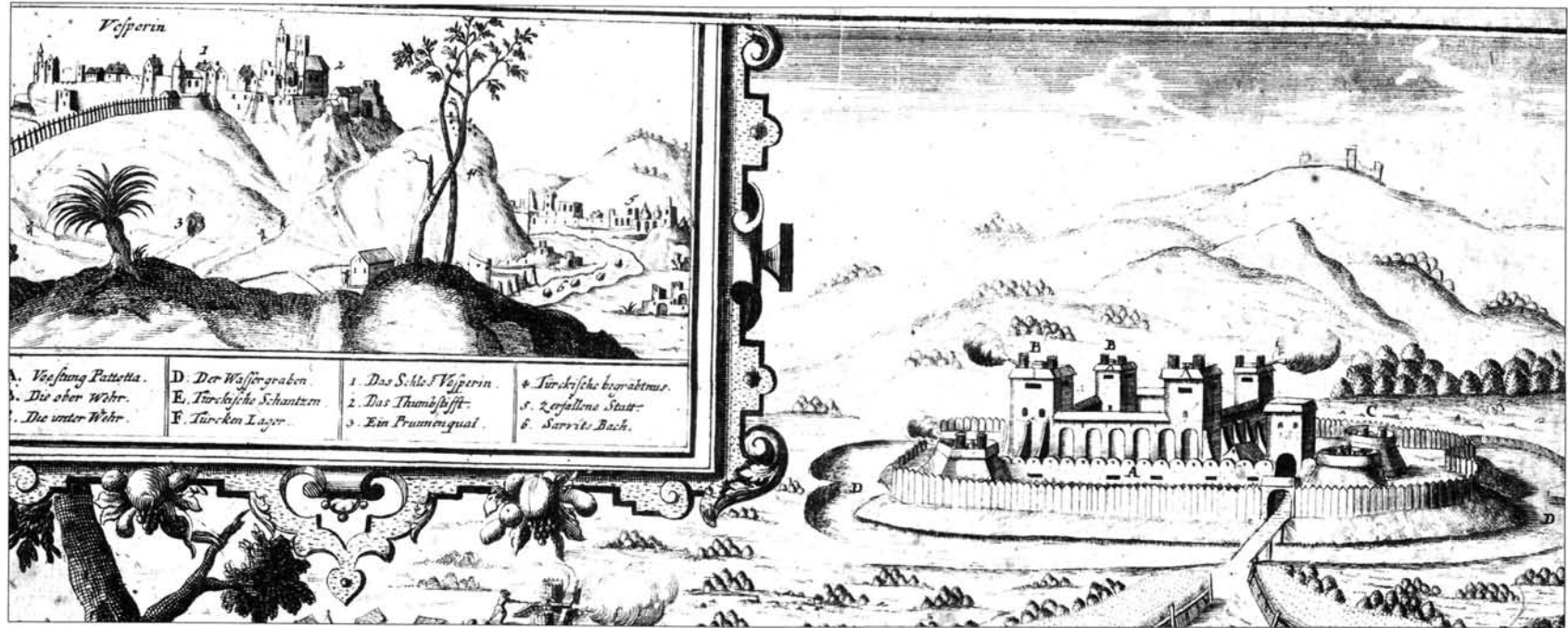
The 19th and 20th century vedutas, as well as the corpus of city pictures still to be found in other collections, are to be the subjects of further articles.

1. ábra. Veszprém látképe Wilhelm Dillich: Ungarische Chronica (Kassel 1600) c. művében OSZK
 Figure 1. View of Veszprém, in: Wilhelm Dillich: Ungarische Chronica (Kassel 1600) OSZK

2. ábra. A törökök ostroma 1593-ban, Dillbaum Eikonografiájából (W. P. Zimmermann rézkarca) 1605
 Figure 2. Siege of the Turks in 1593, from Dillbaum's Eikonography (copperplate by W. P. Zimmermann) 1605

3. ábra. Veszprém és Palota ostroma J. Sibmacher alapján, 1593 Ltsz.: 85.31.1.

Figure 3. Siege of Veszprém and Palota based on J. Siebmacher, 1593, Inventory no. 85.31.1.

CRAS · CRAS · SEMPER CRAS · OMNIS DILABITUR ÆTAS.

H60

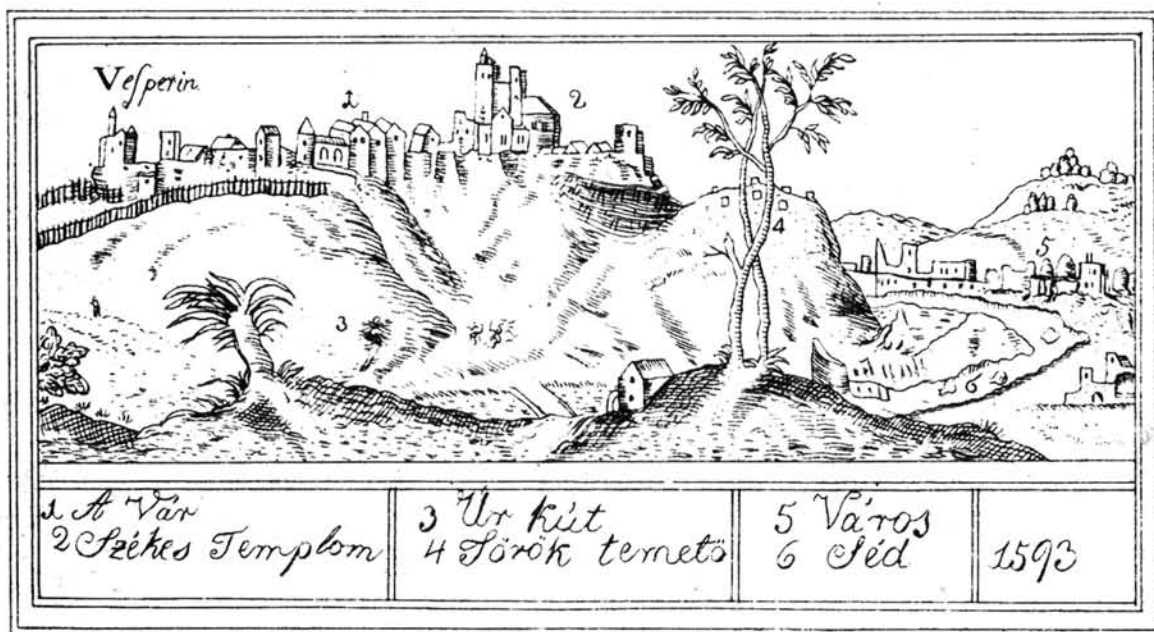

CRAS semper clama CRAS sic dilabitur ætas. Fac hodie, quod sis facturus, CRAS hodie adstat.

Wer singt Cras Cras gleich wie ein Raub,
Der heißt ein Narr bis in sein Grab.

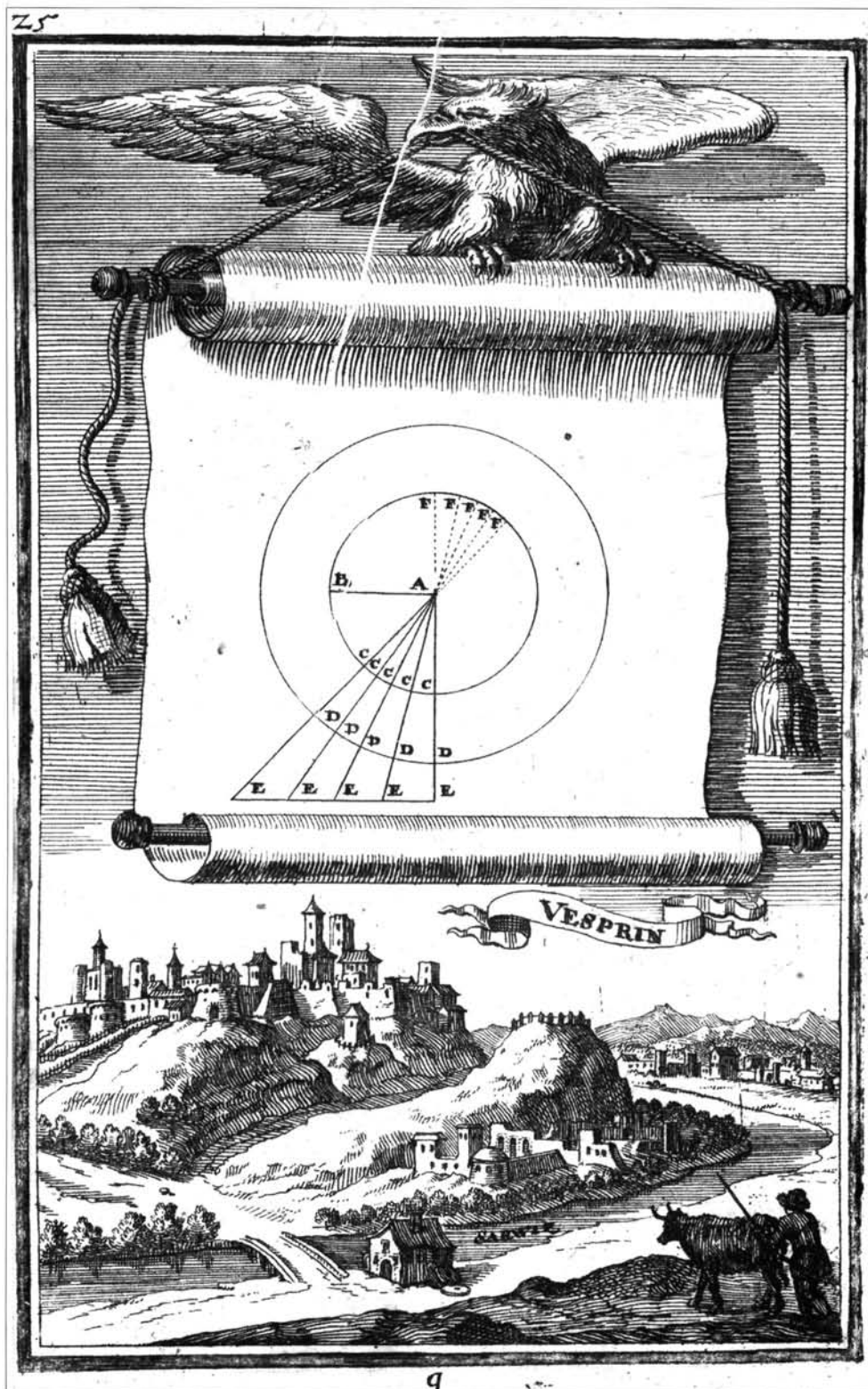
Darumb nicht suchen thü auffschlag,
Nem auch kein Ziel uffn andern tag.

4. ábra. Lucas Schnitzer: Vesprin in Ungarn "Cras, cras, semper cras..." 1638 Ltsz.: 2002.8.1.
Figure 4. Lucas Schnitzer: Vesprin in Ungarn „Cras, cras, semper cras...” 1638 Inventory no. 2002. 8.1.

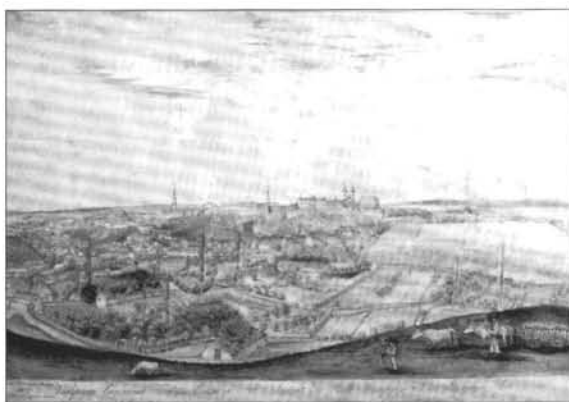

Me: Tóth János 1837

5. ábra. Tóth János: Veszprém látképe J. Siebmacher alapján, 1837 Ltsz.: 56.4.1.
Figure 5. János Tóth: View of Veszprém based on J. Siebmacher, 1837, Inventory no. 56.4.1.

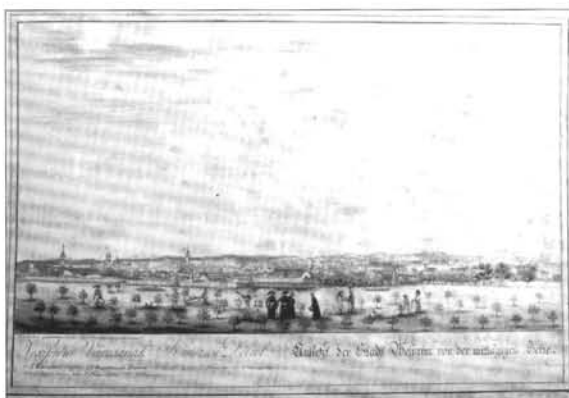
6. ábra. A veszprémi vár kelet felőli nézete (Birkenstein rézmetszetével) 1686 Ltsz.: 2002.7.1.
 Figure 6. View of Veszprém castle from the east (with Birkenstein's copperplate) 1686, Inventory no. 2002.7.1

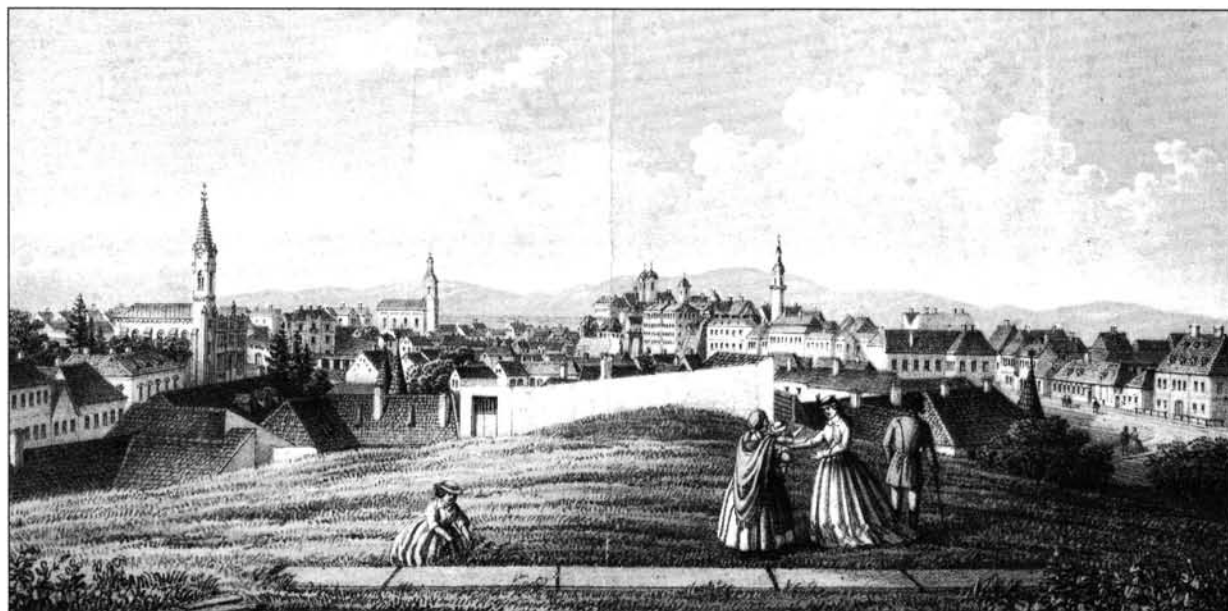
7. ábra. Berkeny (Berken) János: Veszprém városának kinézése Északra, 1817 Ltsz.: 2001.4.1.
 Figure 7. János Berkeny: Aspect of Veszprém city to the north, 1817, Inventory no. 2001.4.1

8. ábra. Berkeny (Berken) János: Veszprémben az úgy nevezett Tizenhárom városnak le Ábrázolása, 1818 Ltsz.: 82.27.
 Figure 8. János Berkeny: Depiction of the so-called Tizenháromváros in Veszprém, 1818 Inventory no. 82.27

9. ábra. Berkeny (Berken) János: Veszprém Városának kinézése Délről, 1817 Ltsz.: 82.26.
 Figure 9. János Berkeny: Aspect of Veszprém city to the south, 1817, Inventory no. 82.26

10. ábra. Slowikowsky Ádám: Veszprém a Kálváriáról, XIX. sz. II. fele.
Figure 10. Ádám Slowikowsky: Veszprém from Kálvária, 2nd half 19th c.

A GAZDÁLKODÓ KÖLTŐ

Kisfaludy Sándor gazdálkodása bevételi pénztárkönyve alapján

z., Én tudós, én literátor nem vagyok. Sorsom, környül állásaim, hajlandóságom katonává, s utóbb mezei gazdává tevénck¹ - vallotta Kisfaludy Sándor. Nem holmi kötelezőnek vélt szerénység okán, hanem erős meggyőződéssel, visszautasítva a hivatásos irodalmiság gyakorlatát. Önéletrajzában is hasonlóan fogalmazott: "Hazájába való visszatérése után mezei gazdagság lón foglalatossága, és közben a magyar literatura."² Honnan ez az attitűd? Kisfaludy szemlélete egyedülálló-e a korabeli irodalmi életben? Kisfaludy Sándort, a származására rátartian büszke nemest - rendje jelesebb képviselőivel egyetemben -, ha a polgári haladás szám-talan kérdése érintetlenül is hagyta, de megmozgatta a nyelv s - így közvetve - a nemzeti kultúráé. Elsőrendűen politikai ügyet látott benne, ezért fáradozott a magyar nyelvújítás és a nemzeti irodalom megteremtésén a vidéki birtokos nemesség tagjaként az arisztokraták, a polgárok és a már az értelmiség útján haladó nemesek mellett, olykor velük karöltve. Kisfaludy azon kevesek közé tartozott - kissé sarkított megfogalmazással -, akik valóban hazafiasságból, azaz politikai érdekből lettek literátorrá. Az 1792. évi erdélyi útját követően már világosan megfogalmazta életre szóló programját: "...szívem véreből, hazafiúi érzelmimből, mint a selyembogár gyomrából fonalat fonok, mellynél fogva veszni indult magyar nemzetiségünket magyar nyelv, érzés és írás által, hacsak idővel is, tovább életben tartsam. Magyarul fogok írni és ezekhez a szívekhez szólnani."³ A patrióta szempontú irodalmiság tételeit 1807-ben megjelenő kötetei előszavában tette közzé. Elhatárolódott a kazinczyanus nyelvfejllesztő irodalomtól és az esztétikumra alapozott költészettől. Eredeti, minden tudóskodástól mentes, a literátori sallangoktól megszabadult irodalom a hazafias célok szolgálatában - így foglalható össze Kisfaludy Sándor elvi irányvetése.⁴ Rendi alapról indulva utasította el a literátorság polgári célkitűzéseit. A hivatásos irodalmiság - mint önálló egzisztencia, amely biztos megélhetést nyújt - ekkortájt még nem időszerű, az csak jóval később válik általános hazai gyakorlattá. A társadalmi-politikai viszonyok

nem alkalmasak erre. A közönség hiánya, a hazai kulturális pártfogók nélküli állapot magányba kényszerítik irodalmáraink zömét. Az irodalom művelése inkább nemes kedvtelés és nemzeti felelősség nagyjainknál, egyértelmű lelkiismereti ügy. Az irodalmárok megélhetését nem a szerzői honoráriumok biztosítják. Irodalomból nem lehet megélni, még nyomorúságosan sem. Az íróknak tisztes polgári foglalkozásuk van, vagy családi birtokaik jövedelmét élük fel, gyakran fordítják irodalmi tevékenységükre, számottevő anyagi áldozatot kívánó könyvkiadásra. Egy jelentős írói réteg pedig maga gazdálkodik, irányítja a gazdálkodást birtokain.

A gazdálkodó irodalmár egyik archetípusa a magyar irodalomban Bessenyei György, a bihari remete, aki birtokaira vonult vissza. Több száz holdon gazdálkodott a Sárret világában, teljes magányban. Kezdett hasonlóná válni azokhoz a nemesekhez, akik a háborús konjunktúra idején "tavaszi csendes háborút és országos esőt" kívántak egymásnak, maga is ír a boldogságot, gazdagságot jelentő esőről.⁵ Gyönyörködik gulyájában és ménésében, a marhái mellett időző gulyás alakjában. A festészet mellett-helyett a költészet állítja elének az élet színtereit. Bessenyei verseiben a fennkölt témák mellett az élet apró jelenetei elevenednek meg a mindennapok ábrázolásával, páratlan mikrorealizmussal.⁶

Az irodalmi vezér Kazinczy szintén gazdálkodott és hivatalt is kellett vállalnia, de nem sokat törődött a gazdaságával, családi gondok, adósságok terhelték. Birtoka alig jövedelmezett. Az 1820-as évek elejének európai agrárkrízise érzékenyen érintette, élete nehéz körülmények közt múlt el, anyagi helyzete nem javult.⁷

Kisfaludy pályatársa, Berzsenyi Dániel a gazdálkodó költő legismertebb honi megtestesítője. A sőmjéni majd niklai birtokos a maga gazdálkodási tapasztalatai alapján s korának német gazdasági folyóiratait tanulmányozva tanulmányban foglalta össze gazdasági nézeteit. Az 1833-ban kiadott munka A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól címet viseli és Széchenyi István munkásságának hatását mutatja, a használni akarás vágyával.⁸

Kétségtelen, hogy mind Berzsenyiné, mind Kisfaludynál a származás, családjuk társadalmi hierarchiában elfoglalt helye a legfőbb motiváló tényező. Ez alól nem vonhatták ki magukat, még ha a lassan meginduló polgárosodás mást is kívánt volna tőlük. A nemesi birtok szeretete, a nemesi nemzetség nemzetet megtartó erejébe vetett hit munkált bennük elemi, generációk során átörökített erővel. A lét jogát, lehetőségét jelentették számukra a nemesi hagyományok, a családi ősi rögök. Dolgoztak, pereskedtek, előnyös házasságkötésekkel és egyéb módokon gyarapították birtokukat.⁹

Érzelmek és anyagi érdekek szintézise

Az Árpád korig magát visszavezető Kisfaludy nemzetség főrangú ősökkel büszkélkedhetett, de a XVIII. században már köznemcesek. Amint egyre terebélyesedett a család, egyre fogyott a hajdani gazdaság s gazdagság. Az utódok számára szinte görcsös igyekezetté vált a dicső múlt fényes emlékének fenntartása. Kisfaludy Sándor apjának, a "kemény embernek" (Kisfaludy jellemezte így édesapját, joggal) fő életcéljává vált a család hanyatlásának megállítása, a nemesi lét értelmének, a birtoknak megtartása és minden lehetséges módon való gyarapítása.¹⁰ Kisfaludy Mihály házassága is ezt szolgálta, felesége szép hozományt vitt a frigyebe. Többek között a sümegi birtokot is, ami később Kisfaludy Sándorra szállt. A Kisfaludy család éppen a terjedelmes fiúág miatt ekkortájt egyenesen haladt a vagyoni széttagozódás útján.

Bár nem kívánunk egyértelmű párhuzamot vonni Kisfaludy Mihály és fia, Sándor házasságkötésének fő indokai között, Kisfaludy Sándor számára ösztönösen is adott volt az apai minta, illetve az efféle általános társadalmi gyakorlat. Nem becsülhetjük alá Kisfaludy Sándor Szegedy Róza iránt érzett szerelmét, egyértelmű bizonyítékok erre naplójának Róza iránt sóvárgó bejegyzései: ám a szerelem mellett Rózához hajtotta az ifjú emlék, a sértettség a kezdeti visszautasítás miatt s nem utolsósorban a lány gazdagsága, előkelő származása. Még a szelíd Szerb Antal sem átalott reális látással ekként vélekedni Szegedy Rózáról, Zala vármegye alispánjának lányáról: „szép, hideg, okos és főleg gazdag.”¹¹ Kisfaludyt nem ok nélkül ítélte hozományvadásznak kezdetben Szegedy Róza gyámja, a prépost nagybácsi Szegedy János. Kétségtelen: az érzelmi fellángolás mellett Kisfaludy házasságkötésében jelentős szerepet játszott a gazdasági megfontolás.¹²

A kemény, szigorú apa végül örült fia szerencsés házasságkötésének. Megnyugtatta, hogy szép, művelt, Zalában ünnepelt lány lett Sándor hitvese. Kisfaludy Mihályt meglepéssel töltötte el fia révbe érése,

döntése a nemesi életforma mellett. A bizonytalan háborús időben a nyugtalan katonai pálya helyett a gazdálkodás biztonságot jelentett. A magába vonuló, zordon apa annak ellenére örült fia szerencséjének, hogy nem akarta, fia „egy Asszony kegyelmére szoruljon tellyességgel, és szinte az ő jószágján lakjék.”¹³

Kisfaludy Sándor már meglelt férfi házasságkötése idején, 1800. januárjában. A daliás, kék szemű, vörhenyes hajú és pofaszakállú, modern jakobinus barkót viselő, művelt világfi immár a 28. életévét tapossa. Több nyelven beszél, Európa sok neves városát bejárta, híres hegedűjátékáról.¹⁴ Viharos katonaevei, a kor erkölcsi rendjével ellenkező előélete után megnyugvára vágyik. Hajdani kalandjai, szeretői tovatűnnek, többé nem ingatag érzelmeiben, egzisztenciája is biztosnak látszik. Szegedy Róza a házasságkötéssel szabadulni kíván a gyámság alól, s hihetjük: valóban meghatották a Himfy álnév mögé rejtőző Kisfaludy kesergő szerelmes dalai.¹⁵ Mindketten békés családi életre, a csendes, produktív munka nyugalmára vágnak.

Az ifjú férj Kisfaludy nyilván tisztázta magában: élete új, az előzővel merőben ellentétes korszaka kezdődik. A származása, neveltetése és életszemlélete alapján csak a nemesi normákat ismerő, elfogadó hitvese számára ez megnyugvást jelenthetett. Kisfaludy házasságával, új életvitelével bizonyára bizonyítani is akart Szegedy Rózának, hogy méltóvá vált az előkelő frigyre, képes megfelelően bánni az ölébe hullott javakkal, sőt gyarapítani tudja azokat. Bizonyítani akart apjának is, hiszen a tőle régóta elvárt normák szerinti életmód mellett döntött és emelte nemzetsége tekintélyét. Kisfaludy ugyanakkor bizonyított rendjének, a nemességnek is, hogy nem csupán közülük származik, hanem vállalja annak mentalitását, értékrendjét. Törekvéseit mihamar méltányolta Zala vármegye nemessége: 1800. júniusának közepén táblabírónak választották, jelezve, befogadták a helyi társadalom tekintélyes nemesei közé.¹⁶

Kisfaludynak házasságkötésétől életideálja lett du-nántúli nemesi társainak eszménye. Későbbi, 1806-1807-re datált, a Két Szerető Szívnek története című levélregényében pedig előbbre vetítette ezt az ideált: „Serdülésemtől fogva a volt egygyetlen egy kívánságom, hogy egy szerető és szeretett Asszonnal töltssem Földi életemet Magyar Nemes szabadságomban.”¹⁷ A fiatal házas Kisfaludy joggal érezhette, mindent megtalált a házasságában, amire egykor vágyott.

Gazdálkodás és irodalom kölcsönhatása

A gazdálkodó Kisfaludy életének alig több, mint négy évtizede (1800-1844) a magyar gazdasági, társadalmi,

politikai fejlődés változásokkal, megrázkódtatásokkal, háborúval teli korszakát öleli fel. Irodalmi munkásságában több korszakot különítenek el az irodalomtörténetek, gazdálkodóként viszont csaknem töretlen az útja házasságkötésétől haláláig. A két, látszólag ellentétes szféra kölcsönösen hatott egymásra. A gazdálkodó nemes típusa, életszemlélete, élettere, a gazdaság belső enteriőre szinte pályafutása kezdetétől lényeges szerepet kapott irodalmi alkotásaiban. A Boldog szerelem című dalciklusától a Dárday házig ível ez a sor. A Boldog szerelem egyes énekeiben nagy kedvvel részletezi kedvteléseit, a nemesi életmód nyújtotta gyönyöreit: a zöldben való sétákat, a berekben való pihenést a csörgő patakparton, a gyönyörködést a „gabona tengerében”, a vad szárguldást a lovon, a hosszú vadászatokot, a visszatérő badacsonyi szüreteket, téli időben a meghitt beszélgetéseket. A nemesi élet gondtalan békéjét kereste. A Boldog szerelem millióje reális vonásokkal, aprólékos részletekkel festett környezet: Kisfaludy nemesi udvarházát és jószágát jeleníti meg. Természetábrázolása merőben különbözik a szentimentális alaptípustól életteli vidámsága, tevékenyen sürgő-forgó emberbemutatása miatt. A borzas kocsis, a pajkos lovasz, s maga, a gazdaságát irányító költő jelennek meg dalaiban, no meg a szántóvető földműves, a kaszások serege, a búsan dúdoló pásztor. Cselekvésében ábrázol mindent, így érzékletesen áll előttünk a megkapó pillanatképek filmszerű sorozata. Álljon itt példaként a Boldog szerelem 55. dala: „Munka töltvén nappalimat / Éjjelimet nyugalom, / Nem teheti órát / Hoszsakká az unalom. / Lovag, gyalog járogatván / a gazdaság ágait; / Néha vadász, csapáztatván / A vadaknak nyomait; / Közben néha bölcselgetvén, / S zengvén ebből kelt dalom / Nem fér hozzám unalom.”¹⁸ Az elmés Özvegy című művében főhősével, Ninával mondatja ki már az első jelenetben a jó anyagi viszonyok között élő nemes költő: „A gazdagság mindig szerencse, sőt boldogság annak, a ki tudgya hasznát venni.”¹⁹ Kisfaludy valóban meg tudta becsülni anyagi függetlenségét biztosító vagyoni állapotát. A Dárday ház című munkájában a gazdálkodás dicséretét adja Lamarine szájára: „A mezei gazdaság - kivált ha egy egy kis Isteni áldás is segíti, becsületes, nemes, hasznos - emberséges, szabad emberhez illő foglalatosság.”²⁰

A gazdálkodás magánszféraként hatott az irodalmi művek alkotói folyamatára, hol ösztönzően, hol visszatartó erővel. Ha eredményei mutatkoztak a gazdálkodásban, szívesebben ült le íróasztala mellé. Ha tehetett, délutánjait regényes fekvésű sümegi és badacsonyi szőléjében, borházában töltötte, e helyeken született művei egy része. Önéletrajzában emlékezett meg szölei „elmeműveit természet magányairól”²¹. Később somlai szöleje volt legmélyebben ihletője, mint fogalmazott herceg

Batthyányi Fülöphöz intézett levelében.²² „A Boldog Szerelem lassanként mert a gazdaság igen elfoglallya minden tehetségemet és időmet még is már 125 Dalig, és 5 hosszú énekig nevelkedett” - írta barátjának Takáts Józsefnek.²³ Ha gondok mutatkoztak a gazdálkodásban, kár érte, elment a kedve az írástól is. 1802-ben, amikor tűzkár érte, idejét s tehetségét, energiáit a helyreállításra kellett áldoznia. „A tűzi szerencsétlenség nagyon elvette a kedvét a munkától” - számolt be Kisfaludyról a hűség barát Takáts József Légrády Imrénnek.²⁴ Irodalmi sikertelenségei, illetve gyér sikerei időszakában, főleg az 1820-as évektől pedig a gazdaság bizonyos fokú menedéket jelentett számára. A magánszférába húzódott vissza az irodalmi, közéleti harcoktól. Élte annak a közép-nemesi osztálynak az életét, amely vagyoniilag ugyan független volt, de birtokának tisztos szerénysége mégis arra utalta, hogy maga gazdálkodjék. Feleségével együtt szerette szinte falusias életmódjukat, amelybe azért elég változatosságot vittek a rokon és baráti látogatások, a megyeszékhelyen és más városokban rendezett mulatságok, közgyűlések, s nem ritkán egy-egy budai, pesti, bécsi, győri, szombathelyi út. Mindezek azonban csak rövidebb időre szakították ki őket megszokott, boldogító életmódjukból.²⁵

Kettős hivatásával nem lehetett teljesen megelégedett. Ha a termés nem ütött be, azt költői kedve is megsínylette. „Egy balcsapás a gazdaságban, egy építés, egy könyvkiadás engem könnyen megakaszt”²⁶ - írta. Műveinek kiadása a birtokot terhelte.

Kisfaludy, a költő életének valóban jelentős tere volt a gazdálkodás. S a sors kegye is számára, hogy szinte egy időben lett népszerű költő és rendje által elismert gazdálkodó. 1801. július 29-én jelent meg a Kesergő Szerelem című verseskötete, ezzel országosan ismert, ünnepelt költő lett.²⁷

A mezei gazda

Kisfaludy házassága első napjaitól komolyan vállalta a gazdálkodás sokszor nyomasztó, általa önálló gazdaként mindaddig nem tapasztalt terheit. Legfeljebb apja gazdálkodási módszereiből nyerhette tapasztalatait kora ifjúkorában. Testőrként, majd katonaként messze került a gazdaságtól. Arról sincs tudomásunk, hogy a korabeli csekély gazdasági szakirodalomból tájékozódott volna.

Az ifjú házaspár Kisfaludy feltehetőleg perspektívát is látott a gazdálkodásban, mivel a XIX. század eleji háborús konjunktúra a nemesség nagy piaci lehetőségeit nyitotta meg. A konjunktúra következtében a gazdasági fellendülés növelte a birtokos nemesség biztonságérzését. A természeti erők függvényében bőség és jólét

ígérkezett, bár a bécsi udvar kiviteli tilalmai sokszor gátját szabták a gazdagodásnak.²⁸ Kisfaludynak is lehettek értékesítési (állat-, gyapjú- és gabonaértékesítési) gondjai. A kereslet változása, módosulása miatt többször birtokstuktúra-váltásra, módosításra kényszerült, s bortermelekként is adódhattak súlyos gondjai, ám forrásaink erről keveset árulnak el. Kisfaludy nem felhőtlen, problémamentes nemesi életet vállalt, még ha költészetében azt idillinek is minősítette.

Megfogalmazódik a kérdés vállalása kapcsán: 1800-ban, ifjú házasként egyáltalán lehetett-e más választása, mint gazdálkodásba fogni. Kevés más lehetőség kínálkozott számára. A katonai pályafutásról lemondott, döntése véglegesnek bizonyult. Bízhatta volna ugyan a gazdaság vezetését másra, lehetőleg értő s jól megfizetett gazdatisztra. Így idejét a társadalmi életnek és az irodalomnak szentelhette volna. Ez a megoldás viszont azt a veszélyt rejtette volna magában, hogy lassanként feléli vagyonukat. Kisfaludy mentalitása, felelősségtudata ezt egyértelműen kizárta. Járhatta volna még azt az utat, amit később öccse, Károly járt végig, vállalva a nyomort, nélkülözést is.²⁹ Életszemlélete, körülményei ezt sem engedték.

Kisfaludy Sándor mezei gazda lett birtokosi ideálvilággal és alkalmazkodva a kemény realitásokhoz, s kedvtelésből, tehetsége által, belső alkotói kényszer és a közönségsiker hatására költő. Önálló létének, gazdálkodói életének kezdőnapja házasságkötésének napja: 1800. január 20. Jelképes ez a dátum, új, minőségileg más életszakaszt jelző. Ekkor címezte meg bevételi pénztárkönyvét, azaz miként Kisfaludy nevezte: Kész-pénzbeli jövedelemnek lajstromát és írta bele első bevételét. A pénztárnaplót negyvennégy éven át rendkívüli gondossággal vezette. Jellemző, hogy utolsó bejegyzése 1844. szeptember 24-én kelt, rövid idővel halála előtt. A könyvet az Országos Széchenyi Könyvtár őrzi.³⁰ A Kézirattár számára Darnay Kálmán, a sümegi múzeumalapító műgyűjtő adta át 1930-ban. A mintegy négy és fél évtizedet átfogó pénztárnaplóban 74 oldal telt meg Kisfaludy pénzforgalmi, bevételi bejegyzéseivel, adataival. Így egy-egy évre még két oldal sem jutott, s különben sem azonos az egyes évekre eső bevételek, készpénzbeli jövedelmek adatmennyisége, terjedelme. Néhol sietséget sejtethetünk Kisfaludy, a gazda részéről, másrészt viszont alkalmanként meglepő a kicsinyes aprólékossága, a részletezése. Sajnálhatjuk, hogy a ránk hagyott tételezése kevés mögöttes információt tartalmaz az utókor számára. Ez azonban részgazság, csupán az első olvasás után alakul ki efféle összbenyomás a pénztárnaplóról. Alaposabb értelmezése során kiderül: a rögzített adatok valójában sok értékes közléssel szolgálnak Kisfa-

ludy gazdálkodásának különböző területeiről, értékesítési tevékenységéről, emberi kapcsolatairól, mi több, állataihoz fűződő bensőséges, jó gazda viszonyáról, és mindenekelőtt teljesebb teszik Kisfaludyról, az emberről alkotott képünket, közelebb hozzák számunkra az élet minden területén helytállni kívánó, gondos és alapos, sokszor vívódó, felelősségteljes, a gondokban feleségével osztozó férfit. Szegedy Rózáról az egyéb források, főleg Eötvös Károly jellemzése alapján a gondos háziasszony képe maradt ránk.³¹ Kisfaludy maga is dicsérte hitvese segítőkészségét, amit nyilván gazdálkodási gondjai megosztásában is észlelt, „maga megvonását”, azaz ésszerű takarékoságát és „okos gazdaasszonyságát”. Bizonyára igaza volt Szendrey Ignácnak, Festetics László főtisztjének is, amikor Szegedy Rózát hideg modorú, kevés szavú, szinte mosolygás nélküli, úgynevezett büszke jelenségnek tartotta, aki se fényt, se meleget nem árasztott maga körül. Jól ismerhette őt, hiszen Szegedy Róza Festetics László unokatestvéreként sokszor megfordult Keszthelyen. Berzsényi sem vélekedett róla másként. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy Szendrey és Berzsényi már a negyvenes éveiben járó asszonyt figyelhette meg, amikor betegségei komolylyá, kedvetlenné, sőt komorrá tehettek.³² Eötvös Károly bizonyára elfogult volt a nagy költő hitvesével szemben. Viszont néhány állítását szinte fenntartás nélkül elfogadhatjuk. A nemesi udvarháznak jóléte, fénye, tisztasága az ő vállain nyugodott. Bár előkelő családból származott és főúri familiákkal állt rokonságban, a belső gazdaságot, a háztartást maga vezette. Ügyelt a konyhára, az éléstárra, az apró állatokra, veteményeskertre. Édesanyja korai halála után a szülői házból hozta tapasztalatait. Szakácsnét, szobalányt, két szolgálót és két bejáró asszonyt tartottak, akikkel nem átalott feleselni is a nemesasszony, ha a helyzet úgy hozta. Olykor betegágyából irányította a munkákat, csak utolsó napjaiban engedte ki a vezetést a kezéből. Tudta, férjének elég dolga adódott a gazdálkodással, a közügyekkel, az adósságokkal, a birtokosztokozási vitákkal és nagy álmai megvalósításával, melyektől elszakadni soha nem tudott.

Házasságuk kezdetekor a művelt Szegedy Róza méltó szellemi és gazdálkodó társként szegődött férjéhez. Az 1800. január 20-án a gógánfai templomban megkötött esküvő után idilli boldogságban kezdték hétköznapjaikat. Erről tanúskodnak a Boldog Szerelmem első dalai.³³ Közös életük Eötvöspusztán, a Szegedy-birtokon indult. Róza még menyasszonyként költözött oda, mert bátyját, Ferencet, aki megörökölte a kastélyt, hivatala - császári és királyi consiliárius volt - Bécshez kötötte.³⁴

Kisfaludy realitásérzékére jellemző, hogy már házasságkötése napján vagy utólag, néhány nappal később frissen keltezett pénztárnaplójába jegyezte első tételként: „Hoztam magammal az Ármádiától 100 Ft.” Ez Kisfaludy kezdőtökéjének tekinthető pengőforintban és valójában nem nagy összeg. Feltételezhető, hogy zsoldja egy tekintélyes részét legényélete utolsó évében felélte, főhadnaggyá léptették elő - így szolgálta ki katonasága utolsó hónapját, ezért inkább arra gondolhatunk, bevett szokás szerint váltóforintban jutott hozzá számunkra ismeretlen összegű zsoldjához. Ehhez a készpénzhez, summához hamarosan, február 6-án 200 forintot vett fel az eötvösi uradalmi pénztárból. Nyilván a sürgősen elvégzendő felújítási és egyéb iparos munkákhoz volt szükségük készpénzre, amit a kis készpénzforgalmú világban nem tudtak kiváltani terményben. Nem sokáig élvezték azonban a Rózának megszokott környezetet. Első házasságkötésük rokonságuk miatt érvénytelenné vált. Felmentést kellett kérniük. Május 17-én a prépost nagybácsi újra eskette az ifjakat.³⁵

Nyár végén Eötvöspusztáról Kámba költöztek, Róza birtokára, a Szegedy-kúriába. Itt végre teljességgel a maguk életét élhették.³⁶ Az újrakezdéshez ismét készpénzre volt szükségük. Július 28-án a rendeki zsidónak 400 apró csoportos igazgyöngyöt adtak el 250 Ft-ért és négy avitt gyűrűt is értékesítettek 28 Ft 24 krajcárért. Róza belátása, egyetértése kellett ehhez, ismét az ő vagyona csorbult, hogy jelentős summához jussanak, de ez sem lehetett elég, mert a szeptember 12-i bejegyzés újabb eladásról tanúskodik. Ekkor arany csipkétől, arany szalagtól és arany fülbevalótól, egy nagy aranyozott nyakacsattól, s némely törött arany daraboktól vált meg Kisfaludy hitvese. Közel 46 Ft-ot kaptak érték a kúriájukba hívott rendeki (Csabrendek) zsidótól, csak az arany fülbevaló 25 Ft-ot ért, s az arany szalag és csipke is értékes lehetett, mivel 12 Ft-ot adott érték a kereskedő. Nem tudjuk, feleslegesnek ítélte-e Róza asszony ezeket a női kellékeket vagy ésszerűen gazdálkodó férjét kívánta segíteni terveik megvalósításában némi bölcs vagy szerelemtől vezérelt lemondással. Férje is pénzzé tette a gazdaságból, amit csak lehetett: bort adott el, zsidónak ürüt nagy számban, ötven darabot. A sikeres üzletet 3 darab ráadással könyvelte el. Megvált az aranyodi birtoka hegyvámborától, ezt kámiak vásárolták fel tőle. Szeptember 16-án 65 ürü bárányát és egy báránybőrt bocsátott áruba majd árendásaitól szedte be a Szent Mihály-napi, fél esztendő után járó bérleti díjat 10 Ft összegben. Két mázsa gyapjúja után tekintélyes summával gyarapíthatta házi pénztárát, ugyanis mázsáját 47 Ft-ért sikerült értékesítenie.

Október 6-án 23 marhából álló gulyájáért és 20 sertést számláló kondájáért 400 Ft készpénzt vett fel. Ugyanakkor 133 font méz eladásából 23 Ft 24 krajcár bevétele származott. Késő ősszel vitte piacra gabonafeleslegét. A nagy forgalmú szombathelyi piacon november 21-én 30 köből rozst, négy nap múlva újabb 62 köből rozst adott el már kedvezőbb áron. Elpusztult ökre bőréért a zsidó 7 Ft 30 krajcárral fizetett. A kis bevételeket is megbecsülte, mutatja ez a tétel az okosan gondolkozó gazdát. Még ez év végén 19 darab mustra, azaz minta, mutatvány birkát értékesített viszonylag olcsón, 14 Ft-ért, nyilván a későbbi nagyobb üzlet reményében. December 28-án Rózi adott el egy öltözet selyemruhát nem kis összegért, 22 forintért. Ez az utolsó bejegyzés az 1800. esztendőre vonatkozóan. Utána Kisfaludy összesítette az évi készpénzbeli jövedelmeit. Házassága első évében 3242 Ft és 32 krajcár folyt be. A precíz Kisfaludyra vall, hogy még a töredék összeget, a 2/3 krajcárt is feltüntette. Az összesítés után még egy tétel szerepel a pénztárkönyvben: "János gazdának eladtam egy tavalyi ökor tinót. 25 Ft". Erről korábban megfeledkezhetett, ezért ismét összesített: tehát 1800-ban 3267 Ft 132 krajcárt tett ki a készpénz bevétele. Az 1801. év első hónapjának 7. napján 5 Ft bevételt könyvelhetett el: egy akó bort adott el a "kováts legény lakodalmára". Két nap múlva Szombathelyen értékesített 20 köből búzát és ugyancsak 20 köből árpát, valamint birkabőrt. Január 16-án ismét Szombathelyen van, ahol 20 köből árpát ad el a vásáron. 40 köből rozst a rumiak veszik meg. A díszeli malmának vámjából 15, majd 3 köből rozst értékesített. Kost, vezérürüt, birkabőrt, báránygyapjút vitt piacra és elkelt kámi konyhalova is szerszámostól 80 forintért. Ebben az esztendőben jelentős mennyiségű borára akadt vevő. Szombathelyről egy bizonyos Vörös Szabó 50 akót vett tőle 325 forintért, badacsonyi bort adott el nagyobb tételben és akónként. November 28-án vendégfogadós vásárolt tőle 16 itze pálinkát 8 forint értékben. Az árendákból (Szilasy Györgynétől, Bódi öccsétől és Berhidáról) összesen 94 Ft 50 krajcár folyt be házi kasszájába. November végén felesége adott el 10 ludat 6 Ft 45 krajcárért, december 19-én pedig 10 pulykát 15 Ft-ért. Kámi cselédjeinek 13 Ft 26 krajcárt fizetett ki, az asztalosnak munkája fejében 2 köből rozst adott 6 Ft értékben s feljegyezte, hogy az ácsnak - nyilván munkája végeztével - egy itze bort adott 7 krajcár értékben. Különös jövedelmek címmel szerepelnek a következő tételek a pénztárkönyvben: "Egy arany monétaért 54 3 gyémánt gyűrű és 13 db nyaklánc eladott 320 Rozi eladott 5 rőf finom csipkét 7.30 Rozi eladta a neki jutott porcellánokért 35. Összesen 415.30 ft." Kisfaludy hit-

vese bizonyára nemes - általunk nem ismert - cél érdekében vált meg értékeitől, hogy közös gazdálkodásuk eredményes legyen. Az 1801. évihez hasonlóan a következő esztendő készpénzbeli bevételei két oldalt tesznek ki a pénztárnaplóban. A summa alig több, mint az előző évi: 1980 forint és 49 krajcár. Főbb bevételei közt szerepelt a szombathelyi vásáron március 16-19-én eladott árpa, morzsolt kukorica, a rumi vásáron bükköny, novemberben ismét Szombathelyen 44 köből rozs. A kukoricából aug. 26-án kis pénzhez jutott, 1,30-hoz, ám arra is szüksége lehetett a gazdálkodáshoz. Kisfaludy egyre finomodó kereskedői érzékére jellemző, hogy 1802. márciusában három tételben adott el árpát egyre magasabb áron. Figyelte a keresletet, a piaci árak mozgását, s a kellő időben a legjobb áron értékesített. A gabona mellett állataiból is vitt piacra: idei ökröt, borjút, öreg tehenet, egy pár tinó ökröt és december közepén hat pár ludat és egy pár kappant. A bárány-, birka- és tinóbórból, valamint gyapjából számottevő készpénzbevétele származott. Üzleti szellemét dicséri, hogy nem csupán saját birkáinak gyapjával kereskedett, hanem juhászoktól vásárolt fel nagyobb tételben, s azt továbbadva nem is kicsi nyereségre tett szert. Az így nyert összegeket különös jövedelmei között tartotta számon. Ezekhez sorolta még az eötvösi - feltehetőleg bontásból származó - téglá árát, 7300 darab tégláét és az édesapjától "Uram Atyámtól" kapott 200 forintot. Ez az év sok tanulsággal járt Kisfaludy számára. Nehezen kiépített birtokosi ideálvilága veszélybe került. Vas megyében, birtoka közvetlen közelében Hosszúperesztegen heves parasztmozgalom tört ki júniusban, a mezei munkák dandárjában. Rendkívül rossz a termés, inség pusztít, különösen az ország nyugati részét sújtja. A kormány csak erőteljes császári pátenz kiadásával tudott úrrá lenni a helyzeten. Bár nincsenek erre vonatkozóan adatok, feltételezhető, Kisfaludy mélyen átélte a szomszédos földesúri birtok problémáit s magát, idilljét is fenyegetve érezte. Ez mutatkozik meg a Boldog Szerelem című dalciklusának befejező részében. A gazdálkodó költőt a jobbság közvetlen közelről észlelt gondjai végérvényesen a rendi konzervatív felfogáshoz, s következésképpen a bécsi udvarhoz kötik. Költői világában a tragikus érzelmiség kifejezésére új műfaj születik: a regék. A nemesi lét súlyos konfliktusainak lírai kivetítésére a múltat hívja segítségül, a régiségbe plántálja át a jelen által előidézett tragikus érzelmiséget. Az új regeműfaj nála a régi epikai kereteket tölti ki a múltba visszavetítve a társadalmi és nemzeti kérdések kiváltotta líraisággal.

A regék sikere újabb erőt ad a gazdálkodó Kisfaludynak. Ugyan 1804-ben ismét rossz volt a termés,

amely újra az Ausztriához közel eső megyéket sújtotta leginkább. Sok gond árnyékolta be a költő "felhőtlen" nemesi életét.³⁷ Nincs módunk az egyes évek gazdálkodását részletesen ismertetni. A következő esztendőkről csak összefoglalóan, a lényeges momentumokat kiemelve szólhatok. Tény, hogy Kisfaludy az évek során egyre tapasztaltabb, gondosabb és eredményesebb mezei gazda lett. Bizonyítják ezt egyre emelkedőbb - ugyan a termés, eredmények függvényében ingadozó - bevételei is: 1803: 2207.5.2 ft; 1804: 2835.48.1 ft; 1805: 2857.4 ft; 1806: 4105.55 ft; 1807: 3673.22 ft; 1808: 5741.19 ft; 1809: 7952.24 ft; 1810: 19410.59 ft, ill. 19.466.17; 1811: 11268.33 ft; 1812: 4762.29 ft; 1813: 2315.56 ft; 1814: 6131.30 ft; 1815: 4450 f.8 kr.; 1816: 6809.16 ft; 1817: 5108.22; 1818: 4660.50 ft; 1819: 5607.50; 1820: 6406.36; 1821: 5218.21 ft; 1822: 4824.38; 1823: 5115.27; 1824: 4463.7; 1825: 4878.10; 1826: 5085.15; 1827: 3801.18 ft; 1828: 4509.20; 1829: 5772.35 ft; 1830: 6294.42; 1831: 5386.25; 1832: 9467.44; 1833: 4137.20; 1834: 8270.27; 1835: 7638.29; 1836: 8643.1 1/2; 1837: 8870.14; 1838: 8180.46 1/2; 1839: 3229; 1840: 2488.32; 1841: 2610.59 1/2; 1842: 3340.90; 1843: 1844: nem összesít, csupán néhány tételt sorol fel ebből a két évből.

A legeredményesebb éve a számadatok tükrében az 1810. Ekkor 19 466 Ft 17 krajcár bevételt könyvelhetett el. Ez az előző évinél több, mint tízezer Ft-tal nagyobb összeg. Pedig az 1809. évi, "háborús" bevételei között szerepelt egy tetemes summa: insurrekciós szolgálataiért kapott fizetése, azaz nyolc hónapra 2282 Ft. Kisfaludy fontosnak tartotta feljegyezni, hogy két hónapot gratis töltött a hadseregnél. Az 1810. évi kiugró bevétel azonban feltevésünk szerint nem a sokkal eredményesebb gazdálkodásból származhatott. Valószínűleg váltóforintban adhatta meg a háborús időkben. Erre ugyan nem utalt, de a következő év bevétele is váltóforintot tükrözhet. Az 1812. évi lehet reális, tehát így valójában az 1809. évük mutatkozik az egyik legeredményesebbnek a bevétel szempontjából, a 7952,24 summával. Ráadásul úgy, hogy ez év május 16-tól Kisfaludytól ténylegesen felesége vette át a gazdaság irányítását. A költő 1809. március 17-én indult el Sümegről, s Veszprémen keresztül Budára ment. Április 27-től Zalaegerszegen, Zalaapátiban, Zalaszentgróton, Keszthelyen és Tapolcán végezte az "insurrekciók felosztását". Május 4-től a zalai hadak parancsnokát helyettesítette a megyeszékhelyen. Majd Tapolcáról május 17-én Győrbe indultak. Kisfaludy május 16-ig még maga vezette be a pénztárkönyvbe a bevételeket rövidebb időre, egy-egy napra hazalátogatva. E nap-

tól azonban Róza írását találjuk a könyvben, ő vezette tovább a bevételek könyvelését. Insurrekciós levelezésükből tudjuk, hogy Róza a háborús évben többször hosszabb időre Veszprémbe költözött testvéréhez, Antóniához és családjához, majd Pápán is töltött el időt. Október közepén a badacsonyi szüretet felügyelte néhány napig, aztán Veszprémbe várta be a férjét, hogy együtt térjenek haza Sümegre decemberben. Szeptemberben osztrák ezredest szállásoltak be sümegi házukba, október elején pedig egy másik ezredes váltotta. Kisfaludy felesége aggasztónak találta a helyzetet, Veszprémbe várta meg a bekvártélyozás megszűntét. Elkeseredésében így írt férjének: "Igen szomorú, ha az ember a saját hazájában, a saját házában nem lakhat és minden vagyonát és minden javát a vak véletlenre kell, hogy bízsa." November 24-én már Kisfaludy is így fakadt ki: "Elegem van az egészből". Hazavágyik, elhatározza, bármi történék is, ő bizony visszamegy az ekéhez. December elején térhetett haza feleségével úgy, hogy máris új feladatot kapott, meg kellett írnia az insurrekció történetét.

Róza féltette értékeit, megszerzett javaikat s hiányzott neki a férj, a társ. Levelezésükből kitűnik, hogy gondolataik nagy részét gazdaságuk, a vagyonuk sorsa feletti aggodalom töltötte ki. A háború akadályozta ugyan gazdálkodásukat, de az minden nehézség ellenére folyamatos volt. Számoltak azzal, hogy elveszítik a vagyonuk, mindenük prédává lesz, a legfontosabbnak azonban mindkettőjük életben maradását tartották. Róza feltételezte: legrosszabb esetben is mindig marad annyijuk, amennyire két szerény embernek szüksége van. Bizonyára érte őket kár, anyagi veszteség a gazdálkodásban a háborús viszonyok közepette, de ez jóval kisebb mértékű lehetett, mint előzetesen gondolták. Róza felelősségteljesen vállalta át a gazdálkodás gondjait, hasznosította férje mellett korábban elsajátított tapasztalatait, s leveleiben kérdezte férjét a gazdasági teendőkről, aki folyamatosan küldte meg neki utasításait. Amíg csak készülődtek a nemesi hadak, Kisfaludy Sümeg közelségében tartózkodva és még bőséges szabadidejében egészen aprólékos utasításokat adhatott leveleiben hitvesének. Nem szakadt el gazdaságától, irányította a tavaszi munkálatokat. Róza híven teljesítette férje rendelkezéseit, eleget tett azoknak, s képes volt önállóan is dönteni, ha a helyzet úgy kívánta. Kisfaludy elégedett volt gazdálkodásával, s elégedettségének hangot is adott leveleiben. Róza ezt elégtétellel nyugtázta, ám megjegyezte, jó, hogy hamarosan elkövetkezik az az idő, amikor már csak házvezetőnként fogja érdekelni férjét. Róza Veszprémből is távirányítással kezelte a birtokot, Sümegen ma-

radt cselédeiben, ispánjában megbízhatott. Bár gondja akadt velük elég, mert a cselédek érezték a férfikéz hiányát, s ezt ki is használták.

Kisfaludy a hadi események közepette fokozottan ügyelt "Familia levelcik", azaz családi levéltáruk, nemesi irataik, gazdasági számadásaik biztonságára. Kérte feleségét, vigye fel azokat a sümegi várba. Különös óvatosságát ez ügyben apja esete is indokolta: a háborús zavargásokat kihasználva betörték tėti kúriájába és megsemmisítették a családi irattár pótolhatatlan dokumentumait. Szerencsére épségben maradt pénztárnaplójuk, amelyben követhető az 1809. esztendő készpénz bevétele. Kisfaludy még maga adhatta el két szürke lovát május 9-én vagy csak bevezette a könyvbe. Tetemes summát kapott értük, 500 Ft-ot. Előtte április 27-én egy szürke csikótól vált meg, ugyancsak ebben az évben küldte vásárra Pandúr nevű lovát. Utasítására felesége 9 db disznót adott el Kámból, ugyancsak kámi gazdjuk kukoricát, dohányt, tojást vitt piacra. A kámi bor mellett 12 akó törkölyt és a sümegi birtokról származó bort értékesítettek. A bevételek között szerepel tehén, bárány, kos árából származó. Öt pulyka, három réce és nyolc tyúk ára is gyarapította készpénzüket. Róza asszony férje távollétét felhasználva, engedélyét ki sem kérve szabadult meg egy sötétkék magyar mentétől, nadrágtól, fekete mentétől, egy másféle nadrágtól és avitt viselő ruháktól. Talán éppen a férjéé voltak ezek a ruhanemük. 70,46 Ft-ot kapott értük, s ez nem minősíthető jelentéktelen bevételnek. Az 1809. évi októberi badacsonyi szüret - mint a házaspár levelezéséből kitűnik - Kisfaludy fájó távollétében, de instrukcióival zajlott. A vártnál jobb jó termésnek örvendhetek, badacsonyi pincéjük szűknek bizonyult a 89 akó borhoz. Ebből 10 akó ürmös volt, Kisfaludy külön kérésére főzettek ilyen sok ürmöst, mert a nádornak akart adni belőle. A bor tárolására kérte feleségét, Sümegen szerezzenek egy másik pincét. Ha ott nem sikerülne, vigyék a bort Kámba.³⁸

Az okos gazdaasszony Szegedy Róza nem csupán az insurrekció idején volt méltó gazdálkodó társa férjének, hanem mindenkor megoszthatták egymással gondolataikat a gazdaság vezetésére vonatkozóan. A művelt asszony feltehetőleg részt is kért ebben a munkában, egyenrangú - közel egyenrangú - partnere lehetett a költőnek. Kisfaludy házasságuk kezdetétől külön helyet biztosított a pénztárkönyvben a háztartásból és más, nem a gazdaságból befolyt bevételeknek. Ez a rész a különös jövedelmek, majd aprólékos, illetve konyhabeli bevételek címet kapta. Arányaiban ugyan nem olyan jelentősek az itt szereplő tételek, mint a gazdálkodásból befolytak, ám el sem hanyagolhatók. Egyértelműen utalnak arra, milyen gondot fordítottak

- már-már kicsinyes gondot - gazdálkodásuk minden területére. Szegedy Róza folyamatosan adogatta el csipkéit, gyűrűit, nyakláncait, porcelánjait és ruháit, mert feleslegessé váltak vagy, hogy így is segítse férjét a készpénzhez jutásban. Háztartásból is piacra vitt, vitetett mindent, ami feleslegesnek mutatkozott, s pénzzé volt tehető. Árultak tejhasznot: tejet, aludttejet, tejfelt, túrót, érett és birkasajtot, vaját, a gyümölcsök közül almát, körtét, epret, ribizlit, egrest, diót, szilvát, szőlőföldről cseresznyét, kötözött szőlőt csemegének. Külön adtak el száraz, azaz aszalt gyümölcsöt és téli körtét. A zöldségfélékből fejeskáposztát, fokhagymát, sárgarépat, zellert, uborkát, salátát adtak el a piacon és kereskedtek a palántákkal, így nagy tételben káposzta-palántával is. A savanyított, hordó káposztát "aprónként" vásárolták fel tőlük a pénztárkönyv tanúsága szerint. 1803-ban kalácsot is adtak el 3 Ft 17 krajcárért. Szintén a kisebb, de nem jelentéktelen bevételeik közé tartoztak a háziállatok értékesítéséből származó pénzek. Ludat, zсібát, pulykát, kappant, malacot, süldőt, récét, csibét, bárányt és borjút árusítottak, az utóbbit rendszeresen fogadósnak. Kisfaludy felesége halála után is gondot fordított ezekre az apró bevételekre. Sokszor nem egy tételben, hanem havi lebontásban szerepeltette a háztartásból befolyt összegeket pénztárkönyvében.

Kisfaludy, feleségéhez hasonlóan maga is eladogatta egy némely értékét, avitt ruháit: kalpag prémjét, harrisnyáját, ezüst óráját, ezüst pénzeit, de eladta inasa molyette ruháját is és megszabadult avitt ágyuktól. Ám ezek összesen nem tesznek ki akkora summát, mint Róza eladásai.

Kisfaludyék bevételeinek döntő része a kiterjedt gazdaságból eredt. Gabonát termeltek és állatokat tartottak Kámban, Sümegen majd Gyömörén, de birtokaik voltak még Berhidán, Bodorfán, Hosszúfalun, amiket árendába adott ki. Az évenként két, illetve egy alkalommal befolyt árenda a rendszeres jövedelmek közé tartozott. Diszeli malmuk után szitapénzt, malomvámot kaptak. Főleg rozsot, árpát, kukoricát, kolompért, azaz krumplit termeltek, piacra is jutott a gabonából. Búzát keveset, ebből felesleg csak ritkán termelt. 1836-tól Bodorfán dohányt ültettek, amit csomónként értékesítettek. 1838-ban hajdinát is vittek piacra. Kisfaludy és ispánjai, gazdasági emberei (Ág Ferit és Palit emlegeti levelezésében) szívesen látogatták a szombathelyi, rumi, zalaegerszegi, jánosházi, devecseri, peresztegi, győri és természetesen sümegi vásárt és hetipiacot. Figyelték a felhozatalt és az egyes piacok közötti árkülönbségeket. Többször így jutottak nagyobb bevételhez. Kisfaludy később vetőmagot, így bükkönymagot is ter-

melt piacra. A kukoricát többnyire nem tusásan, hanem morzsoltan értékesítette, így magasabb áron adhatta. Kereskedett szénával, sásossal, szalmával és takarmányhulladékkal, ízekkel. Gyakran zsidók vásárolták fel terményfeleslegét. Velük személyes kapcsolatban állhatott, név szerint, származási hely szerint említi őket pénztárkönyvében. Sok esetben áruért fizetett terménnyel, csizma árába adott négy köből rozsot, alkalmazottjának fizetése volt rozs és mesteremberé, asztalosé munkálataiért.

Kisfaludy gazdálkodásában bizonyos struktúráváltásra utal a tavaszi és őszi rozs valamint árpa megjelenése a pénztárkönyvben az 1810-es évektől.

Tudjuk, mennyire kedvelt helyei voltak Kisfaludynak szőlői Badacsonyan, Sümegen, a Somlón. Hegyvámbor járt neki aranyodi szőlője után is, amit a kámiaknak adott el. Bort értékesített kisebb és nagyobb tételben, iccénként vagy akónként, új bort és óbort, aszút, valamint ürmöst egyaránt, jelentős bevételhez jutva a szőlőművelésből. Eladta a borból származó sóprút, főzetett pálinkát is.

Birkát, bárányt, tinót, ökröt, szarvasmarhát, lovat tartott nagy számban. A birkagyapjából és bőrből nagy bevételre tett szert. Gyapjút továbbadásra vásárolt fel, nem kis összegeket nyert az efféle üzleteken. Némely állatát név szerint tartotta számon. Füge, Csáko, Pityer tehéntől, Tatár, Tünde lótól bizonyára fájdalommal vált meg, ugyanúgy, mint maga nevelte ökor tinóitól 1804-ben. Beteg állataitól igyekezett időben megszabadulni. Eladta a himpókos lábú ökröt, bolond birkát, kehes szürke lovat. Tuladott a használhatatlanná vált állatain is: a mérges lovon, a rügös lovon, az öreg számaron, öreg tehénen, a kámi konyhalovon szerszámostól, a betegségből fellábadt Bimbó ökrön s a megromlottnak talált ökrön.

Bevételeiket gyarapította alkalmanként a büntetésekből befolyó pénz, azaz kártérítés sarjában tett kárért, lemetélt egész tőkéért és 310 vesszőért s büntetést fizettetett a rendeki kolompérlopokkal is.

Kisfaludy foglalkozott kölcsönüggyekkel is. Pénzt adott ki, némelykor jelentős összegeket kamatra. Az 1830-as évektől követ fejtett egyik szőlőjében, s azt eladta. 1843-ban első ízben s egyben utoljára ilyen följegyzést olvashatunk pénztárkönyvében: gógánfai erdő jövedelem: 38 Ft 54 és fél krajcár. Valószínűleg fakitermelésből származhatott ez az összeg.

1828-ban 375 Ft-ot könyvelhetett el a Magyar Akadémiai deputációjáért. Irodalmi tevékenységéből származó bevételeivel csupán 1832-től találkozunk. Ebben az évben könyvei eladásából elsőként 332 Ft 40 krajcár, majd 115 Ft 30 krajcár készpénzhez jutott. Ekkor a Tudós Társaság két részletben 562 Ft 30 krajcár és

375 Ft kifizetésével tisztelte meg. S szeptemberben a Himfy és újabb regéi után szép summához, 2500 Ft-hoz jutott. A következő évben könyveiből 171 Ft 12 és fél krajcár jövedelme származott, míg a Tudós Társaság honoráriumára 750 Ft-t tett ki. 1834-ben ugyancsak 750 Ft-ot kapott a Tudós Társaságtól és eladott kötetéből 156 Ft 47 krajcár jövedelmet könyvelhetett el. Új regéi jutalmaként 100 és 1200 Ft-ot kapott. Egy év múlva 937 Ft 38 krajcárra emelkedett honoráriumára a Tudós Társaságtól, s utolsó összegként 42 Ft 30 krajcárhoz jutott könyvei után. Kisfaludy 9 évet élt még ezután, de pénztárkönyvében többé nem szerepelt honoráriumból, jutalomból s könyvei eladásából származó bevétel.

Kisfaludy gazdálkodásáról önmagában bevételi pénztárkönyve alapján természetesen nem alkothatunk hiteles képet. Ismernünk kellene kiadási pénztárkönyvét, és egyéb, gazdálkodására vonatkozó dokumentumait is. A Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi ugyan kiadási pénztárkönyvét, de azt csak 1817-től vezette meglehetősen részletesen. Az előző évekről, 1800-tól kezdve, csupán a végsummát adta meg külön kis papíron. A töredékes kiadási pénztárkönyv feldolgozása is várat még magára.

Vargha Balázs irodalomtörténész tünődött azon, „lehet-e egy jó gazda jó költő? Nem kell-e szükségképpen alulmaradnia a két ellentétes foglalatosság egyikében?”³⁹ Az utókor megítélése szerint e két foglalatosság teljességgel kiegészítette egymást, illetve az irodalmi sikerek múltával Kisfaludy Sándor egyre inkább a gazdálkodásban talált menedéket. Ugyan nem a legkorszerűbb elvek szerint vezette gazdaságát, szakismereteit nem gazdasági akadémián szerezte, de önerejéből mégis jelentős eredményeket ért el. Bevételi pénztárkönyve gondos, igyekvő, a munkát és a természet javait megbecsülő gazdaembert tükröz. Kisfaludy, két évtizedes költőpályára visszanézve joggal írhatta apjának: „... házassági nexusom, magam viselete és szerzeményeim által oly tekintetbe és rangba helyeztettem magamat, mely egész Nemzetiségemnek becsületére válik...”⁴⁰ Ezen megállapítása egész életére érvényessé lett. A Rousseau-i szemlélet, az egyszerű mezői élet ideálja a vidéki életforma jogosságát igazolta Kisfaludynál is. Reményt adott neki, hogy ez a természetes világ - ha elkerülhetetlen változásokkal is - megtartható, folytatható.⁴¹

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- ÁGH 1979 = ÁGH I.: Üres bölcsőnk járása. Budapest 1979
 DORNER 1882 = DORNER K.: Kisfaludy Sándor mint gazda és társadalmi ember. Zalai Közöny 1882/50. június 22.
 EÖTVÖS 1957 = EÖTVÖS K.: Utazás a Balaton körül. Budapest 1957
 FÁBRI 1987 = FÁBRI A.: Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779-1848. Budapest 1987
 FENYŐ 1961 = FENYŐ I.: Kisfaludy Sándor. Budapest 1961
 FENYŐ 1983 = FENYŐ I.: Haza s emberiség. A magyar irodalom 1815-1830. Budapest 1983
 GÁLOS 1934 = GÁLOS R.: Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza házassága. Hadtörténelmi közlemények 1934
 JAKAB 1936 = JAKAB F.: Kisfaludy Sándorné, Szegedy Róza élete. Győr 1936
 KÉKY 1925 = KÉKY L.: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Keszthelyi Helikon. Keszthely 1925. 251-349.
 KHM = Kisfaludy Sándor Hátrahagyott Munkái IV. Toldy Ferenc kiadása. Pest 1871
 KMM = Kisfaludy Sándor Minden Munkái. Negyedik kiadás. I-VIII. kötet. Szerk.: Angyal Dávid. Budapest 1892-1893

- LIPTÁK 1969 = LIPTÁK G.: A két Kisfaludy. Veszprém 1969
 MEZEI 1965 = MEZEI M.: Berzsenyi Dániel. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk.: Pándi P., Budapest 1965. 300-324.
 PRAZNOVSZKY 1992 = PRAZNOVSZKY M.: Két szerető szív a háborúban. Különlenyomat a napóleoni háborúk és a magyar nemesség c. kötetből. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 2. Veszprém 1992. 103-136.
 SÜMEGI 1876 = SÜMEGI K.: Kisfaludy Sándor mint gazda. Fővárosi Lapok 1876/38. 176-177.; 1876/39. 182-183.
 SZAUDER 1965a. = SZAUDER J.: Bessenyei György. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk.: Pándi P. Budapest 1965. 22-53.
 SZAUDER 1965b. = SZAUDER J.: Kazinczy Ferenc. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk.: Pándi P. Budapest 1965. 260-286.
 SZERB 1972 = SZERB A.: Kisfaludy Sándor. Magyar irodalomtörténet. Budapest 1972. 249-253.
 VARGHA 1963 = VARGHA B.: Kisfaludy Sándor. Beszélő tájak. Budapest 1963. 75-83.
 VÖRÖS 1987 = VÖRÖS K.: Kisfaludy Sándor világa. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. 1987. 447-450.

- ¹ KMM I. k. 4.
² KHM IV. k. 30.
³ FÁBRI 1987. 55-56.
⁴ FENYŐ 1961. 188-189.
⁵ FENYŐ 1983. 51-52.
⁶ SZAUDER 1965a. 43-44.
⁷ SZAUDER 1965b. 284.
⁸ MEZEI 1965. 321.
⁹ FENYŐ 1961. 7-8.
¹⁰ Uo. 10.
¹¹ SZERB 1972. 250.
¹² PRAZNOVSZKY 1992. 106.; ÁGH 1979. 14.
¹³ FENYŐ 1961. 92.
¹⁴ FÁBRI 1987. 116.
¹⁵ PRAZNOVSZKY 1992. 106.; FÁBRI 1987. 119.
¹⁶ FENYŐ 1961. 93.
¹⁷ KÉKY 1925. 26.
¹⁸ FENYŐ 1961. 193-208.
¹⁹ KÉKY 1925. 284.
²⁰ FENYŐ 1961. 325-328.; KÉKY 1925. 285.
²¹ KMM I. k. 4.
²² KÉKY 1925. 285.
²³ FENYŐ 1961. 171-172.
²⁴ Uo. 171.
²⁵ KÉKY 1925. 283.
²⁶ Idézi VARGHA 1963. 80.
²⁷ FENYŐ 1983. 44.
²⁸ FENYŐ 1961. 169., 222-223.
²⁹ FENYŐ 1983. 133-135.
³⁰ OSZK Kézirattár. 1725. Fol. Hung.; 1. erről: SÜMEGI 1876; DORNER 1882; FENYŐ 1961. 362.; PRAZNOVSZKY 1992. 126
³¹ EÖTVÖS 1957. 500.; LIPTÁK 1969. 48-49.
³² EÖTVÖS 1957. 699-700.
³³ FENYŐ 1961. 92-93., 169-170.; GÁLOS 1934. 83-87.; LIPTÁK 1969. 14.
³⁴ FENYŐ 1961. 93.; GÁLOS 1934. 83.
³⁵ PRAZNOVSZKY 1992. 106.; FENYŐ 1961. 93.
³⁶ FENYŐ 1961. 93-94.; PRAZNOVSZKY 1992. 122.
³⁷ FENYŐ 1961. 224-225.
³⁸ Erről részletesen PRAZNOVSZKY 1992. 114-127.
³⁹ VARGHA 1963. 80.
⁴⁰ Idézi VARGHA Uo.
⁴¹ FENYŐ 1983. 39.

THE FARMER POET SÁNDOR KISFALUDY'S FARMING BASED ON HIS CASH BOOK

Posterity has almost instinctively linked the name of Sándor Kisfaludy, the literary nobleman of the early 19th century, with these two titles: poet and farmer. We list the poet in first position, though Kisfaludy claimed to be primarily a husbandman. He rejected the practice of literary professionalism, considering the exclusive goal of literature to be the expression of patriotism. He was able to reconcile his twofold calling, the two most significant spheres of his private life influencing one other, sometimes prompting, sometimes restraining. Sándor Kisfaludy personified the farming poet type in Hungarian literature, based on the traditions of his family and a Rousseau-like attitude to life. We can obtain a picture of his extensive and varied farming activities based on the cash book he kept

from his marriage on 20 January 1800 until 24 September 1844, almost the time of his death. This valuable document, preserved in the Manuscript Archives of the National Széchényi Library, is reviewed in this present study. The entries in the cash book covering around half a century indicate the significant areas and methods of Kisfaludy's farming, his sales activities, his personal relationships, his appreciation of his wife, and his intimate attachment to Nature. The poet may not have farmed according to the most contemporary principles, but he still achieved significant results by his own efforts. After the lapse of his literary successes, farming provided him at the same time with a pursuit in line with his origin and an opportunity for retreat from public life.

„Ó, áldandó Szentháromság...”

SZENTHÁROMSÁG TISZTELETE ÉS ÁBRÁZOLÁSAI A BAKONYI ÉS A BALATON-FELVIDÉKI VALLÁSOS NÉPÉLETBEN

A Veszprémi Római Katolikus Egyházmegyében a XVIII. században, Padányi Bíró Márton püspöksége alatt, az ő kezdeményezésére és szorgalmazásával széleskörű Szentháromság kultusz bontakozott ki. Hittérítő tevékenységét is a Szentháromság tiszteletére építette a püspök. E tiszteletet állította a hitélet középpontjába, sőt, rendszeres vizitációit ugyancsak erre alapozva szervezte, végezte.¹

A Szentháromság tiszteletének gyökerei a VI. század végére nyúlnak vissza.² A VIII. századból pedig a Szentháromság miséje már fogadalmi miseként ismert. Az egész hétre szóló votív misék közül a Szentháromságét vasárnapra jelölte ki Alkuin toursi apát.³ A pünkösdöt követő vasárnapról mint Szentháromság vasárnapjáról a X. századtól tudunk. Ünneppé Stephanus lüttichi püspök tevékenységének eredményeként vált, amelyben jelentős szerepet játszott a normann veszedelem.⁴ Róma hosszú ideig tartó tiltakozása miatt azonban az egész egyház számára csak a XIV. században lett általános ünneppé, bár már korábban is sokhelyütt önként megtartották.⁵ Magyarországon még Könyves Kálmán rendelte el megünneplését.

A Szentháromság kultusz igazi kibontakozása azonban a Tridentinumhoz köthető, a barokk kor vallásosságával kapcsolódott össze. Szentháromság tiszteletére szentelt templomok ugyan már a középkori Magyarországon léteztek, de számuk figyelemre méltó megnövekedéséről csak a XVIII. századtól beszélhetünk. A pestisjárványok idején különösen gyakorivá lett ez a titulus.⁶ A történelmi Magyarország területén 311 templom és kápolna szenteltetett a Szentháromság tiszteletére. Közülük második legtöbb a Veszprémi Egyházmegyében, szám szerint 35, ennél csak az Esztergomiban volt több, 40.⁷

A keresztény Szentháromság-tan alapját Máté evangéliuma 28. részének 19. verse jelenti. A Szenthárom-

ság ábrázolások őszösvetségi gyökere pedig az Ábrahámot felkereső három angyal, míg az Újszövetségé Krisztus megkeresztelése. Utóbbi esetben a Szentháromság jelenlétét az egekől szavát hallató Atya, a Jordán vízében megkeresztelkedő Fiú és a kettejük között galamb képében leszálló Szentlélek jelenti. A valóságos Szentháromság ábrázolások mellett azonban szimbolikus megjelenítések is léteznek, továbbá olyanok, ahol szétszórtan vagy rejtetten (pl. Róma, Lateráni Bazilika apszis mozaikja, ahol Krisztus feje fölött csupán a Szentlélek galambja látszik) van csak jelen a Trinitas.⁸ A szimbolikus ábrázolások között leggyakoribbak a sugárzó Nappal való megfogalmazások, amelyek nemcsak templomokban, hanem házak oromsúcsán, kapukon egyaránt megjelentek. Mindezek a gonosz elleni védelmül szolgálták, ezért kerültek az emberi lakóhelyek közelébe. Ugyanakkor mellette egyéb jelképes megfogalmazások is ismertek. A küllőszerűen elhelyezett három nyúl mint Szentháromság pl. nemcsak a magyar nyelvterületen (Gyulafehérvár, Székesegyház vagy Lőcse, Szent Jakab templom), hanem Európában is használatos volt. Kívüle a Szentháromságra utalt még a három hal, a három ujj és a három koncentrikus kör is (Kolozsvár, Sopron, Felsőörs, Esztergom, Velemér).⁹ A háromszöget, a szemet, a bárányt és a galambot ugyancsak használták a Szentháromság megjelenítésére (Gent, San Bravo XV. századi oltára)¹⁰

A bibliai alapok egy-egy jellegzetes ábrázolás-típusnak jelentették gyökerét, előképét. A keleti művészetben az őszösvetségi alapot tekintették mintának, ez lett a Szentháromság ábrázolások ősképe. Legismertebb közülük Rubljov ikonja.¹¹ Magyar nyelvterületről egy lőcsei XIV. századi és a kapolcsi templom XVIII. századi ábrázolása említhető. Egyébként már a IX. századtól ismert a három azonos férfi alakjában megjelenített Szentháromság (pl. Landsbergi miniatúra 1175, a csik-

szentdomokosi római katolikus templom régi főoltárképe és egy XIV. századi szlovén ábrázolás, míg Podolin plébániatemplomában egy XVII. századi olajképen három Krisztus mellkép látható). Később, a teológiai zavart kiküszöbölendő, az egytestű, három arcú figura terjedt el a három személyű egy Isten jelenvalóságának hangsúlyozására (Zsegra, Gömörtrákos, Muraszombat). Ez utóbbit azután a XVIII. század közepén maga XIV. Benedek pápa tiltotta be. Mindezeket túl a 110. Zsoltár 1. verse pedig egy, a XX. századig élő, széles körben elterjedt ábrázolás-típusnak vált előképévé. Ez lett az egyik leggyakoribb megjelenítés. Szabadtéri szakrális emlékként ugyancsak alkalmazták (pl. egyik legismertebb alkotás az Ungleich Fülöp által 1712-14-ben emeltetett budai Szentháromság-oszlop).¹² Ugyanakkor Jézus életének eseményei, állomásai egyaránt további lehetőséget nyújtottak a Szentháromság megjelenítésére, amint arról az európai festészet jeles alkotásai árulkodnak. Ezekon kívül más témákhoz, így Szűz Mária életéhez, továbbá a szentek megdicsőüléséhez kötöten is megjelenítették a Trinitást, gyakran a küzdő, a szenvedő és a győzelmes egyház jelképeként.¹³ Közülük leggyakoribb a Szentháromsággal együtt, egyszerre ábrázolt Angyali Üdvözlés (Annuntiatio) és Krisztus születése. Az előző látható Federico Barocci alkotásán (Perugia, Capella Santa Maria degli Angeli 1592-96),¹⁴ Almakerék XV. századi templomfreskóján, továbbá Gecelfalva, Székelyszombor, Rozsnyó templomaiban,¹⁵ valamint a báni templom XVIII. századi Úrmutatóján.¹⁶ Egyetlen XVIII. századi ábrázolásról Szlovéniából (Skofja loka) is tudunk.¹⁷ A magánáhitatra szánt szentképek közül Szilárdfy Zoltán gyűjteményéből ismert egy XVII. századi rézmetszet, a Szeplőtelen Fogantatás allegóriája a felhőkön trónoló Szentháromság együttes ábrázolásával.¹⁸ Az Istengyermek születése az Atyával és a Szentlélekkel együtt jelent meg a XV. században Giovanni di Paolo alkotásán.¹⁹ Ennek jelképes kifejezése a világ megváltására Fiát küldő Atya a Szentlélekkel, amelyet egy XVIII. századi rézmetszet örökített meg. Ide sorolható még tulajdonképpen az Atyához emelő Megváltó győzelmét hangsúlyozó, szintén XVIII. századi rézmetszet.²⁰ Ebbe a csoportba tartozik egy 1860-ban készült színezett acélmetszet is, amelyen az Istentől küldött Messiás látható, az Atyára utaló kézzel és a Szentlélekkel.²¹ Előfordult Szentháromság ábrázolás az Utolsó Ítélet képi megfogalmazásához kötöten is,²² továbbá a szentek megdicsőülésének képi megjelenítésével kapcsolatban. Szent István protomártír pl. több helyen látható a Szentháromsággal együtt. Így Guilio Romano XVI. századi vázlatán (Stanzák), Giovanni Baglione XVII. századi képén (Perugia, San Lorenzo katedrális), de közel azonos módon került a szent a San

Esteban templom főoltárképére Salamancában²³, vagy a szamosújvári református paplak egyik szobájának mennyezetfreskójára. Egyéb szentekkel ugyancsak szívesen ábrázolták a Trinitást. Avilában a Convento de la Santa 1635-ből való főoltárán Avilai Szent Teréz Szűz Mária és Szent József között térdel, feje felett pedig a Szentlélek, valamint a felhőtrónuson ülő Atya és Fiú látható.²⁴ Raffaello Sanzio és Pietro Perugino XVI. századi képén (Perugia, San Severo templom) szentek hódolnak a Fiú és a Szentlélek előtt, amely a csonka Szentháromság ábrázolások egyik példája is.²⁵ A vatikáni Stanzákban Raffaello 1509-ben készült Disputáján a trónoló, diadalmas Krisztust egyedi megfogalmazásban veszi közre Szűz Mária és Keresztelő Szent János, míg fölējük az Atya alakja magasodik, feje felett a Szentlélekkel.²⁶ Öt szlovéniai alkotáson pedig (Krsko, Scarucsna, Kranj, Kanal, Lasko) Szent József (két esetben), Szent Luca, Szent Erzsébet és Szent Mihály került a Trinitas környezetébe.²⁷ Közülük az első képen (XIX. század) Krisztust Jó Pásztorként jelenítette meg az alkotó. Szilárdfy Zoltán gyűjteményében egy 1750-ben készült rézkarcon Szent Anna és Szent Julius vértanú hódolva állnak a Szentháromság színe előtt.²⁸ 1880-ból ismert az a magánáhitat céljára készült kép, amelyen a Szentháromság Dávid, Szent Cecília és az angyalok hódolatát fogadja.²⁹ Figyelemreméltó csoportot alkotnak a „szent atyafiságot” a Szentháromsággal együtt megjelenítő alkotások is. Egyiken Szent Annát örökítette meg az alkotó, ölében az Istengyermekkel és a gyermek Szűz Máriával, fölöttük öröklik az Atya a Szentlélekkel (Tunjice 1762), másikon az Istenanya trónol ölében a gyermek Jézussal, oldalán Szent Annával, feje felett a Szentháromsággal (Svata Planina XIX. század), míg egy harmadikon a gyermek Máriát Szent Anna és Szent Joachim vezeti, fölöttük pedig a Szentháromság lebeg (Leskovec XVIII. század).³⁰

A képi megfogalmazások változatainak egy másik csoportján Szűz Máriát, mint az emberiség szószólóját jelenítették meg a Szentháromság társaságában. Egy XVIII. századi metszeten Mária, mint az Irgalmasság Anyja, közbenjár a Szentháromságnál a bűnös emberiség érdekében.³¹ Ebbe a típusba sorolhatók azok a köpenyes Mária ábrázolások is, amelyeken az Istenanya karján tartja a gyermek Jézust, fölötté látható az Atya és a Szentlélek, miközben az irgalomra szoruló emberiség köpenye alá húzódva keres menedéket. Több középkori megfogalmazása közül egyik legszebb Ptujcska Gora gótikus katedrálisának XV. századi főoltárán található.³² A zselizi templom szentélyének déli falán a gyarló emberiséget oltalmazó köpenyes Mária fölött szívárványos mandorlában az Atya látható. Hasonló gondolattal fogant a gáboltói templom XVII. századi faragványa is.³³

Ide tartozik az a XVIII. századi metszet, amelyen Szűz Mária egy haldoklót vigasztal, miközben fölöttük a felhőkön túl a Szentháromság jelenik meg.³⁴ Ugyancsak ebbe a csoportba sorolhatjuk az Istenanyának azokat az ábrázolásait, ahol a gyermek Jézust ölében tartja, míg föllette az Atya és a Szentlélek, vagy a teljes Szentháromság látható. Az Atya és a Szentlélek figyelhető meg az Istengyermeket ölében tartó Máriával Martin Schongauer híres, XV. századi alkotásán Colmarban (Domonkos templom) a Rózsalugasban trónoló Madonnán (die Madonna im Rosenhag), amelynek érdekessége, hogy két angyal koronát is tart a Szűz feje föl. Ezzel csaknem megegyező Stefan Lockner 1450-ben készült képe (Muttergottes in der Rosenlaube), amelyet Kölnben, a Wallraf-Richartz Múzeum gyűjteményében őriznek.³⁵ Különösen megkapó ábrázolása a Gyermecket tartó Istenanyának és a Szentháromságnak az arezzo-i Dómban egy, Andrea della Robbia iskolájához tartozó mesternek 1495-ből származó alkotása. Ilyen Znióvárja XVII. századi oltárképe, valamint tizenkét szlovéniai ábrázolás (Prihove, Zagorje, Šempeter, Kamnik, Sladka gora, Sveta gora, Ljubicsno, Homec, Blace-Vorderberg, Prinsko vo Dolejskem, Kalobje). Közülük kettő (Kalobje és Sladka gora) öltöztetős Mária szobor. Valamennyi XVII. és XVIII. századi alkotás.³⁶ A holdsarlón taposó, a gonoszt legyőző (Gen. 3, 15 és Jel. 12, 1.), az Istengyermeket karján tartó Szent Szűz, a magasságból vigyázó Szentháromsággal ugyancsak ebbe a gondolatkörbe sorolható (Maribor, Skocjan, Petrovce, Dobrova).³⁷ Egy másik megfogalmazásban a fájdalmas Anya tartja a halott Megváltót, fölöttük az Atyával (Úrmutató Körmöcbánya), ill. a fájdalmas Anya fölött az Atya és a Szentlélek öröködik (Mokronog).³⁸ Elmondható, hogy nemcsak Európában, hanem a magyar nyelvterületen is alig van olyan XVIII. században épült templom, amelynek valamelyik oltárképén vagy freskóján ne lenne jelen valamilyen megfogalmazásban a Szentháromság. Eddig a teljesség igényét nélkülözve, 33 ilyen templom ismert, közülük tíz éppen a Veszprémi Római Katolikus Egyházmegye területéről. Közöttük egyik a sümegi templom, ahol Maulbertschnek 1757-ben készült freskója látható, a másik pedig a türjei, ahol Dorffmeisternek 1761-ben készített alkotása található.³⁹ A felsorakoztatott és majd később megnevezett esetekből világosan kitűnik, hogy a Felvidék különösen gazdag Szentháromság ábrázolásokban (Hont, Liptó, Sáros, Szepes, Trencsén és Túróc megyék). Divald Kornél 1900-1919 között készült felméréséből kiderül, hogy húsz olyan templomot vett számba, ahol a teljes Trinitást ábrázolták két XV. századi, két XVI. századi, kilenc XVII. századi és hét XVIII. századi alkotáson. Meglepően nagy számú Szentháromság ábrázolás található Szlovéniá-

ban, amint azt megnevezett és majd az alább következő példánk egyaránt tanúsítják. Közöttük megfigyelhetők egészen sajátos megfogalmazások is. Így Jézus Szíve a Szentháromsággal Drezsnycán vagy a diadalmas Krisztus az Atyával és Szentlélekkel Krka templomában.⁴⁰ Franci Petric négy kötetben foglalta össze az ország templomaiban található szakrális emlékeket. 168 esetből 57 alkalommal ezek a Szentháromságot jelenítették meg, két templomban kétféle összefüggésben is (Skocjan, Vrhnika). A megfogalmazások különösen változatosnak mondhatók, sok tekintetben rokonságot mutatnak a nyugat-és dél-európai ábrázolás típusokkal. A XV. századból három, a XVII. századból öt, a XIX. századból négy, a XX. századból két alkotás maradt fenn. Legtöbbjük, szám szerint negyvenkettő a XVIII. században született. Ezek az adatok mind azt jelzik, hogy a Szentháromság ábrázolások virágkorának idejét a barokk jelentette, ez kedvezett igazán ezen alkotásoknak.

1725-ben Budán megalakult a Szentháromság magyar Congregációja. E jeles esemény ünnepi szónoka az akkor még Bicskén plébánoskodó Bíró Márton, a „Szentháromság kiváló tisztelője” lehetett.⁴¹ Valamivel több, mint másfél évtized elmúltával azután, veszprémi püspökként, 1746-tól egész egyházmegyéjében létrehozta a Szentháromság Társulatokat, amelyek jelentős szerepet játszottak az egyházmegye szegénygondozásában is. A Szentháromság kultuszának terjesztésében egyébként Európa-szerte különösen sokat tett a spanyol eredetű Trinitárius rend. Tagjai alapították a Szentháromság Társulatokat saját olvasóajátossággal. A társulati tagok skapulárét is viseltek.⁴² Ez minden bizonnyal példaként állhatott a veszprémi püspök előtt is. A magyar Szentháromság Társulatok szabályait és áhitat gyakorlatait „Lelket őriző látogatás, még inkább az Angyali Társaságnak Szövetsége, Szent Háromság Hármias dicsérete” címmel maga a püspök írta meg. A reggeli misek keretében a Társulat tagjai naponta elmondták az Angyali Olvasót, a „Szentest” és a 17 helyett 32 fohászt magába foglaló Szentháromság-litániát. Amikor csak tehetett, ezeken az alkalmakon a püspök maga is részt vett, együtt imádkozva híveivel.⁴³ A „Szentest” népszerűségét növelte a hozzá kapcsolódó, XIV. Benedek pápától Bíró Márton által kieszközölt búcsú kiváltság.⁴⁴ A „Szentest” 1948-ig élő maradt az egyházmegye területének római katolikus közösségeiben. Töredékeire még napjainkban is rábukkantam Szentgálon és Magyarpolányban. Az 1880-as években és ezt követően is Szentgálon a búcsúvezetők irányításával rendszeresen mondták a Szentháromság Rózsafüzért. Zarándokútra menve, ennek hangos imádkozása közben hagyták el a falut. Elmondható, hogy imaéletük elmaradhatatlan ré-

szének számított. Az I. és a II. világháborút követően Gábor Istvánné Pizse Molnár Mária (1883-1969) volt az az előimádkozó, akinek a vezetésével még rendszeresen elmondták a „Szentest”. Ezek azonban az utolsó alkalmakat jelentették. A Szentháromság-litániáját a Veszprémi Egyházmegye ima-és énekeskönyve teljes terjedelmében tartalmazta. Ezt a két világháború közötti esztendőben még a legvallásosabbak a vasárnapi litániát követően semmiképpen el nem hagyták volna, elmondása nélkül ki sem léptek a templomból. Mindig csak a pap és a hívek többségének eltávoztával kezdték elmondani, majd azután, ezt követően mentek ki a templomból. Magyarpolányban az 1930-as években a legöregebbek ugyancsak ismerték, sőt, imádkozták is a Szentháromság Rózsafüzért. Azonban ma már ezt a legöregebbek és a legvallásosabbak sem tudják. Szentháromság vasárnapján viszont a litániát követően még ma is élénkelnek egy Szentháromság-éneket.⁴⁵ A XVIII. század erős és széleskörű Szentháromság tiszteletéből a Szentháromság vasárnapjának Szentháromság-litániája, továbbá a Szentháromság-ének maradt meg csupán. A II. világháború után a Szentháromság Rózsafüzért az öregek magukkal vitték a sírba.

A Szentháromság Társulatok létrehozásával egy időben 1746-1762 között Bíró püspök az egyházközségeknek hordozható Szentháromság szobrok készíttetését rendelte el, amelyekhez szükség esetén akár saját költségén juttatta hozzá a közösségeket. Az első ilyen szobrot maga készíttette a veszprémi székesegyház számára képfaragójával, a Morvaországból származó szobrászszal, Schmidt Ferencsel, aki elmagyarosodva Kovács Ferencnéként is ismert volt. Az egyházmegye anyaegyházai számára veszprémi műhelyében mesterlegényeivel együtt készíttette ezeket a fából faragott, festett, aranyozott Szentháromság szobrokat.⁴⁶ Egy-egy ilyen szobor három aranyba került, amit azután Antesner festő ugyanennyiért bearanyozott.⁴⁷

Az egyházközségek egymás után jelentették Bíró püspöknek a szobrok elkészültét, vagy pedig pénz híján segítségét kérték elkészíttetésükhöz. A veszprémi Érseki Levéltárban a püspök levelezésében e szobrok készíttetésére vonatkozóan nagyszámú adat található. E levélváltásból ismeretes, hogy Sümegeen is létezett Szentháromság szobrokat készítő műhely, ahol a püspök közbenjárására, a szegényebb egyházközségek számára tíz forintért kifaragták a szobrokat, amelyeket azután a "képírók" hét forintért kifestettek.⁴⁸ Még ezek után is maradtak olyan közösségek, akik nem tudták a szobrokat elkészíttetni, ezért nekik maga a püspök csináltatta meg azokat saját költségén, így: Hajmáskérre, Kislődre, Városlődre, Hahótra, Zalaegerszegré.⁴⁹ Mások, az egyházközség elesett állapotára hivatkozva haladékat kér-

tek, mint Márkó, Csopak, Lovas, Arács, Vöröstó plébánosai. A somogyiak pedig a mielőbbi beszerezhetőséget szorgalmazva kérték az útmutatást.⁵⁰ Akadt olyan plébános, mint pl. a zalamernyei, aki a szobor ára összegyűjtésének súlyos nehézségeiről beszámolva kérte a püspök segítségét a szobornak Veszprémből történő elszállításhoz.⁵¹ Az adatokból kiderül, hogy Bíró Márton készséggel segített híveinek. Ahol viszont az egyházfő kevésnek találta a buzgóságot, a plébános igyekezetét, ott keményen megfeddte papját a Szentháromság-ábrázolás elkészíttetésének késlekedése miatt.⁵² A püspök naplójából kiderül, hogy némely helyen a mesterek alig győzték a szobrok készíttetését, mert nemcsak az egyházközségek, hanem egyes családok is vásároltak belőlük.⁵³

Levéltári adatok arról tanúskodnak, hogy Bíró Márton püspöksége alatt a Schmidt-féle műhelyben 62 Szentháromság szobrot készíttettek.⁵⁴ Veszprémben az Érseki Gyűjtemény Gizella Királyné Múzeumában ezekből jelenleg tizenhárom található. Valamennyi puhafából készült, festett, többségükben ma meglehetősen rossz állapotban lévők. Belőlük csupán egy származik a XIX. századból, a többi - a műgyűjtő és műértő Klempe püspök meghatározása szerint - XVIII. századi alkotás. Minden jellemzője ezt igazolja.

1755-ben Bíró püspök megrendelésére készült a 89.22. leltári számon (a továbbiakban Itsz.) nyilvántartott szobor a Bazilika számára (1. ábra). Az Atya felhőtrónuson ül, kezében földgömb-szerű országalmával, uralkodói, a világ fölötti hatalom jelképével. Jobbján az Úr Krisztus, a Fiú, lábuk alatt a földgömb, szárnyas angyalkafejéktől körülvéve. A Fiú felfelé néz, miközben fejét az Atya felé hajtja. Mindkettőjük vállát palást fedi. Mind ez, mind az alatta lévő köntös kék-vörös-arany színű. Kettőjük között pálcára erősítve, arany sugárnyalábok közepén ezüstgalambként lebeg a Szentlélek. A Gyűjteménynek ez a legrégebb szobra. Ez az az ábrázolási típus, amely kizárólagosan jellemzi ezeket a szobrokat. Vannak közöttük igazán kvalitásos, rendkívül mozgalmas alkotások, de gyengébb minőségű, kisebb tehetségről árulkodók is. A legkifejezőbbek, legművészebb módon megmunkáltak Schmidt Ferenc alkotásai, így egy ismeretlen lelőhelyű, 89.663. Itsz-ú (2. ábra), egy zalapetendi, Itsz. 89.656. (3. ábra), amelynek párja Hajmáskéren található. Egy további Hahótról származik, Itsz.: 89.118. (4. ábra), egy pedig Kehidáról való, Itsz.: 89.6.97. A többi, azaz hat darab ismeretlen lelőhelyű, Itsz.: 89.203. (5. ábra), 89.668. (6. ábra), 89.119., 90.5., 89.6.98., 89.664. Valamennyi Schmidt műhelyéből került ki. E szoboralakok alkarját és felkarját, kézfejét és alkarját apró facsapokkal erősítették egymáshoz. (Ily módon állították össze paraszti fafaragók a

XX. században is a faragott-festett Jézus szobrokat.) A galambként ábrázolt Szentlélek pedig a két isteni személy közé egy apró félgömbbe erősített pálca végén kapott helyet. Az esetek többségében ezek a galambok a pálcákkal együtt mára már elvesztek.

A szoborcsoport minden esetben fa talapzatból emelkedik ki, amelynek alsó része U alakú vájattal ellátott. Ebbe helyezték el sinszerűen azt a fém vagy fa rudat, amelynek segítségével a szoborkompozíció két személy által volt vállon vihető. E szobrokat ugyanis nem tartották kizárólagosan a templomokban, hanem újholdvasárnapon és Szentháromság vasárnapján városokban, falvakban, meghatározott rendben felállva, nagyszabású körmeneteket tartva vitték ezeket a festett, aranyozott Szentháromság ábrázolásokat.⁵⁵ Egy korabeli levélrészlet arra utal, hogy öltöztették is a szobrokat, feltehetően a Mária-szobrokhoz hasonlóan. 1758-ban Schönplugg Ferenc perbáli plébános Bíró püspöktől kért ruhákat a Szentháromság körmeneti szobrához, mivel megfelelőekkel nem rendelkezett, lévén egyházközsége rendkívül szegény.⁵⁶

Ezek a szobrok a körmenetek tartozékaiként Lengyel László értelmezésében a *Theatrum sacrum* ábrázolások egyik csoportját alkotják. Ily módon a körmenetek és az itt hordozott ábrázolások a bennük résztvevőket az események, a szent színház szereplőivé is tették.⁵⁷ A képígy és a színpadias megjelenítés a barokk kor követelménye volt. Egyébként ezek a Szentháromság ábrázolások, hasonlóan az ekkor fogant más alkotásokhoz, háromdimenziós hatásra törekedtek, amely nagyban hozzájárult a szemléletességhez. A körmenetek és a bennük hordozott, a trónoló Trinitást ábrázoló szoborkompozíciók így együtt alkottak színpadszerű teret, amely a résztvevő hívek számára a valóság hatását hivatott érzékelteni.⁵⁸

A Bíró Márton püspök által meggyökereztetett és terjesztett Szentháromság-kultusz megkoronázása 1750-ben, Szentháromság vasárnapján a veszprémi várban felszentelt Szentháromság szoborkompozíció volt, amely előtt ezt követően naponta litániát mondtak. Itt végzett tevékenységéért az előénekes a püspöktől évi tíz forintot, a szombat esti méceses gyújtó pedig évi három forintot kapott.⁵⁹ Ezen kívül közel azonos időben Budán, Aradon, Temesvárott, Pécsen, Sopronban, Kismartonban, Szombathelyen, Zalaegerszegen, Szekszárdon, Bonyhádon, Tolnában, Bátaszéken, Dunaszekesőn, Szegeden, Kecskeméten, Vácott, Kalocsán, Újvidéken, Baján, Jászberényben, Jászapátin, Jászdózsán, Lövön, Szőregen, Búcsúszentlászlón, Zalaszentmihályon, Gyöngyöstarjánban, Tápiósápon, Drégelypalánkon, Érsekújvárott, Pozsonyban, Komáromban, Eperjesen, Szabadkán, Körmöcbányán, Selmezbányán, Nyitrán,

Nagykárolyban, Trencsénben is figyelemreméltó Szentháromság szoborcsoportokat emeltek, de nem hiányoztak a Szentháromság oszlopok több faluból sem.⁶⁰ Térsegünkből Bakonygyepes, Magyarpolány, Vöröstó, Nagyvázsony, Monostorapáti, Diszel, Zalahaláp, Szentbékállá, Gyulakeszi, Káptalantóti, Lókút, valamint a kisváros, Tapolca Szentháromság oszlopaikat említhetjük. Ezekben a falukban a legöregebbek a Szentháromság szobor együttes előtt elmenve, keresztet vetettek, úgy mondták: „Áldott légy Szentháromság!” Magyarpolányban olyan személyt is megneveztek, aki ilyenkor még a Miatyánkot is elmondta.

A bemutatott Szentháromság szobrokon kívül a Gizella Királyné (Egyházművészeti) Múzeum gyűjteményében található még egy festett fa ún. Kegyelem trónja vagy Kegyelem széke (der Gnadenstuhl) ábrázolás, amely XVII. századi osztrák munka. Szoborfülkébe helyezték el, ami nem azonos korú a szoborral. Ltsz.: 89.213. (7. ábra). A trónuson ülő Atya ölében fogja a keresztre feszített Fiút. Kettejük között, az Atya mellén található a Szentlelket jelképező galamb. Ez az ábrázolási forma osztrák-német közvetítéssel jutott el hozzánk, amely Francia-, Német- és Olaszországban egyaránt elterjedt. Ikonográfiáját XIV. Benedek pápa javasolta 1745-ben, bár ez már a korai középkorban megszületett.⁶¹ Ősképe az Oltáriszentségnek feszülettel és galambbal való ábrázolása.⁶² A XII. századból egy francia miniatúráról, valamint a breisachi Szent István katedrális kórusának hármasszékéről ismert,⁶³ a XV. századból Masacciotól (Firenze, Santa Maria Novella templom), Esztergomból pedig Niccolò da Foligno alkotásaként.⁶⁴ A reneszánsz Itáliában Turone Polyptychonján (Verona, Museo Castelvecchio) ugyancsak ez a típus látható.⁶⁵ A katedrális Szentháromság freskóján Todiban szintén a Kegyelem trónját ábrázolta Giovanni Spagna. Ezt örököltette meg a XVI. században Dürer (Bécs, Kunsthistorisches Museum), de megjelent Pozsony, Podolin, Déaki, Kassa, Lőcse, Nagytótlak, Nagyőr templomaiban. Látható továbbá néhány helyen Szlovéniában is (Vrhnik, Lozs, Villach, Pliberk).⁶⁶ Megfogalmazta Tiziano 1544-ben a Szentháromság apotheózisaként.⁶⁷ Ebből nőtt ki az Atya gyásza képtípus, ahol az Atya tartja a halott Fiút. A XV. században ez a megfogalmazás már Nyugat-Magyarországon is megjelent. Legnagyobb hatású alkotásként El Grecotól (1577) és Rubenstől (1614) ismert.⁶⁸ Ezeknek a munkáknak egy része azután a barokk ábrázolásoknak vált előképévé. Ez a típus az egyik leggyakrabban előforduló a felvidéki anyagban (húszból kilenc eset: Felsőrépás, Mogyorómál, Bártfa, Berzevice, Polony, Nagyőr, Szepesszombat, Beckó, Rajec). Az Atya ölében tartja a feszületet, míg fölöttük lebeg a Szentlélek galambja. Ebbe a típus-

ba sorolható az az alkotás is, amelyen a golgotai kereszt látható a Szentlélekkel és a felhők közül a földre tekintő Atyaistennel.⁶⁹ Egyik változata volt ezeknek a képtípusoknak az ún. Sterbekreutze, amelyeknek míves, XVIII. századi példányai őrződtek meg Bajorországban. Mindig rózsafüzérrel együtt használták őket, bennük ereklyetartót is kialakítottak. Készítésüknek fő helye Oberammergau volt.⁷⁰ A paraszti ábrázolások közül ebbe a csoportba sorolhatók a XIX. század végéről és a XX. század elejéről való ún. zenélő feszületek, amelyeknek felső részére a háromszöget mint az Atya jelképét helyezték el a Szentlélek galambjával együtt. Egy ilyen, vidékünkön ritka ábrázolásnak számító, zenélő szerkezetet rejtő, talapzaton álló, áttört keretbe foglalt keresztet őriz a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye. Corpora fehér porcelán. A kereszt tövében Mária és János evangélista állanak. A széles talapzat közepén gipszdomborítással kialakítva emelkedik ki a felhőkből az Atya, feje körül a Szentháromság háromszögével. A kompozíció Mencshelyről származik (ltsz.: 71.10.1.). Márk 15,34 tanítása szerint az Isten a Golgotáról visszavonult, azonban elrejtözve mégiscsak jelen volt, ahogy Wilpert nyomán erre Dávid K. rámutatott. Ezt hivatott kifejezni az elkülönített megjelenítés is.⁷¹

A magánáhitat szentképei között a sonntagbergi kegykép nyomán készült XVIII. századi másolatok ugyancsak a Kegyelem trónja vagy Kegyelem széke típusú Szentháromság ábrázolást terjesztették. Ezt fejezte ki a Kereszt titulusa megfogalmazás is.⁷² A sonntagbergi kegykép alapján készült változatok a népi jámborság kegytárgyai között ugyancsak helyet kaptak és Bajorországban különösen széles körben elterjedtek. Sonntagbergen, de más búcsújáró helyeken is hozzájuthattak a falusi közösségek a Stallsegen néven ismert, domborított óntáblákhoz, amelyekre a sonntagbergi kegykép másolata került. Ezeket a kisméretű, 6-11 cm magasságú táblácskákat istállók ajtajára erősítették az állatok védelmére. Ez az ábrázolás-típus rendkívül kedvelt volt Tirolban is, de használták Ausztria-szerte.⁷³ A Kegyelem trónja megfogalmazásnak köztéri változatai nemcsak Ausztriából, hanem a magyar nyelvterületről is ismertek. Közülük jelentős barokk alkotásnak mondható a kassai, szerényebb kivitelűnek pedig a bakonygyepesi és a nagyvázsonyi.

A Schmidt műhelyből származó XVIII. századi Szentháromság ábrázolásokat megközelítő alkotások a Bakony és a Balaton-felvidék falvaiból jelenlegi ismereteink szerint hiányoznak. Ezekhez hasonló munkákkal a XIX. század első fele sem rendelkezik. A XIX. századból egyetlen szoborról tudunk csak a Gizella Királyné Múzeumból, ltsz.: 89.7.76. (8. ábra). Azok a ké-

pi megfogalmazások viszont amelyek a térség paraszti kultúrája szakrális tárgyainak egyik jelentős csoportját alkották, a XIX. század végéről és a XX. század elejéről származnak, tanúsodva a falusi közösségek hitéletének Szentháromság tiszteletéről. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy a vallásos falusi közösségekben a szentképek többnyire nem, közöttük a Szentháromság ábrázolások sem művészi alkotások. Mintaként azonban egy-egy jeles, a művészettörténet által számon tartott, hírneves művésztől származó munka szolgált ezeknek a sokszorosítással előállított és kegytárgykereskedők, házaló képárosok által terjesztett ábrázolásoknak. Ezek a képi megjelenítések különösebben változatosaknak sem mondhatók. Esetükben többnyire csupán háromféle Szentháromság megfogalmazást alkalmaztak. Ilyenek találhatók a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében is, jó képet adva ezekről a Bakony és Balaton térségében kedvelt ábrázolásokról. A múzeumi gyűjteményi együttes már padlásokról került be az 1980-as és 1990-es években. Ezek a képtípusok az 1950-es és az 1960-as években többségükben eltűntek a családok, az egyének szakrális tárgy együtteseiből, a házbelső szakrális teréből. Szentgálon emlegettek egy "igazi" Szentháromság képet, amely az előimádkozó Gábor Istvánné Pizse Molnár Máriaé volt, de kívánsága szerint 1969-ben eltemették vele.

A Laczkó Dezső Múzeum mintegy 450 darabot számláló szakrális gyűjteményében tizenhárom Szentháromság ábrázolás található. Ezt kiegészítik, megközelítőleg azonos számban, a szabadtéri kiállítóhelyeken lévő, a Szentháromságot valamilyen formában megjelenítő képek.

A teljes, Múzeumban őrzött együttesből mindössze két képen látható csak az Atya egyedül, csupán egy látatja a Szentleket önmagában, a legtöbb, 35 pedig a Fiút, Jézus Krisztust ábrázolja. Utóbbihoz a szabadtéri kiállítóhelyekről még tizenegy kép csatlakozik. Ezeket egészíti ki a 24 türeleműveg, valamint a feszületek hét típusa, mintegy 37 darabbal. A többi ábrázolás a szentekkel foglalkozó.

A tizenhárom, Szentháromságot megjelenítő kép közül mindössze három az, amelyen a három személyű egy Isten látható. Mindhárom német közösségből származik, ahogyan a Szentháromság ábrázolások döntő többsége. A három képen közel azonos módon, alig észre vehető különbséggel van jelen a Szentháromság. A Márkóról való két kép színes papír, kromolitográfia. Mindkettőn hatalmi szimbólumokkal: palástban, jogarral, országalmával került az Atya a kép jobb oldalára. Jobbján, ugyancsak palástban ül a Fiú, vállára támasztva a megváltás jelképét, a keresztet. Amíg az egyik változaton jobbjával a keresztet fogja, baljával lefelé mu-

tat, (9. ábra. ltsz.: 91.20.1) addig a másikon baljával fogja a keresztet, jobbában pedig a szenvedés jelképét, a kínzatói jelvények egyikét, a töviskoronát tartja (10. ábra. ltsz.: 91.37.1). Kettejük között, de ugyanakkor mégis fölöttük sugárnyaláb közepén fehér galambként lebeg a Szentlélek. Mind az Atya, mind a Fiú lábait a földgömbön nyugtatja, amelyet három, ill. négy angyalka vesz körül. A képeken lila, barna, vörös, kék színeket használtak. A kép nyomdai úton előállított tömegtermék a XIX. század végéről. Előképe mindkettőnek Rubens már megnevezett, ismert alkotása volt. Mindkét megjelenítés ehhez áll közel. Ez a képtípus Európa-szerte elterjedtnek mondható. Rubens megfogalmazása látható Mantovában a Palazzo Ducale egyik termében. Rajta a felhőtrónuson ülő Trinitas a két Gonzaga házaspárnak mint látomás jelent meg, s ezt a pillanatot örökítette meg az alkotó.⁷⁴ A felhőkön trónoló Szentháromság a témája Vincenzo Pellegrini oltárképének (Perugia, Compagnia della Morte templom), valamint Antonio Palomini kórusfreskójának a salamancai San Esteban templomban.⁷⁵ Ugyanebben a megfogalmazásban, vagyis felhőtrónuson, lábukat a földgolyón nyugtatva került az Atya és a Fiú a Szentlélekkel együtt a pestistől védő Zakariás-keresztre. Ebben a formában örökítették meg tizenegy esetben a Szentháromságot a Felvidéken is. Közöttük található Szilassy János két kelyhe (Zsolna 1751 és Hazslin 1761), amelyeknek medalionjába került a Szentháromság trónusa. A többi oltárkép, szobor, mennyezetfreskó vagy fali dombormű. Valamennyi között egyik legérdekesebb Kecskóc görög katolikus templomának egy deszkára festett képe.⁷⁶ A trónoló Szentháromság barokk kedveltségére a szlovéniai ábrázolások különösen jó példával szolgálnak. Valamennyi XVIII. századi alkotás (Idrija, Gospa sveta, Eisenkappel, Gojka, Selnica, Slovenskih gorica, Lendva, Jezer, Rogatec, Spodnja Idrija, Lisna gora, Zvabek).⁷⁷ Ez a típus ugyancsak kedvelt volt a magánáhitatra készített képek között.⁷⁸ Ezekhez hasonló ábrázolások ill. ábrázolás típusok megtalálhatók még a bajorországi emlékanyagban a festő Gege familia munkáinak sorában,⁷⁹ de a XIX. századi cseh és bajor műhelyekben készült tükör- valamint üvegeképeken, továbbá a jablonkai szlovák, a máramarosi rutén és a füzesmikolai román üvegikonokon.⁸⁰ Azonban a múzeumi gyűjteményben őrzötteknek közelebbi a rokonsága a magánáhitat hasonló témájú szentképeivel.

A harmadik múzeumi kép Veszprémfajszról származó ú.n. kaucuk kép. Kivitelezési technikája eltér az előzőektől. Ez esetben az áttört papírlapra színezett, domború műanyag figurákat ragasztottak fel. A kompozíció, az egésznek az elrendezése és az ábrázolás módja viszont hasonló az előbbiekhöz. Itt azonban a képfelület

kiegészül: alsó harmadára két-két valódi páfránylevelet ragasztottak fel és három részre tagolt színes felirattal látták el:

„Három személyű
egy Isten
a mi oltalmunk”

(Ltsz.: 91.55.2., 11. ábra)

Talán a legelterjedtebb ábrázolások egyikének mondható Krisztus megkeresztelkedése. A Jordán vizében álló Jézus Krisztus fölött az egekben az Atya jelképe és a Szentlélek galambja látszik. A megjelenítés újszövetségi gyökerű, rendkívül kedvelt volt az európai művészetben. Egyik legszebb megfogalmazása a padovai katedrális keresztelőkápolnijából ismert Giusto de Menabuoi XIV. századi freskójaként.⁸¹ Egyébként ez a jelenet a vatikáni Stanzák Raffaello freskó ciklusán ugyancsak megtekinthető. Andrea del Verocchionak egyetlen hiteles, 1473-ból való, fára festett képe szintén a megkeresztelkedést örökítette meg.⁸² Itt az Atyát csupán a keze jelzi, másutt egy sugárnyaláb vagy egy háromszög. A tömegárúnak számító, a népi vallásosság tárgyai között helyet kapó szentképeknek döntően ez szolgáltatta a mintát.

A múzeumi gyűjteményben lévő, a keresztelés jelenét megörökítő képen a Jordán vizében álló Krisztus vállairól lecsúszó a vörös palást. Vele szemben az állatbőről készült ruhában álló Keresztelő Szent János baljában keresztet tart. Az Úr fejére, aki fölött sugárnyalában lebeg a Szentlélek galambja, János a vizet a jobb kezében lévő kagylóból önti. Ez a jelenet egyszerre jelzi azt, hogy mintaként már olyan ábrázolás szolgált, amely a XIV. század után készült, amikor a keresztelésnél a bemeletést felváltotta a vízzel való leöntés. Idős német asszonyoknál ezt a képtípust még a szoba főfalán elhelyezve láthattam. Hozzá kiváló ikonográfiai magyarázatot is fűztek. A Balaton-felvidéken azonban ezek a szentképek már az 1960-as években a padlásokra kerültek.

A magánáhitatosságra szánt képek között ritkán fordul elő ez a téma, viszont némiképp más megfogalmazásban a román és a szerb üvegikonoknak szívesen alkalmazott ábrázolása maradt a XIX. században, amint arra Szacsavay É. rámutatott.⁸³

Kedvelt képtípusnak mondható a Szent Családdal együtt megjelenő Trinitas is, különösképpen a népi vallásosságban. Legnagyobb számban az üvegeképeken látható ez a jelenet, de előfordul a magánáhitat szentképei között is. Egy 1895-ből származó többszínnyomatot közöl gyűjteményében Szilárdfy Z. Rajta a templomba igyekvő Szent Család feje fölött a Szentlélek lebeg.⁸⁴ Egy hasonló ábrázolást őriz a múzeumi gyűjtemény. Itt a Szent Család tagjai egymást kézen fogják, fölöttük pe-

dig a felhők között repdes a Szentlélek galambja. (Itsz.: 65.20.2, 12. ábra) A kép üvegfestmény (Hinterglas-malerei) és a XIX. században készült. A múzeumi gyűjteménybe német közösségből került be. Közép-európai párhuzamai arra engednek következtetni, hogy a munka cseh vagy német műhely készítménye.⁸⁵

A leghosszabb életű, a leginkább elterjedt és a legkedveltebb, legnagyobb számban megőrzött ábrázolás Mária megkoronázásának barokk megfogalmazása (Mária Assunta). Ez az a megjelenítés, amely a hagyományban fennmaradt történetekre épül, vagyis a szent hagyományokra és rajta a Szentháromság egyéb témához kötöten van jelen. Ezen a képtípuson a koronát az Atya és a Fiú helyezi az Istenanya fejére, aki Immaculataként emelkedik a mennybe. A Szentlélek pedig valamennyiük fölött lebeg. Ez az ábrázolási forma jelent meg leggyakrabban a köztereken is. Számukat a pestisjárványok erőteljesen megsokszorozták, mind Magyarországon, mind Csehországban, mind Ausztria területén. Rajtuk a pestisszentek (Sebestyén, Rókus, Rozália) is helyet kaptak.⁸⁶ Bár a tematika népszerűségét a barokknak köszönheti, azonban nem a barokkban született. Ezt megelőzően is jelen volt az európai művészetben, különösen kedveltnek mondható Itáliában. Németországban pedig több búcsújáráhely kegyképe őrzi Mária megdicsőülésének jelenetét.

Az olasz ábrázolások döntő többségén Mária fejére a Fiú, Jézus Krisztus helyezi a koronát. Ez a megfogalmazás már a XIV. században elterjedt. Esetenként Isten szeme vagy a keze jelzi az Atya jelenlétét, máskor pedig a Szentlélek galambja látható a Fiúval. Ezek a csonka Trinitas ábrázolások. Ezt a változatot őrzi Andriolo de Santi freskója (1345-1351, Padova, Eremitani templom), Giusto de Menabuoi alkotása, bár itt az Atya a koronázás jelenete fölé magasodik (Palazzo della Ragione, 1420). Hasonló megfogalmazású Francesco di Giorgio Martini munkája (Siena, Pinacoteca Nazionale, 1472) is. Ugyancsak a Fiú koronázza meg a Szent Szűzet Giovanni Bellini képén (Museo Civico Pesaro, 1471-74), Sandro Botticelli alkotásán (Firenze, Uffizi Képtár, 1490-93), továbbá Pinturicchionál, bár utóbbinál az arany sugáryaláb egyszerre jelzi az Atyát és a Szentleket (Umbertide, Santa Maria dei Minori kolostortemplom, 1503). A bolognai San Petronio Bazilikában a Bolognini kápolna Paradicsom jelenetében Giovanni da Modena 1410-ből való freskóciklusán Krisztus úgy koronázza meg Máriát, hogy az Atya és a Szentlélek kettejük fölé magasodik. Francesco Penni képén pedig a koronát a Szentlélek jelenlétében helyezi Mária fejére Krisztus (Mária halála és megkoronázása, 1525 Vatikáni Múzeum). Ugyanez látható Guilio Romano Assunta oltárképén is (Róma, falakon kívüli Szent Pál

Bazilika). Piero del Pollaiuolo alkotása és a sienai Dóm üveglablaka szintén a Fiú általi megkoronázást fogalmazta meg.⁸⁸ Azoknak a képtípusoknak a száma, amelyek csak az Atyától megkoronázott Istenanyát, Immaculatát örökítik meg, elenyészőnek mondhatók. Ez a változat Filippo Lippi alkotásaként ismert (Spoleto, Santa Maria Assunta katedrális apszisa, 1467-69), de ez található meg, kiegészülve a Szentlélekkel, Luccában is a San Paolino templom egyik mellékkápolnájának XV. századi oltárképén. A barokkhoz közeledve egyre gyakoribbak azok a képek, amelyeken a Szentháromság maga koronázza meg a Szent Szűzet. A XVII-XVIII. században azután ezek váltak általánossá. Ez látható Giovanni Serodine 1625-ből való képén (Ascona, Parocchiale), Todiban (Palazzo del Capitano), Alessandro Allari freskóján (Firenze, Santa Croce Bazilika Niccolini kápolna), a Riva del Garda Inviolata templom barokk mennyezetfreskóján és Zággrában a klarisszák templomának kegyképén. Utóbbi egy színezett, XVIII. századi rézmetszet is megörökítette.⁸⁹ A Felvidékről tizenkét Mária mennybevitelle és megkoronázása képet ismerünk (Aranyosmarót, Bakabánya, Mindszent, Héthárs, Palocsa, Tapolybeszterce, Késmárk, Szepesmátyásfalva, Újterebes, Szepeshely, valamint Kapisó és Kozsán görög katolikus templomai).⁹⁰ Szlovéniából pedig tizenegy ábrázolás tartozik ebbe a típusba (Sinovce, Lesce, Vitovlje, Vrème kettő, Gornji grad, Nova Stifta, Brestanica, Polje, Csesnjice, Krsko).⁹¹ Ez az az ábrázolás típus, amely magyar nyelvterületen is leggyakrabban előfordul.

Ezek a képi megfogalmazások kisebb eltérésekkel azonosnak mondhatók. Mária test szerinti mennybevitelét és számára a hervadhatatlan koronának megadását kapcsolták össze a Szentháromság megjelenítésével, utalva az esemény Istentől való elrendelésére, az isteni akarat érvényesítésére. Mária úgy jelenik meg ezeken a képeken, mint „az Atyaisten kedves, szép leánya, Jézus Krisztus Anyja, Szentlélek mátkája.” A képek háromszögben szerkesztettek. Középpontban Mária áll, a szeplőtelen Szűz, aki vagy a holdsarlóra lépve emelkedik a menny felé (Itsz.: 86.21.11., 13. ábra), vagy a felhők fölött és között lebeg (Itsz.: 91.26.1., 14. kép), máskor pedig imára kulcsolt kézzel a földgömbön térdel (Itsz.: 81.17.1., 15. ábra). A képek jobb oldalán az Atya ül a trónuson a hatalmi jelképekkel (palást, jogar, országalma), jobbján, az övével azonos trónon ül a Fiú, lebegő palástban, vállára támasztott kereszttel, amelyet az egyik képen babérkoszorú övez. (Egy képen a két isteni Személyt fordított sorrendben rajzolták.) Egyetlen esetben tartja kezében a Fiú az uralkodás jelképeként a jogart, ugyanakkor az Atya az országalmát, mintegy utalva a hatalom megosztására. Az Atya feje körül több-

nyire a Szentháromság jelképe, a háromszög, míg a Fiúén dicsfény látható. Közöttük, de ugyanakkor mégis fölöttük sugáryaláiban, kiterjesztett szárnyakkal egy fehér galamb jelképezi a Szentlelket. Egyes esetekben Mária fejét fátyol fedi, többnyire azonban kibontott hajjal ábrázolták. Az Atya és a Fiú együtt tartják az ékkövekkel díszes koronát Mária feje fölé. Egyetlen esetben fordul elő a gyűjteményben olyan típus, ahol Krisztus egyedül koronázza meg Szent Anyját, amit az Atya jelenlétével megerősít, figyelve az eseményt. Egyes képeken virágfüzért, rózsát vagy a dicsőség palmaágát tartó angyalkák is megjelennek. A képeken alkalmazott színek (lila, kék, fehér, zöld, vörös, arany) a liturgikus színeknek megfelelőek. Ez a változat különösen kedvelt volt a bakonyi római katolikus közösségekben. Szemléletesen igazolja ezt Kislődön a Markója L. esperes-plébános által létrehozott gyűjteménynek figyelmet érdemlő darabjai, valamint Ebele F. magyarpolányi plébánosnak a faluban összegyűjtött szentkép együttese.

Ez az ábrázolás típus jelképekkel telítve egyetlen képen mondja el Mária makulátlan életét, mennybevitelét és megkoronázását. E típusnak gyakori, sőt általánosnak mondható előfordulása, a népi vallásosságban a képek sorrendjében való középponti, fő helye döntően az Istenanyának szól. Jelzi Mária tiszteletének a hitéletben való fontosságát, elsődlegességét. Akkor, amikor a XX. század közepén e képtípusok kikerültek a házakból, helyüket másfajta, gyengébb minőségű és szegényesebb jelképrendszerű képek foglalták el. Ezzel a falvak tradicionális vallásosságában is jelentkező újításnak, az új képek divatjának hódoltak. Ezek ugyancsak Mária ábrázolások voltak (Mária Szíve, galambokat etető Mária az Istengyeremekkel, stb.). Mindezekből arra következtethetünk, hogy a népi vallásosságban a figyelem ezzel már nem a Szentháromsággal együtt jelenlévő Máriára, hanem kizárólagosan csak az Istenanyára irányult.

A Szentháromságnak ez a fajta megjelenítése azonban nemcsak nálunk, hanem a populáris kultúrában egész Európában rendkívül kedvelt és elterjedt volt. Ezek a népi vallásosságban használt képek különösen nagy hasonlóságot mutatnak az üvegképekkel. Ugyanez a megfogalmazás jelent meg Csehországban készült XIX. századi, valamint jablonkai szlovák üvegképeken, továbbá XIX-XX. századi román üvegikonokon.⁹² Ezt fogalmazták képpé falusi alkotók a szlovéniai Kamna Goricában 1813-ban, továbbá Gozd Martuljek-Srednji vrh XIX. század végi képes kőoszlopán.⁹³ (Mindkét helység a Száva völgyében található, az olasz-osztrák határ közelében.) Általánosnak mondható ez a típus a német és az osztrák ábrázolásokban. Ebben a formában

jelenítették meg a Szentháromságot a Gasteini-völgy (Gasteiner Tal) Szentháromság kápolnájának 1710-ből való votív képén (Radstattól délnyugatra, Gastein falut követően található ez a zarándokhely.). Ugyancsak ez a változat található Stájerországban, az Eisenerzi Alpokban, Johsbach község határában lévő szentkút forrása fölé elhelyezett képes fán (szintén zarándokhely). Felirata szerint aki ide elzarándokol és itt a legszentebb Szentháromsághoz imádkozik a tisztítóútzben szenvedő lelkekért, azok számára a pugariumban ötven esztendő elengedtetik.⁹⁴ Külön érdekessége ennek, hogy a térség hegyvidéki zarándokhelyei közül e kettő a Szentháromsághoz kötődik, bár mindkettő a barokk szülötte. Az adatok tehát az ábrázolás típus rendkívül széleskörű elterjedtségét igazolják.

A népi vallásosság Szentháromságot megjelenítő alkotásainak többségét is a színpadszerű megfogalmazás jellemzi. A Szentírást képszerűen, tömörítve, de képekben elbeszélve hozták közel az emberekhez, a figyelmet csak a lényegre irányítva, tanítva a szemlélődőket, elmélyítve hitbeli ismereteiket, imádságra készítve és a tiszta, istenfélő, szép életre figyelmeztetve. Bálint Sándor szavaival élve, ezek "istenes életre készítető alkotások" voltak. A célt jól illusztrálják a Teremtéstörténetet, valamint az istenfélő és a halálos bűnben szenvedő ember elmúlását didaktikusan szemléltető képek. A Néprajzi Gyűjtemény e két darabja Márkóról származik. (Itsz.: 91.30.1., 91.16.1, 16. és 17. ábra) Ugyanakkor ezek a képek a többi másik szentképpel együtt élethűségre törekedtek, a valóság látszatát keltő megfogalmazásokként. Hiszen a számukra mintaként szolgálókra ugyancsak ez a jellemző, de, amint azt az elmondottak igazolják, a szerény alkotások sem voltak kivételek ez alól. Ugyanakkor elmondható még róluk is a színpadias elrendezés. Valamennyi drámai hatást sugárzó, de igazán már csak a magánáhitatot szolgálták.⁹⁵ Ezeknek a vallásos népéletben jelen lévő és egykor jelen volt képi megfogalmazásoknak - bár gyakran középkori gyökereik is kimutathatók - igazi előképeik barokk alkotások voltak. Barokk szellemiségről árulkodnak, a hozzájuk fűződő ájtatosságok a barokk eszmerendszerén nyugszanak és a barokk kor vallásos kultuszainak maradványait őrizték meg.

Ezek a képek mindig rangsorba állítva kerültek a házbelső szakrális tereibe, sőt e terek között is fontossági sorrendet állítottak fel. Az első az ágyak fölötti falfelület volt, amit a sublót és a fölötté lévő falszakasz követett párhuzamos vagy középpontos (centrális) szobaelrendezésnél. Sarkos (diagonális) elrendezési mód esetében az asztal és a sarokpadok fölötti falrész alkotta a legrangosabb helyet, utána következett az ágyak fölötti falszakasz. A szentképi ábrázolások divatjának változá-

sával a régi képtípusok kiszorultak ugyan, a helyükbe lépő új ábrázolások azonban a rangsorban ugyanott kaptak helyet akkor, ha az új megfogalmazásban megjelenő "szent személy" a régivel azonos volt. A fontossági sorrendet ugyanis nem az ábrázolás mikéntje, hanem az ábrázolt személye határozta meg.

A Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében őrzött és ezúttal megvizsgált képek egy része az üvegfestmények közé tartozik. Az analógiák alapján feltehetően német műhelyben készültek a XIX. század elején. Másik, nagyobb részük papírkép. Többségüket 1880-1910 között készítették, főként 1880-1890 körül. Planck és Fia, továbbá Franz Doll bécsi nyomdájában állították elő őket. A jelzet nélkülieknél stílusjegyeik alapján megállapítható a megnevezett nyomdákból való származásuk. Németországban, Drezdában is készítettek ilyen képeket, valamint a Limburgi nyomdában, Leiber szignóval ellátva. Közöttük nem ritkák a magyar, német, lengyel feliratosak. Ezek Treutler Conrad és Taube, valamint Tolt Gottfried nyomdájából kerültek ki, hasonlóan a német iskolai faliképekhez. Számottevőek a Németországból származók. Nem zárható ki a magyar nyomdák szerepe sem, hisz 1858-tól létezett a Pollák-Légrády nyomda és Kellner, Mohrlüder, Czetter, Deutsch, Kunossy litográfiai intézete, valamint 1867-től Poszner Károly Lajos Első Magyar Vonalzó Intézet Könyv-és Könyomdája.⁹⁶ Egyébként a szentképek széleskörű elterjedése a katolikus restaurációhoz köthető.⁹⁷ A XVIII. századi augsburgi szentképkészítő központ elárasztotta a korabeli Európát és példaként szolgált a későbbi szentképkészítő központoknak Ausztriában, Csehországban, Magyarországon. Termékeikhez a hívek a búcsújáróhelyeken és a vásárokon egyaránt hozzájuthattak. A XIX. század közepétől azután a művészi igény erősen háttérbe szorult e téren.⁹⁸ Ugyanis a művészi színvonal kérdése ezekben a közösségekben jelentéktelen volt, mivel a képeket nem gyönyörködésre szánták, hanem az égiekkel való kapcsolattartás eszközeiként kezelték őket.⁹⁹

A papírképek döntő többsége Koncz Pál papírrestaurátor megállapítása szerint színes könyomat, kromolitográfia¹⁰⁰ 1830-tól terjedt el ez az új technika, Trentsenszky József bécsi litográfiai intézetéből. Ezúttal lehetővé vált vele a tömeges képterjesztés. A képek általában krétázott, erősen simított műnyomópapírra készültek. Finom, részlet gazdag, árnyalt hatás volt elérhető a több, egymást kiegészítő rajzú litográfiai kőről, színenként sorban egymásra nyomtatott kromolitográfiaival. Mivel ez a színes kőrajz speciális kőfajtát igényelt, ezért virágkorában is a legdrágább nyomatok közé tartoztak az így előállított munkák. A XIX. században gyorsan száradó lenolaj alapú festékeket alkalmaztak. A többszínnyomatokat színbontással állították elő. Színeik a

tompá, sötét okker, rőt vöröses barna, cinóbervörös, berlini kék voltak. Fedőlakkot is használtak, az indiai akácmézet vagy sellakkot.¹⁰¹ A technika segítséget jelent a kormeghatározásnál. A XX. század előtt, 1830-1890 között csak rőt-vörös, barnás-vörös színeket tudtak előállítani, kiegészítve tompa pozon-kékkel és okkersárgával. A XIX. század végétől már megjelentek a finomabb színek. Némely képet katalógus sorozatszámokkal jelöltek meg, amely a kereskedők utánrendelését jelentősen megkönnyítette.

A könyomatok alapanyagához szükséges palával Németországból látták el csaknem egész Európát. Rájuk a rajzokat gyakran csupán ügyes kezű, de művészi tehetség és ambíció nélküli személyek készítették. Egy kőrajzról 1200 levonatot tudtak előállítani, a rajta lévő pedig 30-40 alkalommal lehetett lecsiszolni és újra felhasználni.¹⁰²

A képek terjesztői a könyvkereskedők voltak. Bécsben, Pesten Leyrer Josef, Veszprémben Posch majd Pósa Endre Könyvnyomdája és Kereskedése, Pápán 1875-től Kovács Klára, Vaczkó Mihály, Horváth Erzsébet, Legény Péter, Földi Ferencné, 1880-tól Schossberger és Goldberg Gyula, 1899-től pedig Stern Ernő, Löffler Oszkár és Baum Fáni.¹⁰³ Ugyanakkor vándor kereskedők is felkeresték a falvakat, akiktől ugyancsak vásárolhattak képeket ugyanúgy, mint a vásárokon, búcsúkon, kegytárgy kereskedőknél. (A magyarpolányiak pl. mindig a pápai zsidó kereskedőtől szereztek be a szentképeket.) Szokás volt egy-egy jelesebb alkalomra ajándékozni is őket (bérmálás, házasságkötés).

A térség protestáns közösségeinek Szentháromság tisztelete ugyancsak megfogható. A református templomok többségében megtalálható a Szentháromság jelképe, többnyire a szószerű koronáknak (hangvető) a belső felén, az énekeskönyvekben pedig nagy számban vannak Szentháromságot dicsőítő énekek a dicséretek között. Azonban a népi vallásosságban ennek a Szentháromság tiszteletnek sajnálatosan alig, vagy egyáltalán nincs nyoma.

Itt mondok köszönetet minden kedves adatszolgáltatómnak. Külön is megköszönöm Tamás Károlyné Kiss-Tóth Vilma (Szentgál) és Ebele Ferenc plébános (Magyarpolány) önzetlenségét. Köszönöm Sonnevend Annának és Sonnevend Gergelynek a fordításokhoz nyújtott segítségét. A Gizella Királyné (Egyházművészeti) Múzeumban való kutatás lehetőségét Csóka Karolának, az Érseki Levéltár anyagának hozzáférhetőségét pedig Körmeny József nagyprépostnak köszönöm.

A kutatás és a feldolgozás a **T 026586 sz. OTKA** támogatásával készült.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- BÁLINT 1977 = BÁLINT S.: Ünnepi kalendárium. Budapest 1977
- BELLINATI 1994 = BELLINATI, C.: Padua Taufkapelle der Kathedrale. Frescen von Giusto de Menabuoi 14. Jh. Verona 1994
- CANALI 1997 = CANALI, F.: Basilica Santa Croce. Fiorentina 1997
- CERIONI - SIGNORE 1991 = CERIONI, A. M. - SIGNORE, R.: Basilica San Paolo fuori le Mura. Roma 1991
- CHIARELLI 2000 = CHIARELLI, R.: Verona. Verona 2000.
- DANEKE 1979 = DANEKE, B.: Germanisches Nationalmuseum Nürnberg. Volkskunst. München 1979
- DÁVID 1962 = DÁVID K.: Adatok a Trinitás ikonográfiájához. Művészettörténeti Értesítő 1962
- DIVALD 1999 = DIVALD K.: A "szentek fuvarosa". Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei 1900-1919. Forráskiadványok III. OmvH, Budapest 1999
- DOMBI 1964 = DOMBI J.: Múzeumok, remekművek. Budapest 1964
- FOSSI 1998 = FOSSI, G.: Die Uffizien Florenz. Florenz 1998
- GASETTI 1999 = GASETTI, C.: Todi. Assisi 1999
- GRIECO é. n. = GRIECO, R.: Lucca città d'arte. Lucca é. n.
- HAIMANN 1995/1 = HAIMANN Gy.: Magyar litográfia. Magyar grafika 1995/1
- HECK 1990 = HECK, CH.: Die Madonna im Rosenhag von Martin Schongauer, Colmar 1990
- HERNÁNDEZ 1993 = HERNÁNDEZ, L. S.: Salamanca h. n. 1993
- HORVÁTH 1986 = HORVÁTH J.: Fejezetek a pápai nyomdászat történetéből. Veszprém 1986
- JANNELLA 1997 = JANNELLA, C.: Ducco di Buoninsegna. Milano 1997
- KATALOG 1985/86 = SVOBODA, Ch. - HUTTER, E.: Katalog zur Weinachtsausstellung 1985/86. Die Krippensammlung des Salzburger Museums und Abwehrzauber und Gottvertrauen - Kleinodien Salzburger Volksfrömmigkeit. Salzburg 1985
- KONCZ 2001 = KONCZ P.: Színes "szentkép" könyomatok restaurátor szemmel. Népi vallásosság a Kárpát-medencében V/1-2. Szerk: S. Lackovits E. - Mészáros V. Veszprém 2001. 97-104.
- LENGYEL 1987 = LENGYEL L.: „Lelki szem-gyógyító”. Adalékok az egri barokk szentképkultusz történetéhez. Agria 23. 1987
- LENGYEL 1989/90 = LENGYEL L.: A Theatrum sacrum A magyarországi barokk művészetben. Agria 25-26. 1989/90.
- LUKCSICS-PFEIFFER 1933 = LUKCSICS P. - PFEIFFER J.: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém 1933
- MANCINI-CASAGRANDE 1988 = MANCINI, F. - CASAGRANDE, G.: Perugia. Perugia, 1988
- MARSILLI 1997 = MARSILLI, P.: Führer der sacralen Kunst. Trentino 1997
- NISTAL 1994 = NISTAL, M.: Avila. Madrid 1994
- PEHM 1934 = PEHM J.: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg 1934
- PETRIC I. 1994, II. 1995, III. 1996, IV. 1997 = PETRIC, F.: Dusa le pojdi z mano I. II. III. IV. Ljubjana 1994, 1995, 1996, 1997
- POLETTI 1995 = POLETTI, S.: Padua. Oriago 1995
- PONENTE 1990 = PONENTE N.: Raffaello. Roma 1990
- RADÓ 1998 = RADÓ P.: Az egyházi év. Pannonhalma 1998
- REINING 1998 = REINING M.: Die Stadt auf dem Berg. Breisach 1998
- SANTINI-VALIGI 1993 = SANTINI, L. - VALIGI, C.: Firenze. Narni-Terni 1993
- SANTINI-VALIGI 1997 = SANTINI, L. - VALIGI, C.: Spoleto. Spoleto 1997
- SZACSVAY 1996 = SZACSVAY É.: Üvegképek. Budapest 1996
- SEIBERT 1986 = SEIBERT, J.: A keresztény művészet lexikona. Budapest 1986
- SCHEMANN 1991 = SCHEMANN, C. und K.: Wallfahrten im Gebirge. 50 Wanderungen in den Alpen. München 1991
- SZILÁRDFY 1981 = SZILÁRDFY Z.: Magyar barokk szentképek. Művészettörténeti Értesítő 1981. 114-134.
- SZILÁRDFY 1995 = SZILÁRDFY Z.: A magánáhitat szentképei I. Szeged 1995
- SZILÁRDFY 1997 = SZILÁRDFY Z.: A magánáhitat szentképei II. Szeged 1997
- VANTAGGI 1996 = VANTAGGI, R.: Mantua. Narni 1996
- ZADNIKAR 1987 = ZADNIKAR, M.: Ptujška Gora. Ljubjana 1987
- ZADNIKAR 1991 = ZADNIKAR, M.: Slovenska znamenja. Ljubjana 1991
- ZUFFI-CASTIA 1997 = ZUFFI, S. - CASTIA, F.: La Pittura Italiana. Milano 1997

- ¹ PEHM 1934. 143-149., 114.
² RADÓ 1998. 177.
³ RADÓ 1998. 177.
⁴ RADÓ 1998. 178-179.
⁵ RADÓ 1998. 180.
⁶ BÁLINT 1977. 392.
⁷ BÁLINT 1977. 392-394.
⁸ DÁVID 1962. 25-26.
⁹ BÁLINT I. 1977. 392-394., 395-396.
¹⁰ SEIBERT 1986. 288.
¹¹ SEIBERT 1986. 287.
¹² SEIBERT 1986. 288.
¹³ DÁVID 1962. 34-38.
¹⁴ ZUFFI-CASTIA 1997. 236.
¹⁵ BÁLINT I. 1977. 397-398.
¹⁶ DIVALD 1999. 369.
¹⁷ PETRIC I. 1994. 59.
¹⁸ SZILÁRDFY I. 1995. 129. kép.
¹⁹ DÁVID 1962. 34-38.
²⁰ SZILÁRDFY I. 1995. 127. és 128. kép.
²¹ SZILÁRDFY II. 1997. 232. kép.
²² DÁVID 1962. 34-38.
²³ MANCINI-CASAGRANDE 1988. 30. és HERNÁNDEZ 1993. 40-41.
²⁴ NISTAL 1994. 94-95.
²⁵ MANCINI-CASAGRANDE 1988. 46-47.
²⁶ PONENTE 1990. 69.
²⁷ PETRIC I. 1994. 25. 54. II. 1995. 53. 149. III. 1996. 85.
²⁸ SZILÁRDFY I. 1995. 612. kép.
²⁹ SZILÁRDFY II. 1997. 228. kép.
³⁰ PETRIC I. 1994. 27. III. 1996. 61. 81.
³¹ SZILÁRDFY I. 1995. 168. kép.
³² ZADNIKAR 1987.
³³ DIVALD 1999. 145. és 240.
³⁴ SZILÁRDFY I. 1995. 225. kép.
³⁵ HECK 1990. 4., 15.
³⁶ DIVALD 1999. 427. PETRIC I. 1994. 93. 105.; II. 1995. 21. 45. 93., 141.; III. 1996. 109. 121. 173. IV. 33. 85.
³⁷ PETRIC I. 1994. 118.; II. 1995. 17. 85.; III. 1996. 41.
³⁸ DIVALD 1999. 136.; PETRIC II. 1995. 25.
³⁹ BÁLINT I. 1977. 398.
⁴⁰ PETRIC I. 1994. 133. és II. 1995. 33.
⁴¹ PEHM 1934. 63.
⁴² BÁLINT I. 1977. 412.
⁴³ PEHM 1934. 145. és 345-346.
⁴⁴ PEHM 1934. 145.
⁴⁵ Szentháromság-ének.
Nyíljon három rózsza óh Mária
A szeretet arany vázájában óh Mária
Refr. Üdvözlégy óh Mária, mert te
jóságos Anyánk vagy óh Mária
Az első neve Atyaisten óh Mária
Ő, ki mindnyájunkat megteremtett óh Mária
Refr.
A második neve Fiú Isten óh Mária
Ő az arany koronát hordja óh Mária
Refr.
A harmadik neve Szentlélek Isten óh Mária
- Ő, ki mindnyájunkat a mennybe vezet óh Mária
Refr.
Hogy nevezzük e három személyt óh Mária
Mert ők hárman eggyé tartoznak óh Mária
Ők a szent Szentháromság
Most és mindörökké óh Mária.
Az ének szövegét Ebele Ferenc plébánosnak köszönöm!
⁴⁶ LUKCSICS-PFEIFFER 1933. 31., 109.
⁴⁷ LUKCSICS-PFEIFFER 1933. 31.
⁴⁸ Veszprém, Érseki Levéltár Protocoll. episc. XVI. 1758. 593-594.
⁴⁹ Veszprém, Érseki Levéltár. Acta Coronalia diversorum Districtuum. 1756-1761. Körmendy József nagyprépostnak, érseki levéltárosnak köszönöm az adatokat.
⁵⁰ Az adatok az előző jegyzetben megnevezett helyről származnak.
⁵¹ Veszprém, Érseki Levéltár protocoll. episc. XII. 1756. 501.
⁵² PEHM 1934. 145-146.
⁵³ Veszprém, Érseki Levéltár. Acta parochialis olim sub jurisdictione Epp. atus Vesprim. concernentia. 1725-1780. 1760.
⁵⁴ KLEMPA püspök feljegyzése a 89.656 leltári számú szobor hátoldalán.
⁵⁵ PEHM 1934. 145-146.
⁵⁶ Veszprém Érseki Levéltár Acta parochialis 1725-1780. Az adat 1758-ból való.
⁵⁷ LENGYEL 1989/90. 585. és 590.
⁵⁸ V. ö. LENGYEL 1989/90. 589-590.
⁵⁹ PEHM 1934. 146.
⁶⁰ BÁLINT I. 1977. 399-408.
⁶¹ BÁLINT I. 1977. 397.
⁶² SEIBERT 1986. 289.
⁶³ REINING 1998. 32-33.
⁶⁴ ZUFFI-CASTIA 1997. 59. és DÁVID 1962. 27-28.
⁶⁵ CHIARELLI 2000. 55-57.
⁶⁶ PETRIC II. 1995. 59. 173.; III. 1996. 69.; IV. 1997. 165.
⁶⁷ SEIBERT 1986. 289. és BÁLINT I. 1977. 397.
⁶⁸ SEIBERT 1986. 289.
⁶⁹ DIVALD 1999. 120., 141., 190., 282., 362., 385., 397., 405., 410.
⁷⁰ KATALOG 1985/86. 270.
⁷¹ DÁVID 1962. 36.
⁷² SZILÁRDFY I. 1995. 21. és 197. képek. SZILÁRDFY II. 1997. 228. és 229. képek.; SZILÁRDFY I. 1995. 612. kép.
⁷³ KATALOG 1985/86. 269-270. és 295-296.
⁷⁴ VANTAGGI 1996. 50-51.
⁷⁵ MANCINI-CASAGRANDE 1988. 128. és HERNÁNDEZ 1993. 41.
⁷⁶ DIVALD 1999. 166., 246., 256., 283., 414., 420., 425.
⁷⁷ PETRIC I. 1994. 165.; II. 1995. 177. III.; 1996. 11., 125. 137., 153.; IV. 1997. 61., 103., 145., 173., 177.
⁷⁸ SZILÁRDFY II. 1997. 230. kép 1890-ből.
⁷⁹ DANEKE 1979. 150. 211. ábra.
⁸⁰ SZACSVAY 1996. 44-47. 109., 111., 112., 113., 116., 118-125. ábrák.
⁸¹ BELLINATI 1994. 25., 59.
⁸² DOMBI 1964. 140.

- ⁸³ SZACSVAY 1996. 29-30. 23-28. ábrák.
⁸⁴ SZILÁRDFY II. 1997. 151. kép.
⁸⁵ SZACSVAY 1996. 64., 224. és 225. ábrák.
⁸⁶ BÁLINT I. 1977. 398-400.
⁸⁷ POLETTI 1995. 34., 92.; ZUFFI-CASTIA 1997. 96., 118., 123., 130.; CERIONI-SIGNORE 1991. 48.; SANTINI-VALIGI 1993. 140.; JANNELLA 1997. 15.
⁸⁸ SANTINI-VALIGI 1993. 140.; JANNELLA 1997. 15.
⁸⁹ ZUFFI-CASTIA 1997. 280.; GASETTI 1999. 54. CANALI 1997. 74-75.; MARSILLI 1997. 37.; SZILÁRDFY I. 1995. 624. ábra.
⁹⁰ DIVALD 1999. 130., 149., 173., 250., 255., 263., 278., 296., 328., 356., 372., 390.
⁹¹ PETRIC I. 1994. 21., 69., 143., 151., 153.; II. 1995. 73.; III. 1996. 25., 89.; IV. 1997. 37., 69., 73.
⁹² SZACSVAY 1996. 61-62. 209-213. ábrák.
⁹³ ZADNIKAR 1991. 47., 272-273.
⁹⁴ SCHEMANN 1991. 95., 98.
⁹⁵ LENGYEL 1989/90. 588-589., 621-624., 629.
⁹⁶ HAIMANN 1995/1. 19-21.
⁹⁷ SZILÁRDFY 1981. 114.
⁹⁸ SZILÁRDFY 1981. 114-115., 131.
⁹⁹ LENGYEL 1987. 538.
¹⁰⁰ SZILÁRDFY 1981. 128.
¹⁰¹ KONCZ 2001. 97-99.
¹⁰² KONCZ Pál főrestaurátor szíves szóbeli közlése, amit ez-
 úttal is köszönök.
¹⁰³ KONCZ 2001. 101.; HORVÁTH 1986. 71., 82.

VENERATION AND DEPICTION OF THE HOLY TRINITY IN THE POPULAR RELIGIOUS LIFE OF THE BAKONY AND THE BALATON UPLANDS

The roots of the veneration of the Holy Trinity in Europe reach back to the 6th century. From the 10th century a separate festival is known: Trinity Sunday is the Sunday following Pentecost. Although this festival was held in many places, it only became general for the whole Church from the 16th century. In Hungary, the celebration of this feast was ordered by King Coloman Beauclerc (Könyves Kálmán). The real development of the Trinity cult, however, is linked with the Baroque. Under the episcopacy of Márton Bíró Padányi, in the Roman Catholic diocese of Veszprém a widespread Trinity cult was promoted at his instigation in the 18th century, which this ecclesiarch, who played a significant role in the restoration of Catholicism, utilised in his conversion activities. Of the 311 churches and chapels dedicated to the Holy Trinity in the territory of historic Hungary, 35 are to be found in the diocese of Veszprém alone.

The Christian doctrine of the Holy Trinity is based on the Gospel of Matthew chapter 28 verse 19. The portrayals are rooted in the visit of the three angels to Abraham in the Old Testament, and the baptism of Christ in the New. Besides realistic depictions, there is also a large number of symbolic representations (radiant sun, three fishes, three rabbits, three fingers, three concentric circles, triangle, etc.), as well as those in which the Trinity is present in a diffuse or hidden manner. In eastern art the Old Testament root became the pattern, which also appeared scattered throughout the Hungarian language territory (Lócse, Kapolcs, Csíkszentdomokos, Podolin). Psalm 100 verse 1 later became the basis for a type of representation, which preserved its popularity and widespread distribution until the 20th century. This was also frequently used in open air sacral monuments (Holy Trinity enthroned). The whole of European art bears witness to the fact that the events and stages of Jesus' life, the life of the Virgin Mary, the "holy brotherhood", and the glorification of the saints all provided further possibilities for the representation of the Holy Trinity. A large amount of evidential data is known

from Italy, the German language territory, Slovenia, Spain, and in addition, from the whole of the Hungarian language territory. There is hardly a church built in the 18th century, in which some concept of the Holy Trinity is not present in one of the altar paintings or frescoes.

The widespread veneration of the Holy Spirit is connected with the birth of the Trinity Associations in the Roman Catholic Diocese of Veszprém. The prototype for these were the Associations founded by the Trinitarian order of Spanish origin, the members of which wore a scapulary. The rules and devotional practices of the Hungarian Trinity Associations were written by Bishop Márton Bíró Padányi himself. Part of the practice was the Angelic Reader "Saintly", which survived until 1948 in the communities of the diocese. With the establishment of the Trinity Associations, at one time Bishop Bíró also ordered the production of portable Trinity statues for the parishes, in fact, if necessary he himself contributed to the costs of these. The sculptor Ferenc Schmidt from Moravia had his craftsmen produce 62 statues in his Veszprém workshop. 13 of these can be found today in the Archbishopal Collection Queen Gizella Museum of Ecclesiastical Art. These are striking examples of painted masterpieces made from softwood and Baroque representations. They immortalise the Holy Trinity enthroned. On Trinity Sunday and new moon Sundays in the 18th century, these statues were set up in a specified order, and were carried on the shoulders in large-scale processions round both towns and villages.

Depictions of the Holy Trinity found in the peasant culture of the Bakony and the Balaton Uplands are preserved in the Ethnographic Collection of the Veszprém „Laczkó Dezső” Museum. These pieces originate from the late 19th and early 20th centuries, and bear witness to the veneration of the Trinity in the faith life of the village communities. In reality these are not artistic masterpieces, nor are they varied. However, famous works of outstanding

artists provided the prototypes and patterns for these mass-produced depictions distributed by door-to-door picture salesmen and traders in devotional articles. Among the 455 pieces in the sacred collection of the museum, there are 13 Holy Trinity pictures. Of these, three of them depict the Holy Trinity enthroned. Parallels to these are known from Italy, Slovenia, among the Bavarian glass pictures (*Hinterglas*), from Northern Hungary, as well as the glass icons of Jablonka, Máramaros and Füzesmikola, and in addition, from pictures intended for personal devotion. The most widespread picture is the baptism of Christ, where the Father's presence is shown by his hand, and the Holy Spirit by the generally known and used symbol, the dove. The finest compositions known are from Italy, and the prototype of the representation is also from there: this is Andrea del Verocchio's wall painting of 1473. A popular type of picture was the Trinity appearing together with the Holy Family, the parallels to which are most often found among the tiny pictures for private devotion. The most widespread, most popular depiction surviving in the largest number of examples is the Baroque representation of the coronation of Mary. This type of picture is based on ecclesiastical tradition, and in it the Holy Trinity enthroned places a crown on the head of the Holy Virgin surrounded by angels. This variant was extraordinarily frequent and popular in the whole of European art, even preceding the Baroque period. Besides the large number of Italian works, it is known from German shrines as a devotional picture, and also from Slovenia, the Czech Republic, and several places in the Hungarian language territory. In this section of the museum collection, these form the most notable examples. A type found less frequently in the Hungarian peasant culture is a depiction of the throne or seat of grace. Here the Father seated on the throne holds the crucified Son in his lap, whilst the dove of the Holy Spirit hovers between them. Fine examples are known from Austrian, German, French, Italian and Slovenian art. This type was particularly popular in the Bavarian peasant culture (*Sterbekreuze*, *Stallsegen*). In the Hungarian language territory, most are known from Upper Northern Hungary. Among the pictures for personal devotion, copies of the Sonntagberg shrine picture can also be found in large numbers. The Museum also has examples of this type.

The Holy Trinity pictures of popular religion are characterised by a stage-like composition. In pictorial, concen-

trated form, they presented the Holy Scriptures and Biblical stories to the onlookers, directing the attention to what is essential, deepening knowledge of the faith and prompting prayer. The decisive majority of them betray a Baroque spirituality. In the sacred section of the house interior, they were always placed in order of rank.

A section of the depictions kept in the Ethnographic Collection of the „Laczkó Dezső” Museum consists of glass pictures, presumably originating from German workshops. A larger section still are paper pictures, produced between 1880 and 1910, mostly by Planc and Son, as well as in the Vienna printing works of Franz Doll. Some of the others are from Dresden, the printers of Limburg, Treutler Conrad and Taube, as well as Tolt Gottfried's printers. The activities of the Augsburg centre for the production of devotional pictures must not be ignored either. At the same time, the significance of the role of the Hungarian printers cannot be excluded, as from 1858 devotional pictures produced in these were widely distributed, including depictions of the Trinity.

...I in the same way as at markets, saint's day festivals, and traders in devotional articles. (E. g., the inhabitants of Magyarpolány always obtained their devotional pictures from the Jewish merchants of Pápa.) It was also customary to give them as presents on special occasions (confirmations, weddings).

Veneration of the Holy Trinity is also detectable in the Protestant communities of the region. The symbol of the Holy Trinity is to be found in the majority of Reformed churches, mainly on the inner surface of the pulpit crown (soundig board). In the hymn books are a large number of songs in praise of the Trinity. In popular religion, however, there is unfortunately hardly any trace at all of this veneration of the Trinity.

I should like to express my thanks here to all those who have provided me with data. In particular, I am grateful for the unselfishness of Mrs. Károly Tamás, Vilma Kiss-Tóth (Szentgál) and Ferenc Ebele, parish priest of Magyarpolány. My thanks to Anna Sonnevend and Gergely Sonnevend for help with the translations. Thanks to Karola Csóka for the opportunity to research in the Queen Gizella Museum of Ecclesiastical Art, and to grand provost József Körmendy for providing access to material in the Archiepiscopal Archives.

The research and treatment were supported by **OTKA GRANT T 026586**.

1. ábra. Festett fa Szentháromság szobor, XVIII. század. Veszprém, Gizella Királyné Múzeum. Ltsz.: 89.22. (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 1. Painted wooden Holy Trinity statue, 18th century. Veszprém, Queen Gizella Museum. Inventory no. 89.22 (Photo: Zs. Oszkó)

2. ábra. Fából készült XVIII. századi Szentháromság szobor Veszprém, Gizella Királyné Múzeum. Ltsz.: 89.663. (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 2. 18th century Holy Trinity statue made of wood. Veszprém, Queen Gizella Museum. Inventory no. 89.663 (Photo: Zs. Oszkó)

3. ábra. Festett, XVIII. századi Szentháromság ábrázolás puhafából. Veszprém, Gizella Királyné Múzeum. Ltsz.: 89.656. (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 3. 18th century painted depiction of the Holy Trinity in softwood. Veszprém, Queen Gizella Museum. Inventory no. 89.656 (Photo: Zs. Oszkó)

4. ábra. Trónoló Szentháromság XVIII. század. Veszprém, Gizella Királyné Múzeum. Ltsz.: 89.118. (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 4. The Holy Trinity enthroned, 18th century. Veszprém, Queen Gizella Museum. Inventory no. 89.118 (Photo: Zs. Oszkó)

5. ábra. A Szentháromság aranyozott festett XVIII. századi faszobra. Veszprém, Gizella Királyné Múzeum. Ltsz.: 89.203. (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 5. 18th century gilded, painted wooden statue of the Trinity. Veszprém, Queen Gizella Museum. Inventory no. 89.203 (Photo: Zs. Oszkó)

6. ábra. XVIII. századi Szentháromság szobor festett fából. Veszprém, Gizella Királyné Múzeum. Ltsz.: 89.668. (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 6. 18th century Holy Trinity statue in painted wood. Veszprém, Queen Gizella Museum. Inventory no. 89.668 (Photo: Zs. Oszkó)

7. ábra. A Kegyelem trónja Szentháromság ábrázolása, XVII. századi osztrák munka. Veszprém, Gizella Királyné Múzeum. Ltsz.: 89.213. (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 7. Holy Trinity depiction of the throne of grace, 17th century from Austria. Veszprém, Queen Gizella Museum. Inventory no. 89.213 (Photo: Zs. Oszkó)

8. ábra. A Szentháromság XIX. századi megfogalmazásban. festett fa kompozíció. Veszprém, Gizella Királyné Múzeum. Ltsz.: 89.7.76. (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 8. 19th century concept of the Trinity, painted wooden composition. Veszprém, Queen Gizella Museum. Inventory no. 89.7.76 (Photo: Zs. Oszkó)

9. ábra. Trónuson ülő Szentháromság. Színes papírkép a XIX. század végéről. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye, Veszprém. Ltsz.: 91.20.1 (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 9. Holy Trinity seated on the throne. Coloured paper picture from the end of the 19th century. Ethnographic Collection of the Museum „Laczkó Dezső”, Veszprém. Inventory no. 91.20.1 (Photo: Zs. Oszkó)

10. ábra. Felhőtrónuson ülő Szentháromság, lábai alatt a földgolyóval. Színes papírkép, XIX. század vége. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye, Ltsz.: 97.37.1 (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 10. The Trinity seated on a throne of clouds, with a globe under his feet. Coloured paper picture, late 19th century. Ethnographic Collection of the Museum „Laczkó Dezső”. Inventory no. 97.37.1 (Photo: Zs. Oszkó)

11. ábra. A Szentháromság „kaucsuk” képe. XX. század eleje. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye. Ltsz.: 91.55.2 (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 11. „Rubber” picture of the Trinity. Early 20th century. Ethnographic Collection of the Museum „Laczkó Dezső”. Inventory no. 91.55.2 (Photo: Zs. Oszkó)

12. ábra. Szent Család a Szentlélekkel. Üvegtkép a XIX. század elejéről. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye. Ltsz.: 65.20.2 (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 12. The Holy Family with the Holy Spirit. Glass picture from the early 19th century. Ethnographic Collection of the „Laczkó Dezső” Museum. Inventory no. 65.20.2 (Photo: Zs. Oszkó)

13. ábra. Mária megkoronázása a Szentháromság által. Színes papírkép, XIX. század vége. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye. Ltsz.: 86.21.11 (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 13. Coronation of Mary by the Trinity. Coloured paper picture, late 19th century. Ethnographic Collection of the „Laczkó Dezső” Museum. Inventory no. 86.21.11 (Photo: Zs. Oszkó)

14. ábra. Mária megkoronázásának aranykeretes színes papírképe. XIX. század vége. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye. Ltsz.: 91.26.1 (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 14. Gold-framed coloured paper picture of the coronation of Mary. Late 19th century. Ethnographic Collection of the „Laczkó Dezső” Museum. Inventory no. 91.26.1 (Photo: Zs. Oszkó)

15. ábra. A Szentháromság megkoronázza a mennybe emelkedő Szűz Máriát. XIX. század végi színes papírkép. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi gyűjteménye. Ltsz.: 81.17.1 (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 15. The Holy Trinity crowning the Virgin Mary as she ascends into heaven. Late 19th century coloured paper picture. Ethnographic Collection of the „Laczkó Dezső” Museum. Inventory no. 81.17.1 (Photo: Zs. Oszkó)

16. ábra. Isten teremtő munkájának mozzanatai színes papirképen. XIX-XX. század. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye. Ltsz.: 91.30.1 (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 16. Elements of God's creative work on a coloured paper picture. 19th-20th century. Ethnographic Collection of the „Laczkó Dezső” Museum. Inventory no. 91.30.1 (Photo: Zs. Oszkó)

17. ábra. Az Istennek tetsző életű és a gonosz ember kimúlása. Színes papirkép, XX. század eleje. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye. Ltsz.: 91.16.1 (Fotó: Oszkó Zs.)

Figure 17. Death of a wicked man and a man whose life was pleasing to God. Coloured paper picture, early 20th century. Ethnographic Collection of the „Laczkó Dezső” Museum. Inventory no. 91.16.1 (Photo: Zs. Oszkó)

CSALÁD- ÉS HÁZTÖRTÉNET EGY VESZPRÉM, TEMETŐ-HEGYI RÉGI NÉMET FAMILIA TAGJÁNAK EMLÉKEI ALAPJÁN

Az ulmi Donauschwäbisches Zentralmuseum, azaz a Dunai Svábok Központi Múzeuma azzal a céllal alakult meg, hogy az 1700-as évektől Közép-Európa különböző vidékeire települt németek történetét, életét és kultúráját összegyűjtse, megőrizze és bemutassa.

A múzeum gyűjtőterülete így a Kárpát-medence német lakta vidékeire is kiterjed. A múzeum nemcsak etnográfiai, történeti, hanem képzőművészeti kiállításoknak is helyet ad. A mostanában Európában oly népszerű jelenkutatáshoz kapcsolódóan született meg a „Háztörténet. Német nyomokon a Duna menti országokban” című kiállítás ötlete.

A Dunai Svábok Központi Múzeuma által tervezett és összefogott kiállítás kilenc magyar, román és jugoszláv múzeum „határt nem ismerő” együttműködésének lesz az eredménye, amely a XVIII. és a XIX. században Dél-Európába bevándorolt németek történelmét és kultúráját tizenkét Duna menti lakóház példáján kívánja bemutatni. Célja a négy Dunai országban egyszerre interkulturális összehasonlításban is dokumentálni az emberek mai életkörülményeit.

A kiállítás létrehozása, amiben négy ország múzeuma a határokon való tekintet nélkül működnek közre, a mai napig egyedülálló kezdeményezés. Egy, a jövőben különösen Keletközép és Délkelet-Európa országaival összefonódó Európában a kiállításnak különösen nagy jelentősége van. Ezért nem csak Baden-Württemberg Tartománya, és a magyar Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatja, hanem hivatalosan is felvették a Brüsseli Európai Bizottság „Culture 2000 Framework Programm”-ba is.

A kiállítás 2002. július 5-től szeptember 29-ig Ulmban lesz megtekinthető, októbertől pedig a Budapesti Néprajzi Múzeumban. 2003-2005-ben viszont valamennyi partnermúzeumban sor kerül a kiállítás bemutatására, amely által a kiállítás nemzetközi jelentőséget nyer.

Minden egyes partnermúzeum a közösen meghatározott kereteken belül önálló munkát végez. A munka koordinálása, a kiállítási tárgyak, dokumentumok és a képek végső kiválasztása, valamint a kísérő szövegek szerkesztése és a kiállítás termi elrendezése, a partnermúze-

umokkal történő tudományos együttműködés alapján a Dunai Svábok Központi Múzeumának a feladata.

A kiállítás különlegessége egyrészt nemzetköziségében, másrészt abban rejlik, hogy mindenekelőtt azt szeretné bemutatni, hogyan él egy német ajkú család 2001-ben a Duna mentén.

A bemutatott projektbe 2001. májusában kapcsolódtam be a Laczkó Dezső Múzeum képviselőjében. A konkrét gyűjtési, kutatási és feldolgozó munkát májusban kezdtem meg. Jelen tanulmányban részleteket közlök a kutatott témából, azaz egy veszprémi, Temető-hegyi régi, német familia család- és háztörténetéből, többnyire Debreczeni Jánosné visszaemlékezése alapján. A veszprémi Temető-hegy német közösségének jellemzése után a városrész lakóinak megélhetési lehetőségeit mutatom be. A tanulmány törzsét Debreczeni Jánosné család és háztörténetének ismertetése adja, 1920-tól egészen a mai napig.

Az országos méretű telepítés Lipót császárnak 1701-i rendeletével indult meg, hogy az új telepesek, akiket különböző ígéretekkel is hívogattak, "...az elpusztult, deserta falvakba új házakat építsenek, vagy a romokban lévőket kijavítsák és benépesítsék".¹

A veszprémi püspök, Padányi Bíró Márton Mainz és Würzburg vidékéről származó németeket telepített Veszprémbe, a Temető-hegyre.² Az 1770-1790-es években már a környező német falvakból is érkeztek németek, akik szintén a Temető-hegyen telepedtek le. Az 1802-es összeírás szerint Veszprém lakossága magyar és német. Az inkolátus kérvények szerint folyamodók részben külföldről valók, Ausztriából, Bajor- és Szászországból, Morvából, Sziléziából, részben belföldről.³

Gyakori volt a házasság révén Veszprémbe érkezett német ajkú család is. A Temető-hegy a Veszprém környéki Márkó, Veszprémfajsz német településekkel igen szoros kapcsolatot tartott, többnyire rokonság alapján.

Hajas István veszprémi plébános végrendelete említi 1798. július 13-án, hogy a Szent László iskolát 1790-ben állította fel a Temető-hegyi svábok gyermekei számára, akik a múlt század folyamán erősen mutatták a magyarosodás hatását, miszerint „a mai nemzedék lassankint feledi az ősök nyelvét”.⁴

Sok régi német névvel találkozhatunk még ma is, bár sokan magyarosították a nevüket (Kellerből Komlós, Kövári, Kelédi, Kenéz famílianeveket vettek fel az 1900-as évek első felében). A régi családnevek az itt élők között: Jung, Sindler, Strumfauzer, Wingelmann, Arnhoffer, Straub, Framperger, Angerman, Kumli, Heizer, Léber, Bauer, Kraumer, Kranstein, Steigler.

A Temető-hegyen élő németek gazdálkodtak, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Mint az ország más hagyományos közösségében, itt is a Gazdakör, vagy ahogy ők hívják, a Paraszt Kör, vagy Egylet szervezte a különböző közösségi összejöveteli alkalmakat. A téli báli időszakban a Szent Márton napi volt az első. Ezen alkalmakkor rézfúvós zenekar szolgáltatott zenét, s vagy 3 korosztály mulatott így együtt. A farsangi időszak zárásaként a 3 napos farsangvégi bálkat is megtartották, bár ebben az időszakban otthon is mulatoztak. Házaknál, családoknál, hol itt, hol ott találkoztak rendszeresen.

A szülőknek, sőt a nagyszülőknek is megvolt a társaságuk, korukbeli barátaik. A gyerekek is korosztályok szerint rendeződtek egy társaságba.

Gyakran találkoztak, elsősorban vasárnap meg ünnepeken, amikor munkaszüneti nap volt. Sokszor egy családnál akár 3-4 különböző korosztály is összejöhetett. A rokonok, sógorok, szomszédok, barátok közös beszélgetéseire került így sor. A fiataloknak megengedték, hogy hívjanak ilyenkor egy zenészt, egy harmonikást, aki svábosan, gyönyörűen tudott muzsikálni, s a fiatalok mulattak, szórakoztak.

A gazdálkodás nagy munkáiban a barátok, rokonok, szomszédok, mint az ország más részein, itt is kiegészíték egymást. Az őszi, téli időszak tollfosztásai, kukoricafosztásai a munka mellett közösségi összejöveteli, valamint szórakozási lehetőséget teremtettek. Egészen a II. világháborúig éltek ezek a családok között oly szoros kapcsolatot fenntartó összejöveteli alkalmak.

A Temető-hegyi Szikra utcában, a mai Dózsavárosban él születése óta Debreczeni Jánosné, született Keller Anna Terézia, Teri néni. Egy régi, német familia tagja, akinek élete — a történelem okozta viszontagságok ellenére - sok mindent tükröz gyermekkorából, az akkori élet - és világszemléletből. Nehéz ebből bármit is kiragadni, s bemutatni, hiszen egy életet csak teljességében szabadna ábrázolni. Emlékeinek, valamint élete egyes állomásainak közzétételét így mindenképpen csupán töredékeként, az élet mozaikjaként kell értelmeznünk.

Az egymást segítő, szorgalmas, német ajkú családok világában nevelkedett Keller Teréz. Apai ágú ősapja, Keller Martinusz 1770 körül érkezett a Veszprém mellett fekvő Mária községbe, itt kötött házasságot 1772-ben Wurzsinger Reginával. Nagyapja, Keller György Márkóról a veszprémi Temető-hegyre házasság útján költözött. Édesapja, Keller György már Veszprémben született. Anyai ági felmenői a mainzi érsekségből szá-

maznak, 1750 körül telepedtek le a Temető-hegyen. Nagyapja, Krammer János 1910-ben Amerikába vándorolt a jobb megélhetés reményében. Feleségének és kislányának is küldött hajójegyet, de ők az itt maradást választották. Így édesanyját, Krammer Terézt édesanyja, Jung Anna 2 éves korától egyedül nevelte. Szülei, Keller György és Krammer Teréz 1928-ban kötöttek házasságot, majd a Temető-hegyi Bakony utca 8. szám alá költöztek. Keller Teréz itt született 1929-ben, majd később testvérei is, Erzsébet, Katalin, György.

A régi Bakony utcai ház 1866-ban épült, háromszögletű volt, oromfala fehérre meszelt, évszámmal díszített, macskalépcsős, a belső elrendezését a Bakony, Balaton-felvidéken is megszokott szoba-konyha-szoba alkotta. Az első, utcai szobát nem nagyon használták, gyakorlatilag ez volt a *tisztaszoba*, a *hátsó szobában* éltek. A konyha bolthajtásos, kürtös kéményű volt valamikor, később azonban ezt lezárták, gyakorlatilag füsttelenítették. Három helyiséget létesítettek, a *liszteskamrát*, a *füstölőskamrát*, de maradt a konyha is.

A füstölőskamrának külön ajtaja volt, s a füst nem jött ki rajta. Itt füstölték a húst, ami kéménybe elhelyezett rudakon lévő vaskampókon függött, s így füstölődött.

A tisztaszobában nem volt sarokpad. Az udvar felőli falon, két szekrény állt egymás mellett, velük szemben két összetolt ágy. A szoba közepén asztal, négy székkal, a sarokban kis szekrény. Az utca felőli falon két ablak nyílt, közöttük nagy tükör lógott. Az ajtótól jobbra lévő sarokban állt az öntöttvas kályha. Ha véletlenül jött valaki, így könnyen be tudtak fűteni, hiszen hamar áttűzesedett, jött belőle a meleg.

A konyhából nyíló hátsó szobában lakott a Keller család. A szobában három ágy volt, az ajtóval átlósan szemben lévő sarokban kettő, egymás mellé tolva, a harmadikat pedig közvetlenül az ajtó elé helyezték, az udvari falhoz illesztve. Az ajtóval szemben, az udvar felőli sarokban az intarziás, sötétbarna sarokpad kapott helyet, fiókos asztallal (széthúzható tetejű). A fiókban az iratokat tartották. Mellette barna színű székek álltak, amelyeknek az ülése dombornyomású volt. A sarokpad és az ágyak között volt a szekrény. Az ajtótól balra eső sarokban állt a nagy tűzhely, amin főzni is lehetett. Ahogy nőtt a család, a szülők szobája lett a hátsó szoba, a nagymama és a gyerekek viszont a tiszta szobába költöztek, de csak nyárra. Télen összehúzódtak a hátsó szobába, s ott laktak. A tűzelővel való takarékoskodás végett csak egy szobában fűtöttek.

A hátsó szobának az udvar felőli falán volt egy kis ablak, a tisztaszobának az utca felőli falán pedig kettő. Az ajtótól balra, kézmagasságban szenteltvíztartó lógott, amelyben mindig volt szenteltvíz. A szoba berendezéséhez tartozott még egy feszület, egy zenélő doboz, és egy Ferenc Józsefet ábrázoló kép, amelybe a nagymama, első világháborút megjárt testvérenek a fényképét helyezte el.

Bár a szobában is volt tűzhely, általában a konyhában

főztek. A harmincas évek elejéig rakott tűzhely állt a konyhában, később ezt a *csikóstűzhelyre* cserélték. A konyha berendezését asztal, hokedlik, falba épített polcok alkották.

Mindig a konyhában jött össze a család. "A hátsó szobában is ettünk, meg a konyhában is. De vasárnap mindig a hátsó szobában, sokszor csak egy óraker." A család addig nem ebédel, amíg a családfő, Keller György haza nem ért. Az asztalhoz ülve először ő mert, utána felesége, a nagymama, majd a gyerekek. Mindig együtt ettek és egyszerre.

1967-ben, Keller György halálát követően már csak Keller Teréz testvérei és édesanyja laktak a Bakony utcai házat. Később eladták, s az édesanyjuk Teri néni öccséhez költözött. A régi berendezésből szinte semmi sem maradt, csupán néhány városládi festett tányér és négy szék. Ezeket Keller Teréz elköltözése után hozta el a szülői házból.

Az új lakók rögtön megkezdték a ház átépítését, Teri néni így emlékszik: "Éppen arra jártam, s nem volt más nálam, csak ez a szemüvegtok, amire felírhattam a ház oromzatán látható építési évszámot: 1866. Sajnos a régi ház házszámát nem sikerült megkapnom. Nagyon sokat álmodok azzal a házzal ma is."

Debreczeni Jánosné életében a szülői ház, a Bakony utca 8. mindmáig az egyik legmeghatározóbb emlék. Egyrészt maga a ház, másrészt az ott eltöltött esztendő, mintegy 20 év. A hagyományos paraszti életformának megfelelően Keller Teréz nagymamájával töltötte a legtöbb időt. Vele aludt egy ágyban, kisgyerek korában ő vigyázott rá, tőle tanult főzni, ő tanította kézimunkázni, belenevelte a hívő katolikus ember szokásaiba, s példát adott arra, miként lehet németként Magyarországon élni. Teri néni igen sok emléket őriz, s idéz fel nagymamájáról, aki Teri néni szerint, mindenhez értett. A népi vallásosság, s népi gyógyászat kapcsolatára nagymamája példáján így emlékezik: „Szenteltvíz mindig volt otthon. Fával tüzeltünk, s mikor betegek voltunk, a nagymama kivett egy kis paraszt, ráöntötte a szenteltvizet, és azt be kellett lélegeznünk. Gyógyított minket.” A nagymamának még götbeűs, német nyelvű imakönyve volt, abból imádkozott. A templomba is együtt jártak, minden vasárnap a várba mentek misére. A családban mindenki vallásos volt. Mikor elmentek valahova, és kimentek a kapun, a nagymama mindig ezt mondta: "Mikor kilépsz a kapunk, vess egy keresztet, sose tudod, mi érhet!" A nagymama sütötte a kenyeret, mielőtt megszegte azt, mindig keresztet vetett az aljára.

Debreczeni Jánosné a nagymamájától tanult kézimunkázni. Már gyerekkorában szeretett különböző kreatív, kézi tevékenységeket folytatni. A régi ház padlóját napjában többször is meg kellett locsolni vízzel. Erre a célra egy bádgedény alját kilyukasztották, abba tettek vizet, így éppen csak csurgott belőle. Teri néni ekkor is

virágmintákat locsolt a padlóra. A kézművesség szeretete máig jellemzi életét, mindig muszáj valamit csinálnia. Mostanában leginkább tojások festésével, valamint rongybabák készítésével foglalatkosodik.

A Keller család földműveléssel és állattartással foglalkozott, 25 holdon gazdálkodtak. Földjeik a közelben voltak, az Aranyos-völgyben, valamint a mai Füredi út és az Almádi út mellett. Keller Teréz nagymamája 1950-ig német viseletet hordott, jól beszélt németül. Szülei már csak jól értettek németül, de keveset beszéltek, inkább csak akkor, ha nem akarták, hogy a közelben lévő gyerekek megértsék őket. Debreczeni Jánosné és testvérei már nem nagyon beszélnek németül, inkább csak megértik. Szüleik taníttatták őket, Debreczeni Jánosné a neves veszprémi Ranolder Intézetben tanult. A polgári iskola befejezése után az Angol Kisasszonyokhoz ment gyors és gépiró iskolába, de közben beszűntették az iskolát, és nem lehetett befejezni. Testvérei a Szent István iskolába jártak, mert ez akkorra már felépült. Családjuk a környék, a Temető-hegyi németiség mindennapjait élte. Ez volt az a közösség, ahova tartoztak.

A II. világháború idején a tisztaszobában német katonák laktak, később oroszok. A világháborút követő politikai változások a Keller család életét is megváltoztatták. Az 50-es évek kitelepítései a tágabb rokonságot ugyancsak érintették. A térszerítés és a vagyonek Kobzások következtében az addig hagyományos módon gazdálkodó család megélhetése megváltozott. Teri néni édesanyja, mint sokan mások is, a Veszprémben épült gyárban kényszerült munkát vállalni.

A történelem viharai közepette kötött házasságot Keller Teréz Debreczeni Jánossal 1949-ben és a Bakony u. 8. szám alá költöztek. Ekkor körülbelül fél évig 8-an éltek a két szobában. Az ifjú pár a tisztaszobában lakott. A szűkösség miatt a fiatalok a közeli Szikra utcában kerestek, s találtak albérletet, mert mégiscsak szerettek volna egyedül lenni. Debreczeni Jánosné ekkor kapta meg hozományát, a cseresznyefa szobabútort (ágyakat, szekrényt). A Szikra utcában született meg első gyermekük, János.

1950-ben Veszprém városában több helyen is árultak házhelyet, s a fiatalok a Füredi úton vettek egyet. Később a Bakony utcához közel új utcát jelöltek ki, a Szikra utcát, s itt is kínáltak házhelyeket. A Debreczeni házaspár rögtön vásárolt házhelyet. Debreczeni Jánosné mindenképpen közel akart maradni szüleihez, s ragaszkodott a környékhez is. „Én csak ide ragaszkodtam, itt születtem. Itt megvettük ezt a házhelyet, ez egy zöld, bokros terület volt, és mindent ki kellett irtani. Meg volt adva, hogy hány év alatt itt háznak kell állnia, muszáj volt iparkodni vele. Ahogy pénzünk volt.” A területet ki kellett gazolni, s megkezdődtek a földmunkák. Amikor az építési tervet elfogadta a hivatal, meghatározták, hogy 1954-re készen kell állnia a háznak. Az alaptól kezdve mindent Debreczeni János és felesége épített. A nagyobb munkákhoz, falazáshoz, tetőhöz barátokat, ro-

konokat hívtak segítségül. Amikor összefogtak a barátok, kőművesek, ácsok, a feleség főzte az ebédet, vacsorát. A telek alatt nem messze volt a Keller család Aranys-völgyi földje, ahol tököt, babot, kukoricát termesztettek. Teri néni nagymamája a föld közelsége miatt is sokszor meglátogatta őket az építkezés alatt, s utána is. 1954-ben költöztek be a házba, ahol még csak egy szoba, konyha, éléskamra volt. A mellékhelyiséget a házon kívül, téglából építették. Fürdőszoba nem volt, de a környéken akkor még senkinek sem. Amikor beköltöztek a házba, még nedvesek voltak a falak, s a ház kívülről nem is volt bepucolva, csak belülről, de be kellett költözniük. A villanyt és a vizet bevezették, a konyhában volt egy régmódi falicsap. Csatorna nem volt, csak derítő. 1956-ban megszületett Éva lányuk, így már 4-en lakták a házat.

A lakószoba berendezése ekkor a következőképpen alakult. Az ajtóval szemben az utcai falon egy hármablak nyílott, mellette, bal oldalon a sarokban szárnyas toalett-tükör állt. Az ajtó előtt, a bal oldali falon két egymáshoz tolt szerkény volt. A szekrényekkel szemközt két egymáshoz tolt ágy, mellettük, az ajtótól jobbra lévő helyen a gyerekágy állt. Később az összetolt ágyak elé illesztettek egy másik ágyat is a nagyobb gyermek számára. Ezt a bútorregyűttest kapta Keller Teréz hozományként.

Debreczeni János ácsként dolgozott, brigádvezető volt. Teri néni pedig gyermekci születését megelőzően a veszprémi Ofotért üzletének alkalmazásában állott.

Mivel Debreczeni János az 1956-os forradalomban részt vett, a megtorlást követően elveszítette állását, évekig nem alkalmazták, végül a veszprémi egyetem építésénél kezdhett el dolgozni. Teri néninek is munkát kellett vállalnia, de a férje „ellenforradalmisága” miatt nem, illetve csak nehezen kapott állást. A Bakony Művekbe édesanyja révén került, s azután onnan is ment nyugdíjba 1980-ban. Nyugdíjasként a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban dolgozott teremőrként.

A nehéz esztendőket szüleik segítségével vészelték át, akik mindig hoztak egy kis hazait, azaz rendszeresen hoztak nekik ételmet. Helyzetük rendeződése után 1964-ben vállalkoztak házuk modernizálására, bővítésére. Ekkor építettek még egy szobát és egy konyhát az eredeti épülethez hozzátoldva, s kialakították a régi konyhából a fürdőszobát. Az új egység alá pincét építettek. A felújítás költségeit az akkor népszerűvé vált OTP-kölcsönből fedezték.

A szülők a régi szobában laktak, a gyerekek pedig az újonnan kialakított szobában. A szobai bútort ekkor lecserélték, a még ma is meglévő, sötétbarna, lakkozott együttesre. A családi élet színtere a konyha volt, s maradt is. A konyha bútorait, asztalt, hokedliket, konyhaszekrényt Debreczeni János készítette, felesége pedig befestette. Debreczeni Jánosné a közös készítésű kerítésre nagyon szívesen emlékszik vissza. A kerítés egyes deszkáinak a tetején egy-egy tulipánfejet faragott a készítő, Debreczeni János, felesége pedig egyesével

festette le a kerítés deszkáit, a tulipánfejeket váltakozva piros és sárga színűre mázolta. Mindenki a csodájára járt a színes kerítésnek. Mára a kapu kivételével az összes kerítésdeszkát ki kellett cserélni, de a kapu még felidézi a régi pompát.

A házhoz melléképületek is tartoztak, hiszen egészen a 80-as évekig tartottak baromfit s disznót is.

Gyermekeiket a sok nehézség ellenére taníttatták, János fiuk építész szakmát tanult, Éva lányuk pedig közgazdaságtant. Fia, a házasságát követően 3 évig élt szüleiével, majd elköltözött. Két fia van. A lányuk otthonról a férjéhez költözött, 3 gyermeke született.

1982-ben pedig meghalt Debreczeni János, és felesége azóta egyedül lakja a házat. Debreczeni Jánosné az 1990-es évek elején beszélgetésre invitálta gyermekeit, hogy a ház gondjait, bajait megtárgyalja velük. Ennek során úgy döntöttek, János fia megveszi a testvéreinek a házra eső örökségrészét, s elvégzi a szükséges felújításokat. Erre már nagy szükség volt, hiszen az egyedül lakó Debreczeni Jánosné nem tudta elvégezni a különböző javításokat a házon. „Mondtam nekik, én azt kívánom, hogy rendezzék el életemben ezt a ház dolgot. Én örülök neki, mert az egész tetőt ki kellett cserélni. Ugy van megcsinálva, hogy amíg én élek, addig ide nem jön senki.”

A fiú, Debreczeni János a telekből cladott egy kis részt, ahol a régi melléképületek s egy nagy diófa álltak. Miután a felújításhoz szükséges anyagiakat előteremtette, nekifogott az épület felújításának. Azonban építész révén a ház külső formáját kissé megváltoztatta. „Azért így újította fel, mert a régi családi házunk gádoros volt, kívül bolthajtásos, homlokzata macskalépcsős. Ez a stílus tetszett neki, ez volt az álma. A szoba is gerendás lesz, ahogy a régi is az volt.”

1997-ben megújult a ház, a teraszon 3 oszlop tartja a kiugró tetőteret, az így kialakított oszlopok között kosárválható, amely a régi tornácos, gádoros házak külső megjelenését idézi fel. Az udvar rendezését is 1997-ben vitték véghez. A kert sarkában építettek egy garázst, ezt jelenleg is a fiú használja. A kertet befűvezték, s kis tavacskát is létesítettek. "A kertet a fiámék gondozzák, én csak a teraszon lévő virágaimat."

A ház belsejének állapota még változatlan, de a további átalakítást már eltervezték. Debreczeni Jánosné az első szobát, s a konyhát használja leginkább, a kisszoba a fia dolgozószobája. A lakásban cserépkályha ad meleget. Az első szobában az ajtótól balra lévő falrészén három, egymáshoz tolt szerkény áll - a középső üveges, a két szélső egész ajtóval zárt-, az ajtóval szemközti falon pedig egy alacsonyabb, üveges szerkény található, tetején a televízió. Ettől balra nyílik az ablak. Az ajtótól átellenes sarokban a falon könyvespolcok lógnak, alattuk egy íróasztal. Az ajtótól jobbra lévő sarokban L-alakban két, falhoz állított ágy található, amelyek fölött a falon egy-egy polc van. Az ágyakon és ezeken a polcokon tartja Teri néni a babáit, amelyeket nagyon szeret, s feltve őriz. A szoba közepén két fotel, és egy dohányzóasztal van.

Bár 1982 óta Teri néni egyedül lakik a Szikra utcai házban, azért még sincsen egyedül, gyermekei, unokái szeretete, melegsége veszi őt körül. Egy átlagos napi, heti tevékenységét így írhatjuk le: Felkelés után rögtön iszik egy kávét, s bekapcsolja a rádiót, meghallgatja az 5 órás híreket. A rádió különben egész nap szól, hogy ne legyen olyan egyedül. Megmosakszik, felöltözik, s ellátja a kutyáját. Reggel mindig átgondolja, mit is kell tennie aznap, s ezt meg is teszi. Amennyiben szükséges, elmegy vásárolni, de erre nem kerül sor minden nap. Később vagy főz valamit ebédre, vagy melegít. Kézimunkázik, varr egy kis babaruhát, vagy nézi a televíziót, de tévézés közben is csinál valamit. A sorozatokat nézi, de csak a jókat, az akciófilmeket nem szereti. Mostanában érdekli a politika. „Úgyhogy nem unatkozom, életemben sose unatkoztam. Nagyon szeretek olvasni. A történelmet nagyon szeretem. Nagyon szeretem a könyveket, még mindig vásárolok ám. Most is megrendeltem pl. az Ady-nak a verseskötetét, mert nincs meg, szeretem Adyt is.” Délutánonként soha nem fekszik le, esetleg csak a szobai fotelbe pihen el. Hat hetente mos, ilyenkor az egész napját erre szánja. Minden csütör-

tökön megy a postára, hetilapokat vásárol, valamint lottót, mert bár soha nem nyert, de azt mindig meg kell vennie. A családja rendszeresen keresi, látogatja. Fia szinte naponta, a lánya minden szombaton. Ekkor bevásárolnak számára, hogy a nagyobb, nehéz dolgokat ne kelljen cipelnie. A családi ünnepekkor, húsvétkor, karácsonykor együtt ünnepelnek, hol nála, hol a fiánál, hol a lányánál találkoznak. A virágokat, növényeket nagyon szereti, mostanra már csak a teraszon lévő virágokat gondozza, a fia pedig a kertre ügyel. Sokat hívják a barátnői, és a Deutsch Klubból is gyakran keresik. A rendezvényekre creje szerint eljár, bár ha későn kezdődnek, nem megy el. A német nyelvű misén is részt vesz a László-templomban. Német család sarjának tartja magát, azonban alapjában véve a nagymamája érték - és életszemléletét őrzi. „Amikor 1936-ban, a népszámláláskor jöttek az özszeírók, a nagymama mindig mondta, hogy mi magyarok vagyunk, azt kell bevallani, ez a föld fogadott minket be. És milyen okos volt. Aki németnek vallotta magát, azt elővették, amikor a kitelepítések voltak. Ez az ország nekünk otthont adott, úgyhogy ide tartozunk.”

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- HUNGLER 1988 = HUNGLER J.: Veszprém településtörténete. Veszprém 1988
 ILA-KOVACSICS 1964 = ILA B. - KOVACSICS J.: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest 1964
 HORNIG 1912 = Báró HORNIG K.: Veszprém múltja és jelene. Veszprém 1912
 LACKOVITS 1984 = S. LACKOVITS E.: A városlődi Noé-ház. in.: Veszprém megyei honismereti tanulmányok 10. (Veszprém) 1984. 141-146.
 KISS 1984 = KISS A-né: A lakáskultúra változása Németbányán a századfordulótól napjainkig. in.: Veszprém megyei honismereti tanulmányok 10. (Veszprém) 1984. 29-38.

- ¹ HUNGLER 1988.151.
² HUNGLER 1988.151.
³ ILA-KOVACSICS 1964. 379.
⁴ HORNIG 1912. 66.
⁵ LACKOVITS 1984. 141.
⁶ KISS 1984. 32.

Debreczeni Jánosné Keller Terézia, Debreczeni János, Ujj Józsefné Arnhoffer Terézia, Ujj József adatközlőimnek köszönöm szíves türelmüket és segítségüket. A családfát Kővári Lászlóné készítette.

Köszönöm S. Lackovits Emőke kritikai észrevételeit, tanácsait és segítségét.

FAMILY AND HOUSING HISTORY BASED ON THE RECOLLECTIONS
OF A MEMBER OF AN OLD GERMAN FAMILY IN TEMETŐ-HEGY, VESZPRÉM

This study presents the Veszprém section of the exhibition, "Housing history. On the track of Germans in the lands along the Danube," to be held in July 2002 by the Central Museum of Danube Swabians in Ulm. Details of my research relevant to this subject are reported here, based on the recollections of Mrs. Jánosné Debreczenyi, a member of an old German family from Temeto-hegy [Cemetery Hill]. The research is centred on Mrs. Jánosné Debreczenyi herself, as well as her Veszprém dwelling house.

From the 17 hundreds, German families working in animal husbandry and agriculture settled in the Temeto-hegy district of the city of Veszprém. The unified nature of Temeto-hegy in terms of nationality disintegrated after World War II, and many young people from the German families moved to other districts of the city or to other settlements.

Mrs. Jánosné Debreczenyi née Teréz Keller is a member of one of the German families of Hungary. Her ancestors settled in Veszprém county in the early 17 hundreds. Her parents, György Keller and Teréz Krammer, were married in 1928, then moved into number 8 Bakony Street in Temeto-hegy. Teréz Keller was born here in 1929, followed by her siblings Erzsébet, Katalin and György. Anna Jung also lived with the family. They all have pleasant memories of this house and the years spent here. The political changes following the world war also altered the life of the Keller family. The resettlements of the 50s also affected the more distant relatives. As a result of the formation of co-operatives and the confiscation of property, the family, which had farmed in a traditional manner until that time, could no longer make a living in this way, and they were forced to take on work in a local factory.

In the midst of the storms of history, Teréz Keller married

János Debreczenyi in 1949. For a few months, they lived in Bakony Street under rather strait circumstances, then they moved into rented accommodation in the neighbouring Szilvádi Street. Their son János was born here in 1950. They began building their new home in Szikra Street in 1952, and moved into it 1954. Then in 1956, their daughter Éva was born. The house originally had one room and a kitchen, and this was extended in 1962 with a further room and a bathroom.

János Debreczenyi worked as a carpenter; he was a foreman. Mrs. Jánosné Debreczenyi worked continuously from 1958, then in a Veszprém factory from 1960 from where she retired in 1980. As a pensioner, she worked as a caretaker in the Veszprém Dezso Laczkó Museum.

They educated their children: their son János learnt the architect's profession, and their daughter Éva political economics. Following his marriage, their son lived for three years with his parents, then moved out. He has two sons. Their daughter moved in with her husband, and has three children.

They kept animals alongside the Szikra Street house: poultry and also pigs. They gave up keeping animals when János Debreczenyi fell ill. János Debreczenyi died of his sickness in 1982.

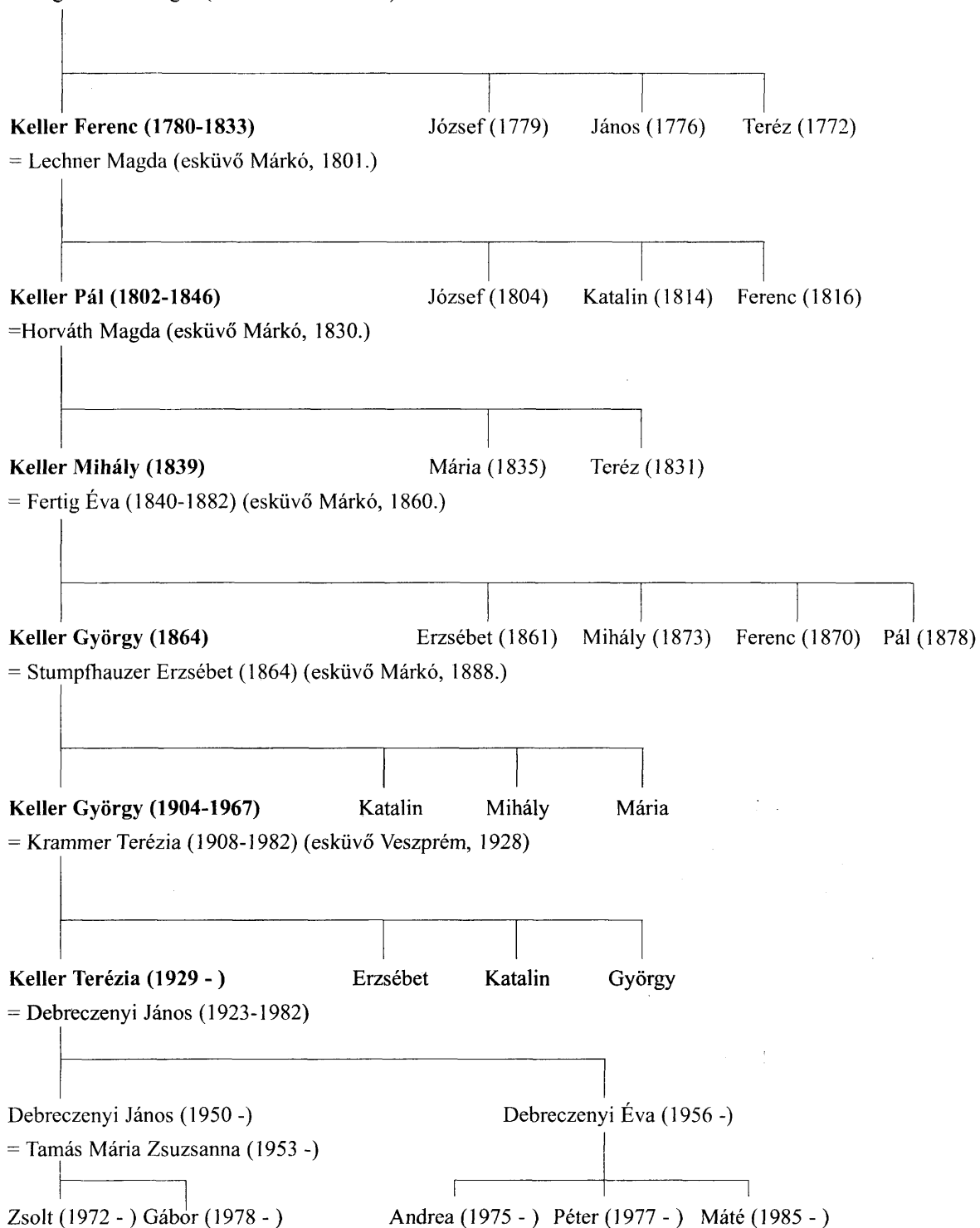
Mrs. Jánosné Debreczenyi was left on her own, and since then has lived alone in the house. She is often visited by her children and grandchildren.

In 1997, the outside of the house was completely renovated and transformed by Mrs. Jánosné Debreczenyi's son János Debreczenyi. Since the transformation, the house has borne the external features of the old German houses built in the 18 hundreds, indicating the emotional attachment of the Debreczenyi family to their German ancestry.

A Keller család egyenesági rokonsága

Martinus Keller

= Regina Wurzinger (esküvő Márkó 1772)

1. ábra. Esküvői kép. Temető-hegy, Veszprém 1939. LDM Fotónegatívár N/10449. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)

Figure 1. Wedding photograph. Temető-hegy, Veszprém 1939. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

2. ábra. Keller György és Krammer Teréz esküvői képe. Veszprém 1928. LDM Fotónegatívár N/10448. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)

Figure 2. Wedding photograph of György Keller and Teréz Krammer. Veszprém, 1928 (Photo: Zs. Oszkó 2001)

3. ábra. Keller György legénykorában.
Veszprém 1923. LDM Fotónegatívár
N/10446. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
Figure 3. György Keller in his bachelor
days. Veszprém, 1923. (Photo: Zs. Oszkó
2001)

4. ábra. Keller Teréz szüreti bálón.
Veszprém 1948. LDM Fotónegatívár
N/10450 (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
Figure 4. Teréz Keller at a vintage ball.
Veszprém 1948. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

5. ábra. Keller Teréz és Debreczeni János
esküvői képe. Veszprém 1949. LDM
Fotónegatívár N/10451 (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
Figure 5. Wedding photograph of Teréz
Keller and János Debreczeni. Veszprém
1949. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

6. ábra. Debreczeni Jánosné gyermekei:
Éva és János. Veszprém 1958. LDM
Fotónegatívár N/10452 (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
Figure 6. Mrs. János Debreczeni's children,
Éva and János. Veszprém, 1958. (Photo: Zs.
Oszkó 2001)

7. ábra. Debreczenyi Jánosné unokái, Andrea, Péter és Máté. Veszprém 1984. LDM Fotónegatívár N/10456 (Fotó: Oszkó Zs. 2001)

Figure 7. Mrs. János Debreczenyi's grandchildren Andrea, Péter and Máté. Veszprém 1984. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

9. ábra Debreczenyi János és felesége, Zsolt és Gábor unokáikkal. Veszprém 1981. LDM Fotónegatívár N/10459 (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
Figure 9. Wedding photograph of Teréz Keller and János Debreczenyi. Veszprém 1949. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

8. ábra. Keller Györgyné dédunokáival a Szikra utcában. Veszprém 1980. LDM Fotónegatívár N/10457 (Fotó: Oszkó Zs. 2001)

Figure 8. Mrs. György Keller with her great-grandchildren in Szikra street. Veszprém 1980 (Photo: Zs. Oszkó 2001)

10. ábra. Debreczenyi Jánosné az Unszere Wurzeln — Európa kicsinyben című rendezvényen., Veszprém 2001. LDM Fotónegatívár N/10472. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)

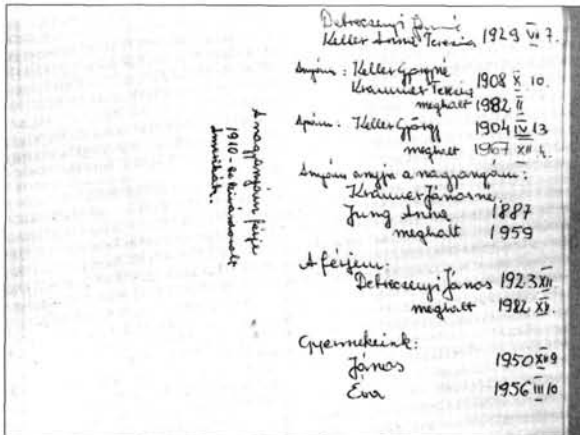
Figure 10. Mrs. János Debreczenyi's at the event Unszere Wurzeln (Our roots) - Europe in miniature. Veszprém 2001. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

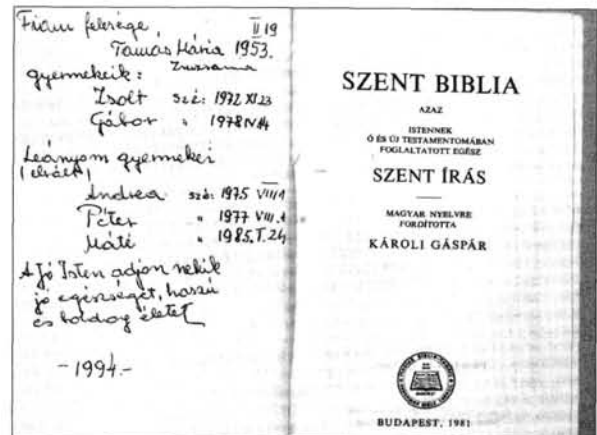
11. ábra. A régi, Bakony utcai ház építési évét őrző szemüvegek. LDM Fotónegatívár N/10470 (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
 Figure 11. Spectacle case commemorating the construction year of the old, Bakony street house. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

12. ábra. Rongybaba — Debreczeni Jánosné készítette, 2001-ben LDM Fotónegatívár N/10468 (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
 Figure 12. Rag doll — made by Mrs. János Debreczeni in 2001. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

13. ábra. Családi adatok a Bibliában LDM Fotónegatívár N/10467. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
 Figure 13. Family data in the Bible (Photo: Zs. Oszkó 2001)

14. ábra. Családi adatok a Bibliában LDM Fotónegatívár N/10466. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
 Figure 14. Family data in the Bible (Photo: Zs. Oszkó 2001)

15. ábra. Debreczenyi Jánosné szüleivel, testvéreivel a régi házuk előtt. Veszprém 1948. LDM Fotónegatívár N/10436. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)

Figure 15. Mrs. János Debreczenyi with her parents and siblings in front of the old house. Veszprém 1948. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

16. ábra. Debreczenyi Jánosné a Szikra utcai ház előtt. Veszprém 1980-as évek. LDM Fotónegatívár N/10458. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)

Figure 16. Mrs. János Debreczenyi in front of the Szikra street house. Veszprém in the 1980s (Photo: Zs. Oszkó 2001)

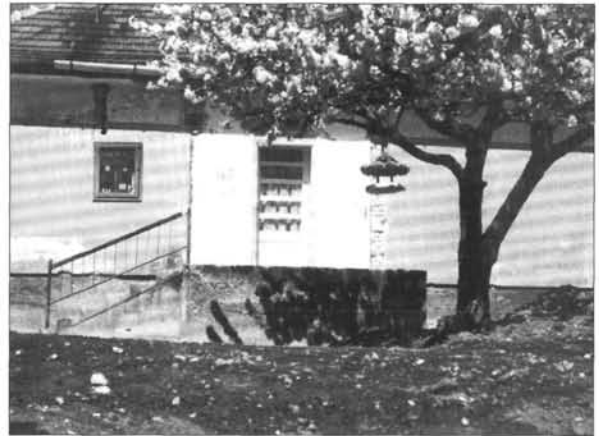

17. ábra. A Debreczenyi família Szikra utcai családi háza. Veszprém 1980. LDM Fotónegatívár N/10454. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)

Figure 17. The Debreczenyi family's Szikra street house. Veszprém 1980. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

18. ábra. A Szikra utcai ház. Veszprém 1980-as évek. LDM Fotónegatívár N/10462. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
 Figure 18. The Szikra street house. Veszprém in the 1980s (Photo: Zs. Oszkó 2001)

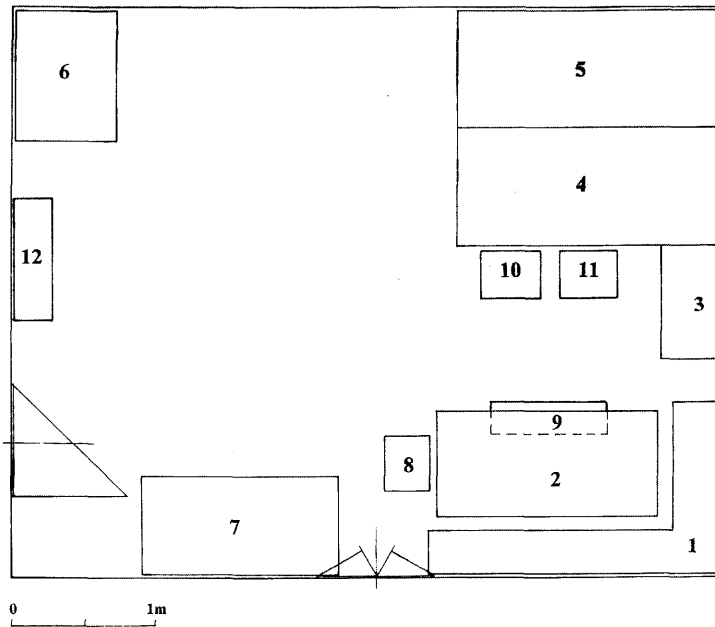

19. ábra. A Szikra utcai ház a terasz lebontása után. Veszprém 1996. LDM Fotónegatívár N/10463. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)
 Figure 19. The Szikra street house after the terrace had been demolished. Veszprém 1996. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

20. ábra. A Szikra utcai ház megújult, kosáríves terasza. Veszprém 1996. LDM Fotónegatívár N/10464. (Fotó: Oszkó Zs. 2001)

Figure 20. The renovated, three-centered arch terrace of the Szikra street house. Veszprém 1996. (Photo: Zs. Oszkó 2001)

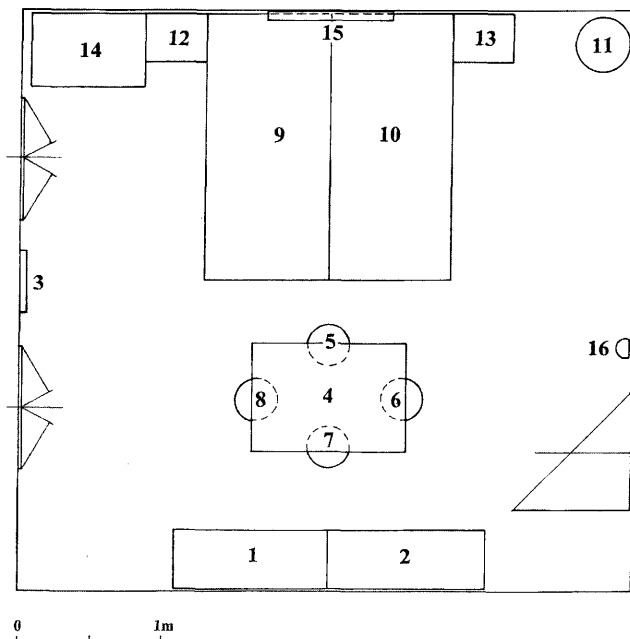

1. sarokpad
2. asztal
3. szekrény
4. ágy
5. ágy
6. tűzhely
7. ágy
8. szék
9. szék
10. szék
11. szék
12. hosszú sáml

1. corner bench
2. table
3. cupboard
4. bed
5. bed
6. fireplace
7. bed
8. chair
9. chair
10. chair
11. chair
12. long stool

21. ábra. A Bakony utca 8. szám alatti ház hátsó szobájának berendezése 1950-ig. (Rajz: Sári J.-né)

Figure 21. Furnishings in the back room of number 8 Bakony street up until 1950. (Graphics: Mrs. J. Sári)

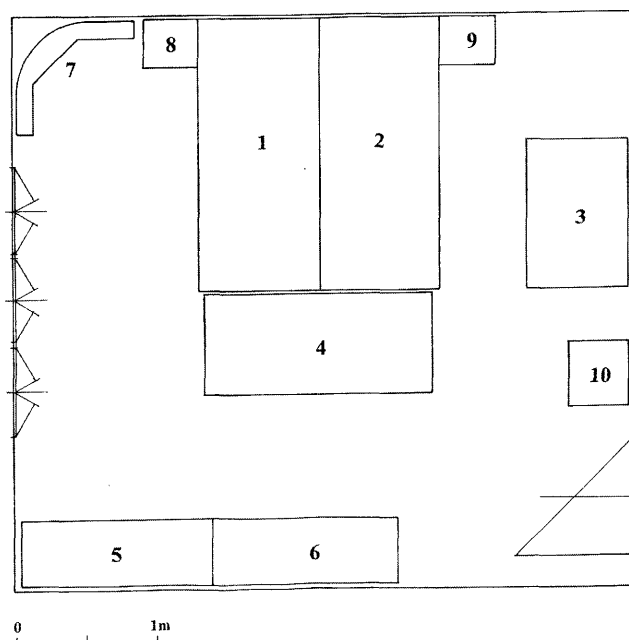

1. szekrény
2. szerkény
3. tükör
4. asztal
5. szék
6. szék
7. szék
8. szék
9. ágy
10. ágy
11. kályha
12. éjjeli szekrény
13. éjjeli szekrény
14. toalett tükör
15. szentkép (Szűz Anya Jézussal)
16. szenteltvíz tartó

1. cupboard
2. cupboard
3. mirror
4. table
5. chair
6. chair
7. chair
8. chair
9. bed
10. bed
11. stove
12. bedside table
13. bedside table
14. toilet glass
15. devotional picture (Virgin Mother with Jesus)
16. holy water stoop

22. ábra. A Bakony utca 8. szám alatti ház tiszta szobájának berendezése 1950-ig. (Rajz: Sári J.-né)

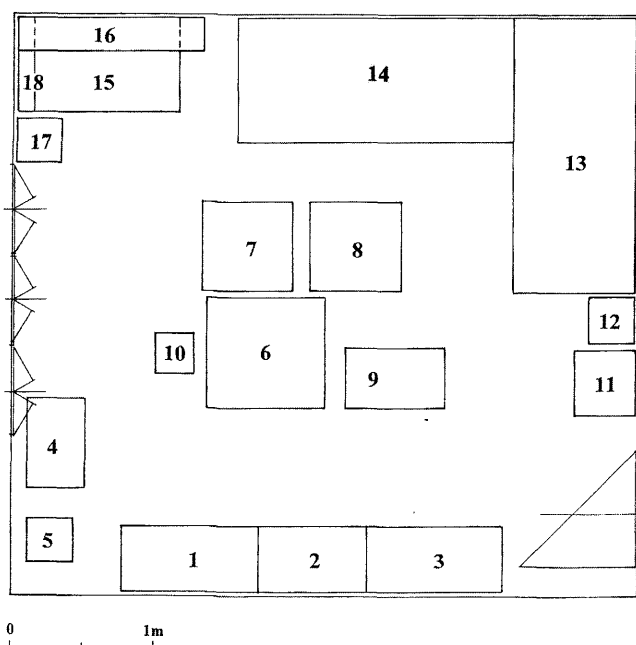
Figure 22. Furnishings in the living room of number 8 Bakony street up until 1950. (Graphics: Mrs. J. Sári)

1. ágy
2. ágy
3. kiságy
4. sezlony
5. szekrény
6. szekrény
7. három-szárnyas toalett tükör
8. éjjeli szekrény
9. éjjeli szekrény
10. kályha

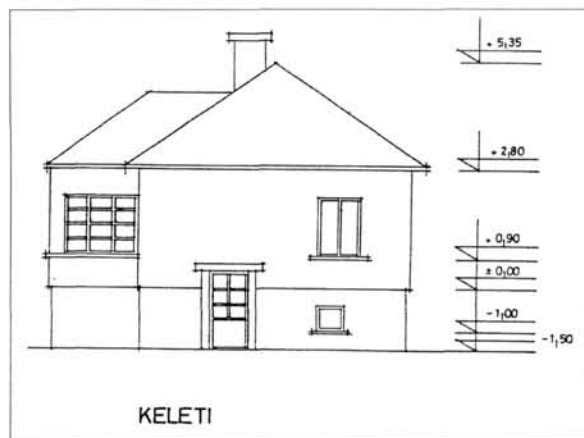
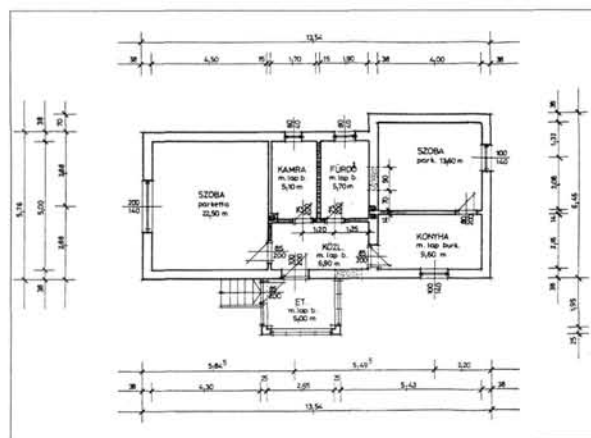
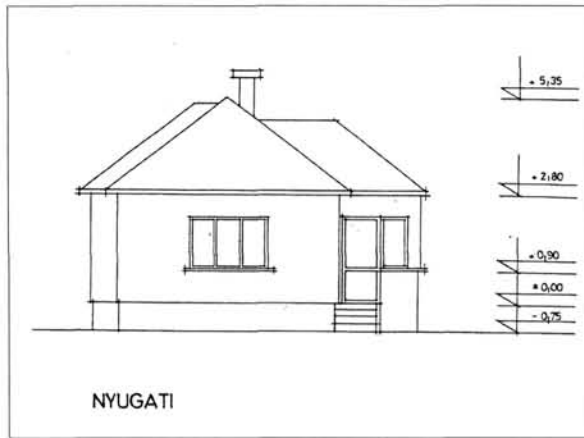
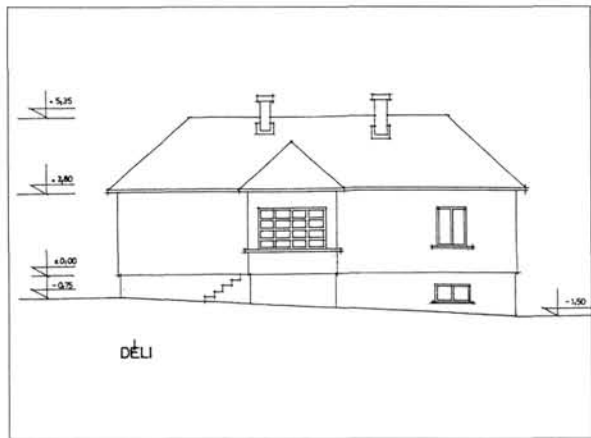
1. bed
2. bed
3. cot
4. couch
5. cupboard
6. cupboard
7. winged toilet glass
8. bedside table
9. bedside table
10. stove

23. ábra. A Szikra utca 2. szám alatti ház szobájának berendezése 1962-ig.
(Rajz: Sári J.-né)
Figure 23. Furnishings in the room of number 2 Szikra street up until 1962
(Graphics: Mrs. J. Sári)

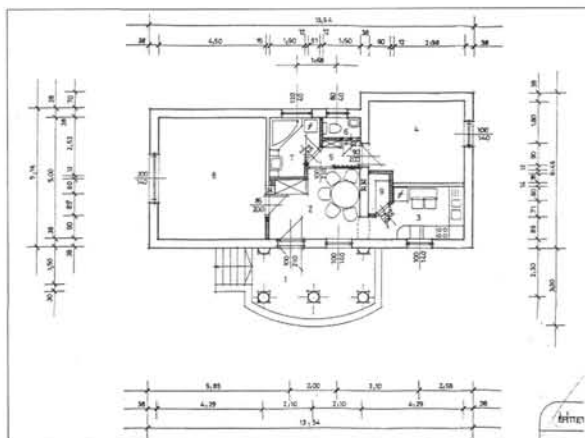
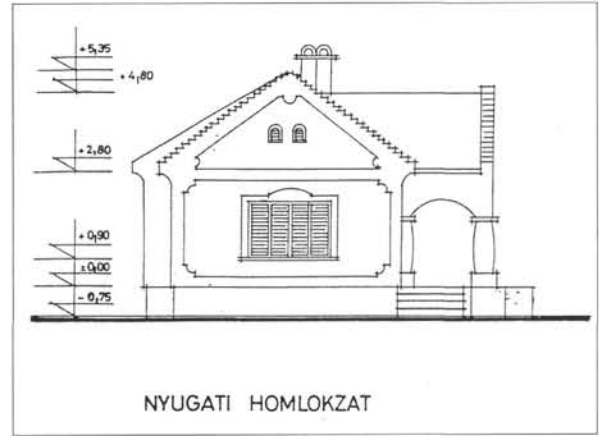

1. kétajtós ruhás szekrény	1. wardrobe with two doors
2. felül üveges, polcos szekrény	2. cabinet with shelves, upper half glazed
3. kétajtós ruhás szekrény	3. wardrobe with two doors
4. TV-szekrény	4. TV cabinet
5. szék	5. chair
6. dohányzó asztal	6. smoking table
7. fotel	7. armchair
8. fotel	8. armchair
9. hintaszék	9. rocking chair
10. küsszék	10. small chair
11. cserépkályha	11. tiled stove
12. szék	12. chair
13. ágy	13. bed
14. ágy	14. bed
15. festett láda	15. painted chest
16. polc	16. shelf
17. szék	17. chair
18. virágállvány	18. plant stand

24. ábra. A Szikra utca 2. szám alatti ház szobájának berendezése 2001-ben. (Rajz: Sári J.-né)
Figure 24. Furnishings in the room of number 2 Szikra street in 2001
(Graphics: Mrs. J. Sári)

25. ábra. A Szikra utca 2. lakóház alaprajza. (Rajz: Debreczenyi J.)
 Figure 25. Ground plan and construction design for renovation at number 2 Szikra street (Produced: J. Debreczenyi)

26. ábra. A Szikra utca 2. lakóház felújításának építészeti rajza. (Rajz: Debreczenyi J.)
 Figure 26. Ground plan and construction design of the dwelling house at number 2 Szikra street (Produced: J. Debreczenyi)

TERRA SIGILLATA- ÉS ÜVEGTÁL ÚJRARESTAURÁLÁSA

I. Terra sigillata tál

A tárgy megnevezése: terra sigillata tál. Tulajdonosa: Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém) régészeti gyűjtemény. Leltári száma: 55.214.5. Lelőhely: Balatonfüred, Molnár Antal szőlője, 1920. október 26. Kora: II. század első fele, Antoninus Pius - Marcus Aurelius. Magassága: 5,1 cm, száj-átmérője: 18,9 cm, talp-átmérője: 9,6 cm. Típusa: Drag. 18/31. Bélyegzése: olvashatatlan. Fala enyhén ívelt, pereme alatt kis árkolás látható. Aljrésze erősen felhúzott, közepén kicsúcsosodik. Lezoux-i áru¹, ókori neve catinus, v. catillus.

A fent ismertetett tárgy a század első felében került múzeumunkba. Valaki egykor már restaurálta, de erről nem maradt dokumentáció. Több szempontból nem sikerült megfelelően ez a munka. Tisztítása, ragasztása, kiegészítése nem felel meg a mai elvárásoknak. A tárgy feltehetőleg raktári költöztetése során is megsérült. Ragasztása meglazult, kiegészítése eltörött. Az újrarestaurálás célja az volt, hogy a tárgy állapotát - tisztítás után - stabilizáljam, megjelenését esztétikusabbá tegyem.

Készítéstechnikai vizsgálat

A tál nagyon jó minőségű, egyenletesen finom szemcséjű tiszta agyagból készült. Ez a törésfelületeken jól látható. Tükörrészének középpontja felcsúcsosodik, feltehetőleg sablon segítségével korongolták. A talpgyűrű még nyers állapotban megnyomódhatott, mert magassága nem egyforma, emiatt a tál pereme sem vízszintes. Bélyegzője elmosódott, olvashatatlan. A tárgy felületén használatból eredő kopásnyomok, sérülések láthatók. Hátoldalán, főleg a talpgyűrű belső oldalán a megmunkáló szerszám nyomai bekarcolódtak.

Korábbi konzerválás, restaurálás nyomai

A törési felületeken, a ragasztások mellett, ill. között földes szennyeződést találtam. A sérült, törött kiegészítés egykor színezett gipszből készült, több helyen az eredeti részekre is fölhordva, durván eldolgozva. A korábbi ragasztás sellakkal és részben - feltehetőleg ké-

sőbb - PVB-vel² is történt. A tárgy 10 darab összeálló töredékből áll, mintegy harmada hiányzik, ill. kiegészített.

Újra-restaurálás menete

Tisztítás: A tárgyat egy meleg vízzel telt műanyag edénybe helyeztem, a ragasztások és a kiegészítés szétválasztása céljából. A kihűlt vizet többször melege cseréltem. Három órányi áztatás után elváltak a ragasztások és a kiegészítés. Ezután a korábbi gipsz kiegészítést eltávolítottam a leázott ragasztó-maradékokkal együtt. Kézzel 3%-os zsíralkoholszulfátos oldatot készítettem a poros, zsíros szennyeződések lemosásához. Ebben az oldatban egyenként - puha kefével - megtisztítottam a töredékeket. Ezt követően tiszta folyóvízben átmostam a darabokat, hogy mosószer ne maradjon a tárgy felületén, ill. belsejében. Szárítás után még jól látható, apró ragasztónyomok maradtak a törési felületen. A pórusokba tapadt sellakot csak acetondenaturált szesz (etilalkohol) 70 : 30 arányú keverékével átitatott vatta-pakolással sikerült maradéktalanul eltávolítani. Ezt a pakolást többször megismételtem és minden esetben föliával takartam le, hogy az oldószer ne párologjon el. Mivel a töredékek nagyon jó minőségű anyagból készültek, jó megtartásúak, ezért megerősítésük, szilárdító konzerválásuk szükségtelen volt. (1. ábra)

Kiegészítés: Tisztítás után az egyes töredékeket sorban ú.n. dokumentumragasztó-szalagból vágott vékony öntapadó csíkokkal rögzítettem egymáshoz (2. ábra), így a töredékek már ragasztás előtt szorosan illeszthetők egymáshoz, csak a szükséges ragasztómenyiség kerül a darabok közé. A ragasztást Paraloid B.72 10%-os oldatával végeztem. Ennek sűrűsége alkalmas arra, hogy teljesen beszívárogjon az összeillesztett töredékek közé, kötésszilárdsága is megfelelő a terra sigillata darabok összetartásához. A kötések megszilárdulása után elvégeztem a hiányok pótlását. Gondosan átszitált földfestékeket kevertem modellgipszhez, ügyelve arra, hogy a festék aránya ne legyen több 10%-nál, mert az már lényegesen gyengítené a gipsz kötését. A kiegészítő anyag színét igyekeztem úgy beállítani, hogy hasonló legyen a

tárgy törésfelületén mutatkozó színhez. Plextol 500-at⁴ is tartalmazó vízhez keverve ezt a gipszet használtam a törésvonalak fugázásához. Az így kialakult ép felületről - a tál belső oldaláról - készítettem negatívot, forró vízben fellágyított fogászati viaszlappal. A viaszt kihűlése, megkeményedése után leválasztottam a tálról és átforgattam a hiányzó részre, majd szigetelő szalaggal rögzítettem. Ezt a negatívot nem találtam egészen jónak, lágysága és sérülékenysége miatt, ezért szappanhabbal izoláltam az ép részt és gipsznegatívot készítettem. Szintén a belső oldalról, mert a külső oldal jobban hozzáférhető, könnyebben megmunkálható. A gipsznegatívot kiszáradása után szilikon spray-vel izoláltam. Átforgattam a kiegészítendő részre, ott rögzítettem. Ezután Plextolos vízhez adagoltam a színezett gipszet, óvatosan kevergetve, hogy ne keletkezzenek benne buborékok. A kb. tejföl sűrűségű gipszet öntöttem a hiányzó részbe. Egy előre elkészített műanyag lapból kifűréselt profilkés segítségével igyekeztem tartani a megfelelő falvastagságot. A gipsz megszilárdulása, kötése után hántolóval, drót szitaszövettel finomítottam a felületet. Ezután "Gesso" márkanevű alapozót⁵ színeztem temperával a sigillata színéhez hasonlóra. Ezzel festettem le a fugázást és a kiegészítést. Így a gipszet ellenállóbbá tettem a külső hatásokkal szemben, másrészt a kisebb felületi szépséghibákat is kiküszöbölhettem. A gipsz felülete egyenletesebbé, simábbá tehető, mert a Gesso polírozható, fényesíthető, denaturált szesszel lágyítható, visszatörölhető (3. ábra).

Festés: A kiegészített rész fedőfestéséhez a színt temperából kevertem ki. Narancs, okker, vörös és barna, valamint minimális fehér színekből állítottam össze, nagyon kevés Plextol hozzáadásával. Az eredeti darabokat kívül-belül ú.n. "Liquid Masking" filmmel védtem le átmenetileg. Kompresszoros retuspisztollyal festettem. Ezzel egyenletes, ecsetnyom nélküli felületet lehet készíteni. A festék megszáradása után lehúztam, eltávolítottam az eredeti tárgyfelületet védő filmet. A fugákat még ecsettel is átfestettem, majd tiszta, puha vászon darabkával felfényesítettem a kiegészítés felületét (4. ábra).

A tárgy szállítására, tárolására szolgáló, méretre készült szilárd falú dobozt készítettem "DOW" polisztirol tömbből. Ebben a sigillata tál nem tud elmozdulni, véde van a portól, nedvességtől és a fénytől is. A dobozon kívül feltüntettem a tárgy adatait, így ez raktári tárolásra is közvetlenül alkalmas.

II. Üvegtál

Megnevezése: római kori üvegtál. Tulajdonos: Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém) régészeti gyűjtemény. Leltári száma: 55.212.37. Származási hely: Szilasbáthás (Mezőszilas) VIII. halomsír. Kora: II. sz. eleje. Németh József ásátása 1904. Magassága: 9,5 cm.,

átmérője: 14,1 cm., talp-átmérője: 6 cm. Állapota előkerülésekor: hiányos. Széles szájú, öblös, vékonyfalú tál. Pereme visszahajtott, dupla falú. A visszahajtás következtében a perem belsejében légszak keletkezett. Az edény aljáról fölfelé ferde csigavonalban üvegszálak futnak körbe, a nyak részen teljesen besimulnak, eltűnnek. A tál színe halvány kék, enyhe zöld árnyalattal. Alja kissé visszaszívott. "Üvegcsésze csigamenetben haladó külső bordázattal, fehéres, igen kis mértékben zöldes. Eléggé ritka forma, aquileiai formába fűjt gyártmány, a technika üvegszálás, rátétes megoldással elterjedt lesz a Rajna vidéken, Köln műhelyeiben." - határozta meg tárgyunkat a szakirodalom⁶.

Készítéstechnikai vizsgálat

„Feltevések szerint az üvegfűvást a szíriai Sidonban i.e. 100-500 táján találták fel, mert itt találták meg a ma legrégebbnek tartott első fűvott üveget. [...] A kemencetechnika fejlődésével i.e. 100 - 50 táján a tüzeléstechnikában elérték az 1300°C bűvös határt. Ezzel egy csapásra elérték az üvegolvadéknak azt a kedvező egyenlőségét és viszkozitását, amidőn a cső végére fűjt üveghólyag tartósan megmaradt és alakítható lett”⁷. A gyakorlati üvegfűvő technológia-ismerete alapján tárgyunk a következő lehetséges módon készülhetett⁸:

A hajdani mester keményfából készült előformába üvegszálakat helyezett, ebbe fűjta bele az üveghólyagot (hazai szakmai kifejezéssel: banka). Megtapadás után kivette a formából, a banka alján lévő szálakat összenyomta, a fölösleges végeket lenyírta, ezzel egyidejűleg megcsavarta. Az így kialakult bordás üvegszálak - bemelegítés után - visszatette egy nagyobb formába, vagy szabadon formázhatta tovább oly módon, hogy az egész zsákot megcsavarta. Ettől az üvegszálak ferde csigavonalban tekerednek fölfelé a tál oldalán. Elcsavarás után a mester szétfűjta, majd visszaszívta az üveget. Ezután került a segédpipára - közben egy vizes fa segítségével leütötték a fűvőpipáról.

A segédpipán tartva bemelegítette a tál száját, majd kis ívben kipörgette és egy alkalmas szerszámmal tágitotta, ill. visszahajtotta. A kipörgetett perem alsó széle tágitáskor hozzátapadt az edény falához, így keletkezett az a belső kis üreg, amely a perem belsejében láthatóan körbefut. A tál alján található két mélyedés valószínűleg annak a csipesznek a nyoma, amellyel az üvegszálakat elcsavarta a mester.

A tárgy állapot-leírása

A tárgy közel 1800 évig egy halomsírban, a talajban korrodálódva feküdt. Felszínre-kerülését követően elmult 95 évben adott környezete sem jelentett számára ideális körülményeket. Külső felülete kissé homályos, vakult.

Korábbi konzerválás és restaurálás nyomai

1978-ban megtörtént a tárgy tisztítása, ragasztása, kiegészítése. A tisztítás sikeres volt, mert mostani kezelésünk kezdetekor korrózió nem mutatkozott a tálon. A ragasztáshoz és kiegészítéshez alkalmazott poliészter műgyanta azóta megsárgult, sőt deformálódott, több helyen elengedett. Szükségessé vált a ma rendelkezésre álló, jobb minőségű anyagok segítségével megismételni az üvegtál restaurálását. A tárgy 28 darab töredékből áll. Fenékrésze hiánytalanul összeállítható, oldala és pereme hiányos.

Restaurálás menete

Tisztítás: kézmeleg vizes lemosással kezdtem, majd zsíralkohol-szulfát 5%-os vizes oldatával újra átmostam az edényt a zsíros és egyéb szennyeződések eltávolítására. Ezt az oldatot többször, vizes öblítéssel közbősítettem és etilalkoholos papírvattával áttöröltem a tálat a gyors víztelenítés érdekében.

A ragasztás és kiegészítés szétválasztására, hosszú papírvatta csíkokat mártottam diklór-metánba és a ragasztások mentén rásimítottam a tálra, amelyet jól záródó exszikkátor edény alján helyeztem el. A tárgy belsejébe is oldószeres papírvatta csíkokat tettem lefedve fóliával, majd lezártam az exszikkátort. Mindez elszívó működése mellett, vegyifülkében történt, csipesz és gumikesztyű használatával⁹. Másfél-két óra elteltével a tárgy "összeomlott". Elengedett a ragasztás és elvált az üvegtől a megsárgult kiegészítés. Az ex-szikkátorból kivéve le lehetett szedegetni a föllágyult, megduzzadt műgyanta darabokat. Az előző restaurálás alkalmával a tál peremének belső üregébe is befolyt a műgyanta és az továbbra is ott maradt. Ezért a peremdarabokkal meg kellett ismételni a fenti műveletet, de ez sem lett hatásos. Végül diklór-metánban áztattam a perem-töredékeket 7 - 8 órán át. Közben többször kivettem, egy alkalmasan vékony, hajlított dróttal piszkáltam ki a megpuhult műgyanta-morzsákat a fent leírt biztonsági eszközök használatával. Így sikerült a peremüregből is eltávolítani a kiegészítő anyagot. A tárgy töredékei jó állapotúak, konzerváló megerősítésre nem volt szükség.

Ragasztás: A megtisztított darabokat sorban kiraktam egymás mellé. Ezután dokumentumragasztó-szalagból keskeny csíkokat vágtam, ezekkel fogattam össze az egymáshoz illő töredékeket. Az edény aljától haladtam a perem felé. Míután több napi munkával sikerült ily módon összeállítani az edényt, epoxi alapú ragasztó műgyanta¹⁰ és edzője 100:30 arányú keverékét csorgattam a töredékek közé. Az alkalmazott műgyanta fénytörése hasonló az üveghez. 24 óra elteltével, a teljes kötés után éles szikével eltávolítottam a fölösleges ragasztót. Hogy a peremben lévő légszák látványa a kiegészítésben is megmaradjon, vékony üvegcsövet hajlítottam és műgyantával beragasztottam a hiányzó részekhez.

Kiegészítés: Mivel tárgyam nem szimmetrikus, ezért nem lehetett az ép részekből megfelelő negatívot venni. Minden egyes hiányt témavezetőm javaslatára méhviaszból mintáztam meg kívül-belül. Több napot vettem igénybe, mire sikerült a méhviasz felületét az üvegéhez hasonlóra alakítani. A viasz-kiegészítés elkészülte után vizes ragasztó-géllal izoláltam¹¹ az egész tárgyat. Minden viaszdarabról szilikon-negatívot készítettem, először a tál külső oldaláról, majd belülről. A külső negatívokba 2-2 csövecsét állítottam, egyet beöntő nyílásnak, egyet pedig a fölösleges levegő szabad távozására. Minden szilikon-negatívhoz készítettem gipszből támasztékot. A negatívok elkészülte után kiszedtem a méhviasz kiegészítést, a viasznyomokat benzines papírvattával, a törési felületeket etilacetas vattával töröltem le. Ezek után szigetelő szalaggal, plasztilinnel felerősítettem az üveghez az első külső/belső negatívot. A belső negatív megtámasztása miatt a tál belsejét kitömtem papírvattával. Az előzőleg poliészter színezéssel színezett "Viopal H 210 BS" márkájú öntőgyantát összekevertem az iniciátorával, kicsit melegítettem infra-sec lámpa alatt, majd a beöntő csövön keresztül lassan becsorgattam a két negatív közé. A szilikon téglében maradt műgyanta megszilárdulása után szétbontottam a külső-belső negatívot. Az eredmény nem volt szívdertítő. Mivel a tál oldala domború, a legmagasabb pontja felől a szélek felé vándorolt a poliészter gyanta; közepén szinte semmi sem maradt. Az idő sürgetése miatt úgy döntöttem, hogy csak a külső negatívot használom és belülről egészítem ki az edényt.

A színezett műgyantát kis adagokban kevertem az iniciátorával, majd minden alkalommal az infra-sec lámpa alatt melegítettem és folyamatosan csepegtettem a hiányzó részekbe. Mivel az iniciátor peroxidot tartalmaz, ami oxidálja a fémeket, üveg- és műanyag szerzőkkel dolgoztam. A kiegészítések elkészítése után a külső és belső felületek megmunkálását ú.n. schauberrel és marokfűrőbe fogott marókoronggal végeztem. A végső finomítást 1000-es és 1200-as szemcsefinomságú polírpapírral, legvégül "Proxxon" szintelen polírozó pasztával fejeztem be.

Az üveg hidegebb, mint az őt körülvevő levegő hőmérséklete. A felületén mindig van egy láthatatlan monomolekuláris vízréteg. Ezért raktárban való elhelyezése, vagy kiállításban való szerepeltetése nagy gondosságot kíván. Az üveg legnagyobb ellensége a nedvesség, ezért a nedvszívó anyagokat (papír, textil, habszivacs) csomagolásánál, tárolásánál kerülni kell. Fontos az állandó hőmérséklet, ajánlott 18°C. és az állandó relatív páratartalom 35-40%. Védni kell a portól is, mert a levegő nedvességét a por is magába szívja. Raktári tárolására legjobb egy viszonylag légmentesen lezárható műanyag (pl. polisztirol) alapanyagú doboz, amely egyaránt védi a nedvességtől, portól, fénytől, esetleges mechanikai sérülésektől. Kiállításban is ajánlatos olyan vitrinben tárolni, ahol a légtér relatív páratartalmát szabályozni lehet, és portmentesen zárható.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- GABLER - PALÁGYI 1989 = GABLER D. - K. PALÁGYI S.: A balácai terra sigillata I. - Terra Sigillata aus Baláca I. Balácai Közlemények I. 1989. 109-134.
- GURMAI 1978 = GURMAI M.: Az üvegművészet technikája I. Budapest 1978
- KISS 1957 = KISS Á.: A mezőszilasi császárkori halomsírok. ArchÉrt. 84. 1957. 40-53.

- ¹ GABLER - PALÁGYI 1989. 123.
- ² Poli-vinil-butíral alkoholos, vagy acetonos oldata.
- ³ Metakrilát-etilmetakrilát kopolimer oldat xilol 70 : acetone 25 : diacetone-alkohol 5 arányú keverékében.
- ⁴ Poli-vinil-acetát vizes diszperziója.
- ⁵ Akrilát kötőanyagot tartalmazó természetes fehér pigment.
- ⁶ KISS 1957. 47.
- ⁷ GURMAI 1978. 100-101.
- ⁸ Vida Zsuzsa üveg-iparművész szíves szóbeli közlése, 1999.
- ⁹ Szintelen, szagtalan, erősen mérgező folyadék.
- ¹⁰ Araldite 2020 márkájú gyártmány
- ¹¹ karboxi-metilcellulóz-nátrium, "Tylose"

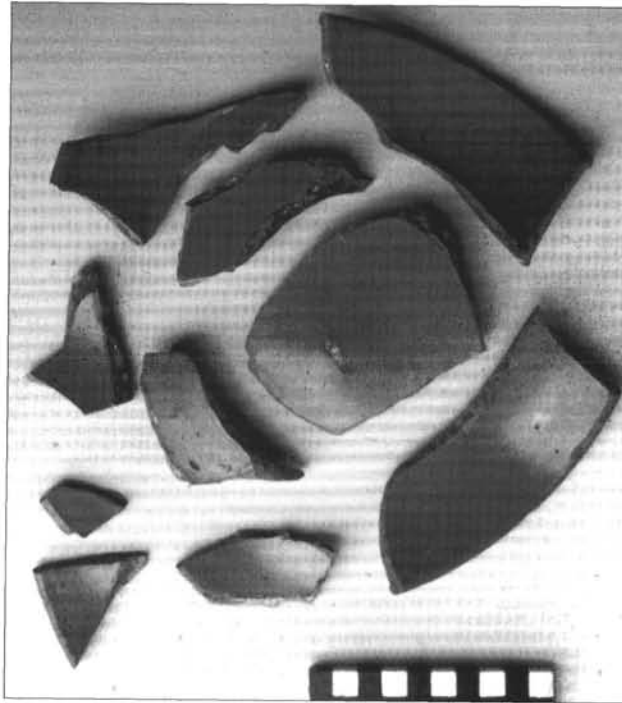
NEW RESTORATION OF TERRA SIGILLATA AND GLASS BOWL

This paper presents the new restoration of two previously restored Roman period silicate artefacts: a terra sigillata and a glass bowl. The sigillata had earlier been stuck together and filled out, but neither the method nor the material were suitable. After a thorough re-cleansing with solvent, this author first of all built up the object from the fragments with the help of self-adhesive strips, so that just a minimum amount of adhesive material (methacrylate copolymer) had to be applied by means of absorption. Instead of the wax generally used, an isolated gypsum negative was produced. The new fill-out material is modelling gypsum containing acrylic dispersion earth colour. First of all, a primer with an acrylate bonding agent (Gesso) was applied to the jointing surfaces; the damaged, worn break surfaces had to be filled out, or "grouted." The original ceramic surface was temporarily protected with a flexible film coating. The acrylic tempera colouring for the fill out sections was applied using a compressed air retouching gun.

The second section of the paper presents the possible means of production (reconstructed) and new restoration of the second object, a particularly valu-

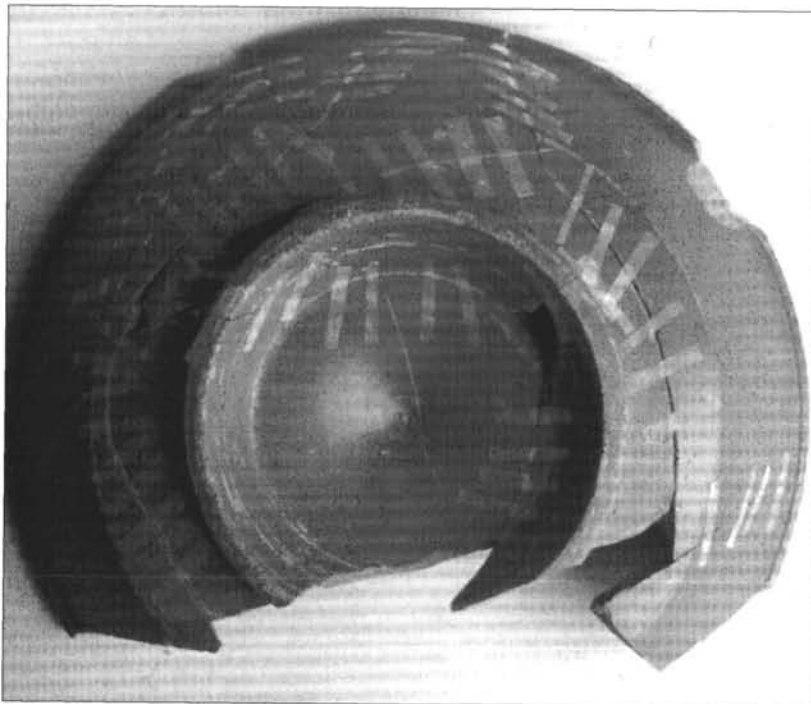
able, masterfully decorated glass bowl of a rare type. This object had been expertly cleaned and conserved in 1978, but the fill out sections dating from that time had become discoloured and deformed. Dichloromethane packing was applied for the removal of the adhesive and the residual fill out material. With the method also used for the sigillata bowl, the object was first of all built up from its fragments, then a minimal amount of dilute epoxy-resin adhesive material was applied between the break surfaces using capillary absorption. In order to replace the missing sections, the positive of the external surface of the missing parts was moulded from beeswax, as a negative could not be taken due to the asymmetry of the object. A silicon negative was taken from the wax fill out sections. Because of the tight arc of the body of rotation, it was not possible to produce the fill out section by filling in the gap between two negatives. For this reason, the Viopal H 210 BS polyester moulding resin was applied from inside in thin layers, in several stages.

Protective boxes have been produced from polystyrene for both artefacts, to ensure safe transportation and storage for them.

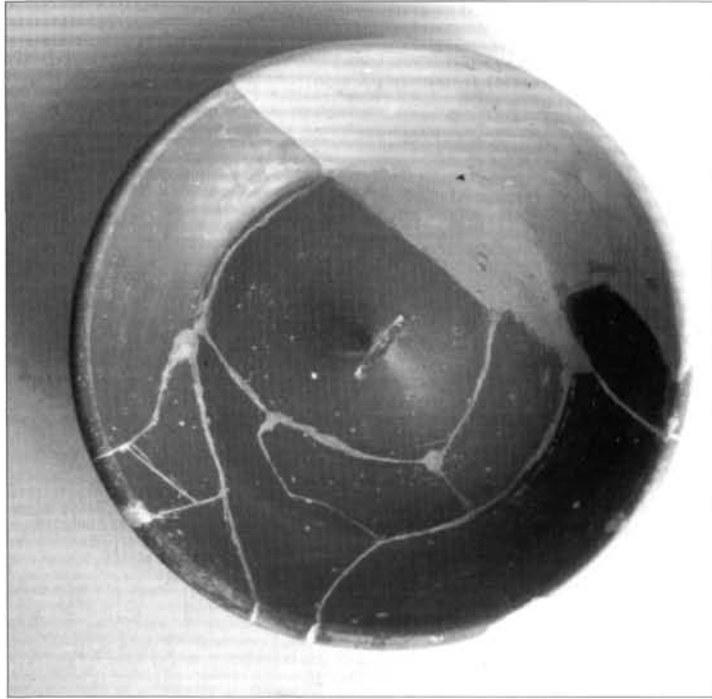

1. ábra. A szétbontott, tisztított sigillata tál-töredékek
(Fotó: Koncz P.)

Figure 1. The sigillata bowl fragments, dismantled and
cleaned. (Photo: P. Koncz)

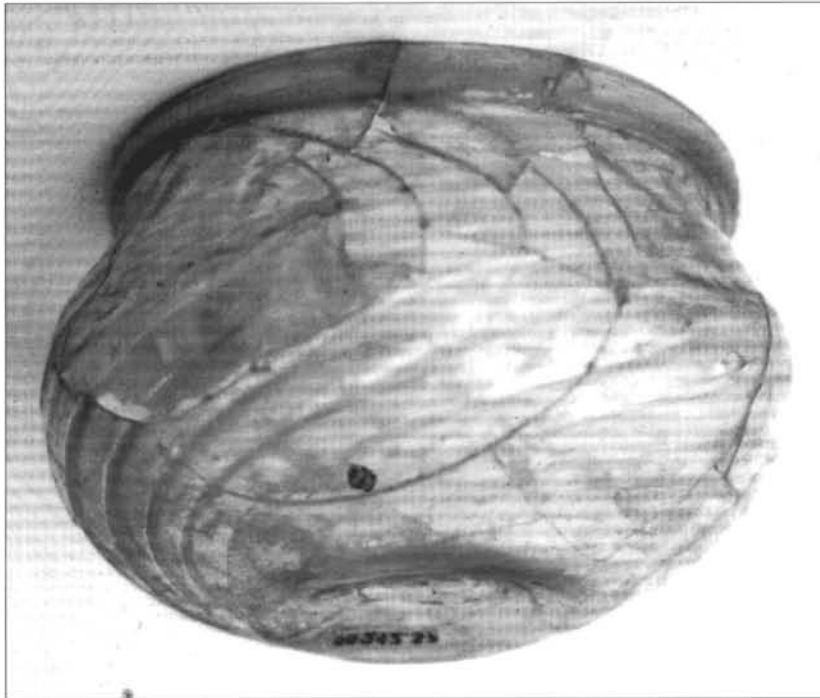
2. ábra. Ragasztás a töredékek összeillesztése, rögzítése után (Fotó: Koncz P.)
Figure 2. Sticking, after assembling and fixing the fragments. (Photo: P. Koncz)

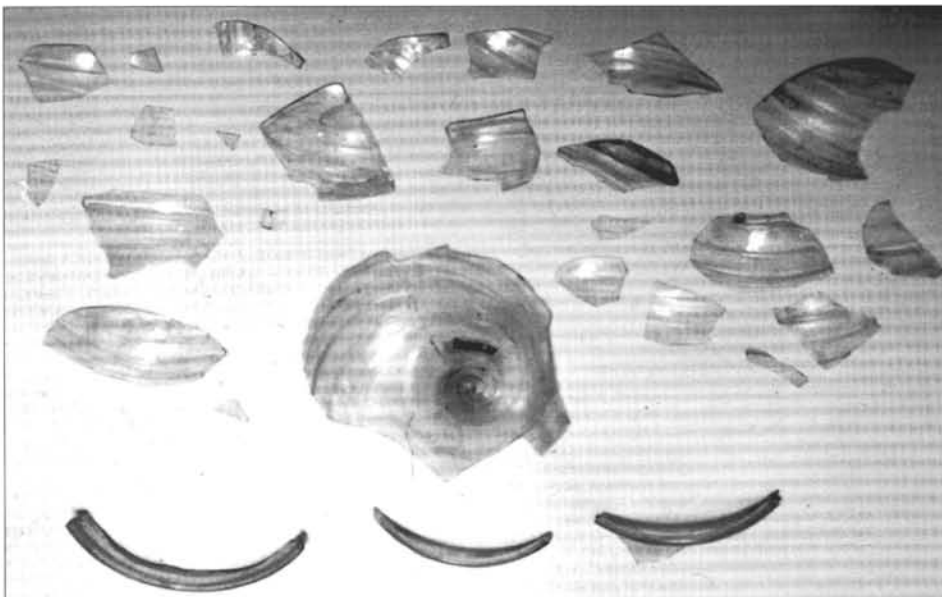
3. ábra. Kiegészítés utáni állapot, festés előtt (Fotó: Koncz P.)
Figure 3. Condition after filling out, before painting (Photo: P. Koncz)

4. ábra. Újra-restaurálás utáni állapot (Fotó: Koncz P.)
Figure 4. Condition after new restoration (Photo: P. Koncz)

5. ábra. Az üvegtál pótlásainak állapota húsz évvel az 1978-ban végzett restaurálás után (Fotó: Koncz P.)
Figure 5. State of the fill out sections of the glass bowl, twenty years after the restoration completed in 1978. (Photo: P. Koncz)

6. ábra. Az üvegtál eredeti töredékei (Fotó: Koncz P.)
Figure 6. The original fragments of the glass bowl (Photo: P. Koncz)

7. ábra. Ragasztás az összeillesztések rögzítése után (Fotó: Koncz P.)
Figure 7. Sticking, after fixing the assembled fragments.
(Photo: P. Koncz)

8. ábra. Méhviaszból mintázott hiánypótlás-alap (pozitív) (Fotó: Koncz P.)
Figure 8. Base for replacing missing sections, moulded from beeswax
(positive). (Photo: P. Koncz)

9. ábra. Külső szilikon-negatív a méhvasz formán (Fotó: Koncz P.)

Figure 9. External silicon negative on the beeswax form
(Photo: P. Koncz)

10. ábra. Gipsz szilárdítás a külső negatívon (Fotó: Koncz P.)

Figure 10. Gypsum stiffening on the external negative
(Photo: P. Koncz)

11. ábra. Az üvegtál a rögzítések eltávolítása és a kiegészítés polírozása előtt (Fotó: Koncz P.)
Figure 11. The glass bowl after removal of the fastenings and before polishing the fill out sections (Photo: P. Koncz)

12. ábra. Újra-restaurálás utáni állapot (Fotó: Koncz P.)
Figure 12. Condition after new restoration (Photo: P. Koncz)

EGY SZECESSZIÓS NŐI NAPERNYŐ RESTAURÁLÁSA

Történeti áttekintés

Ernyőket elsőként a föld legnaposítotesebb területein alkalmazták. A nap ellen védelmet adó, hordozható ernyő kedvelt volt. A napernyő sokkal régebbi keletű, mint az esernyő. Védő funkciója mellett az ókorban a méltóság jele és a hatalom szimbóluma volt. Száma a rang és az előkelőség fokát jelképezte. Nyeles napellenzőket nagy számban használtak az Asszír, a Perzsa, az egyiptomi birodalomban, de Kínában, Japánban és Bizáncban is¹. A perzsa ábrázolásokon díszes ernyőket láthatunk, amelyeket rabszolganők tartanak királyuk feje fölé. Maga a satrapa szó a satra gyökből ered és az ernyő urát jelenti².

Az i.e. 3000-ból származó egyiptomi ábrázolásokon felismerhetőek ernyőszerű tárgyak, ún. legyezőernyők. Ezeknek lapos, félkör alakú vázát boríthatták pálmalevelekkel, tollakkal, textillel vagy bőrrrel. Szárakra - amely nem feltétlenül középen csatlakozott hozzá - küllőket és csuklókat szereltek. A küllők anyaga a legyezőkhöz hasonlóan lehetett halcsont, nád, fa, szaru, teknőc, gyöngyház, vagy elefántcsont. A napernyő a görög és római kultúrába keletről terjedt el. Itt már nem csak az előkelők használták, hanem bárki hozzájuthatott. A görögök ünnepi meneteik alkalmával papjaik fölé hóféhér ernyőket emeltek³. A rómaiak már ismerték az eső ellen védő ernyőt, az esernyőt is. Plinius szerint a napernyő római változata egy bambuszból készült keretből állt, amelyet pálmalevelekkel fedtek be. Olykor a keret és a nyél drágakövekkel díszített elefántcsontból készült, és arannyal hímzett selyemmel borították⁴. Az első európai ernyők formájukat tekintve igencsak hasonlítottak a későbbi korok ernyőihöz. Hosszú nyélre voltak erősítve, néha mozgatható szerkezettel. Ez lehetővé tette, hogy az árnyék a kellő helyre legyen irányítható⁵.

Az ernyő a keresztény művészetben is megtalálható. XII-XIII. századi freskókon is láthatók ernyőábrázolások. Ezek a szertartási ernyők harang alakúak voltak. Csíkos huzatukat, az alján körben bojtsorral díszítették.

Hosszú szünet után a napernyő a XV. században jelent meg újra Itáliában, Spanyolországban, majd később

Franciaországban, egyházi és állami szertartásokon. Az olasz lovagok divatba hozták bőr ernyőiket, amelyeket lóháton is magukkal vittek. Velencében a dózsék fölé ünnepek alkalmával mindig egy díszes ernyőt tartottak⁶.

A XVI. században már az egyszerűbb néprétegek is használtak ernyőt, sőt készítettek többszemélyes, összecsucskható ernyőket is. Ezeknek súlya és terjedelme akkora volt, hogy szolgálók vitték gazdáik háta mögött⁷. A XVII. században a fanyelű, bőrrrel bevont, családi ernyők nemzedékről nemzedékre öröklődtek. Az ernyők alakja változatos; lehetett félkör, csúcsos, szögletes vagy háromszög formájú. Thomas Coryate angol utazó ezt írta 1611-ben: az Itáliaiak egy „umbrella” (árnyékoló) nevezetű, kis baldachin-szerű dolgot hordanak magukkal a nap perzselő sugarai ellen, ami bőrrrel van borítva⁸.

A XVII. század elején a franciák „parasol”-nak nevezték el a napernyőt. Divatja Medici Mária (1573-1642) nyomán terjedt el Párizsban. A XVII. századbeli francia ernyő majd 4 fontot nyomott. A Hotel de Sullyben sokáig őriztek egy ernyőt, amelyet IV. Henriknek tulajdonítanak. Ez is nagy méretű, kék selyem ernyő volt, arannyal hímzett liliomokkal⁹. Számos ernyőről tesznek említést a XIV. Lajos ruhatárából származó leltárkönyvek. 1673-ban 14 ernyője volt az udvarnak. 11 darab színes taftból, 3 pedig viaszolt lenvászonból készült, amelyeket selyemmel béleltek és arany szállal hímmeztek ki¹⁰.

A napernyő használata ebben az időben még nem volt általános. Ennek bizonyítéka az 1769-ben Párizsban alakult napernyőkölcsönző társaság¹¹. A francia napernyőknek eleinte szaruból készült a nyele, vászonból a teteje. Az ernyők szerkezetét mindinkább igyekeztek tökéletesíteni. 1750-től kezdve Franciaországban, majd Németországban kezdtek összecsucskható ernyőket készíteni. Jean Marius 1700 körül fejlesztette ki a kisméretű ernyőt, amelyet táskában is vihettek. Ezeket az ernyőket „parapluie dans l’etui”, azaz zsebernyőnek nevezték. Akkoriban azonban ez nem jelentett áttörést, mert a hölgyek a botszerű, sétatálcának is használható ernyőket kedvelték, ezzel könnyítve a kényelmetlen cipellőjükben való járást¹².

A hagyomány szerint 1756-ban egy angol orvos, Hanway nevével hozták kapcsolatba az első olajozott vászonernyőt. Voltak hosszúnyelűek, tárolórekeszt rejtők, vagy rugóval nyílók. Az ernyők stílusát valójában a nők alakították, ok terjesztették el az egész társadalomban. Divatja akkor kezdődött el, amikor már a funkcionális fejlődése befejeződött, és más értékei: a dekorativitás, az esztétikum, a művészi hatás is előtérbe kerülhetett. Ebben az időben megjelenése igen változatos lett. A nyél lehetett egészen hosszú, vagy egészen rövid, összecukható, billenthető, díszesen faragott, drágaköves, vagy egyszerű is. A teteje ívelt, vagy meredeken csúcsos kör, szögletes, harang és kupola alakú. A huzatuk szövött és nyomott mintázattal, hímzéssel, csipkével, virágokkal, rojtokkal, bojtokkal, zsinórokkal, paszományokkal ékesített; sötét vagy világos színű is lehetett.

A korszak divatlapjai alapján 1788-ban a fehér, 1789-ben a zöld, 1791-ben a piros, 1804-ben a kék volt divatos¹³. 1810 körül a pagoda formájú ernyőket kedvelték, 1815-re már a billenő ernyő hódított teret¹⁴. Ezeket az ernyőket a szakirodalom „knicker”, ill. márkai ernyőknek nevezi. A szárát két ponton is oldalirányban akár 90 fokkal el lehetett hajlítani¹⁵. 1862-ben jelent meg a "paratout en tout cas" (minden-alkalomra való) ernyő. Ezt nem csak a nap, de az eső ellen is tudták hordani. Ekkor váltak divatosá a rövid, bambusznyelű Bismarck ernyők és a Brüsszeli néven ismert, lánccal és horoggal a derékra erősíthető ernyők¹⁶. A XIX. század végére a napernyő már a viselet szinte kötelező kiegészítőjévé vált. Azt, hogy a napernyő mekkora jelentőséggel bírt akkoriban a női öltözködésben, Maria von Bunsen feljegyzéseiből is megállapíthatjuk: „Nagy örömmel utaztam Cannes-ba, csomagoltam a cókémókjaimat, gondosan mérlegeltem, hány napernyővel tudok majd kijönni: egy praktikus, egy egyszerű, egy világos, egy jó színes, egy selyem, ami a legjobb utcai ruhámhoz illik, egy levegős és egy gazdagon díszített az elegáns délutáni ruhákhoz. Szükségben ennyi is elég”¹⁷.

Az ernyőkészítés

Az első ernyőkészítőket „parapluiers” vagy „parasol” készítőknak hívták Franciaországban. A mesterség a XVIII. század végén vált iparrá, a franciaországi Auvergne-ban. Innen a XIX. század végére már egész Európában elterjedté vált. A műhelyekben általában minden részfolyamatot egyazon mester készített. Az ernyők vázát kezdetben fából, esztergályozással állították elő. A vázkészítők vagy "bursier"-ek a kívánt formát az esztergálás után kézi faragással alakították ki. A nyélfaragáshoz nemesfát, pl. cseresznyét, mahagónit, rózsafát

használtak. Később már üveget, porcelánt, szarut, tektonópáncélt, kaucsukot is¹⁸. „A huzatot lenvászonból, pamutból, selyemből, bőrből vagy alpakkából, azaz a perui és chilei juh gyapjából is készíthették”¹⁹. Az anyagokat háromszögletű fasablonok mellett nagyméretű vágószerszámokkal szabták ki. A tetőrészt 6-8 merevítő küllő tartotta, amely fából, nádból, halcsontból vagy fémből készült.

Az összeállítás során először a merev, vagy csuklóval ellátott szárra a küllőket tartó gyűrűket (a felső fix és az alsó mozgatható gyűrűt) rakták fel. E gyűrűknek két fő típusa volt. Az egyik egy fogaskerékszerű, amelynek minden fogát középen átfűrték. A furatokba vezetett drótygyűrű rögzítette azután a küllők végét úgy, hogy azok pontosan a fogközökben helyezkedjenek el. Így biztosították a küllők elfordíthatóságát, vagyis az ernyő összecukhatóságát (1. ábra). Míg az előző megoldásnál felváltva fűzték a drótot a fogaskerek szemekbe és a küllők lyukaiba, a másik gyűrű kialakítása lehetővé tette, hogy a küllőket előre felfűzzék a drótra, s csak azután rögzítsék a helyére. Ez utóbbi úgy lehetséges, hogy az előző gyűrűt alapul véve a fogaskerek-szemek átfűrése helyett vízszintesen behornyolták azokat (2. ábra). Így csak a horony adta vájatba illesztették a drótkarikát úgy, hogy az arra fűzött küllővégek a fogközökbe kerüljenek. A drótkarikát azután összezárták, hogy ki ne mozdulhasson a gyűrű hornyából. Majd a 6-8 szegmensből álló, előre megvarrt huzatanyagot és a belést erősítették a helyére²⁰. Az alsó, mozgatható gyűrű ideiglenes rögzítését, és ezzel a nyitott vagy csukott helyzet fixálását a napernyő nyelébe süllyeszthető ütközőkkel biztosították. A csúcsra faragott csontdísz, réz kúpot vagy zsinórt és bojtot tettek. A fogó lehetett díszesen faragott csont, fa, gomb vagy kampós végű, festett díszű, de egészen egyszerű is. A huzat szélére varrhattak fodrot, bojtsort, rojtot, csipkét stb.

Az ernyők szerkezete napjainkig nem sokat változott, felhasználási területe azonban igen. Mióta a napsütötte bőrszín divatos, az utcákon ma már egy-egy babakocsira erősített kivételével nem igen lehet napernyőt látni. Napellenző ernyők leginkább csak vízparton, vagy vendéglők teraszán használatosak, a legkülönbözőbb színben, méretben és formában.

Egy szecessziós női napernyő restaurálása

A restaurálandó tárgy jellemzése

Az egeraljai helytörténeti gyűjtemény napernyője valószínűleg Szalóky Károly helybeli gyűjtéséből származik, leltározatlan. Összefüggéseit nem sikerült kide-

riteni: kié lehetett, mikor és mihez viselték. Az ernyő váza fém küllőzetből, ernyőcsúcsból és egy fából esztergált, merev szárból áll (3. ábra). Nyele (fogantyúja) hiányzik²¹, így az ernyőhossz jelenleg csak 60,7 cm. A küllők hossza: 44 cm. Huzata nyolc részből szabott, ekrű színű, atlaszkötésű szövet, amelyre a natúr, túllt feszítették (4. ábra). A túll méhsejtlyukú, hímzést utánzó (ún. gépi hímzésű) virágmintával. Ezzel egyező anyagú, de dúsabb díszű az ernyő szélére varrt fodor.

Az atlasz szövet cikkelyeit színt színnel összefogva, az anyagszeleket 4 mm szélességben visszahajtva, majd a hajtott széltől 2 mm-re letűzve, géppel varrták össze a küllők mentén (5. ábra). Ugyanígy jártak el a túll borítás összeállításánál is. Két ponton, a csúc és a csuklók között, valamint a küllők végeinél erősítették a varratok mentén a huzatokat a küllőkhöz. A csuklókhoz kis kerek, a belső huzatot védő textil alátéteket, a gyűrűkhöz pedig ráncolt szövetkoszorút varrtak.

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből származó²² analóg darabnak tekinthető egy azonos típusú, de fekete színű napernyő a XIX-XX. század fordulójáról²³. Ltsz.: 84.8.1. (6. ábra). A túllel borított, nyolc cikkelyű, fodros szélű, belül a küllőket nem takarja bélelés. Fa és fém vázú, réz csúccsal és ráncolt csúcscsodorról. A nyele tompaszögbe hajlított, átmérője a száréval megegyező; díszítménye vésett hatású félgömbök csoportja. A csúcshoz egy sodrott zsinórkarikát rögzítettek, amelyet a csukott ernyőre lehet húzni, hogy összefogja annak huzatát.

A tárgy állapota restaurálás előtt

Az egeraljai gyűjtemény napernyőjét a használat során egyrészt a funkciójából következően, másrészt környezeti hatásokból eredően károsodások érték. A fény, a hőmérséklet és a nedvességviszonyok együttes hatásának következtében mindazon fizikai és kémiai romlás végbement, amelynek hatására az ernyő huzata megnyúlt, meggyengült, összegyűrődött, helyenként kikoptott, felületét poros szennyeződés, rozsdá és vízfoltok borítják (7. ábra). A fémkorrózió okozta legsúlyosabb károsodás (8. ábra) a csuklóknál és a gyűrűknél lévő anyagokat érte, a túllt kevésbé. Az utóbbit viszont annál látványosabban borította be a por, amelytől az anyag sötétszürke, matt és érdes, tapadós fogásúvá vált (9. ábra). A túllon lévő selyem díszítő szalagok láncfonala meggyengült, felszakadozott.

Az ernyő fodra nem a megszokott módon a küllők végétől, hanem attól 4 cm-el feljebb kezdődik. Így a küllők végei a fodor szélességének a középtájáig érnek, ki-

dörzsölve, átlukasztva a rajta szabadon mozgó fodor anyagát.

A fából készült szár foltos, poros, ujjnyomokkal szennyezett, és a váz fém részeivel való dörzsölődésből eredően, néhány helyen sérült, elszíneződött. A vas részek különösen a csuklóknál és a gyűrűknél korrodáltak.

Anyagvizsgálatok eredményei

Az anyagvizsgálatok célja a tárgy anyagainak, készítéstechnikájának a megismerése a legalkalmasabb kezelési mód, ill. raktározási és kiállítási körülmények kiválasztásának érdekében.

A szálasanyagokat optikai módszert alkalmazva a morfológiai sajátosságok alapján azonosítottam. A vizsgálatok eredményei:

- Az alapszövet láncfonala pamut; a vetüléke selyem, a kötése ötfonalas atlaszkötés.
- A túll anyaga pamut, kötése méhsejtlyukú (10. ábra).
- Az ernyő szára bükkfa.

A restaurálási terv elkészítésének szempontjai

A restaurálás célja a tárgy konzerválása, és kiállításra alkalmassá tétele. E célok eléréséhez meg kell erősíteni az ernyő anyagait, lehetőség szerint el kell távolítani a rajta lévő szennyeződések, pótolni a hiányokat.

A textíliák és a váz tisztításához, megerősítéséhez feltétlen szükséges a huzat lebontása, valamint a küllők felső végét összefűző drótkarika szétnyitása.

A huzat tisztításához a nedvestisztítás a legcélszerűbb, mert így módon a tisztítás mellett lehetőség nyílik az anyag gyűrődéseinek kisimítására és deformációjának a megszüntetésére is. A vázszerkezet tisztításához zsíralkohol-szulfát alkoholos-vizes oldatát alkalmazom, mert ezzel egyaránt jól eltávolíthatók a poros és zsíros szennyeződések. A korrodált vas részek mechanikus tisztítása után a fém passzíválása, levédése javasolt.

A túll elég erős; alátámasztást nem igényel. Hiányainak pótlását ezért helyileg, az anyag kötését rekonstruálva legjobb megoldani. A huzat varrókonzerválására több megoldás is felvetődött. Ha alátámasztó anyagot az eredetihez hasonló atlaszkötésű anyagot alkalmazunk, az alátámasztás egyben a hiányok pótlására is szolgál, és elég erős ahhoz, hogy a küllők feszítő hatását az eredeti anyag helyett viselje. További előnye ennek a megoldásnak, hogy az eredeti, szegetlen, hullámvonalban kivágott szövetszél egyszerűen lehet utánózni. Hátránya azonban, hogy ezáltal jelentősen vastagabb

lesz a tüll alatti szövétréteg. Másik lehetőségként a selyemkreplinnel való alátámasztás kínálkozott, de ez átlátsósága miatt nem fedi el eléggé a hiányokat, s ritka szövése miatt csak szegett szélet lehet alkalmazni anélkül, hogy ne kelljen számolni az anyagszél szétfosladozásával.

A jó megoldás kiválasztásához átnéztem a szakirodalmat ernyőrestaurálással foglalkozó cikkeit. Három publikációt találtam. Az egyik egy XVII. századi un. Doge's Parasol-ról szól; a másik egy selyem napernyő restaurálásának a leírása, amely a viktoriánus korból származik; a harmadikban pedig egy 1860 körülre datált, selyemborítású női napernyőről és Kossuth Lajos esernyőjéről olvashattam. Mind a négy esetben lebontották a huzatokat, amelyek a küllők feszítő hatásának következtében felhasadtak. Az első három ernyő bélelt, így az alátámasztásos konzerválást követően lehetőség nyílt a bélés és a huzat közé rejteni egy az ernyő küllőit összebb fogó szalagot, amely megakadályozza a túlfeszítést. Kossuth ernyője béleletlen, ezért a szalag helyett a huzat szélének szegésekkel készített varrásszélességbe húztak egy vékony zsinórt. Ez a szövetszélek hosszánál (az ernyő kerületénél) egy parányival kisebb, s a feszítést a huzattól átveszi²⁴.

Sajnos az általam restaurált tárgynál az előzőekben felsorolt módszerek közül egyik sem volt alkalmazható, hiszen béleletlen, a szövetszélet pedig szegés helyett egyszerűen cakkosra vágják. Mindezeket mérlegelve az atlaszkötésű pamutszövet alkalmazása mellett döntöttem. A cél az, hogy ez az anyag átvállalja az eredeti helyett a küllők feszítő hatását. Ez akkor teljesül, ha a felül lévő eredeti anyag lazán, de kisimítva fekszik az alatta lévő, (a küllők feszítő hatásától) feszes alátámasztó anyag felületén. Tehát ennek egy parányival kisebbnek kell lennie, mint az eredeti.

Bontás

A bontás során fő szempont volt, hogy csak azokat a részeket válasszam szét, amelyeket feltétlenül szükséges a megfelelő tisztítás és konzerválás elvégzéséhez. Ezek egyike a felső fémgyűrű hornyában lévő drótkarika, amely a felső küllővégek rögzítését szolgálta, s mára csaknem teljesen átkorrodálódott. Az ernyő más lebontandó részei a textíliák. A munkát ezekkel kezdtem. A kétrétegű huzatot a rögzítő cérnák kibontása után leemeltem az ernyő vázáról. Fércelőcérnával megjelöltem, hogy a huzatnak melyik varrata melyik küllőhöz volt erősítve. Mind a tüll, mind az atlasz szövet tisztítás utáni kitűzéséhez, s a deformációk megszüntetéséhez szükséges, hogy

az anyag síkban kiteríthető legyen. Ezt huzatrétegenként egy-egy összevarrás, és a vele szemben lévő varrat felének a felbontásával el lehetett érni.

Az ernyő küllőzetének megtisztításához és konzerválásához először biztosítani kellett a felső küllővégek hozzáférhetőségét. Ehhez az ezeket összefogó drótkarikát szét kellett nyitni. Eredetileg a drótvégek összecsavarásával oldották meg a záródást. A két drótvég a korróziótól annyira egymáshoz tapadt, hogy amikor a szétesavarással próbálkoztam, az első kisebb feszítőhatásra eltört. Láthatóan az ernyő kinyitásakor fellépő feszítőhatást sem bírta volna ki, ezért a fémrestaurátor kollégával a drót kiváltása mellett döntöttünk.

Tisztítás, konzerválás

A jó állapotban lévő réz ernyőcsúcsot és a festett fém részeket alkohollal tisztítottam, majd a festékhányos helyekről mechanikusan távolítottam el a korróziót. A megtisztított vas felületet híg csersav oldattal passziváltam. Ettől fekete színt kapott és kevésbé ütött el a feketére festett eredeti felülettől. Védőréteget Paraloid²⁵ (B 72) 3 %-os acetonos oldatával képeztem.

A fa ernyőszárat zsíralkohol-szulfát alkoholos-vizes oldatával tisztítottam, majd benzines méhviasz-paraffin oldattal visszaállítottam selymes fényt.

A huzatrétegek tisztítását a felülethez nem kötött poros szennyeződések mikroporszívós eltávolításával kezdtem. A nedvestisztítást Evamin²⁶-os lágy (ionmentes) vízben végeztem, cellulóz szivaccsal finoman tamponálva a textíliákat. Az atlasz szövet rozsdafoltjait komplexonos²⁷ pakolással halványítottam, előtte azonban végeztem egy öblítést, hogy a szennyeződés ne üljön vissza a textíliába. A folttisztítás után még háromszor kiöblítettem a szövetet, majd szálára igazítva, méretre kitűzve szárítottam. Az anyag visszakapta egyenletes, selymes fényét. A tüll tisztítása azonban az első alkalommal nem vezetett kellő eredményre, ezért megismételtem a folyamatot. Az egyszeri, de hosszú ideig tartó mosási folyamat során, amíg a nehezebben eltávolítható szennyeződések oldódására várunk, a hamarabb oldódók felaprózódnak és visszasüllyedve újra a textíliához kötődnek. Ezt azután még sokkal nehezebb eltávolítani, hiszen a felaprózódás miatt a szennyeződés ekkor már sokkal nagyobb felülettel tud a textíliához kötődni. A két rövidebb ideig tartó beavatkozással ezt kerültem el. A tisztítást ezúttal is az öblítés, kisimítás, szárítás folyamata követte. A szárítást az enyhén nedves stádiumnál abba hagytam,

hogy az anyag magától érje el a teljes száradást. Le-
csökkentve ezzel azt a veszélyt, hogy a száradáskor
a szerkezeti víz egy részét a textil elveszítse.

A varrókonzerválást domború felületen végeztem
(amely egy nagy átmérőjű henger palástrészetének
fogható fel) úgy, hogy a pamutatlasz legyen alul a
kisebb kerületen, az eredeti szövet pedig felül, a na-
gyobb kerületen, s a háromszög alakú huzatdarabok
alja mindig párhuzamos legyen a hengerpalást alsó
élével. A két kerület közti különbség garantálja,
hogy az alátámasztó anyag minden cikkelynél azo-
nos mértékben egy parányival kisebb, mint az eredeti.
Az alátámasztáshoz csúsztatott előöltést, a varró-
konzerváláshoz áthidaló és lefogó öltéseket alkal-
maztam.

A túllre varrt selyem díszítőszalagokat szintén áthida-
ló öltéssel konzerváltam, de alátámasztóanyag nélkül.
Így alátámasztásul maga a túll szolgál, amire a selyem-
szalagokat eredetileg varrták. A túll kisebb hiányait a
méhsejtlyukú textúrának megfelelően tűmunkával pó-
toltam. Ezek közül a legtöbb a küllők végződésénél he-
lyezkedett el, ezért ezen területek védelmére, hogy ne
dörzsölgdjék közvetlenül az anyag, egy-egy darabka
selyemkreplint varrtam selyemszállal a fonákoldalra. A
fodor hullámos széléből hiányzó teljes ívet selyem-
kreplinnel egészítettem ki.

Összeállítás

Az összeállítást a küllők felső végét összefogó drót-
karikának a pótlásával kezdtem. Kiválasztottam egy az
eredetihez hasonló drótot, amelyet Paraloiddal levéd-
tem, majd felfűztem rá a küllőket, és a felső gyűrű hor-
nyába illesztettem. A záródást az eredeti technika sze-
rinti összetekeréssel biztosítottam.

A textíliák visszahelyezéséhez a huzat megbontott var-
ratait az eredeti technika szerint visszaállítottam, majd a
belső oldalán az alátámasztóanyag széleit egymásra la-
polva, kézi tűzőöltéssel összevarrtam. Először a küllők-
kel közvetlenül érintkező szövetdarabkákat rögzítettem
a csuklókhoz és a felső gyűrűhöz, majd az atlasz alapot
és a túllt erősítettem a helyére. Az ernyő így már bizton-
sággal kinyitható és kiállítható (11-12. ábra). Ideális ál-
lapot az, ha nyitott, de nem feszített állapotban állítják ki
a megfelelő fényerő és páratartalom biztosítása mellett²⁸.

A korábban ismertetett analógiákon a fogantyúknak
három fő típusát lehetett megkülönböztetni. Valószínű-
síthető, hogy a 6. ábrán látható típust erősítették erre az
ernyőre, de miután pontosan meghatározni nem tudtuk,
ezért az ernyő nyelét nem pótoltam. Amennyiben egy
kiállításához mégis nélkülözhetetlen lenne a hiányzó
nyél rekonstrukciója, javasolom, hogy az ne legyen fixen
rögzítve az ernyő szárához, hanem bármikor sérülés
nélkül bonthatóan csak ráhúzva kerüljön a szár végére.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK:

ALBROD 1992 = ALBROD, G.: Mit Charme und Chic: Der
Schirm. In: Schirm Objecte aus Hadverk. Mode und
Kunst Rheinland-Verlag GmbH. Köln 1992

BECKS 1992 = BECKS, L.: Ursprung und Bedeutung des
Schirms. In: Schirm Objecte aus Hadverk. Mode und
Kunst Rheinland-Verlag GmbH. Köln 1992

KYBALOVA 1977 = KYBALOVA L.: Képes divattörténet
az ókortól napjainkig. Corvina Budapest 1977

SPARY 1992 = SPARY, C.: "Parapluismacher" und
Schirmfabrik In: Schirm Objecte aus Hadverk.
Mode und Kunst Rheinland-Verlag GmbH. Köln
1992

VÚ 1889 = Vasárnapi Újság (Budapest) 36.1889/15.

WOOD 1967 = WOOD, M. A.: Sunshades, parasols and
umbrellas In: Antiques, 1967. April. 492.

¹ BECKS 1992. 15-27.

² VÚ 1889. 241.

³ BECKS 1992. 15.

⁴ WOOD 1967. 492.

⁵ VÚ 1889. 241.

⁶ BECKS 1992. 19.

⁷ VÚ 1889. 242.

⁸ WOOD 1967. 492.

⁹ VÚ 1889. 242.

¹⁰ BECKS 1992. 24.

¹¹ A Pont-Neuf híd mindkét végén ellenőrző hivatal volt, s a
kikölcsönző a túlsó oldalon fizette ki a használati díjat.

¹² ALBROD 1992. 29-35.

¹³ ALBROD 1992. 31.

¹⁴ Ezek nyelét el lehetett hajlítani, úgy, hogy a ferdén eső
napsugarak ellen is védjen.

¹⁵ A Nemzeti Múzeum gyűjteményében 59.144. leltári szá-
mon van egy „knicker”-ernyő. Nyele zöldre zománcozott
réz, fogója faragott csont. Fehér habos selyem, hét sor szí-
romból összeállított a lapja, rózsát utánozó a közepe. A csé-
szelevelek zöld selyemből készültek.

¹⁶ VÚ 1889. 242.

¹⁷ KYBALOVA 1977. 281.

¹⁸ SPARY 1992. 48-64.

¹⁹ VÚ 1889. 242.

²⁰ SPARY 1992. 48-64.

²¹ A hiányzó nyél rekonstruálásához az Iparművészeti Mú-
zeum gyűjteményében a következő analógiákat találtam:
• Ltsz.: 54.210.9. Ekrűszínű, recebetétes selyem
napernyő. A nyele több részből összetoldozott fa, réz
gombbal a végén.

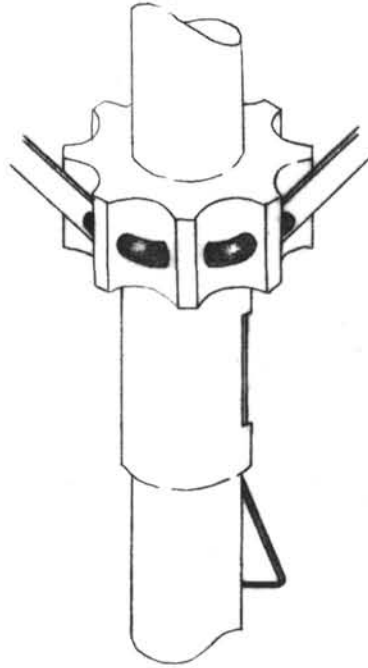
- Ltsz.: 65.823. Fekete, csipkeborítású ernyő, fából készült szárral és nyéllal. A szár toldását rézgyűrű rejti, majd újabb rézgyűrűvel csatlakozik a gyöngyház díszű rézgombos fogantyú.
 - Ltsz.: 51.15.16. Áttört, csipkeszerű anyaggal borított, ekrű napernyő. A szár itt is toldott, rézgyűrűvel csatlakoztatva a fogantyú analóg a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében lévő 84.8.1. leltári számú napernyő bogycs díszű, "L" alakú fogantyújával, de anyaga réz.
 - Ltsz.: 64.171. Fekete, csipkehatású tüllel borított napernyő. A nyele fából készült, "L" alakú, faragott növényi ornamenssel díszített.
- ²² A Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében található napernyők:
- Fekete szecessziós női napernyő Ltsz.: 84.8.1. Hossza: 96,5 cm. Küllő hossza: 47 cm. Fodor hossza 13-14 cm, a küllőn túl. Alapszövege 8 részből szabott, fekete, vászonkötésű, selyem. Felette fekete méhsejt lyukú tüll, virágmintával. A váz fekete, festett fém és fa. Állapota: restaurált.
 - Napernyő Ltsz.: 86.154.9., hossza: 68,5 cm. Küllő hossza: 50,5 cm. Huzata 12 részből szabott, fekete, vászonkötésű, selyemszövet; alján körben 11 cm széles lyukhímzés, fekete selyemfonallal. A váz fekete, festett fém és fa. A küllők egyikén a készítő által elhelyezett címkén a "JDEAL B & C" felirat látható, a "B" előtt egy vágató lovas képével. Állapota: a selyem cikkek középvonalán az anyag töredező, kopott fakult. A napernyő tartozéka még (86.154.10.) a csúcshoz egy gépi csipke, az anyag aljára pedig fekete rojt.
 - Napernyő Ltsz.: I.56. 60. XIX. század közepe. Antal I. ajándéka. Hossza: 51 cm. Küllő hossza: 18 cm. Huzata 6 részből szabott, almazöld selyematlasz. Ebből készült a 9,5 cm széles fodor is, amely a küllőn túl lóg, és a csontkarikában végződő csúcs alatti, 4 cm széles, rakott gallér. A szára fa, két helyen csuklóval ellátott, ún. "knicker". Az ernyő huzatát tartó küllők nádból, az összecukódást biztosító rövid támasztó küllők vasból, a gyűrűk rézből készültek. A csúcs és a nyél csontból faragott. Állapota: a szövet mustársárgára fakult, felhasadozott, szennyezett, belése rozsdás, hiányos.
 - Napernyő Ltsz.: I.56. 61. Magyar Mária ajándéka. Hossza jelenleg: 49,5 cm, a nyél hiányzik a szárról. Küllő hossza: 19 cm. Huzata 6 részből szabott, félélyem atlasz. Fehér alapra nyomott, kék virágmintával, fekete széllal. A fodra bordó atlaszból készült, fehér, vászonkötésű selyembéléssel. Mindkettő alján színben megegyező rojt, a bordó fodrot az ernyő cikkelyeinek középvonalánál felrántolták, így ott kilátszik alóla az alsó, fehér fodor. A szélességük a rojttal együtt 8 cm, a küllőn túl lóg. A csúcs alatti húzott gallér a bordó fodorral megegyező, szélessége 4 cm. A szára fa, két helyen csuklóval ellátott, ún. "knicker". Az ernyő huzatát tartó küllők nádból, az összecukódást biztosító rövid támasztó küllők vasból, a gyűrűk rézből készültek. A csúcs csontból faragott, karikában végződő. Állapota: szakadt, fakult, szennyezett, hiányos.
 - Hímzett, ekrű napernyő Ltsz.: I.53.4.105. Hossza: 81,2 cm. Küllő hossza: 55,5 cm. Huzata 8 részből szabott, natúr, vászonkötésű, pamutszövet selyemfonalas lyukhímzéssel; alja körben cakkozott, gépi, slingelést utánozó láncöltéssel szegett. A küllőzet fehérre festett fém, az ezeket összefogó gyűrűk, az ernyőcsúcs és a szárba épített ütközők rézből valók. A szár és a nyél lakkozott, natúr fa. Az ernyőcsúcs alatt a száron egy 4 cm magas ráncolt textil dísz van, mely a huzat anyagával megegyező. Állapota: restaurált.
 - Keleties jellegű napernyő Ltsz.: 86.51.1. Hossza: 49,5 cm. Küllő hossza: 34 cm, plusz 0,8 cm a ráhúzott csontvég. Huzata 12 részből szabott, vászonkötésű, nyomott virágmintás, pamutszövet. Alján körben keskeny, visszahajtott anyagszél, gépi huroköltéssel szegett. A küllőzet, a gyűrűk és az ütközők anyaga feketére festett vas. A szár és a nyél fából készült, a nyélen vésett és festett dísszel. Az ernyőcsúcs hiányzik. Állapota különben ép, de a huzata nagyon kifakult.
 - Rózsaszín napernyő Ltsz.: 86.150.1. Hossza: 47,8 cm. Küllő hossza: 32 cm. Huzata 8 részből szabott, színes virágbokrétákkal nyomott, vászonkötésű szövet. Alja körben épszél. A küllőzet a gyűrűkkel és az ütközők feketére festett vas. Az ernyőcsúcs és a szár natúr fa, valamint a nyél lakkozott. Állapota: restaurált.
- ²³ Eckert Anikó restaurálta 1985 körül.
- ²⁴ Dokumentációjuk rendelkezésemre bocsátásáért itt mondok köszönetet a Magyar Nemzeti Múzeum textilrestaurátorainak.
- ²⁵ Paralooid B 72: metil-akrilát (30%)+etil-metakrilát (70%) kopolimer. Igen jó öregedésszálló, toluol, xilol és alkohol stb. oldja.
- ²⁶ Az Evamin cc. semleges kémhatású, nemionos mosószer, mely nagy szénatomszámú alkoholok étereiből és aromás aminokból álló keverék. 10%-os oldatának pH-ja 7,5.
- ²⁷ etilén-diamin-tetraecetsav dinátriumsója (Selecton B2.): komplexképző vegyület.
- ²⁸ Az optimális kiállítási feltételek textiliák esetében az alábbiak: relatív páratartalom (RH): 50 +/- 5%; megvilágítás: 50 lux, U.V.max.: 75 Mw/lm, hőmérséklet: 20+/-2C°

RESTORATION OF A WOMAN'S ART NOUVEAU PARASOL

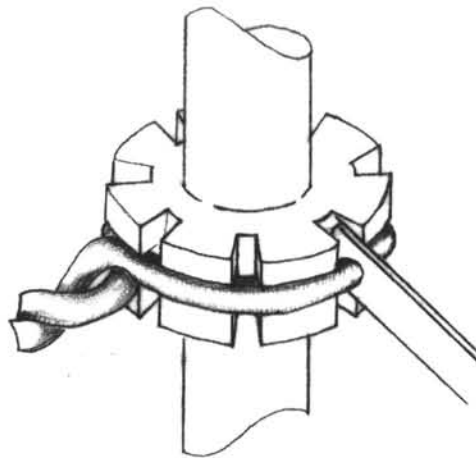
The first section of the article provides a brief survey of the history and technical development of umbrellas. The second part reports the restoration of a woman's Art Nouveau parasol. In connection with this, insight is obtained into the solutions of the general problems involved with the conservation of umbrellas, as well as how these had to be modified to deal with the peculiarities of the object in question.

A frequent problem with old umbrellas is, that the aged material of the cover cannot cope with the stretching effect of the spokes in an open state. The way this is generally solved, is to fix a ribbon between the cover and the lining, which holds the spokes a little closer together, reducing the circumference of the umbrella, and thus the stretching effect on the cover. In the case of unlined umbrellas, there is no way to hide the ribbon behind the lining, so it is tucked away in the folded over hem of the cover. As the Egeralja parasol is unlined, and the edge of the cover has been simply scal-

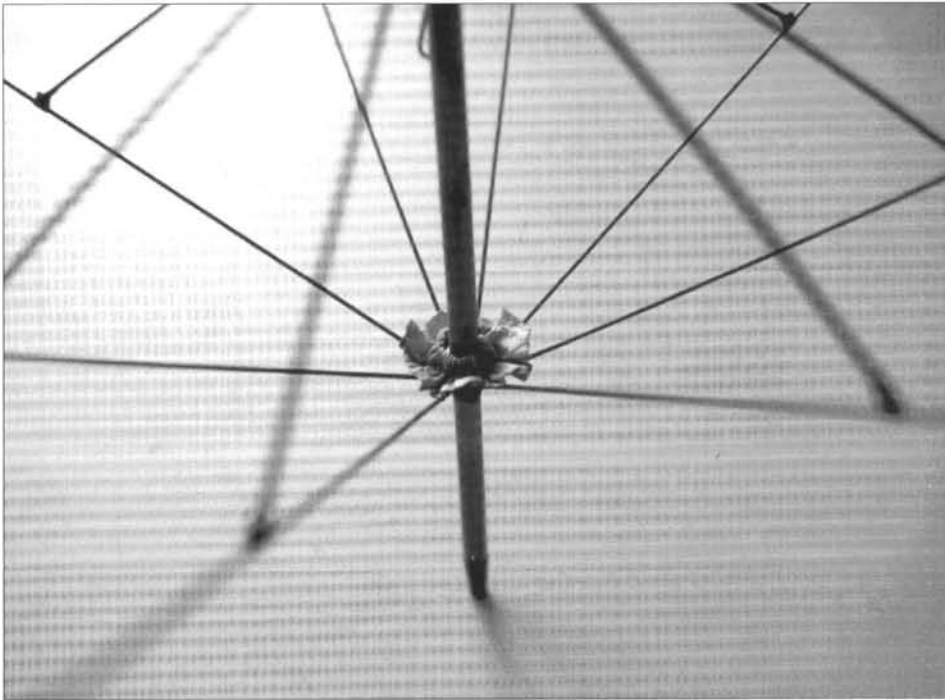
loped instead of hemmed, a different method from those mentioned above had to be used when carrying out the restoration work. The main point is, that instead of using a ribbon to hold the spokes closer together, the stretching effect is borne by the supporting material, which must be both suitable to fill in the missing parts (its structure must be similar to that of the original), and also be strong enough to free the original material from the stretching effect of the spokes. Cotton atlas cloth of high thread density fulfilled both conditions. Support was achieved using slipped running stitch over a convex surface. The support material was underneath on the smaller circle, the original over the top on the larger circle. The difference between the two circumferences ensures that in every segment, the support material is slightly smaller than the original to the same extent. In this way, the stretching effect is borne by the cotton atlas with the smaller circumference. Following restoration, the parasol may be opened safely.

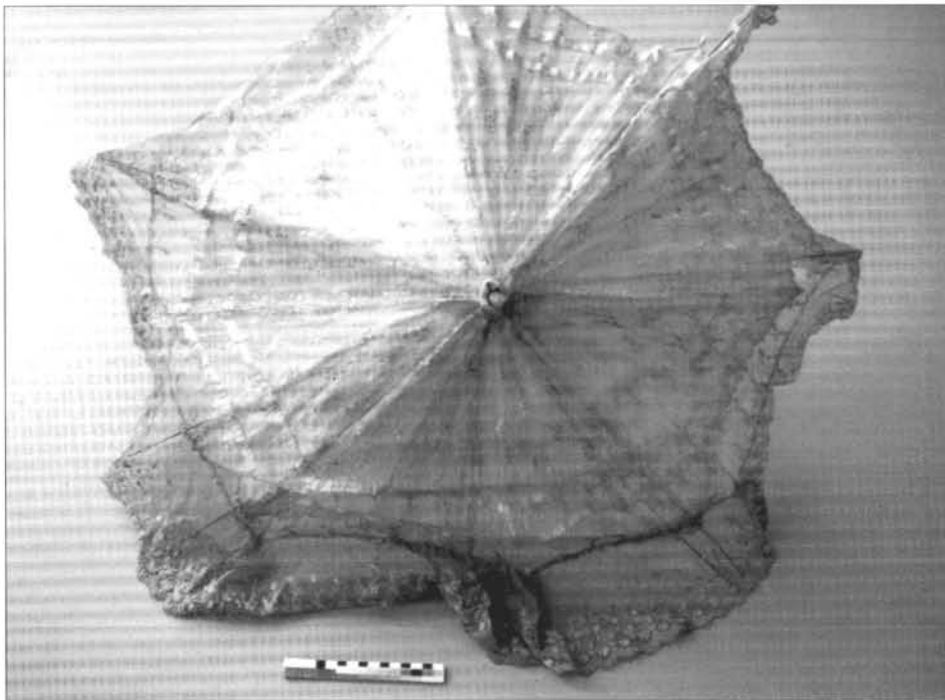
1. ábra. A küllőket tartó fogaskerékszerű gyűrű
Figure 1. The gear wheel like ring to hold the spokes

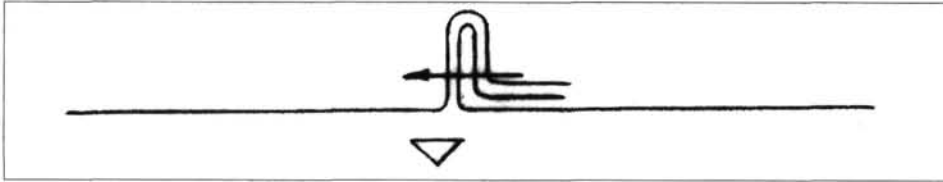
2. ábra. A küllőket tartó vízszintes hornyolású gyűrű
Figure 2. The horizontally grooved ring to hold the spokes

3. ábra. Az egeraljai napernyő vázának részlete
Figure 3. Detail of the framework of the Egeralja parasol

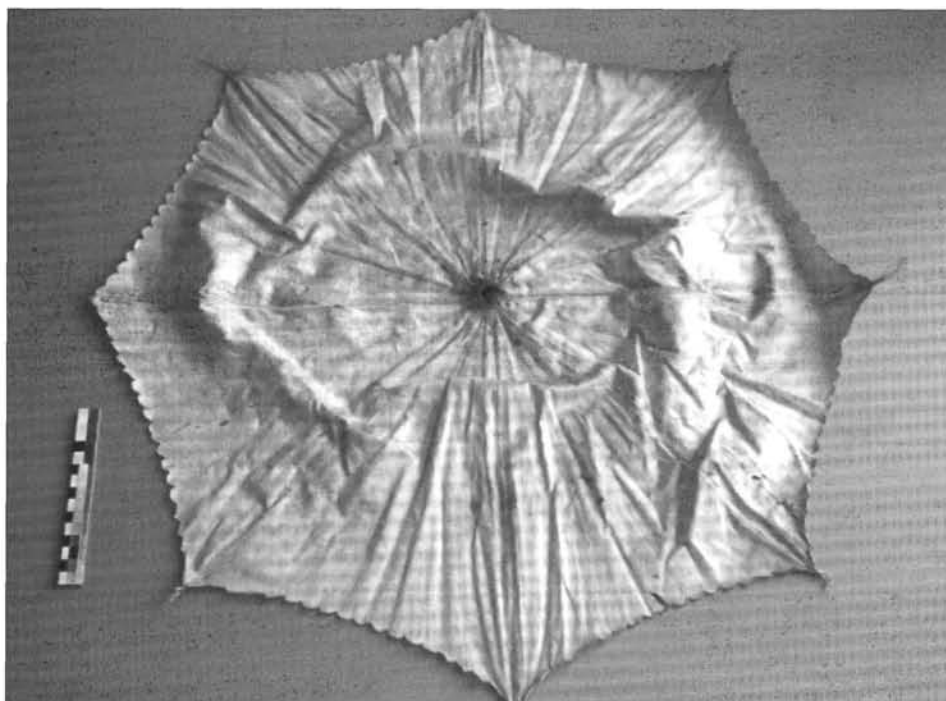
4. ábra. Az egeraljai ernyő kétrétegű huzata
Figure 4. The doubled-layered cover of the Egeralja parasol

5. ábra. Keresztmetszet az ernyő huzatának összevarrási módjáról
Figure 5. Cross-section of the sewing technique used for the parasol cover

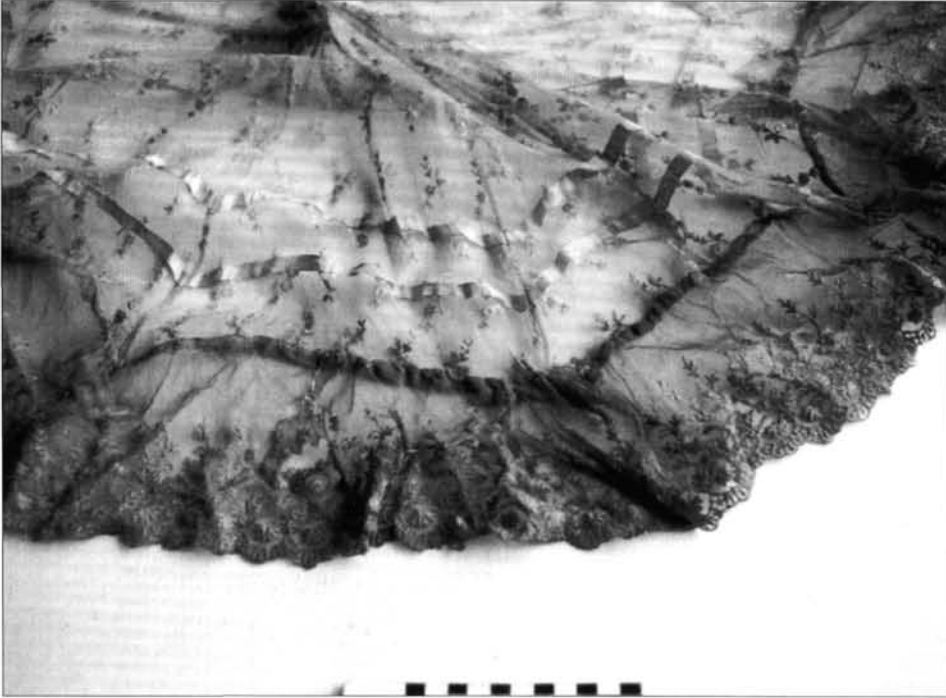
6. ábra. Analóg tárgy a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből
Figure 6. Analogous object from „Laczkó Dezső” Museum collection

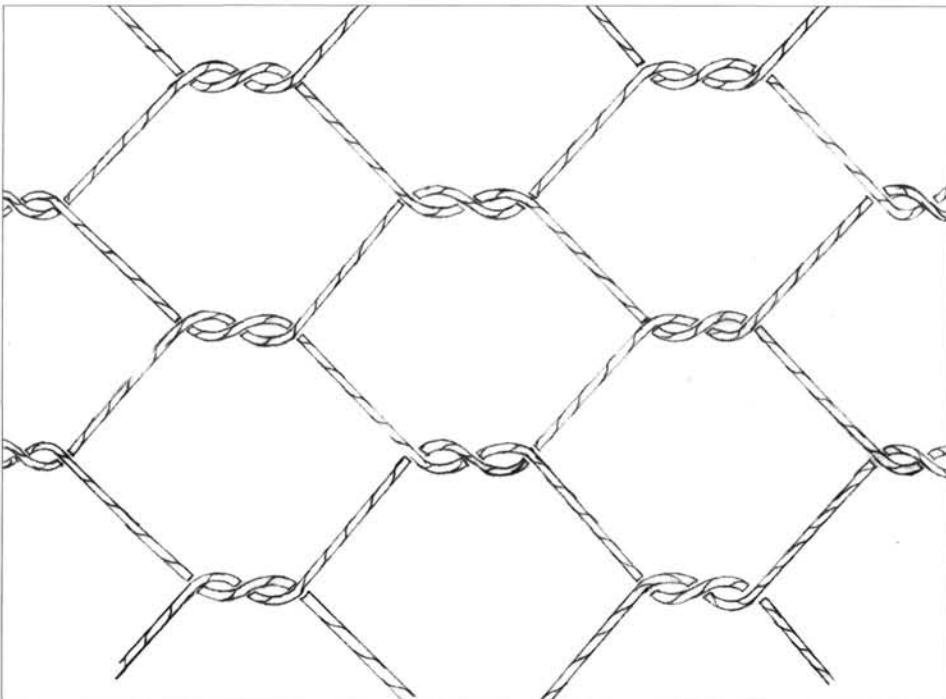
7. ábra. A napernyő huzatának alapszövede restaurálás előtt
Figure 7. The undertexture of the parasol cover before restoration

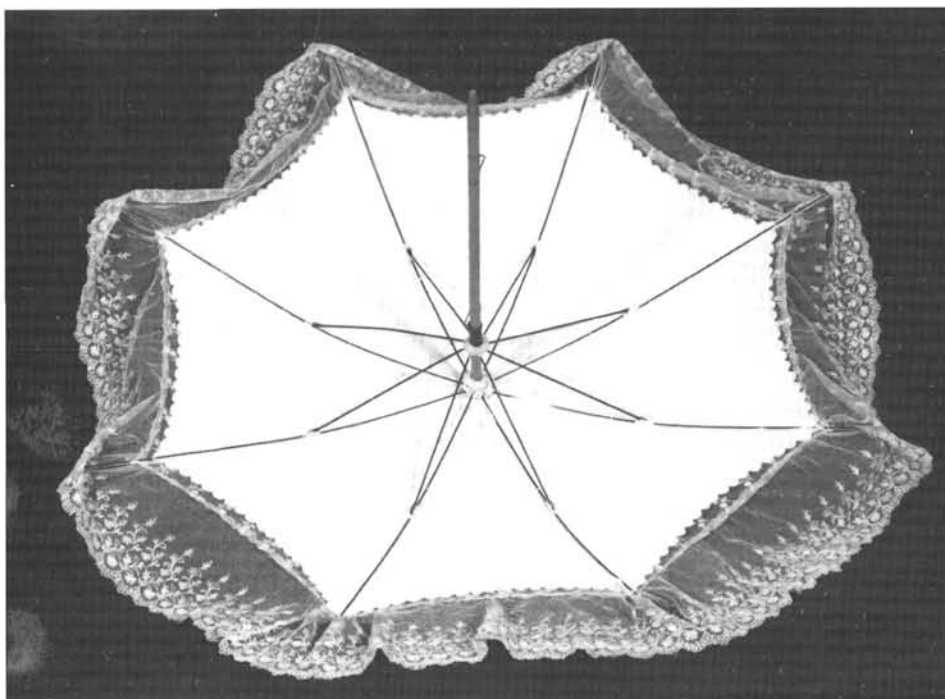
8. ábra. A küllőkkel közvetlen érintkező szövetek
Figure 8. The cloth sections in direct contact with the spokes

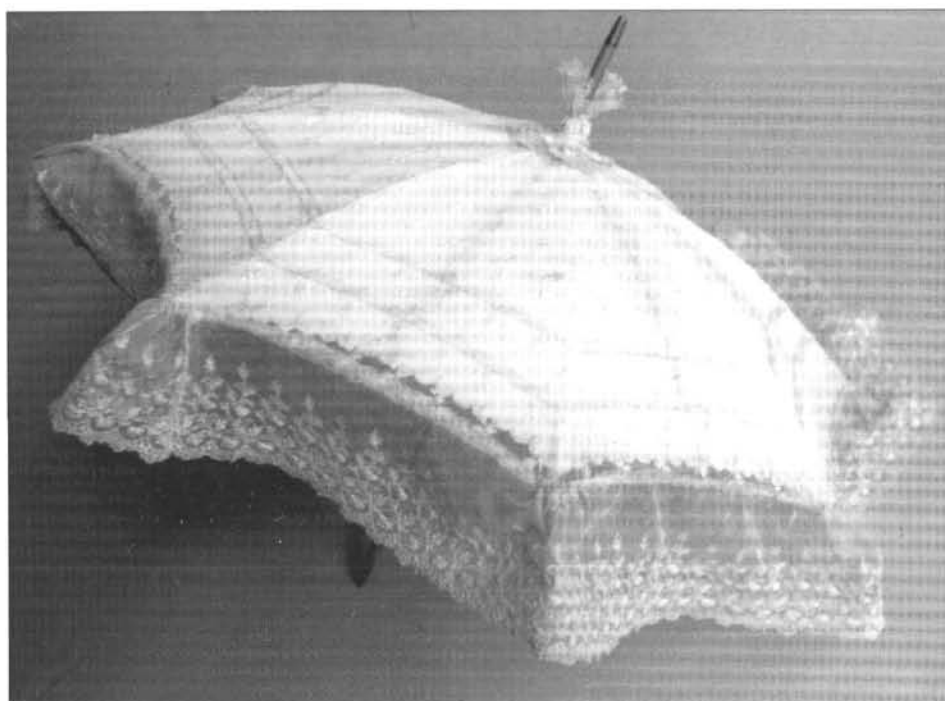
9. ábra. A napernyő tüllborításának állapota restaurálás előtt
Figure 9. The state of the tulle covering of the parasol before restoration

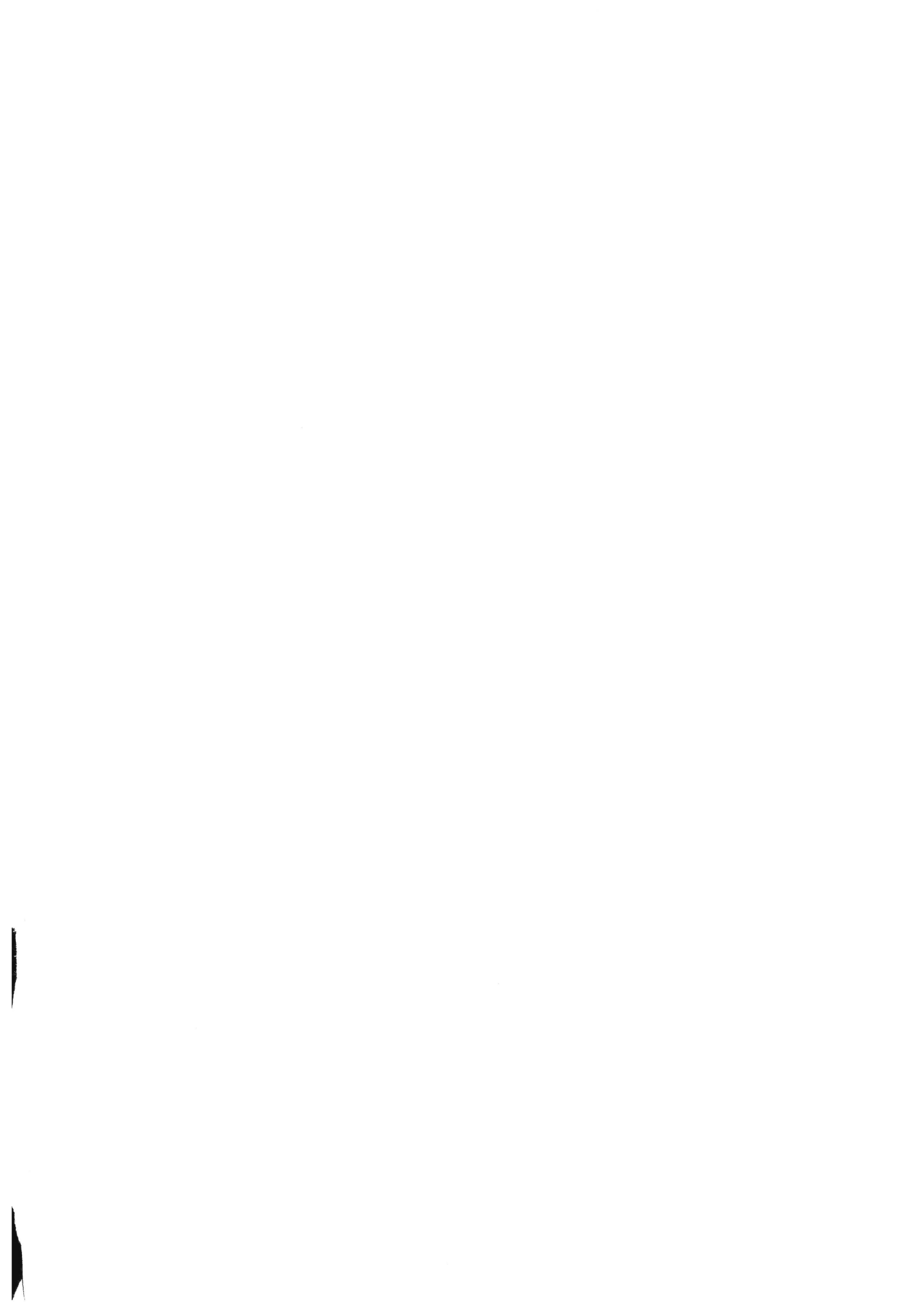
10. ábra. A tüll méhsejtlyukú kötése. (Rajz: Eckert A.)
Figure 10. The honeycomb knit of the tulle (drawing by A. Eckert)

11. ábra. Az egerlaji napernyő belseje restaurálás után
Figure 11. The inside of the Egerlaji parasol after restoration

12. ábra. A napernyő külső képe konzerválás után
Figure 12. The external appearance of the parasol after conservation

PUBLIKATIONES
MUSEORUM COMITATUS VESPRIMIENSIS

22
2002

REDIGIT
SYLVIA K. PALÁGYI

VESPRIMII 2002

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI

22
2002

SZERKESZTŐ
K. PALÁGYI SYLVIA

VESZPRÉM, 2002

Készült
a
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával

Címlapterv:
Kulcsár Ágnes

ISSN 0237-9589

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG KIADVÁNYA

Felelős kiadó: V. dr. Fodor Zsuzsa megyei múzeumigazgató

Készült 600 példányban, 28 A/5 ív terjedelemben

Tipográfiai és nyomdai munkák:

Viza Kft.

H-8200 Veszprém, Hajlat utca 31.

Telefon/fax: +36 88 429 936

E-mail: viza@veszprem.hu

TARTALOM — CONTENT

V. FODOR Zsuzsa:	Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1999. és 2000. évi, valamint 2001. évi tevékenységéről	7
REGENYE Judit:	Chronological situation of the Sopot culture in Hungary — A sopot kultúra kronológiai helyzete Magyarországon	31
PATAY Róbert:	Kora bronzkori leletek Balatonkeneséről — Early Bronze Age finds from Balatonkenese	43
K. PALÁGYI Sylvia:	Emberfej alakú bronzedény Bakonyszentkirályról (Kitekintéssel a belső-pannoniai darabokra) — A bronze vessel in the shape of a human head from Bakonyszentkirály (With a survey of pieces from inner Pannonia)	57
ÉRY Kinga:	V. századi csontvázleletek Nagydém határából — 5 th century skeletons from Nagydém, Hungary	69
S. PERÉMI Ágota:	A Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúras temető övveretes sírjai — Graves with belt mountings in the Keszthely culture cemetery in Lesencetomaj-Piroskereszt	79
RAINER Pál:	Balatonfüzfő-Máma, középv- és újkori temetőrészlet — Balatonfüzfő-Máma, section of medieval and modern period cemetery	111
KONCZ Pál:	A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum könyvtárának velencei ősnymtatványa — A Venetian Incunabulum from the Museum „Laczkó Dezső” Library (Veszprém)	129
GOPCSA Katalin:	Veszprémi városképek a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében — Veszprém city pictures in the collection of „Laczkó Dezső” (Veszprém)	135
ÁCS Anna:	A gazdálkodó költő Kisfaludy Sándor gazdálkodása bevételi pénztárkönyve alapján — The farmer poet Sándor Kisfaludy’s farming based on his cash book	149
S. LACKOVITS Emőke:	„Ó, áldandó Szentháromság...” Szentháromság tisztelete és ábrázolásai a Bakonyi és a Balaton-felvidéki vallásos népeletben — Veneration and depiction of the Holy Trinity in the popular religious life of the Bakony and the Balaton Uplands	159
MÉSZÁROS Veronika:	Család- és háztörténet egy Veszprém, Temető-hegyi régi német familia tagjának emlékei alapján — Family and housing history based on the recollections of a member of an old German family in Temető-hegy, Veszprém	179
UJJ Ágnes:	Terra sigillata- és üvegtál újrestaurálása — New Restoration of terra sigillata and glass bowl	197
EGERVÁRI Márta:	Egy szecessziós női napernyő restaurálása — Restoration of a woman’s art nouveau parasol	207

